Salaminnen

Salaminnen

SVENSKT LIV OCH ARBETE N:R 20

Salaminnen

NORDISKA MUSEET

Redigerad av

ERNST-FOLKE LINDBERG

Omslag av

KNUT GRUVA

Ågren & Holmbergs Boktr.-A.-B., Sala 1954.

Innehåll

Förord av Nordiska museets styresman, professor *Andreas Lindblom* 7

Gustaf Norman, Bland gruvfolk i Stora Stampers 9

C. W. Ek, En gruvpojke blir fattighjon 71

Agnes Eyre, En liten flicka i ett stort hem 77

Frida Lindqvist, En gruvarbetarflicka växer upp 115

Arvid Andersson, Som vallpojke hos stans bergsmän .. 147

Emil Stråhle — Hjalmar Bäckström — A. E. Pettersson, Tre järnvägare 155

Frans Andersson, En brevbärarson blir nykterhetskämpe 162

Elise Blom, Ett litet hem på Västermalm 177

Anna Wallin, I Emaus 181

Albin Lönnqvist, En bagare och hans familj 195

Signe Sege, Storhushåll i en köpmansgård 261

Henning Gustafson, En ung bokhållare kommer till stan 272

Signe Wallin, En torparflickas marknadsresa 281

Anna Hellberg, En köpmansgård vid Stora Torget 285

August Lindberg, Tre kalkbruk 301

Ester Näsmark, Familjeliv och umgänge under två generationer 329
Jenny Jansén, Vid Hyttan 356
Folke Eriksson, På tröskeln till en ny tid 361
Förklaring till bokens tillkomst 389
Den historiska bakgrunden 396
Sakregister 407
Personregister 411
Ort- och gårdsregister 417
Kartor 421

För bildurval och underskrifter svarar redaktören.

Förord

I den serie av minnen Nordiska museet under en följd av år utgivit för att belysa svenskt liv och arbete skiljer sig denna bok från de tidigare därigenom att de enskilda bidragens gemensamma nämnare här inte är ett yrke eller en folkrörelse, utan ett geografiskt avgränsat område. Det var i samband med en folklivsundersökning i Sala, påbörjad 1951, som tanken uppstod att försöka få gamla Salabor att själva skriva ner sina minnen. Härigenom skulle ett värdefullt källmaterial skapas, som kunde tjäna till utgångspunkt för fortsatta forskningar. En tävling utlystes, och det visade sig att förhoppningarna icke blev gäckade. Om också inte alla viktiga sidor av stadens och dess invånares liv blivit belysta i det inkomna materialet — vilket ju heller inte var att vänta — så har vi ändå fått en sällsynt rik och nyanserad bild av en svensk småstads liv årtiondena omkring sekelskiftet. Det är denna minnesinsamlings väsentliga resultat som här föreligger i bokform.

De svenska städernas utforskande är inte något nytt i Nordiska museets verksamhet. Det har stått på programmet redan från början, om också arbetet på detta område intensifierats under senare år, vilket för Salas del bl. a. resulterat i en byggnadsundersökning åren 1945—46. Men förbindelserna mellan Sala och Nordiska museet är äldre än så. När rådman Näsmark åren omkring första världs-

kriget sysslade med sitt historiska arbete om Sala stad, fick han värdefull hjälp av dåvarande amanuensen vid museet Sigurd Erixon, som förutom det avsnitt han själv skrivit även givit råd och uppslag vilka gjort Näsmarks bok så rik för folklivsforskningen. När över 30 år senare fil. kand. Ernst-Folke Lindberg fick i uppdrag att redigera dessa minnen, har även han, såsom professor Erixons elev, haft förmånen att hämta stimulans ur samma rika flöde.

Insamlingen av Salaminnena har skett i samarbete med Salabygdens Fornminnesförening och tidningen Sala Allehanda, vilka båda visat ett erkännansvärt intresse för uppgiften. Det är också tack vare bistånd från Sala Allehanda som minnena kunnat utgivas i bokform. Även Salaborna i övrigt har på många sätt visat sin beredvillighet att hjälpa, vilket förutom i minnestecknarnas bidrag bäst kommit till synes i bokens rika bildmaterial som letats fram ur många gömmor.

De minnen som här publiceras med en kortfattad kommentar får icke betraktas som Salaundersökningens slutresultat. Det är meningen att skilda problem skall tas upp till särskild behandling i fristående arbeten. Såsom ett bidrag till fortsatta forskningar har Nordiska museet erhållit anslag av Sala stad.

Andreas Lindblom

Bland gruvfolk i Stora Stampers

Då glädjen stod högt i tak

När julen närmade sig, gingo vi barn som i feber. Glada och friska voro vi alltid, men till julen var det något särskilt med oss. Vi blevo hjälpsamma mot mor och far, gingo ärenden till handelsboden, höggo ved och buro in vatten. Ja, det var förunderligt, vad det gick bra att vara snäll och göra mor och far till viljes vid denna tid. Jag tror det var likadant i alla stugorna i Stampers by just till julhelgen. Gummorna hade nu mycket att stå i. Stora barnskaror med sex till tolv barn voro ej sällsynta. Att laga kläder och mat, spinna och karda ull, sticka, sy, tvätta, baka, slakta, göra korv och samtidigt hålla ihop hemmet, det var kvinnans lott, och nu blev det ju särskilt mycket arbete, för julen skulle firas riktigt.

Den stuga vi bodde i köpte far 1894, och den bestod av ett rum på cirka 4×4,5 m med kokspis, större förstuga samt kök med bakugn. Egentligen hörde köket till farfars stuga, som var hopbyggd med vår, men han behövde ej detta, och på så sätt fick vi rum och kök. Farfars rum var ungefär så stort som vårt, och där fanns kakelugn och liten spis. Hela stugan var cirka 14 m lång och hade två ingångar.

Möblemanget var enkelt i gårdarna på den tiden: en utdragssoffa, där barnen låg, en gustaviansk säng och en hop-

fällbar järnsäng, en skänk, en byrå med nedfällbar klaff och många lådor, en kommod, ett hopfällbart bord samt fyra pinnstolar, två stoppade stolar, allt nytt och nymålat, en spegel jämte ljusstakar med ljus på byrån.

I köket fanns en liggsoffa samt bord och tre stolar, till höger om spisen några hyllor med kryddburkar och blankpolerade kopparkastruller och på murkransen de lika blanka locken till dessa.

Till julen hade mor lagt ett hemvirkat vitt överkast på sängen, dukar på borden, hemvävda randiga trasmattor på golven och satt ljus i mässingsstakarna. Taklampan med sitt 14 linjers glas var särskilt fint smyckad med gröna klängväxter, som vi hämtat i Hyttskogen. Hörnvis i taket voro girlander av grönt, vitt och rött papper vackert tillklippta och upphängda. Far följde oss till skogen för att hämta julgranen. Den togs i mosskanten, där granarna stodo glest bland småbjörkar. På sådana ställen blevo granarna jämna och vackra.

Så kom då äntligen den stora dagen — julafton! På förmiddagen gick mor till staden för att skaffa hem en sista påfyllning av skafferiet. Julklapparna voro redan inköpta och ordnade i en korg. När hon återkom från sin handelsfärd, blev det dopp i grytan i spadet efter julskinkan, och på eftermiddagen klädde vi julgranen. Detta var vår lyckligaste stund, och farfar och farmor voro naturligtvis med.

Runt omkring i gårdarna i byn gick det till på samma sätt. Gardinerna fick icke dragas ned under julhelgen, för tomten måste se och titta in. Farmor läste en bön. Så kom turen till oss barn, som sjöng "Var hälsad sköna morgonstund" så som endast lyckliga barn kan sjunga. Vi hade alla bra sångröster, och mor hade lärt oss många julsånger och julpsalmer.

När så julkvällen var inne och den myckna maten stod på bordet, gick det ej så bra att äta, nervös och förväntans-

full som man var. Farfar började med att läsa bordsbön, som han alltid gjort. Sedan var det bara att smaka på av alla de goda sorterna. Smörgås med ost, sylta, julkorv, skinka, lutfisk och slutligen den traditionella risgrynsgröten. Det var ej bara människorna, som undfägnades med allt detta goda, ett litet fat med julgröt sattes också alltid ut på gården åt tomten. Vi voro ej vana att äta så många sorter i vardagslag, och kaffet på eftermiddagen förstörde nog en del av vår goda aptit. Mor och far satt vid ena sidan av bordet och farfar och farmor vid den andra, en syster på åtta år och vi bröder på sex och fyra år på den tredje sidan och en syster på ett år låg i vaggan.

När alla voro mätta och belåtna, tackade farmor för maten och läste en bön. Vi tyckte litet synd om farmor, som berättade att hon haft tolv barn, men bara tre av dem hade överlevat de stora difteri- och scharlakansfeberepidemierna, som härjade på 1860- och början av 70-talet. En söndag år 1865 eller 66 begravdes samtidigt 39 barn, som alla dött i difteri. Dödsannonsen stod att läsa i Sala Tidning.

Julklappsutdelningen började så snart bordet var avdukat, vilket gick fort, då alla hjälptes åt. Farfar delade ut julklapparna, och han behövde ej klä ut sig till tomte, ty med sitt långa gråa skägg liknade han ändå en sådan. Vår äldsta syster fick vantar och docka i sina paket, min bror och jag fick var sitt munspel, som hette Davids Harpa, och vi nändes knappt blåsa i spelen, som lät så vackert. I nästa paket fanns ett par hårsockor, som Kil-Mari hade stickat. Hon var specialist på hårsockor och stickade till alla gruvkarlar. Dessa sockor hade jag önskat, ty jag hade fått ett par träskokängor, som träskomakare Kumlin vid Ångbryggeriet hade gjort, och de voro något att gå ut i kylan med. De äldre fingo även sina julpaket, och så småningom slutade kvällen med sång och bön. Slutligen somnade vi barn och drömde gott om julen.

Farfar och jag hade kommit överens om att gå till julottan. Jag var morgonfågel och tidigt färdig. Väl utkommen på gården såg jag hur julljusen lyste i alla fönster. Julgranarna voro tända och flyttade så att de skulle synas och lysa ut. Julottan började på den tiden klockan 6, men redan en halvtimme dessförinnan var folket i kyrkan. Endast en julotta förekom då, och sedan var det högmässa klockan 11.

De fyra kilometerna till kyrkan gick vi snart i kallt vinterväder med lagom snö. Mängder av folk kom körande med hästar, men många flera gick till fots. Vi kom sent in i kyrkan, som redan tycktes vara fylld av folk. Vi gick fram mot altaret, och där fanns verkligen ett par platser. Ännu flera kommo efter oss, men de fingo stå. En pall stod vid högra sidan om altaret strax bredvid läsbänkarna. Den stod tom när vi kom men blev snart upptagen. Om jag ej missminner mig, så var det kassör Östman, som den gången fick sitta på skampallen. Farfar berättade nämligen sedan, att denna pall längre tillbaka i tiden använts som skampall för personer, som gjort något brott och alltså fingo sitta på den till allmänt bekikande.

Orgeln, eller orgonen, som man uttryckte sig, brusade nu, och den vackra psalmen klingade djupt och mäktigt. Det var skolläraren Göransson, som spelade och även ledde kyrkokören.

Efter altartjänsten predikade kyrkoherde Lindberg varmt och innerligt om Jesusbarnet. Jag satt och tittade på alla de levande ljusen, som fladdrade och lyste i alla fönster, ja i alla skrymslen och vrår. Varmt var det i kyrkan, trots att den bara eldades med ved. Litet sotiga blevo väggarna omkring kaminen och taket. Den sista psalmen sjöngs snart, och så var det slut på denna vackra morgon.

Annandag jul eller till Trettondagen kom Stjärnsjungarna, som vi kallade dem. Det var pojkar i 11—16-årsåldern

från Stampers och Kolarhagen, ibland ända från Sandviken och Gruvan. De buro höga strutformiga toppmössor, prydda med gyllene stjärnor, och hade en lång vit linneskjorta över sina vanliga kläder. Judas hade ett svart fårskinn omkring sig. Ansiktena kritades eller målades för att icke igenkännas. Efter julvisan "Guds son är född" kom Judas in och tiggde pengar. Då var det bäst att ge honom en liten skänk, annars fick man höra visan "Haven tack och godnatt edert rackarepack" i stället för "Den redeliga skänk".

Under hela julen och fram till nyårshelgen var det kalas hemma, då främmande och släktingar kommo på besök.

Nyårs- eller trettondagshelgen brukade vi vara bjudna till släkten, familjen Karl Eric Lundkvist i Stampers eller faster Hilma Bredlund vid Sala sockens komministerboställe, som låg intill kyrkan och som farbror Bredlund arrenderade under ett 30-tal år. Vid sidan av arbetet skötte han gravöppning och ringning vid kyrkan. Vi barn beundrade honom mycket, som hade mod att arbeta på en kyrkogård där det spökade. Det var angenäma och trevliga julminnen som vi fick uppleva hos dessa familjer under hela barndomstiden.

Far brukade låna en häst från Lilla Stampers. Sedan plockades ungarna ned i en stor färdsläde bland hö och skinnfällar, och så gick färden till Sala socken, där julgran och mycket annat väntade oss. Det var en upplevelse att färdas i smällkalla vinterkvällen och ligga i släden och blicka mot stjärnorna, eller — ännu roligare — när snöstormarna rasade på Norrmalmsslätten, där det då ej fanns någon bebyggelse. Ibland gick det ju ned i diket, men det var sådant som vi bara väntade på.

När så släden stannade vid gården, var husets lilla dotter Hilda den första som välkomnade. Medan far tog ifrån hästen rusade en flock vilda ungar med Hilda i spetsen till spelbordet, där vi måste höra några trudelutter innan vi hälsade. Se spelbordet "dä var någe dä" mot våra munspel. Först

skulle vi förstås se på Hildas julgåvor och marknadsgåvor, som också var brukligt på den tiden. Hon var enda barnet och hade mycket att visa, och sedan vevade hon fram några låtar. I de gamla spelborden fanns många vackra saker, och någon lärdom behövdes ej för att kunna spela. Med känsla och övertygelse drog lilla Hilda veven, och så kom en visa, som vi hört beväringarna sjunga när de gick till Salbohed: "Kärringarna kärringarna står där vid gärdsgårn och gapar, bull file bull file bom bom bäj." Vi kunde inte tiga utan sjöng ut med full hals, så att faster Hilma, som var litet fin av sig och umgicks med prosten Thorbjörnssons familj, genast kom in i salen och tystade ned oss. Vi måste ju taga av ytterkläderna och hälsa på övriga gäster som anlände och inte stå där och sjunga slagdängor på själva julen. Hon var van att alltid höra oss barn sjunga psalmer och vackra sånger. De blickar som vi fick av mor bådade ej heller gott. Bland de många gästerna fanns även Tours-Andersson med barn och blomma. De barnen voro något yngre än vi och snälla barn, som inte hade så svårt som vi stampersbarn att sitta stilla. Vår kära faster hade stor omtanke om oss, som bestod i att vi skulle sitta stilla på stolarna och inte gå omkring och vidröra saker och ting eller stimma och fälas, som det hette. Allt skulle nämligen gå efter en viss ritual.

Snart serverades kaffe med många sorters bröd och kakor. En glöggkastrull stod och brann i spisen i köket, och gamla farfar var ej sen att ge sin dotter Hilma råd om hur länge den skulle brinna, så att glöggen ej blev för svag. Glöggen bjöds omkring. De äldre började bli talföra. Barnen fick också smaka fast den då späddes ut med svagdricka. Sedan flyttades granen fram på golvet, och både unga och gamla dansade ringdans omkring den tända granen. De gamla tröttnade väl snart, men barnen fortsatte tills vår faster anmodade oss att vila. Under tiden skulle barnen sjunga julpsalmer och julsånger, som även sjöngs tvåstämmigt. När de

vackra barnarösterna tystnat var det tårar i de gamlas ögon, och slagdängan som vi sjungit när vi kom var bortglömd.

Medan så julbordet dukades fingo barnen lov att gå ut, en omtanke som var välbehövlig. Våra magar hade börjat svälla och det bubblade och kokade inombords av kaffet och de myckna kakorna och sirapsglöggen. Nu släppte vi oss riktigt lösa, döko i snön, hjulade och stod på huvudet. Vi sprang in på körrgårn, som låg alldeles intill, och därifrån ned till Sagån. All vår inneboende energi fick utlopp. Nu var det jul igen! På kyrkogården tordes ingen stanna. Det hade berättats så mycket om spöken där. Vi bara sprang och tyckte att de döda var efter oss. Snart hördes Faster Hilmas vänliga men bestämda röst kalla oss att komma in. Det började snart bli matdags.

Familjen Bredlund bodde på nedre botten i två rum och ett rymligt kök. I matsalen var det god plats för ett 20-tal personer. Bordet var prydligt dukat med blommor och ljus och alla julens härligheter, hemgjord korv och sylta, julskinka, svinhuvud, hembakat rågbröd både mjukt och torrt, lutfisk och gröt och mycket annat gott. Sedan värden läst bordsbön placerades stora och små om varandra, så att mammorna hade uppsikt över de minsta barnen. Bordsskicket var helt naturligt icke det bästa hos barnen. Familjen Bredlund var van att umgås med prostfamiljen och var ej så litet fordrande, men allt gick bra, även om de små ibland stjälpte ut maten på bordet och tappade skedar och knivar i golvet.

Till maten serverades starköl och annat starkt till de stora. Språklådan kom åter i gång och nu var det barnens tur att lyssna. Det talades om vardagliga sysslor. Farfar berättade gruvhistorier och hur han bytte till sig den s. k. Madam Bergmans åker om c:a 300 kvm jord, som låg strax intill hans boningshus, för en kanna brännvin. Detta hände i slutet av 1850-talet. Farbror Tours-Andersson var mekaniker och talade om maskiner och ångpannor. Faster Hilma visade sina

krukväxter för det kvinnliga inslaget. Särskilt stolt var hon över de vackra myrtenväxterna, som hon fått av sin mor. Man trodde allmänt att endast de kvinnor, som förde ett kyskt och kristligt leverne, fick myrten att växa och trivas. Den hörde nämligen ihop med Kristi lidande och Jungfru Maria. Farbror Bredlund berättade om hästar och kor, om spökerierna på kyrkogården och om prosten och hans familj, som farbror och faster tyckte om. Så gick det till under många julhelger där.

När år 1900 ringdes in var vi också med. Jag minns, att det var en kort andaktsstund i kyrkan före kl. 12. Sedan samlades rätt många personer vid klockstapeln. Klockan fattades en halv minut i 12, när Norrby sockens klockor hördes, och nu blev det fart på ringarna. Sala sockens lillklocka kom med nästa slag och slutligen storklockan med öronbedövande klang. Det svider i öronen, vi måste ta baksteg! "Öppna munnen barn, annars spricker örhinnorna", var de gamlas råd. Stadens klockor kunde vi icke höra för larmet, och snart var året 1900 inringt.

På julkalasen hos Karl Eric Lundkvist i Stampers träffade vi barn en underlig gammal man, som bar på en lång trälåda, på vilken det vid närmare påseende fanns en sträng samt några skruvar och därtill en stråke. Det visade sig att det var en duktig spelman med sitt instrument. Han hette eller kallades Vargstuängs-Anders, emedan han bodde i Vargstuguängen. Han anlitades vid festliga tillfällen, då han spelade på sin psalmonika och sjöng därtill. Det var enkla sånger och psalmer och det lät riktigt vackert, när han beledsagade våra julpsalmer med sin musik. Han kunde också spela till dans om han bara ville. En gammal visa om alfabetet brukade han sjunga. Den började: A säger A, B säger B, C säger C, ABC. På det sättet fortsatte han tills hela alfabetet var genomgånget, men det lät något entonigt i våra barnaöron.

En gammal trevlig farbror var den äldre Lundkvist från 1830-talet, som bodde vid Kolbäcksbro .Han brukade berätta spökhistorier för oss. Han såg likföljen i förskott innan den eller den blivit död, och berättade i vilken turordning bönderna körde till Kila kyrka. Ofta visade det sig att han fick rätt, när den tiden blev. Vid vita stolpen i närheten av Gruvan hade han också haft en sådan syn. Där hade gamla kyrkan stått och där hade sedermera varit begravningsplats, när koleran härjade, enligt gamla sägner. Det stället kallades också allmänt för kolerakörrgårn.

De äldre berättade vidare om spökerier i direktörsbostaden, där ingenjör Heberle bodde, och om konstknektarna, som vaktade vattenkonsten. När de vilade någon timme under nattvakten blevo de ibland väckta av mystiska buller, ibland av att någon vidrörde dem. Direktörsbostaden vid Gruvan är av gammalt datum och har under tidernas lopp tjänstgjort som kontor m. m. Där fingo gubbarna en sup när de voro klena i magen, och stryk av piskan, när de gjort något galet. Det var gruvgubbarna från gamla tider, som suckade under piskslagen, som jungfrurna hörde, när de inte kunde sova om natten.

På detta sätt avslutades julfirandet med sång och omväxlande berättelser från gamla tider.

För påsken togos videkvistar — gåsungar — hem och sattes i vaser med vatten. Påskdagen klädde flickorna ut sig i de gamlas kläder och skulle föreställa häxor. De äldre berättade om påskkäringarna som skärtorsdagsnatten red till Blåkulla på en ugnssopa. När de red iväg så mumlade de en besvärjelse, men jag minns bara början på den: "Genom skorsten och ut, förbi varje knut, genom skorsten och opp, förbi varje topp." Den som själv var trollkunnig, och de voro många, kunde då förhindra dem att resa genom att upprepa: "Genom skorsten och ut, mot varje knut, genom

skorsten och opp, mot varje topp." Då ramlade häxorna ned på marken, sedan de stött emot stugknuten och trädtoppen.

En sed var i många hem att under påskveckan käppas upp ur sängarna på morgon, och den som då blev sist klädd blev retad och kunde på de olika veckodagarna få följande skällsnamn: fettisdagen — fetkusen, askonsdagen — askkusen, skärtorsdagen — skärkusen, långfredagen — långlaten, påskafton — sträckekotten, påskdagen — påskloskan, annandag påsk — andagstoskan. I många hem deltogo även föräldrarna, och där det fanns barn blev det ett väldigt stim i de små stugorna innan alla voro klädda. Sedan var det att gå ut i byn och reta alla som råkat bli sist. Denna sed pågick under många år, i en del hem till långt in på 1900-talet.

Annars var påsken för oss barn ej så rolig och kärkommen som de andra högtiderna. Den handlade mest om lidande och död. Jo, en sak att glädjas åt förde den med sig: det var det enda tillfälle då vi fick ägg att äta.

Nu gick tiden fort fram till Valborgsmässa, då vi pojkar i Stampers hade dragit ihop massor med ris på vårt berg. De stora karlarna kom alltid och tände brasan, och de hade sina gummor med. Nu blev det liv och lust. Det började smälla litet varstans i berget, och jätteflammor färgade himlen röd. Stamperspojkarna skulle ju vara värst att hurra, men det svarades lika mäktigt även från Kolarhagsberget. Gubbarna voro litet piggare än vanligt och vi kände, att det luktade starkt om dem, men de voro alltid snälla mot oss, och det var ju huvudsaken.

Trefaldighetsafton brukade några gossar och flickor gå och dricka hälsan i Petters källa. Det var ett uppskattat nöje, och alltid kom Svärdmor som hon kallades och flera s. k. trollgummor dit. När vi druckit vattnet och hälsan till, började Svärdmor berätta sagor och tala om trolldom och otyg vid gruvan. Det var spännande berättelser och mycket ro-

ligt för oss pojkar. Jag minns nog, hur vi barfotatassar frös om fötterna, men vi lindade in dem i gummornas långa kjolar, och sedan fick de fortsätta att berätta till sent på natten, medan kornknarren ackompanjerade.

Strax intill landsvägen vid gubben Normans ladugård låg en liten täppa, som kallades Solbogård. Där hade en ungmö Solbo Anna i forna dagar haft sin kärlekssaga. Nu restes där alltid midsommarstången, och gamla och unga kom också från Kolarhagen och Mergölen för att dansa omkring den. Spelmän fanns det gott om, en hade handklaver, en annan munspel, ja det fanns både klarinett och fiol, och till låtarna dansade gamla gubbar i träskor med de unga flickorna. Gummorna hade långa kjolar, som släpade i gräset när de dansade. Framåt kvällningen kom Lilla Stampers-folket tåganде med musik i täten. Gubben Lundell och Hagelin gick först och blåste klarinett, efter kom någon med fiol, och en karamellburk tjänstgjorde som trumma. Ungdomarna lekte Sista paret ut och Udden står och sover och svängde om av hjärtans lust, medan gubbarna följde gubben Norman in i lövsalen och fick förfriskningar. Litet starkare varor hade de i fickpluntor och smuttade på emellanåt. När klockan började lida mot tolv var stämningen hög och gubbarna började sjunga. Johan Hellström, som hade mycket bra sångröst, sjöng: "Så hett skiner solen på Nilvågen ner, och palmerna ger ingen skugga mer", och naturligtvis måste alla verserna tas med. Gubben Miström började bli sentimental och ville sjunga psalmer, men de andra gubbarna tystade ned honom. Ja, det var glada och gemytliga midsommarfester, som under många år återkom regelbundet på Solbogården och som inte kostade några pengar.

Invånarna i byarna Stora Stampers och Lilla Stampers kommo bra överens och hade ofta fester tillsammans, s. k. knytkalas eller gubbklubb som det hette. Endast de gifta och

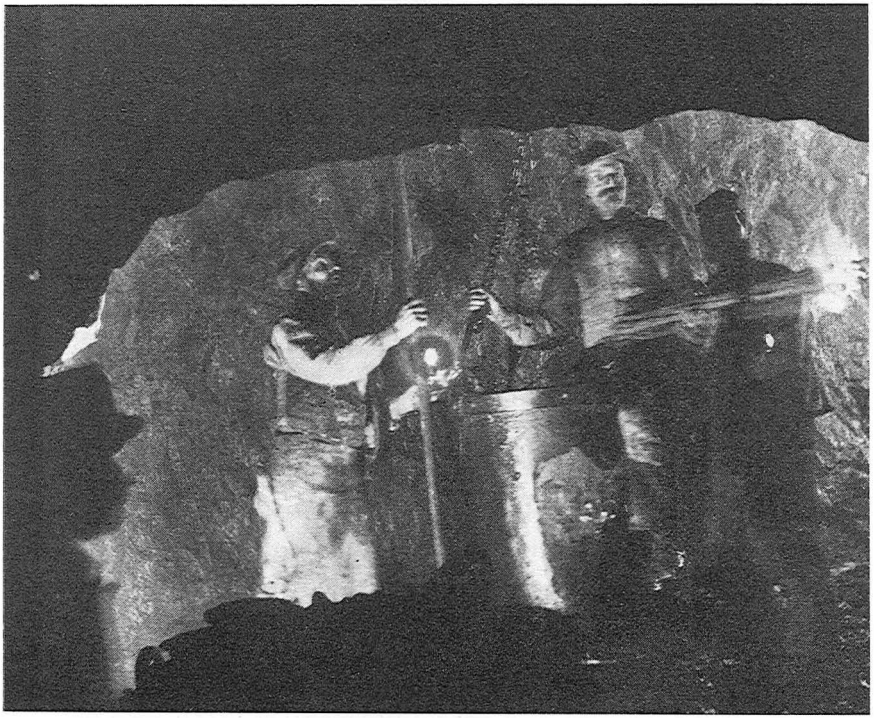

Ett schakt i Sala gruva. Till 1889 drevs alla uppfordringsverk med vatten eller hästar. Malmen forslades upp i tunnor, som även arbetarna ibland begagnade sig av. De satt då gränsle över kanten för att kunna hålla tunnan fri från bergväggen. Under den riskfyllda färden sjöng man psalmer, som gav ett mångtonigt eko i det djupa schaktet. Foto Helene Edlund, trol. 1889.

de äldre ungdomarna voro med, vi barn fingo vara hemma och sköta de mindre syskonen. Det var den gamla gemytliga farbror Lundell, som höll lokal i övre våningen av sitt hem. Senare flyttades dessa sammankomster till Reinhold Johansson, också i Lilla Stampers, där man disponerade de största rummen. Först bjöds på kaffe med allehanda dopp, sedan dansade man och lekte så länge krafterna varade. Efter detta dukades smörgås med bayerskt öl fram och starkvaror

fanns också för dem som behagade. Och så dansade man och lekte igen och dryftade tidens problem, tills det var dags att börja den nya dagen.

På 1870-talet brukade de unga flickorna och även de gifta kvinnorna gå ned i gruvan med mat åt sina män och fäder. Vad säger nutidens sportflickor om detta, att klättra ned i gruvan 37 steglängder med varsin liten gaslampa eller ett bloss i handen att lysa sig med. För det mesta fick de åka med tunnan och det var ju roligt. Det hände ibland att när karlarna ätit så blev det ringdans eller hambo och vals. Det var en fantastisk syn när långskäggiga gubbar med förskinn och träskor svängde om på gruvbotten med sina gummor eller fästmör, under det att någon blåste på en lergök. Mestadels sjöng de till danserna. På gruvbotten var det långa stickbloss, som brann, men där var ändå mycket dunkelt. Stora svarta skuggor avtecknade sig på bergväggarna. "Vi blev spökrädda", som en gumma uttryckte sig.

Middagsrasten varade inte länge. Det blev tid att åka eller i värsta fall gå upp. Stigar Norling var sträng och noga med tiden. Knappt hade kvinnorna gått, förrän han på sitt vanliga vis kommenderade: "Skynda till edra platser, berghundar!" Detta var ett ord, som alltid användes, när de skulle börja arbetet. Så fort psalmsången tonat ut och bönen lästs, så kom denna utanläxa, troligen mest av gammal vana och för att det skulle låta något. Stigar Norling var inte alls någon elak man eller svår pådrivare, men ägde mycken humor.

Godtemplarlogen hade ökat sitt medlemsantal vid Gruvan, och gruvfogde Yng, som var organiserad nykterist, sökte stödja logen på alla sätt. En mässingssextett bildades, och Gruvan fick sin första musikkår. Det dröjde ej heller länge, förrän denna uppträdde och spelade. Repertoaren var naturligtvis inte så stor till en början men ökades ju så småningom. På den tiden var det ett annat och större intresse för musik än nu. Den som kom bärande en trumpet eller

bastuba fick strax en beundrande pojkskara efter sig. Musikkåren var till glädje för många under några år, men efter hand gick det som med många andra musikkårer senare. Musikanterna flyttade till andra orter, och så tog kåren slut.

Efter en fest för allmänheten vid Mellandammen, där Salbergets musikkår spelade, gick man till Måns Ols för att få litet förplägnad. En halva punsch skulle allt smaka bra, yttrade någon, och det gjorde den tydligen, ty efter den festen blev samtliga musikanter strukna ur logen.

Nu var emellertid musikintresset väckt, och efter endast c:a 5 år var det klart att bilda en ny musikkår. År 1907 inköptes en hel sextett med trummor av Leopold Sörling i Sala för endast 150:- kronor. Instrumenten hade Sörling själv kommit över för ett billigt pris, och eftersom han var en genompräktig man och mycket intresserad av musik, fick vi övertaga sextetten. Doktor P. Liljefors, som då var anställd vid gruvan, ordnade genast så att vi fick en övningslokal i själva kojan eller nedgången till gruvan. Det var ett härligt rum att öva i, med mycket god akustik. En bra ledare hade vi i en första klass trumpetare från Västmanlands regemente vid namn Borg. Han var också trumpetare i amatörkapellet i Sala, och snart var musikkåren nr. 2 färdig att uppträda.

Denna musikkår höll samman några år, men gick så småningom samma väg som den föregående. Musikanterna uppgick sedermera i andra musikkårer, ty alla voro eniga om att musiken och sången hade en stor mission att fylla och skapade glädje och trevnad för dess utövare och åhörare.

På 1890-talet blev mödrar och barn inbjudna till Direktörsbostaden vid Gruvan. På julafton var det då dans kring en vackert smyckad gran med gotter av alla slag. På granen fanns också leksaker, dockor, munspel, trumpeter, små trähästar m. m. Direktör Heberle, ingenjör Öhrn och senare disponent Wenström stod för värdskapet. De voro påhittiga män och snälla och roliga. När dansen var slut blev det trak-

tering med kaffe, saft, frukt m. m. och sedan plundrades granen och alla barnen fick en liten sak som minne.

Vid midsommartid eller senare flyttades festerna ut i trädgården. Då förekom tävlingar av många slag: säcklöpning, höjd- och längdhopp m. m. Alla som hade skor på fötterna fick ta av dem och kasta dem i en hög, och så sade ingenjör Öhrn att den som först fick tag på sin sko, den fick ett pris. Till sist dukades kaffe och saft på långbord i trädgården. När direktör Granströms barn voro hemma, deltog även de med liv och lust i lekarna.

Grindpojkar och silvergrävare

På 1880-talet fanns en röd grind mellan Stampers och Kolargärdet, och vid alla högtider brukade pojkarna öppna den för vägfarande. Särskilt under sommaren, när soldater och beväringar gjorde sitt möte på Salbohed, var trafiken mycket livlig. Pojkarna höll upp mössan så fort de öppnat grinden. Ibland kunde det bli stora summor, som de sedan delade. Under midsommar- och pingsthelgerna kom mycket folk åkande i lövvagnar med dragspel och fioler och sång. Då var livet lustigt och värt att leva.

En pingstnatt, när pojkarna höll på att öppna grinden, fick de se en gammal krokig gubbe komma på andra sidan gärdet. Han bar en stor risbörda på ryggen, och pojkarna kom överens om att inte öppna grinden åt honom. Han kom närmare och närmare, men kommen mitt på gärdet c:a 75 meter från grinden var gubben plötsligt som uppslukad av jorden. Allt mod var nu borta från pojkarna som genom ett trollslag. Ingen tordes gå bort och se efter vart gubben tagit vägen. Det gick ju så fort allt detta. En gosse tyckte, att de burit sig illa åt mot gubben, när de inte tänkt släppa fram honom, och den natten stannade inga pojkar kvar vid grinden, som annars brukligt var.

Trafiken till och från Salbohed pågick både natt och dag. Det var mycket synd om de stackars hästarna, som drog dit öl och läskedrycker och som aldrig fick någon vila. De voro till ytterlighet magra och tycktes endast bestå av skinn och ben. Körsvennerna lågo och sov på lasset jämt och ständigt. Det var naturligtvis mycket tröttsamt också för dem med dessa långa transporter med åkdon utan fjädrar, som dundrade och skakade förfärligt. Gubben Andersson vid Bryggeriet var den ende, som hade fjädervagn. Hans häst var vit till färgen och välskött, men så var det Ångbryggeriets egen häst, och de hade verkligen finfina hästar. Huvudparten av transporterna med öl och dricka lejdes annars bort till åkare i staden.

När soldaterna inryckningsdagen under högsommaren marscherade till Salbohed, gick vi pojkar alltid emot dem för att få hjälpa dem bära geväret. De voro trötta efter marschen från Sala, där samling och uppställning skedde. Den tunga packningen och de varma kläderna bidrog också till att de gärna överlämnade geväret till oss pojkar, och vi voro hjärteglada över förtroendet. Vi kunde vara ända till tiotalet småpojkar från sju till elva år, som fick gå inuti ledet bredvid den soldat, som vi bar bössan åt. Oftast följde vi med ungefär 6 km men ibland ända till Salbohed, c:a 12 km. För detta fick vi 5 eller 10, ja ibland ända till 25 öre. Det var mycket pengar på den tiden. För dessa köpte vi smörmunkar, som då kostade 5 öre styck, eller bruna bullar, som kallades holländare och kostade 2 öre styck. Ettöres knäck fick avsluta kalaset. De som följde med ända fram till Salbohed fick ofta ett par smörgåsar med ansjovis på. Det var kalas för en hungrig pojkmage. Höjdpunkten på marschen blev när musikkåren stämde upp och spelade. Särskilt beundrade vi trumslagarpojkarna och deras kläder.

Hemfärden var mycket tröttsam. Ibland passade vi på att få åka med ölkörarna, ibland fick vi gå den långa vägen

tillbaka, men nöjda var vi med dagen. Vi var ganska strängt efterhållna av mor och far. Om kvällarna måste vi vara hemma och lägga oss senast klockan åtta, annars blev det risbastu, om vi ej nöjaktigt kunde förklara vår bortavaro. Lika stränga var nästan alla föräldrar i trakten, och risbastun var på den tiden ett led i uppfostran. Men när soldaterna kom, då föllo alla förbud. Vi berättade alltid noga hur långt vi följt med och vad vi fått för besväret. Men vi följde visst inte med enbart för slanten. Att få bära geväret och gå bredvid och beundra dessa långskäggiga gubbar med sina fina uniformer och blanka knappar, det var en fläkt från stora världen. Det var alla pojkarna överens om.

Barnen under 1890-talet fick ofta småslantar för tjänsterna de gjorde i hemmen eller åt andra. Att dra slipsten till tre liar betalades med 3 till 5 öre, två yxor blev 2 öre. Att gå och handla ett par kilometer bort betalades med 3 öre.

Under vinterlovet, när vi var fria från skolan, drog vi hem ved från skogen, två pojkar om varje kälke. Det fanns gott om stamtorra granar och tallar, och större enbuskar var ett bra bränsle. Höet måste också hem från mossen under vintern. För detta fick vi alltid någon liten slant, som lades undan till vintermarken i februari. Det var lustiga dagar, så länge slantarna räckte. Ett besök på cirkus kostade 25 till 35 öre för barn. Ett par smörmunkar måste vi också ha, när magen började knorra.

Så fort gräset blivit lite grönt på våren, släpptes korna ut på betet och måste då vallas av pojkarna. Flickorna fick vara barnjungfrur för sina mindre syskon.

Strax efter skolterminens slut den 15 juni 1897 kom bud hem från Gruvan att några yngre pojkar skulle anställas att leta bly, silver och zinkmalm i närheten av Torrschaktet, närmare bestämt Zinkskansen. Ändamålet med detta var troligen dels att undersöka, om de gamla bergskansarna in-

nehöll så mycket malm att det var värt att sätta i gång med större arbeten där, dels slukade smältugnen vid hyttan mycket bly- och silvermalm, som först blandades med sliger och färskslagg — köpta från andra gruvor — innan den kunde smältas.

Redan dagen därefter samlades ett 15-tal pojkar i åldern 10—14 år vid bergskansen. Landgångar och kärror, kimfat, spett och lutor voro redan ditskaffade. Stålharpor, som det grannaste godset och mullen skulle harpas på för att bli rent från sten, stodo uppställda på platsen. Vi kände oss redan som rika guldgrävare från Alaska och voro ej så litet stolta över att just vi hade blivit uttagna till detta arbete. Det fanns ju massor av pojkar som voro lediga då. Ingenjör Emil Öhrn hade visst satt i gång med detta arbete och var på tillfälligt besök vid Gruvan. Han tjänstgjorde vid Herräng och blev sedan kvar många år där, till stor saknad för Gruvans arbetare. Han var mycket omtyckt av alla och gav bra ackord, så att förtjänsterna ökade. Snäll och human var han mot alla som kom i beröring med honom.

Vi stodo uppställda framför förman Norling och fick våra första instruktioner, som lydde: "När ni nu fått förtroendet att börja arbeta vid Gruvan så kom i håg en sak, detta blir eder arbetsplats men ingen lekstuga! Först och främst skall ni lyda och sköta ert arbete efter förmåga. Ni får inte skräpa med papper och annat orent på arbetsplatsen. Var och en skall också hålla reda på sina verktyg. Vägfarande, åkande eller gående får ni icke ofreda, lova mig detta." Alla svarade ja härpå. Det var stor trafik till Sätra brunn, som börjat första terminen, och landsvägen gick i närheten av arbetsplatsen.

Så fort ingenjör Öhrn gått fick alla som inte kände till silver- och zinkmalm särskild instruktion. Vi som bodde omkring gruvan kunde skilja på silver och zink och helstuff, som zinkmalm kallades när den var fri från annan bergart.

Var och en blev nu tilldelad en c:a 5 meter bred plats att söka malm på. Den skildes från de övriga med någon liten påle eller sten.

Förman Norling läste upp ackordsprislistan

1 kärra	helstuff ren zinkmalm	40	öre
1 „	bly- och silvermalm med inslag av zink	25	„
1 „	vanlig zinkmalm	25	„
1 „	harpad bergsmull	6	„

Varje kärra innehöll en halv hektoliter.

Detta var bra betalt i förhållande till ackorden som de s. k. knösbackskarlarna hade. Hade de fått samma betalning skulle de tjäna grova pengar. Dagspenningen vid Gruvan på den tiden var omkring 1:75, 2:- till 2:50 per dag, i några undantag högre vid ortdrivningar. Således hade vi små silvergrävare bra förspänt.

Det var morska och käcka pojkar i hela laget och ej så litet vilda. Några voro från staden, men de flesta från Gruvan, Oskar Faltin, Ernst Viberg m. fl. Oskar och Johan Andersson var från staden och även Sten Sture, som han kallades. De flesta av pojkarna hade sina fäder i nergruvan, och de fingo därför förmånsrätten till detta arbete.

Första dagen blev det att göra i ordning landgång. Berget skulle köras bort och tippas på särskilt ställe allt efter som vi grävde oss in i skansen. Den var c:a 4 meter hög. Silvret lades i en hög, helstuffen i en och zinkmalmen för sig. Harpan ställdes upp på snedden. Den var gjord av 5 mm järnstänger spända från ovan och ned samt ett rede runt omkring, så att mullen icke rasade ut på sidorna. På detta sätt avskildes större stenar när mullen rutschade utför. Vi kunde ibland hitta stora fina metallstycken, som det blev en halv kärra av. Då lyste våra ögon och det började hetta om kinderna inför spänningen att få mycket pengar, alldeles som vi läst om guldgrävarna i Alaska. Redan första eftermiddagen,

när silvret skulle köras ut och räknas, hade samtliga silverfeber. De större pojkarna hjälpte de mindre med utkörningen. Kärrorna voro ganska tunga för oss som var minst.

Ingenjör Öhrn hade sagt till, att vi ej fingo arbeta mer än 6 timmar på grund av vår ungdom, men förman Norling tjänstgjorde emellanåt i vågboden och med skrivningar, och vi kunde få vänta innan utkörningen fick börja. Norling stod då med penna och bok och skrev upp vars och ens skörd för dagen, silver, helstuff, zink och mull. Dagen började kl. 7 f. m., kl. 9 var det rast för frukost och kl. 12 middagsrast. Smörgåsar, pannkaka, rökt fläsk och mjölk utgjorde den mat, som var och en hade med sig. En vacker hage mitt emot platsen blev vår matsal.

De första dagarna, innan träningsvärken gick över, voro värst. Vi kände sedan att kärrorna blevo lättare för varje dag som gick, och pengar blev det. Bröderna Andersson och Sten Sture fick största likviden den första månaden, men de voro också huvudet högre än alla andra.

En dag lyste mina ögon upp, då jag såg hur det blänkte inne i bergskansen av den välkända blåaktiga färgtonen. Det var en stor silvermalmsskålla. Strax bredvid skymtade ännu en överraskning, ett större block av ren zinkmalm, den som vi kallade för helstuff. Men hur skulle jag kunna få fram dessa skatter, när det låg flera kubikmeter berg över. Hela skansen låg ju över och måste köras bort. Jag täppte till hålet och arbetade som vanligt med mindre malmbitar, som knackades sönder och skildes. Jag ville ju ej tala om för de andra vad jag sett, i rädsla att de skulle ta ifrån mig fyndet. Dagen därpå var jag på arbetsplatsen redan kl. 4 på morgonen, men icke ensam; far hade följt med för att köra bort allt berg, som skymde skatten. Han arbetade hårt till klockan 6, då det var tid att börja med hans eget skift. Klockan 7 kom alla de andra silvergrävarna, och det blev stor uppståndelse i laget när de såg vilken fin silvermalm och helstuff

som låg fint och prydligt upplagd i hög på min plats. Förman Norling var inte minst förvånad, men jag talade om vem som hjälpt mig. Sedan satt jag på kärran och vilade hela förmiddagen. Det var svårt att hålla sig vaken, när man börjat dagen redan kl. 3. Vid utkörningen på e. m. visade det sig, att jag hade tjänat 1:90. Många dagar gick det på samma sätt också för någon annan. Sten Sture hittade en dag en jättestor helstuffskuta, som lämnade drygt en kärra fin malm. Likaså hade Oskar Faltin tur och fick ofta mer än de övriga.

På detta sätt fortgick några veckor. Vissa dagar tjänade vi bra, men det fanns också dagar, då silvret lyste med sin frånvaro. Då skickade vi upp en grabb på utkiken och spanade efter förman Norling. Utkiken kallade vi en hög punkt på skansen, varifrån det syntes vida omkring. Från den platsen såg den som stod där, när förman Norling kom. När han rapporterade klart, satte vi igång med lekar. Vi delade upp oss i lag på 5 st. i varje. Sedan byggdes hus av flata stenar, och vi lekte mor och barn och låtsades göra i byxorna. Då fick vi stryk av Oskar Faltin, som var mor, och av Oskar Andersson, som var far, och hade roligt värre.

En gång satte vi i gång med slagsmål för att slåss bara på roli, som det hette, men det stod ej på förrän det blev rena allvaret. Sten Sture tog av sig svångremmen, som var fullsatt av stora blanka mässingsknappar, och gick till anfall med den. Bröderna Oskar och Johan Andersson från staden hjälpte honom. Oskar Faltin och Ernst Viberg voro icke rädda utan tog upp striden. "I silvergrävarlag måste man slåss, annars är det inge roli, dä hör till jobbet", sade någon. Skällsord haglade i luften: gruvkusar, stadsfisar, gruvkusar, allt medan smockorna gick in här och där. De som inte tordes vara med hade klivit upp på skansen och hejade på och sjöng "så väva vi vammal, så slå vi tillsammans" och vidare "Sten Sture den äldre, han sket så det smällde" om och om igen. Så pågick det hela en god stund. Någon började

blöda näsblod, då en vissling från utkiken rapporterade att Norling var i antågande. Genast upphörde slagsmålet, och alla pojkarna kilade kvickt till sina arbetsplatser för att i ilska hamra på berget i stället, tills humöret svalnat. Norling märkte ingenting av slagsmålet, men han funderade över att vi ej hittat något silver.

Det var billigt att leva, och pengarna voro mycket värda då. För min första likvid köpte mor en gris för 4:- kronor. Grisen fick jag kalla för min, och på det viset blev det ett extra påhäng för mig, som måste riva mollor och annat grönt och ge honom att äta, när jag kom hem på kvällen. Till jul kom elaka karlar och satte kniven i min gris utan att fråga, men bakom stugknuten stod tre ungar och grät.

När vi fick våra avlöningar i de grå kuverten, då var all osämja borta och alla varma och svettiga dagar glömda. Vi kände oss som rika guldgrävare och stora karlar. Det var ju vårt första steg till försörjning. I Söderstedts bod köpte vi hallonbrus. Det var godast av allt på jorden, och vi kunde dricka hur mycket som helst därav.

Men säg den sällhet som varar beständigt. En dag kom Sten Sture och förklarade att vi skulle sträka (strejka). Han hade läst någonstans, att arbetare brukar göra det, om de vill ha någon ändring, men det var ingen i laget som visste vad sträka var för någonting. En föreslog att vi skulle fråga Norling vad det var, och hur vi skulle göra. Emellertid hade vi samlats vid Sten Stures grop. Han hade nämligen gått ned på djupet på sin arbetsplats. Mesta silvret fanns där, påstod han. En av pojkarna förklarade, att vi hade så bra betalt som vi kunde få, och så hade vi ackord. Han hade läst, att det var bara sågverksarbetare som sträkade, och vi stodo betydligt högre i rang och värdighet. Vi voro silvergrävare vid Sala silvergruva och inte annat. Förman Norling kom med fulla steg och frågade hur det var fatt. Han hade aldrig sett att vi sutto stilla på detta sätt mitt på arbetsdagen. Jag

minns ej, om det var Johan eller Oskar från staden som svarade att vi sträkar. Vad är nu det för någonting? Norling visste ej vad det betydde och hade aldrig läst om detta. Ni måste tala om vad ni vill! Sten Sture förklarade att han ville ha en ny harpa, för järnstängerna hade lossnat så det gick ej bra att harpa mullen. Du får en ny harpa i morgon dag, och sätt nu igång med arbetet bara, annars får du sluta, satpåsse! Alla sprang med fart till sina platser, och efter detta var det aldrig tal om någon strejk mera.

Arbetet fortgick framåt slutet av juli. Jag minns ej riktigt hur länge. Många av pojkarna började tröttna och ville helst leka, men vi hade ju lovat förman Norling att icke leka, och skämdes att bli kallade småpojkar. Silvret började tryta, och lekarna fortsatte nästan hela dagarna. När Norling kom låtsades vi arbeta, men slutligen insåg även han, att silvergrävarlaget vid Torrschaktet år 1897 hade tröttnat på att leta silver och zink.

I arbete och möda

Lilla Stampers byfolk voro s. k. mindre bönder, som utförde de flesta körsysslorna åt Stora Stampers by. Även i Stora Stampers fanns ett par småbönder, men de hade körningar åt Gruvan emellanåt, och då måste Lilla Stampers anlitas. De plöjde och sådde, körde ned potatisen och hämtade barnmorskan, när någon fru var färdig, som man sade. Mycket gott om födslar var det på 80- och 90-talen. Barnantalet ökade nästan för kraftigt, så det var inte långt emellan det kom ett ilbud att hästen måste "spännas förre".

Folk var hjälpsamma mot varandra på den tiden, även när det var fråga om hjälp med reparation eller byggnad av de obligatoriska jordkällarna, som ännu finns kvar vid varje liten stuga. Om en ny ladugård eller annat hus skulle timras upp, fick man den hjälp som behövdes utan pengar.

Greta Hellström eller Petters Greta, som hon kallades. bodde i Stampers och levde från 1810-talet ända till omkring 1890. Hon var en hjälpsam kvinna. Före 1870-talet fanns inga barnmorskor att tillgå. När barnen skulle födas i gårdarna, då var det bara att skicka bud efter Greta, eller också kom hon självmant. Hon liksom kände på sig, när kvinnorna behövde hjälp. Likaså när epidemierna kom, då var det också Petters Greta som var den hjälpande. Vid dödsfallen svepte hon barnen och bäddade kistorna med det som fanns att tillgå. Några blommor skulle de ha i sina små händer om det var på sommaren, på vintern enris eller granris. De som hade pengar fick betala 25 eller 50 öre, men oftast tog hon ingenting för sina besvär. Hon var maka till Petter Hellström, stamfader till Hellströmska släkten i Stampers. De hade jordbruk med kor och häst, som de skötte och klarade sig bra på. Petter gick även i gruvan någon tid.

Kil Jan Olov i Stampers hade en duktig gumma, som fick många barn liksom alla andra mödrar. En av sönerna, Kil-Kalle, gifte sig med en präktig flicka från Enköping. De köpte sig en stuga med ladugård och skaffade sig ko och gris och höns och blev så småningom smått välbärgade. Kil-Mari, som hon kallades, odlade pepparrot, morötter och andra grönsaker, som på den tiden voro sällsynta i byarna. Pepparrot växte ju vilt, men hon kunde konsten att på åker få fram flera hundra kilo, som sedan såldes till trädgårdsmästaren och på torget i Sala. Många tog seden efter henne och lärde sig, att den som kunde bruka jorden riktigt, den fick lön för mödan och behövde aldrig svälta. Kil-Mari var duktig att svära till skillnad från de andra gummorna i byn, som voro gudfruktiga och ofta bad. Kil-Kalle hade en smed, som hette Bodin, till god vän. Båda voro inbitna jägare, vilket Mari inte tyckte om. På sin enköpingsdialekt brukade hon säga: "De här jevla gruvkarlarna di springer till skogen med

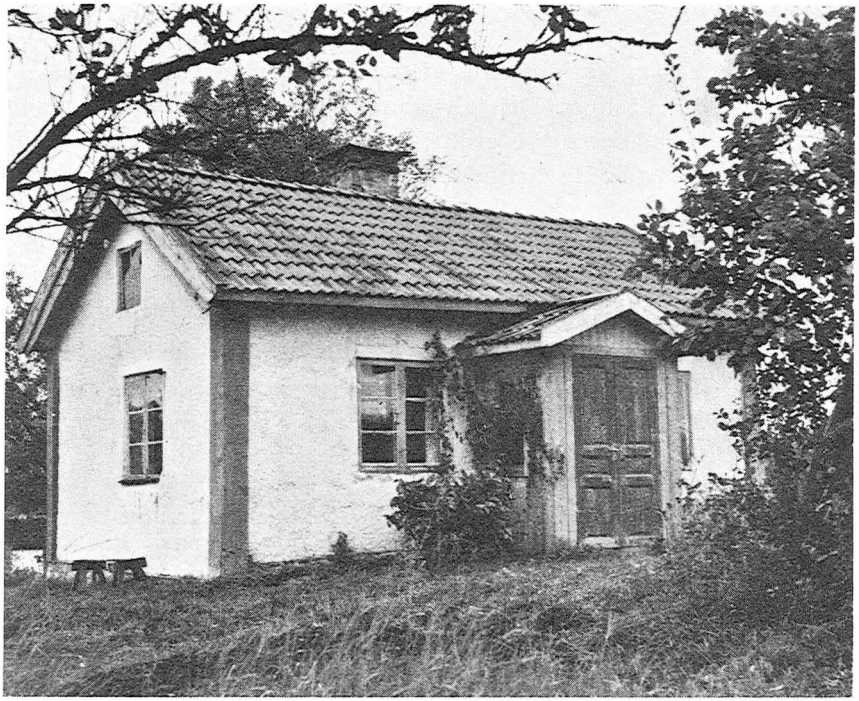

I de steniga backarna på stadens utmark fick gruv- och hyttarbetarna bygga sina stugor och odla upp små åkerlappar på ett eller annat tunnland — de s. k. tilldelningarna. Kil-Maris stuga i Stampers är sig lik än i dag. Med sin stora kammare, som upptar husets hela bredd representerar den en stugtyp som i denna trakt blev vanlig först mot 1800-talets slut. Reveterade väggar var däremot ovanliga i arbetarstugorna såväl då som tidigare. Foto E.-F. Lindberg 1952.

sina bössor så fort de kommer från arbetet, och sällan får de någonting, de bara skryter. Men att ränsa bort nata och tistel ur potatisåkern, de orkar dom inte. Men när potatisen skall sättas på våren, då går det bra, för då har de brännvin."

Mari syntes hinna med allting. Hon tyckte om sin ko och sina höns, men allra mest tyckte hon om den stora katten, som fick lapa så mycket grädde den ville. Hon var stor djurvän och kunde prata med djuren som om hon hade haft folk inne hos sig. Jag brukade skaffa henne böcker att läsa. Helst

ville hon läsa kärleksromaner, äventyrsböcker om indianer och Vilda Västern, Den flygande Holländaren o. s. v. Hon hann läsa massor av litteratur under vinterkvällarna.

En fredag skulle gumman kärna smör som vanligt åt sina kunder. När en person kom in på förmiddagen låg gumman på golvet, svor och öste upp grädden i skulhinken. Då hade katten knuffat omkull gräddcylindern och hela veckans smörgrädde på golvet. "Den där förbannade Krestin från Mergölen var här och skrämde katten med sina elaka ögon, så han sprang omkull gräddcylindern. Den lilla missen kunde ju inte rå för det, när han blev rädd", menade gumman.

Kil-Mari blev änka på 90-talet men klarade sig bra. Hon vävde mattor och stickade hårsockor och sålde, skötte sitt lilla jordbruk och sin ko och samlade ett litet kapital. Hon samlade även blommor och allehanda örter till läkemedel, som hon torkade och förvarade i påsar. Blommor älskade hon lika mycket som sina djur, och hon hade ett litet roskvarter med allehanda kryddväxter.

På Solboberget fanns mycket vilda blommor, nattvioler, Jungfru Marie hand, backsippor, gullvivor och luktvioler m. fl. Mari ville ogärna plocka blommorna. De äro ju vackrast där de stå. Kil-Mari dog under första världskriget.

Sofia Lindberg eller Moster Fiken, som hon allmänt kallades, var en liten snäll och trevlig gumma, som fick arbeta hårt för att hålla ihop hemmet. Hon bodde granne med oss i en stuga på två rum och kök strax intill Solboberget.

Moster Fiken bakade goda bullar, limpor, skrädkakor och småbröd av alla slag och sålde. Hon hade även läskedrycker, karameller och rökverk. På lördagskvällar och söndagar var vi barn ofta inne i hennes stuga och fick smaka godsakerna. Hon kunde berätta gamla minnen från 1870-talet och var vidskeplig liksom alla andra i byn på den tiden. Hon trodde säkert att de döda gick igen och kunde visa sig. Det

hände ju så många olyckor av alla slag, epidemier rasade, som ingen kunde bota, "men så skall ske på de yttersta dagarna", menade Moster Fiken. "Sanna mina ord barn, de tror inte på mej, men våra dagar här på jorden är snart räknade." En dag i medium av 1890-talet drabbades hon av ett hårt slag. Hon höll på att baka bröd den dagen. På landsvägen utanför stugan stannade en mörkröd häst. Hon kände igen hästen och den som åkte — det var dödsskjutsen ifrån gruvan med kyrkoherde Lindberg, som kom för att trösta. Hennes make och stöd var död, ihjälrasad i gruvan. Kyrkoherden behövde inte tala om det. Hon visste redan när hon såg hästen hur det var fatt. Hon berättade, att hon fick styrka att gå igenom detta hårda slag genom prästens och Guds ord. Det skulle bli svårast första tiden med de tre barnen, som ännu gick i skolan. Kyrkoherden talade så vackert och lovade att hjälp skulle hon få, om så behövdes. Väl var att hennes fyra äldre gossar snart kunde försörja sig själva.

Under mina uppväxtår och min skoltid fram till 1900 var det många dödsfall, som inträffade i gruvan, och det var ohyggligt och skrämmande för oss barn, när någon olycka hände. Kusken Hellström från Gruvan eller Hellberg brukade skjutsa kyrkoherde Lindberg eller någon av prästerna ut till sorgegården för att trösta de anhöriga. När vi ibland, då vi gick från skolan, fick se Hellberg komma, då visste vi att någon olycka inträffat, och alla barn, som hade sin far nere i gruvan blevo ängsliga, tills de fingo veta, vem som förolyckats.

Moster Fiken blev sjuk strax efter detta men repade sig snart igen. "Sen bad jag till vår Herre", som hon sade, "att jag skulle få se och tala med Kalle en gång till. Jag blev bönhörd. En morgon klockan två en tid efter begravningen stod min man vid sängen och såg på mej. Men jag blev inte rädd utan tyckte det var helt naturligt." "Var det icke en dröm?" frågade vi. "Nej jag såg honom så tydligt, jag var ju

klarvaken. Det finns mycket mellan himmel och jord, ser ni barn, som vi aldrig får klarhet i." Detta var Moster Fikens valspråk.

Moster Fiken klarade upp sitt hem och barnen. På alla vintermarknader, om det så var 20 grader kallt, var hon med och sålde bullar och karameller, bayerskt öl m. m. i snöstorm och regn. Mellan Vasastaden och kyrkan hade hon sitt stånd. Där stod flera "bullgummor" som de kallades. På andra sidan landsvägen låg Oxbacken, där handel med kreatur ägde rum. Skjutbanor, cirkus och karuseller m. m. fanns också där, och gott om törstiga strupar.

Om våren, när auktionerna började, var Moster Fiken allestädes med. Avslutningsdagarna vid skolorna såg vi alltid henne och en annan gumma, som hette Bergströms Greta från Kolarhagen, med sina bullstånd sälja knäck och granna karameller. Barnen hade ej så mycket pengar att köpa för på den tiden, men så var det desto billigare.

På söndagarna, om hon ej var till kyrkan, läste hon dagens text i bibeln. Det kunde hända, att någon av de unga pojkarna som just var inne under andaktsstunden för att köpa något, försökte vara kvick. Men det gick inte an. "Ut bara, gosse, om du inte törs höra Herrans evangelium." Ej heller dugde det att försöka förtära medhaft brännvin inne i hennes stuga. "Ut bara, här är ingen krog!"

Hennes barn reste tidigt ut i världen för att klara sig själva. De var snälla mot sin mor. Hon kom alltid in till min farmor och berättade, när hon fick brev, och ofta åtföljdes brevet av pengar. "De är väldigt snälla mot mej, allesammans, men så fostrade jag dem med Guds ord (riset) om så behövdes när de var små, därför blev det folk av dem", menade hon. Efter kyrkobesök kom hon också in till farmor, som inte kunde gå till kyrkan emedan hon var ofärdig i benen, och talade om prästen som predikade, vad predikan handlat om och "ingångsorden", som hon alltid kom ihåg.

Moster Fiken var mycket ombytlig till sitt humör. Var gång det hände någon olycka kom hon ihåg sin man och tyckte att Vår Herre slår hårt ibland. Då måste hon gråta ett tag. Sedan blev hon sprittande glad om en stund och kunde skoja och berätta roliga historier. Den som hon talade med fick alltid en lätt puff i maggropen med orden "ditt gamla assål dänne!" — "Jag har varit med om mycket. Ni förstår inte ni nutidens barn vad vi äldre fått gå igenom. Ni har fått det för bekvämt på alla sätt och inte sätter ni värde på detta. Hur skall det här sluta? Det syns i varje tidning hur dåligt de fostrar sina barn nu för tiden. Det går inte att vara släpphänt och hålla med barnen, när de gör orätt, utan de skall förmanas och hållas efter. När jag var barn (på 1860-talet) var det sällan några brott av något slag, men vi blev strängt uppfostrade på den tiden."

När bussarna började trafiken från Västerfärnebo till Sala och senare våra egna bussar, tyckte Mor Fiken att folk fick alldeles för bra. "Vi har fått våra ben att gå med, och att ungdomarna skall åka buss, dä blir de bara lata av." Själv gick hon ofta till fots till stan, inte på grund av snålhet utan för att hon varit van att gå mycket längre sträckor i sina dagar.

Moster Fiken kunde även bota vissa sjukdomar genom att smälta bly. Hon hade lärt konsten av sin mamma, men hon sa alltid till sina patienter att "jag kan ingenting göra åt Eder, men vår Herre kan göra det om ni tror på honom." Moster Fiken såg vad som fattades de besökande. Var det vanliga sjukdomar, så skickade hon dem till doktorn. Hon trodde säkert på onda och goda krafter, som människan kunde få under kontroll. Hon tog ingenting för att smälta, men ibland fick hon 25 öre. Hon brukade säga: "Kom tillbaka när ni blir bra så får vi se då."

När Moster Fiken i början av år 1940 gick till sina fäder, slutade en tapper och originell gruvkvinna sitt liv.

I Stora Stampers bodde i mitten av 1800-talet många kloka gubbar och gummor, av vilka en del levde ända in på 1900-talet. Deras klokhet bestod huvudsakligen i att bota sjukdomar hos människor och djur. Men det fanns också de, som missbrukade sin makt, ty alla kloka gubbar och gummor kunde förstås inte vara snälla och vänliga till sinnes. De illasinnade kunde "stämma på" folk och djur olika sjukdomar, och de voro därför allmänt fruktade i bygden.

Jag skall här berätta en sanningsenlig historia, som hände någon gång på 1870-talet.

I Stora Stampers bodde en kvinna, som kallades för Nils-Mor eller Nilsan. Hon var en märklig och mystisk kvinna, som samlade örter av allehanda slag, ormtungor, tagel och grodfötter. Midsommarnatten kunde man också få se henne gå och samla dagg i det våta gräset på Ekeby mosse, den s. k. Hälsingängen. Daggen tog hon med ett stort vitt lakan, och den vreds sedan ur och samlades i ett kärl. Ibland lejde hon någon av byns pojkar, som fick gå och samla daggkåpornas innehåll i en butelj. Vartill hon använde vätskan blev däremot aldrig känt. Hennes mest omtalade konst var att hjälpa unga förälskade flickor och pojkar så att deras kärlek blev besvarad. Om hon alltid lyckades, låter jag vara osagt. En av hennes främsta uppgifter var vidare att gå på alla begravningar. Där var hon med och tittade, och efter varje sådant tillfälle yttrade hon: "Nu ser jag vems turen blir härnäst."

Ja, det går många historier om Nilsan. Hon var känd att vara en elak kvinna, hatad av många och fruktad av de flesta i Stampers. Där bodde också en annan klok gumma, som hette Stina och som tjänade många extra slantar på att smälta. Om detta gav resultat är väl inte så säkert, men hon var allmänt omtyckt, god, hjälpsam och gudfruktig.

Stina hade liksom de flesta i byn en ko, och den lät hon, som bruket var då för tiden, gå i vall på Hyttskogen bland byns alla andra kreatur. Deras ägare brukade turas om med

vallningen, så i den vägen hade man det mycket praktiskt ordnat. Ibland hände det att korna om kvällarna kommo hem utan mjölk i juvren. Någon hade kanske tjuvmjölkat dem, men då man förgäves sökte få tag i syndaren, var det många som trodde att alltsammans var trolleri. Även svårare saker inträffade. Det kunde hända att en ko dog knall och fall utan föregående sjukdom, då den motats in i båset för natten. Dessa oförklarliga dödsfall blevo snart en riktig epidemi. I Stampers stupade många kor, och även i Mergölen och Kolarhagen fingo en hel del djur sätta livet till på mystiskt sätt.

Stina hade mist sin andra ko på en kort tid, och hon stod rådvill, för nu räckte inte smältsleven, som hon botade folk med. Ingen djurläkare kunde heller bota sådant trolltyg. Stina hade bara att köpa en ny ko. Hon grät bittert och bad alla makter om hjälp. Så gick åter en tid, och det såg ut som om hennes tredje ko skulle klara sig från trolldomen. Men strax efter midsommar var även denna färdig att ge upp andan, när den väl förts in i båset. Stina skulle just börja mjölka, då kon lade sig och sträckte ut huvud och ben och var livlös. Den lilla kvinnan blev förtvivlad och sprang storgråtande ut på gårdsplanen. Det dröjde inte länge förrän grannarna samlats. Alla beklagade hennes öde, men ingen kunde hjälpa henne.

Då kom Kalle Enstedt springande med ett gammalt muskedunder i ena handen. I den andra hade han en sill.

"Får jag försöka bota kon åt dej Stina", sade han. Stina nickade och gummorna bådo till Gud och gjorde korstecknet, en gammal kvarleva i gruvbackarna från katolska tiden.

Så gick Kalle in i fjöset. Sillen tryckte han ned i halsen på kon, och därefter riktade han muskedundret tvärs över korsryggen på djuret och tryckte av. Det blev en smäll så man trodde hela fjöset skulle springa i luften. Samtidigt som kon tog ett skutt upp, flög sillen ur halsen på henne som skjuten ur kanon och med följde en liten vit boll. Glädjen

blev stor bland allt folket, då Stinas ko åter var på benen. Man undersökte den vita kulan, och det visade sig att den bestod av ett silverpapper och inuti detta grodfötter, tagel, stenar o. dyl. Kulan var lagom så stor att den fastnat i halsen på kreaturet. Det blev uppståndelse bland folket, men ingen visste vem som begått illgärningen.

Då kom en gammal bysmed från trakten med en nystålad yxa på axeln. Man visste att han brukade kunna "stämma blod", men eljest gjorde han inget väsen av sig. Han stannade i folkhopen, och när han kommit underfund med situationen, såg man hur han fattade humör. Hans ögon blevo vassa som nålspetsar, och man tyckte nästan att det sprutade eld ur dem.

"Ska du se, vem som tagit dina kor", frågade han Stina.

"Ja kära, nog vore det bra att få veta det", svarade hon.

Folket förstod nu att det skulle bli en kraftmätning mellan onda och goda makter. Smeden såg bort över gärdet, mumlade en besvärjelse och slog yxan med all sin kraft i grindstodpen. "Nu skall hon snart vara här", väste han.

Och på gärdet fick man se en kvinna med fladdrande hårtestar komma springande. Det var Nilsan. Hon kom ända fram till smeden, och där stod hon skälvande i kroppen som ett asplöv. Hennes ögon hade en hypnotisk glans och stirrade som fastnaglad mot smeden, som tycktes pina henne. Det var dödstyst bland folket runtomkring. Smeden stod där som en halvgud. Nilsan däremot som en halvdöd människa. Äntligen bröt smeden tystnaden.

"Vill du att jag ska stämma på henne något, så säg ifrån", sade han åt Stina.

"Nej kära nå'n, gör henne inget ont. Jag har fått igen kon nu. Gud får väl straffa henne."

Smeden vände sig till Nilsan:

"Den här gången får du gå, men gör du om det en gång till, ska du få se på annat."

Men folket runtom började ropa och skrika: "Stäm på henne tandvärk i åtta dar... Nej, åtta dagars diarré passar bättre för henne."

Nilsan gick därifrån skamsen och nedbruten till sinnes. Hädanefter vågade hon inte utöva några svårare "trollkonster". Hon blev dock alltid hållen som en elak kvinna, men fråga är om hon i grund och botten var så illasinnad som folk trodde. Vid hennes död befanns det att hon testamenterat hela sin kvarlåtenskap till en granne, med vilken hon i många år levt som katt och hund, berättas det. Det visar i varje fall att hon var mån om att gottgöra vad hon felat, och det skedde genom denna gåva till sin värsta fiende.

Smeden, som avslöjade hennes rackartyg med Stinas kor, fick efter detta namn om sig att vara en välgörare i byn.

Goda och dåliga tider vid gruvor och hyttor växlade snabbt, som de gjort under hela 1800-talet, beroende på silver- och blytillgången. Före 1889 och när nya smälthyttan byggdes var det goda arbetstillfällen, liksom några år senare, då nya orter gjordes litet varstans i gruvan och till kalkbrottet vid Dalpers.

Under 1890-talet kom disponent Wenström och gruvfogde Yng till Sala gruva. Det blev nu ett nytt uppsving, och en hel del pelare, som sparats från gamla tider, bröts och hissades upp i dagen för skiljning och sedan smältning vid hyttan. Från Karlschaktet gick malmen på linbana till Drottningschaktet, där den s. k. knösbacken låg, och tömdes därpå i lavar, där varje man hade sin lave att skilja malmen i.

Vid Knektschaktet var det likadant. Där hissades malmen upp ur gruvan och tömdes omedelbart i lavarna. Knösbacksgubbarna, som de kallades, voro gamla veteraner, som sedan sina unga dagar arbetat i nergruvan eller i kalkbrotten. De hade vanligtvis ackord eller visst betalt per

Knösbacken där malmen skildes från gråberget. Den rikare malmen gick sedan direkt till smältning, den fattigare krossades i ett anrikningsverk. Före 1889, då en hytta byggdes vid gruvan, forslades all malm den 4,5 km långa vägen till gamla hyttan vid Sala sockens kyrka. Antalet arbetare var i sjunkande. 1893 hade företaget 150 anställda, som med sina familjer uppgick till 700 personer, drygt 12 % av stadens befolkning. 1870 utgjorde gruvfolket nära 27 %. Foto Edith Aspelin omkr. 1906.

kärra malm. Deras arbetsförtjänst var efter dåtida förhållanden rätt god, och gubbarna var nöjda med sin tillvaro men mycket främmande för alla nymodigheter. När den nya tiden började bryta in med nykterhets- och fackförening, ville de inte vara med utan skrattade bara åt alltsammans. Som regel skötte de sitt arbete mycket bra och var rädda om verktygen. När likviden kom vid månadens slut och likaså när uttaget var, då hände det på måndagen efter

År 1889 byggdes nya moderna uppfordringsverk i Knekt- och Karlschakten. Här syns Knektschaktets lave med hisslinan, som gick i luften till spelhuset vid Karlschaktet, där uppfordringsverken drevs av en nyuppsatt ångmaskin. Till höger om Knektschaktet står en gammal hästvind ännu kvar och vittnar om äldre uppfordringsmetoder. Detsamma gör det åttkantiga huset på andra sidan. Där byggdes nämligen vattenhjulen. Längst till vänster ligger ett hus där hageltillverkningen ägde rum. Foto Wilh. Heberle.

festen, att de ville ha litet påfyllning. De ville gärna bevara ruset kvar så länge som möjligt, men arbetet gick för full maskin ändå. På frukostrasten skickades någon av de yngre till staden efter en butelj, som sedan gömdes väl bland silvermullen, så att fogden ej skulle märka något, när han kom och inspekterade.

Gruvfogden började känna igen sina mannar, och han tålde ej att någon luktade sprit, även om arbetet sköttes

till belåtenhet. En av gubbarna, som kallades för Kalven, blev emellertid borta från arbetet någon gång efter likviden. Då måste fogden skicka de andra mannarna att leta efter honom, och vanligen fann de honom sovande vid någon källa med en tömd literflaska bredvid sig. Gubben var även förtjust i tuggtobak och samlade saliv i munnen. Han njöt av det, men de yngre tyckte det var roligt att reta gubben och försökte få honom att tala, men han bara ruskade på huvudet och ville ogärna spotta ut tobakssaliven. Hände det någon gång att de fick gubben att svara, då rann en hel syndaflod med tobakssaliv nedför hans haka, och då blev han arg.

Gubben Hellström från Kilvägen var ett annat original. Han blev gärna förnäm och fin, särskilt när han smakat sprit. Då nöp han med munnen, försökte tala fint och bildat och bugade sig för befäl och kamrater på ett sätt, som skulle gjort en kypare på Operakällaren avundsjuk.

Så fanns där också en gubbe Sahlin från Mellandammen. Han var lagets kassör så till mått att han alltid försökte sälja några silvermalmbitar åt besökande karrar och patroner, som han kallade dem. Vid sådana tillfällen tog han på sig en gammal stoppväst med minst ett 40-tal lappar på för att se fattig ut. Sedan stegade han fram till besökaren, visade allt som var sevärt, och så måste ju besökaren ha något minne med sig hem. Fick inte gubben då en slant, så talade han om, att "sådana där fina bitar brukar vi få svagdrickspengar för", och då lämnade ju den besökande nästan alltid en liten slant.

En måndag efter likviden blev det kör, som det hette. Fogden brukade då åka ned i gruvan med hissen. Den dagen hissades massor av malm upp och tömdes ned i lavarna. Var och en hade sitt bås, där de arbetade för skrädning och skiljning. Innan fogden åkte ned mönstrade han mannarna och sade: "Hellström är förnäm i dag, hop-

pas att ni sköter er!" Fogden bad också gubben Karlberg uppe på laven, att han skulle ha uppsikt över gubbarna. Han använde ej sprit och var därför i de andra gubbarnas ögon ej riktigt att lita på. När fogden försvunnit, kallade gubbarna till sig en yngre pojke och gav honom order att luffa efter brännvin, och så fick de hem en liter att späda på det gamla ruset med. Klockan två kom fogden upp igen, och efter att ha talat med gubben Karlberg gick han i vredesmod direkt fram till gubbarna, som just då hade tagit en liten middagspaus, och sade: "Ni har brännvin här i dag, jag såg redan i morse, att Hellström var förnäm!" "Nej tack, vi har inget brännvin inte!" svarade gubben Hellström. Fogden tog fatt i en s. k. luta, som användes att lasta malm med, och skrapade bort mullen i ett hörn och utropade: "Här har ni ju gömt spriten!" samtidigt som han kvickt tömde ur alltsammans på marken. Gubben Sahlin gick då fram till fogden och frågade förtörnad: "Skall fogden hälla ur vårt dricksvatten?" Och när fogden luktade på flaskan och fann att han blivit lurad den gången, gick han snopen därifrån.

Gubben med tobakssaliven skrattade nu så att saliven rann ut, och alla gubbarna stämde in i förtjusningen över att de lyckats lura både gubben uppe på laven och fogden.

Ja, sådana var dessa gamla gruvoriginal. De älskade sin sprit, som de allt ifrån unga dagar varit vana att begagna som medicin. Ingenting hjälpte bättre mot kolera, och själva bergshauptman och andra befäl vid gruvan brukade "förr i sin dar" rekommendera sprit, som man även fick gratis på gruvkontoret, så fort man blev klen i magen. När gruvgubbarna talade om "forna tider" eller "förr i sin dar", så menades tiden mellan 1850 och 1880.

Johan Sahlin i Mergölen, son till Sahlin vid Mellandammen, yttrade en gång på tal om sjukdomar och medicin: "Det finns ingen bättre medicin för den som arbetar i bly-

hyttan än svavel och arsenik, för dä är motgift. För gruvkarlar ska det vara brännvin och vitlök. Ja ska tala om att i mitten av 1800-talet när koleran gick var far min med det lag, som skulle samla opp döda och kalka över dom som stupat mellan gruvan och stan. Far min blev smittad. Det stod som en spruta ur honom. Vitlök och peppar åt han, brännvin drack han och frisk blev han. Men när han blev över 90 år vart han sjuk för första gången. Då ordinerade doktorn nutida medicin åt honom. Jag skulle ge honom en tesked, men mesamma han fick den börja ögona rulla. Sen titta han i taket å sa: 'å va flugor', å sen va dä slut. Hade far min fått en matsked brännvin, hade han levat över 100 år", menade Sahlin.

Gruvkarlarna bar stor respekt och vördnad för överordnade vid gruvan: hövlighet, givakt och mössan i hand vid möte. Det var ju helt naturligt, när överheten hade varit förlagd vid gruvan och straffen vid förseelser utmättes där. Men det hindrade ej, att det fanns gruvkarlar, som kunde säga ifrån om de blev orättvist behandlade. Då var befälen kloka nog att gå medelväg utan bråk. Att vara hövlig och se upp med vördnad till sitt befäl var en sak, att vifta på svansen en annan.

En liten episod, som belyser att de kunde tala för sig själva, hände en gång dem som arbetade i kalkbrottet vid Dalpers, fast det var på senare tid, ett stycke in på 1900-talet. Gruvkarlarna fick själva betala ammunitionen, som användes när de sprängde loss kalkstenen. Den räknades av vid likviden. Ju mindre som gått åt desto bättre. Ibland var berget mer sköligt och mera flintbetonat. Då kunde ammunitionen gå till en stor summa per månad och avlöningen blev mindre. De som arbetade i kalkbrottet var skickliga borrare och skjutare, som längre tillbaka varit nergruvskarlar. De räknade ut precis hur mycket sten de måste få loss för varje skott, så och så många vagnslaster

"å dä mä jämt". Kalksten och dolomit lastades i tippvagnar på botten av brottet. En liten ölandshäst drog sedan en 10—12 vagnar i tågsättet genom bockorten under Bergmästaråns ut till Trekanten vid Jakob Matts kvarn. Kalkstensvagnarna kopplades bort vid kalkugnen vid Nybygget för att brännas till kalk. De som var lastade med dolomit kördes sedan landsvägen till stationen och lastades på järnvägsvagnar vid Sveahuset, där gruvans lastkaj var belägen. Dolomiten användes av pappersbruk och järnbruk. Gruvkarlarna hade rådplägning. De hade ingen förman att vända sig till utan voro sina egna och hade betalt per ton. De beslöt att en man skulle gå till kontoret, där kamrer Aspelin då var högsta chef. Han var en något bister herre om någon försökte göra sig alltför mycket hörd, särskilt om han var på dåligt humör. Salbergets pengar och egendom var han rädd om som sitt eget. En gammal gruvkarl, som hette Samuelsson från Kilvägen, åtog sig att föra fram deras önskemål om delvis fri ammunition. Samuelsson var en stor och kraftig brunögd man, som gick något framåtlutande. Han visste vad han ville och sade. Aldrig använde han sig av svordomar, emedan han var djupt religiös. Inkommen på kontoret hälsade han: "Goddag kamrern." "Goddag", kom det från kamrern också, utan att han tittade upp från sin skrivpulpet. Tystnad, endast pennans raspande på papperet hördes medan kamrern skrev färdig meningen som han börjat på. Äntligen vände han på sig och tittade upp med frågan vad han ville. Samuelsson redogjorde för arbetet och talade om hur svårt det var att kunna knappa in på ammunitionen. De måste ju skjuta bort en del skrot, som de inte hade något betalt för. När Samuelsson slutat kom svaret: "Jag begriper inte vad ni gör i brottet, som gör av med så mycket ammunition." Samuelsson: "Där vi nu håller på med sprängning är berget svårskjutet på grund av skölar." Så beskrev Samuel, som han kallades, ännu en

gång hur svårt det var att komma till någon skaplig dagspenning när dynamiten var så dyr. "Ni talar om skölar och skölar. När det är Gud som skapat skölarna så har han också givit mänskan förstånd hur faan hon ska ta dän dom", utbröt kamrern, vände sig om och skrev igen. Ja, dä var ord det! Nu var det Samuels tur att bli arg. "Nu hör jag att kamrern ingenting förstår av vårt arbete, ej heller vill han lära sig förstå det. Sätt dit andra mannar, vi går gärna undan. Adjö!"

Kamrer Aspelin ångrade sig tydligen efteråt. Redan dagen efter kom byggmästare Ericsson med bud att de skulle få extra betalt för skrotet, trots att det fanns gott om folk på den tiden om någon slutade. Kamrer Aspelin var ej så svår som han lät ibland.

Jag frågade en gammal gruvveteran, som hette Holmström från Johannesbäck, en gång i början av detta sekel.
— Vad tycker ni om den nya tid, som brutit in? Nu är det ju bättre betalt och bättre arbetsförhållanden här vid gruvan.

— Dä ska jag säga dej gosse, att det var mycke bättre förr i sin dar. Då fick man lägga sta ändan å få fem eller tjugo eller trettio rapp om man gjort nå rackartyg och vure full. Nu ska man opp på råstun och böta tio och femton kronor samt sidera skiftet.

Att sidera skiftet betydde att de miste arbetsförtjänsten en dag, och detta gick alltid de gamla gruvkarlarna djupt till sinnes.

Så fort gruv- och hyttkarlarna kom hem från Gruvan, vilket inträffade på ganska olika tider, emedan de började ena veckan kl. 6 på morgonen och andra veckan kl. 2 på eftermiddagen, gick de ut i skogen för att jaga eller fiska. Mattiderna blev därigenom mycket oregelbundna, men alla var vana därvid och klagade inte.

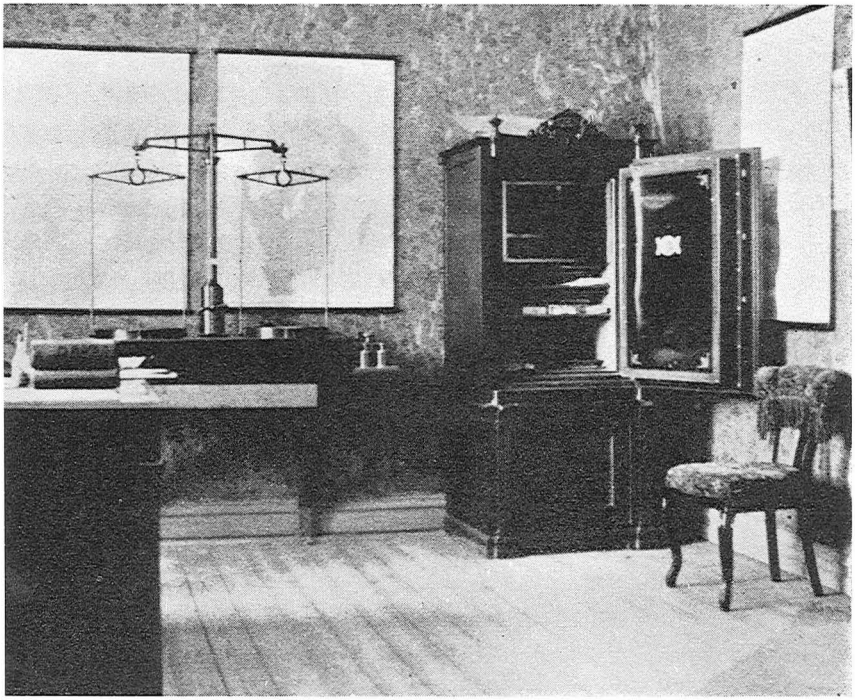

I ett inre rum av gruvkontoret stod vågen på vilken silvertackorna vägdes innan de packades i trälådor för transport till Kungl. Myntet, senare även till guldsmedsfirmor. Ett par år efter anrikningsverkets tillkomst 1880 blev silvertillverkningen nära fördubblad, över 1.000 kg. per år, vilket var det mesta sedan 1677. Efter 1889 och fram till krisen 1894 mångdubblades produktionen ytterligare. Foto Edith Aspelin.

Det fanns mycket skogsfågel, särskilt orre men även tjäder. Gick man ut i skogen blev det uppflyg av orre tätt som oftast. Man kunde då se hundratals orrar i björkarna på vintern eller i sädesskylarna på hösten, men efter 1910 försvunno de mer och mer.

S. k. tjuvskytte förekom nog någon gång, men icke ofta enligt mångas utsago. Man är ju inte mer än människa. och när orren eller haren satt hemma på gården eller i ett

träd i närheten, och sovlet var slut i skafferiet, var det nog frestande att ta till geväret.

Gubben Ewert vid Gruvan glömde en gång att det var olovlig tid, gick in till apotekare Ljungbergs fru och frågade: — Vill frun köpa orre av mej? — Å, inte får Ewert jaga orre nu, det är ju olovlig tid! — Jag menar när det blir lovle, om jag då får komma hit och sälja? — Javisst får Ewert det. — Och jag gick ut med orren, som jag bar under rocken och som hon aldrig såg, berättade Ewert. Apotekaren var ju ordförande i Jägarförbundet.

På den tiden betalades en orre med 75 öre eller 1 krona, tjäder kr. 2: — à 2: 50, hare omkring 2 kr. och rävskinn 10 kr. eller vissa år litet mera.

En gång var gubben Norman med sina söner ute och jagade en räv, som gått i ett gryt vid Arvids ängar. Gubben, som var mycket envis, gav sig inte för att räven försvunnit, utan yrkade på att han skulle krypa ner i grytet för att försöka få fatt i ett ben och dra fram djuret, och så blev det. — "När ja nu kommer ner å får tag i en, så sparkar jag med fötterna, och då pojkar drar ni ut mej!" Det dröjde ej lång stund förrän gubben började sparka, och pojkarna grabbade tag i varsin fot, för mera fanns ej att få tag i, och gubben drog de ut, men ingen räv syntes till. — "Ja hade ju tag i den kanaljen men måste släppa." Hur gubben såg ut kan knappast beskrivas. Hela hans vackra vita skägg var gult, och lukten därav var långt ifrån behaglig. Sönerna kunde inte hålla tillbaka sitt skratt, trots att gubben Norman var alldeles ursinnig. Nåja, räven fick de slutligen i alla fall, och pojkarna fick bära hem den med hopknutna ben hängande på en stång. Själv gick gubben före med mynningsladdaren på axeln och i noggrann marsch, stolt som en fältherre efter vunnet slag.

Fisket gav också litet ombyte i dieten, som ofta bestod av salt sill eller saltströmming. Fläsk av den egna grisen

fanns ju nedsaltat i många hushåll. Både i staden och på landsbygden hade handelsbodarna sällan någon färsk mat att sälja på 80- och 90-talen. Torrsaltat amerikanskt fläsk såldes ganska mycket i Sala och f. ö. i hela Sverige, särskilt i sågverks- och brukssamhällen. Alla handelsbodar såg ut på samma sätt. Där måste finnas allt från spik till matvaror, träskor, vardagskläder och verktyg av flera slag. Sirap och fotogen, allt måste vägas upp, ty inga paketerade varor fanns, och expedieringen av varorna blev därför mycket arbetsammare än nu.

I byarna Stampers och Mergölen handlades varorna för det mesta i Robertsholm eller Kolarhagen, som det hette, ungefär 2—3 kilometer väg att gå. Kilvägen, Hermans och Finntorpet handlade hos Söderstedt vid Gruvan. Vissa år, när det var stor fart i gruvan, gick det bra för handlarna.

Kalle Enstedt hette en friskus till gruvkarl, en duktig arbetare både i gruvan och hemmet. Han hade brutit massor av sten vid sin stuga i Stampers, som lades i prydliga stenmurar kring gården. Så gjorde också de flesta gruvkarlarna. All sten skulle läggas upp i murar och skydda från intrång av kor och svin. De sistnämnda voro svåra att hålla från gårdarna. Svinen kommo ända från Kila socken och betade hela somrarna i backarna omkring Stampers och gruvan, för att om hösten tagas hem, gödas och slaktas. Märkligt nog var det ingen som miste någon gris på den tiden. Folket var tydligen ärligare då än nu. I början av 90-talet blev Enstedt inrasad i gruvan. Ett större stenblock släppte i taket och begravde honom fullständigt, så att endast ena foten var synlig. Så hade åter en hustru mist sin man och barnen sin far.

Det har sagts, att de gamla gruvkarlarna voro lata och bara sprang med bössan eller söp, när de kommo hem från arbetet, men stenmurarna vittna om något annat, om envishet och idoghet i stora mått. Knappast något annat land-

skap i hela Sverige kunde visa oss så många och vackra stenmurar som byarna omkring Sala gruva, om man undantager Öland och Gotland. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet knackade de gamla gruvgubbarna makadam av sina stenmurar, vilken såldes till byggnader i Sala. Lasarettet, trängkåren, bankhuset och även Sala stad köpte sten till gator och vägar. Makadam betalades med 40 öre per hl., varav 20 öre gick bort för transport. Förtjänsten blev ej så stor, 5 hl. per dag, vilket betydde att de fick 1 kr. per dag i behållning, sedan transporten betalats.

I en stuga nära Kalle Enstedt bodde en ungkarl, som hette Pelle Säker. Han gick ofta och jagade, snarade fågel och hare. Han var en underlig man. Något ordnat arbete ville han inte ha, gruvan var han rädd för. Ofta fick man se en man komma bärande på tjäder och orre i stora knippen från skogen. Då var det Pelle Säker, som var i farten. Ett flintlåsgevär, som han ägde, var inte mycket att skjuta med. Det går bäst med snarorna, menade han.

Fågel sålde han i staden eller också böt han åt sig spannmål av bönderna för villebrådet. I sin lilla stuga på ett rum trivdes han bra och var nöjd med sin tillvaro. Potatis blev det till husbehov på gården, och spannmålen maldes på en handkvarn hos en granne. På mitten av 70-talet var det nödår. Då blandades spannmålen med havre och agnar för att dryga ut mjölet, och det maldes sedan samman på handkvarnen. Det var svårt för dem som hade många barn, och massor av barn dogo också vid den tiden. Det var svårast för mödrarna att bära sorgen. Männen sökte tröst i finkeln, så länge den varade.

Gruvfolket gick under 1870- och 80-talen rätt ofta i kyrkan. Moster Fiken berättade, att på 70- och 80-talet lånade de som kunde ut vissa klädesplagg till den som ej hade nog snygga kläder vid kyrkobesök. Alltid var det några, som skulle besöka kyrkan varje söndag. Det fanns

Vid stadens kyrka. I mitten på 80-talet brukade söndagens högmässa besökas av ett tusental personer, 20 % av befolkningen. Antalet nattvardsgäster, förutom konfirmandernas, var årligen omkr. 1300, drygt 40 % av de nattvardsberättigade. Tio år senare hade både besöks- och nattvardsfrekvensen minskat till hälften. Under de följande tjugo åren höll sig besöksfrekvensen ganska konstant, men antalet nattvardsgäster hade 1915 sjunkit till 167, något över 3 % av de nattvardsberättigade. Foto Grellstrand.

många, som ej hade silkesschalett, muff och vantar, spetskrage eller annat smått, som hörde till kyrkklädseln. Då var det att låna. Min farfar, gubben Norman, var ägare till ett par fina ryttarstövlar, som ofta var utlånade till kyrkobesökare. De blev snart allmän egendom, och nästan varje söndag var de utlånade. Han brukade ha dem stående i hörnet vid moraklockan. Ovanför hängde jaktväskan, kruthornet och tvenne gamla mynningsladdare. Far berättade att dessa stövlar höll i många år, emedan de sällan användes till annat än kyrkobesök.

Gubben Norman föddes 1833 och började tidigt arbeta i gruvan. På 1850-talet blev hans broder Per inrasad, och först efter åtta dagar fick man fram honom, men han var då död. Under de fyra första dygnen hade man kunnat samtala med honom, men allt eftersom bergmassorna togs undan, rasade nytt ned. Det var ett hårt slag för de efterlevande.

Men Norman tröttnade inte på gruvan. Han var kär i sten och den fina silvermalmen. Under många år gick han ensam i gamla arbetsrum, där det icke brutits malm på hundratals år. Där undersökte han malmen och fann att den var brytvärdig. Strax började då rummet bearbetas. tills ett ännu bättre ställe hittades. Så fortgick det många år, så länge Polhems vattenkonst fungerade.

På 1870—80-talet försöktes i gruvan med champinjonodling, som Norman skötte, men om detta lönade sig är ej känt. Efter denna tid arbetade han på knösbacken eller på gamla stenskansen för att tillvarataga silvermalm, som ratats av våra förfäder. I gamla tider, då det fanns gott om silver- och blymalm, var det ej så noga, om silver följde med i skrotet. Silvermalmen lades upp i högar och hämtades sedan med hästfora och kördes ned till hyttan för smältning.

Under årens lopp samlade Norman många fina mineraler för egen räkning, som han gärna fick ta med sig hem från gruvan, och av disponent Wenström blev han därför döpt till Professorn. Så småningom blev samlingarna ett helt litet museum hemma i hans stuga och vedbod. När bergsstuderandena kom på besök till gruvan, blev de ofta skickade av någon ingenjör hem till Norman, som alltid visste precis, vilken bergart och mineral det var i stenarna. Många mineraler fick han också mottaga från andra gruvor i Sverige. Det var rörande att se, vilken omsorg han lade ned på sortering och uppläggning av mineralerna. Det fanns i hans samling droppsten, bergkristall, koppar, svavelkis med guldinslag m. m., allt ordnat i små lådor och skåp.

Han samlade även större stenar till partier, som var underligt formade. Ja, han var outtröttlig när det gällde att skaffa hem stenar, om de passade honom. En snörik vinter begav han sig en söndagsmorgon tillsammans med sin son och en kälke 3 km. bort i skogen någonstans för att hämta en större sten. Tillsammans arbetade de i sitt anletes svett för att frakta hem den stora stenen. Repet, med vilket de drog kälken, brast flera gånger av den tunga stenen, som vägde mycket över 150 kg., och de kämpade och gnodde, innan de äntligen fick den hem till gården. Väl hemkomna var de ganska slut men glada, och stenen blev sedan uppkallad efter den ryska ämbetsmannen Hammikoff, eftersom det rep, som denne hängdes i, också lär ha brustit. Med den stora stenen ordnade sedan gubben Norman ett vackert stenparti men utan mull och blommor.

Även fornsaker ingick i gubbens samlingar. Stenyxor, stenkilar, gammalt hemsmitt järn, nycklar, lås, urgamla hästskor och mycket mera. Genom ett förbiseende blev tyvärr allt detta skingrat de sista åren av hans levnad. Hans tanke var, att det skulle sparas till eftervärlden. Han anordnade några utställningar från slutet av 1800-talet fram

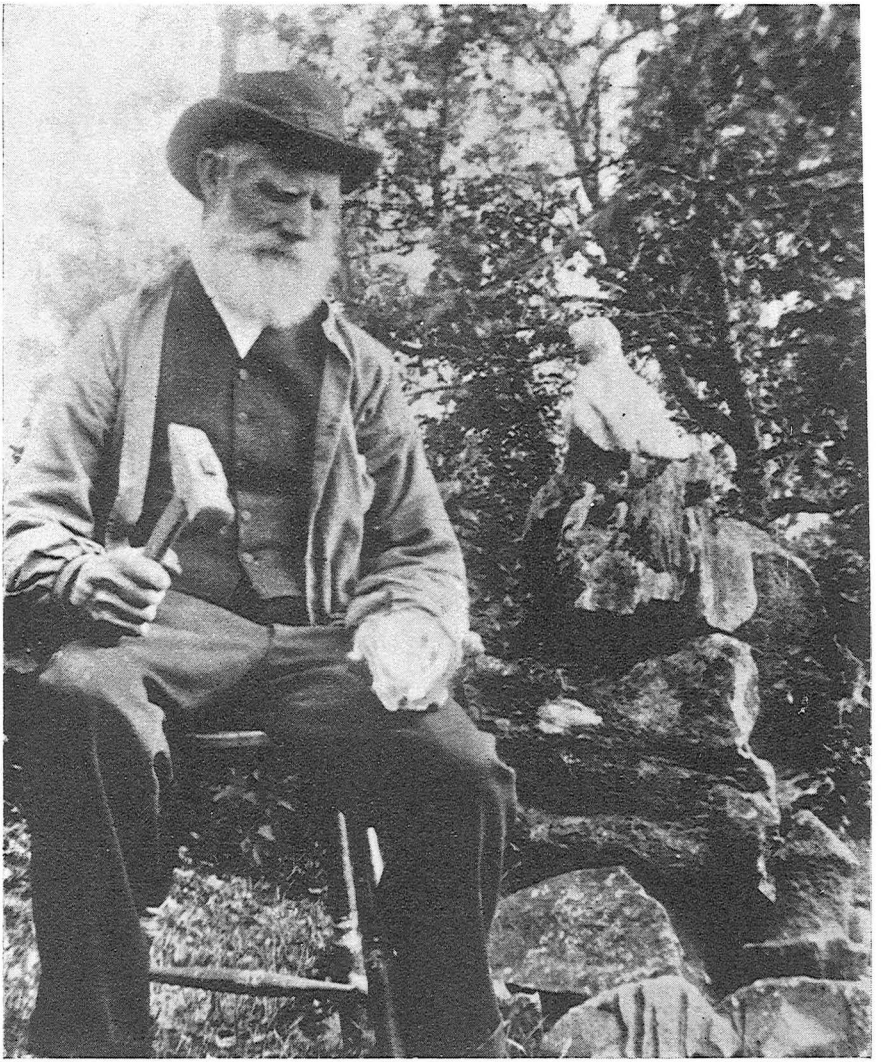

C. G. Norman vid "Hammikoff", den sten som bildade krönet i gubbens stenparti. På lediga stunder arbetade Norman energiskt på att mellan Stampers och staden bygga en väg, som skulle bli genare än den gamla över gruvan. De pengar som inflöt, då han visade sina samlingar, anslog han till vägbygget. Först efter många år började staden intressera sig för denna väg, som nu är allmän landsväg. Foto A. Högkvist omkr. 1912.

till 1915, men endast några bergsstuderande och några andra personer var intresserade av gammalt järnskrot och mineraler. När världsgeologerna ett stycke in på 1900-talet besökte Sverige och Sala gruva, fick Norman tillstånd av Gruvförvaltningen att visa och även sälja en del mineraler. Då blev han glad. Försäljningen gick bra, och han fick på så sätt en liten erkänsla för sitt samlarnit. Då gubben Norman dog år 1925, 92 år gammal, bortgick en av Salaortens första samlare om än i smått. I närheten av den plats, där hans gamla stuga stod, finns än i dag ett stenparti kvar. Och mitt i det partiet står Hammikoff och vittnar om gammal seg gruvkarlsanda.

De gamla gruvgubbarna berättar

De ojämna arbetsförhållandena, som tidvis rådde vid gruvan 1890—1910, gjorde att många av den yngre stammen sökte sig bort till andra gruvor. Särskilt Kiruna, Malmberget, Gällivare och Sulitelma lockade, och där bildade Sala gruvas folk stommen. Under dåliga tider skaffade även Gruvförvaltningen dem platser. Direktör Granström hade många järn i elden och var intresserad i många gruvföretag. Många av dem blev gruvfogdar och stannade kvar ända tills pensionstiden, men en del kommo tillbaka. På detta sätt blev Sala gruvas arbetare ej så litet beresta.

Hemma hos farfar samlades den äldre generationen från 1830-talet ibland. Då var det bara att lyssna till vad de hade att berätta. Jag har i möjligaste mån sökt kontrollera deras historier från 1860- och 70-talen och funnit, att det ligger sanning bakom. Däremot är det svårt att fastställa tidpunkten för dem. En del har berättats direkt av dem som voro med, i andra fall sins emellan "minns du den gången eller den gången." När gubbarna hade litet i sig blev de talföra.

Sahlin från Mellandammen var en stor humorist, särskilt i yngre dagar, och ville gärna spela sina vänner och bekanta roliga spratt. Han var inte ensam om detta. Flera av de gamla gruvkarlarna voro likadana. De tyckte om att spela konung för en dag, låtsa sig vara ingenjörer eller rika bergsmän. Vid sådana tillfällen höllo de troget samman. En del av dem voro stora kraftiga män, brunögda och långhåriga med krutbestänkta ansikten, som skulle kunnat göra heder åt en vildavästernfilm.

En eftermiddag någon gång på 1870-talet satt "Bergsman" Sahlin på Forsbergs krog och svalkade sin törstiga strupe med ett stop öl. Han var icke ensam vid bordet, han hade fint sällskap i dag. En patron långt utifrån Uppland hade han tillfälligt råkat och blivit storbekant med ute på staden. Detta måste naturligtvis firas. "Bergsman" Sahlin var ovanligt fin i dag. Lång skörtrock kantad med band hade han på sig och fin halsduk knuten efter tidens sed omkring halsen. Vid andra bord satt hans kamrater, även de med öl och brännvin. Som genom en tyst överenskommelse bockade alla gruvarbetarna och sträckte på sig, när de kommo in på krogen och gick förbi Sahlins bord. Genom viskningar sins emellan läto de även den främmande patron förstå, att det var en hög person, som han hade sällskap med. "Bergsman" Sahlin beställde in mera dricka och betalade. Patron var ju gäst. Det var många mer eller mindre originella gruvkarlar med på krogen denna dag, så det skulle bli för mycket att i detta sammanhang beskriva dem alla. Medan nu "Bergsman" Sahlin och patron satt där och åt och drack och blev allt mera goda vänner, bestämdes det att patron skulle komma igen och hälsa på och även ta sin äldsta dotter med. Sahlin var ju ogift och ledig och kunde följa patron för visning av gruvan, Måns Ols och Gröna Gången, som patron aldrig sett. Snart var det dags att bryta upp och bese Sahlins jordagods och de gingo

ut till Ringgatan vid Esplanaden. Sahlin pekade ut mot Bråsta gärde, där nu Nya kyrkogården ligger och sade: "Allt var du ser är mitt." På den tiden fanns där inga gårdar utan endast öppna fält. Samtidigt kom en annan gruvkarl och gick förbi de två herrarna och mumlade för sig själv: "Det är mera bakom backen, som inte syns kan jag tro", fortsatte och gick. Detta styrkte ju Sahlins äganderätt till jorden och patron var mycket förvånad. Endast en liten tid därefter kom patron tillbaka och hade sin dotter med för att bese Gröna Gången med sjöar. Förklarligt nog var Sahlin borta och det sades att patron fick en annan vägvisare. Han förstod nu, att allt som sagts på krogen var osanning, och skrattade gott åt hela bedrägeriet, när han fick veta vad Sahlin var för en person.

Sander Nordström var en annan friskus bland gruvkarlarna. En gång råkade han få sällskap från staden med en högre befälsfru från Gruvan. Han hade hunnit upp henne utefter vägen. Sander, som var ganska upprymd och ej såg vem damen var, tog henne med ett stadigt grepp under armen och promenerade med ända till hennes bostad, medan han under hela vägen sjöng fula visor för henne. De gruvkarlar, som kom från skiftet, förstod att här hände farliga saker och vände eller tog en avväg för att slippa vittna. Dagen därefter blev Sander inkallad till bostaden. Han var en modig man och ej rädd för piskan. Mest rädd var han att mista arbetet. Han ångrade bittert vad han gjort, och värst var att han ej rätt mindes vad som förekommit dagen före. Kamraterna hade talat om för honom vad de hört och sagt rent ut, att de skämdes å hans vägnar. Sander skakade i kroppen, när han kom in till bergshauptman. Frun själv kom och öppnade, hälsade och bad honom stiga in. Framför sig såg hon en ångerfull man, som stammade: "Förlåt mej, kära frun!" Av gårdagens vilda buse

Konstmästare Holm, den siste som agade arbetarna vid Sala gruva. Trots att husagan för vuxna avskaffades i lag 1858, förekom den trol. in på 80-talet. Konstmästare Holm var dock allmänt aktad för sin rättrådighet. Foto C. G. Blomqvist, Luleå, efter 1898.

fanns nu ingenting kvar. Så kom bergshauptman själv in, tog fram en brännvinsflaska och slog i en stor sup och sade: "Ta den här Nordström, men gör aldrig om det som hände i går. Om min fru skall ledas så gör jag det själv, och nu får ni gå!" Det sades, att bergshauptmans ridderlighet gjorde ett djupt intryck på alla gruvkarlarna och inte minst på Sander själv.

En man skulle en gång få stryk på kontoret, då han hade gjort något galet. Gumman höll på att baka hemma, och en kamrat rådde honom att gå hem och lägga en bärbulla innanför byxändan för att dämpa slagen. Mannen gjorde detta med resultat att han bara fick några slag. Den som skötte avbasningen fick se blodet (eller lingonmoset) rinna och slutade tvärt. Svårare förseelser såsom åverkan på egendom, knivskärningar med svårare påföljd o. d. bestraffades på bara stjärten. Detta hände dock mycket sällan enligt de äldres utsago. Det hände också en gång, att den som skulle få stryk slet piskan ur näven på den som utförde bestraffningen, vilken så när hade fått stryk själv. Det var sträng disciplin på den tiden, och folket böjde sig för den utan klagomål.

Det berättas, att de festat ordentligt en gång på Forsbergs krog. På hemväg råkade de slå sönder en mängd fönsterrutor och även göra annan åverkan. Det blev förhör, men alla hade ju tappat minnet och ingen ville ta skulden på sig. De hade också slagits med skojare och annat löst folk, och blev inkallade på kontoret, men alla nekade. Den som hade hand om avbasningen förklarade, att om ingen tog på sig skulden skulle det bli allmän avbasning. Gruvkarlarna fick betänketid. Gubben Ruth, som var en stor stark man och en friskus, förklarade för gubbarna: "En tar på sig synderna och lägger opp ryggtavlan, och de

andra får skramla till en kanna brännvin." Och därmed blev det Ruth, som fick mottaga avbasningen, och efter detta blev det åter fest!

Kil Jan Olov från Stampers by ville gärna ingå vadhållning om saker och ting, särskilt den dagen uttaget eller månkannan var. Den första togs säden, bergkrut, ljus m. m. ut. Många böt bort eller sålde krutet och ljusen åt bönder, som då brukade komma till gruvan. Sedan gick karlarna hem till sina stugor och söp.

När de kände sig lagom morska, då började vadhållningen. Kil blev lovad en kanna brännvin om han kunde springa till gruvan barfota och i späntboden hämta en yxa eller spett som bevis för att han varit dit. Det var sträng vinter och kallt så att det knäppte i knutarna. Kil sprang de dryga 2 km. och hämtade yxan. Men det blev för mycket även för denna kärnfriska man. Två månader fick han ligga sjuk efter detta. Själv sade han dock, att han blivit sjuk av kall mjölk.

Pelle Ringvall var en annan lustig kurre, som var känd som ormtjusare. En dag kom han in på Forsbergs krog, beställde ett par supar, som han tömde vid disken, men

---

Spelstyraren Kalle Berg, t. v., och gruvarbetaren Carl Johan Millberg, t. h., hörde till dem som sökte sin utkomst uppe i Malmberget, när det blev smått om arbete i Sala gruva. Redan 1887, då staten överlät gruvan till Sala Bergslag med full äganderätt, inträffade en kris. Många arbetare avskedades, vilka dock fick arbete i Norberg. Året därpå såldes gruvan till ett privat företag, och arbetet kom åter igång. Nästa kris inträffade 1894 då silverpriset, som i många år hållit sig tämligen konstant, på kort tid hade sjunkit från 158 till 75 kr. per kg. Samtliga anställda avskedades. Ett fyrtiotal arbetare måste bege sig upp till Sulitelma för att kunna försörja sina familjer, som de lämnade hemma att sköta jorden och djuren. Gruvan såldes nu till ett nybildat bolag, och arbetet kom åter igång, men alltmer tynande. Företaget växlade snabbt ägare och tidvis låg gruvdriften helt nere. Hyttan fortsatte att gå men med liten personal. Ett nytt uppsving kom först efter 1938, då gruvan inköptes av Johnsonkoncernen. Foto 1895 i Malmberget.

gjorde ingen min av att betala. Tillsagd av uppasserskan och hotad med anmälning till gruvkontoret, svarade han: "I dag har jag bara detta vackra strumpeband åt däj flicka", och tog fram en levande huggorm, som han hade vid bröstet innanför skjortan. Det sades, att han denna gång avstyrde ett större slagsmål mellan hästskojare och gruvkarlar, som då var planerat. Han hade gått några varv omkring bänkarna på krogen, där hästskojarna satt, med ormen i handen och färdig till hugg. Detta var för mycket även för dessa, och krogen blev snart tom. Många trodde, att han tog bort tänderna på ormen, och de skulle även ha sett detta, medan andra såg att ormen togs direkt från marken och stoppades innanför skjortan med orden "nu är du min". Ormen tycktes trivas med kroppsvärmen och kilade runt midjan på Pelle Ringvall, svångremmen hindrade honom från att slingra sig ned i byxbenen.

Ett större slagsmål mellan skojare och gruvfolk hade nyligen gått av stapeln vid Måns Ols värdshus efter slutat kalas. Skojarna voro kvicka att dra kniv vid sådana tillfällen, och många blev rätt illa tilltygade. Gruvkusarna, som de vanligtvis kallades, hade dock många kraftiga slagskämpar i sina led och stod oftast som segrare. Denna gång blev en skojare kvar på platsen, till utseendet livlös. Detta hände vid den s. k. Svartgraven mellan Måns Ols och Ökebron. Gruvkarlarna kom överens om att gömma honom under en rishög, medan två man skickades efter ett par spadar att gräva ned honom med, så fort det ljusnade något. Det var två slokörade och mycket ångerfyllda män, som kom med spadarna och skulle göra skojaren den sista tjänsten. Gropen började grävas med brådska och fart. Det gällde att få honom undan innan morgonen kom. En av männen lättade litet på riset. De ville ogärna se liket, ty de kom ihåg att han var otäckt blodig i huvudet. Mannen,

som vältade undan riset, skrek till — det fanns ingen skojare där. Tydligen hade liket vaknat och gått därifrån själv eller fått hjälp av någon kamrat. Den gången var det två glada dödgrävare, som gick hem från Svartgraven.

En helgafton för många år sedan voro några gruvgubbar på väg hem från staden. Sedan månader tillbaka hade tidningarna förkunnat denna dag som världens sista. Vid midnatt skulle allt förgås. En väldig komet väntades komma genom rymden och krossa jordklotet. För en stor del av Sveriges folk voro tidningarna på den tiden lika goda sanningsvittnen som bibeln och postillan, och i många stugor väntades med bävan och skräck på denna afton. Gruvgubbarna Miström, Söderstedt och Norman umgingos med samma dystra tankar, när de framåt kvällningen stodo färdiga att fara hem. Som seden då var hade de festat om ordentligt i staden, druckit kaffegökar hos bekanta och gått krogrond, och detta gjorde väl sitt till att aftonen för dem blev än mer tragisk.

Miström körde Svarten, en säker häst, som inte skyggade i första taget. Det hade blivit ganska sent. Gubbarna hade haft mycket att uträtta. Mat och dryck skulle hämtas till helgen, så att man inte stod alldeles utan hemma i stugan, om kometen händelsevis skulle passera utan att träffa moder jord. Av spriten hade de blivit på ordningen, som det hette, och vid dylika tillfällen blevo de alltid sentimentala. De gräto och de sjöngo psalmer, ty även om gruvkarlarna understundom förde ett supigt leverne, behärskades de i grund och botten av en varm religiositet, något slags medfött samvetsstöd, som de under prövningens stunder instinktivt föllo tillbaka på. Miström, Söderstedt och Norman hörde till den gamla stammen, som hade varit med och sett många underliga ting i sitt liv, och de tillgrepo alla beprövade och tjänliga medel för att hålla onda makter på

avstånd. Därav kom det sig att folket i backarna utåt Nyberg så gott som varje lördag någon gång på kvällningen fingo höra stark psalmsång från den mörka vägen, och då sades det i alla stugorna: "Jaså, nu åker Miström hem gla i hågen som vanligt..."

Miström var nämligen den som hördes mest i sällskapet. Inte för inte hade han namn om sig att vara den bästa psalmsångaren i trakten.

Sången ville emellertid inte gå så bra den här kvällen. Tonerna stockade sig i halsen på gubbarna. De passerade nu Jakob Matts kvarn.

— Det är tur att du Norman började bygga Nybergsvägen, sa Miström. Annars hade vi måst köra runt gruvan, och det vill jag inte i kväll.

— Tala inte om sånt där i kväll, sa en av gubbarna.

Miström stannade hästen mitt för trädgårdsmästare Blomkvists och så togs flaskan fram. Miström skulle just räcka över den till Norman, då en uggla skrek till gällt och skärande alldeles i närheten.

— O, förbarme oss, nu händer det nånting igen. Den fördömda likugglan, nog kunde den tiga i kväll, jämrade sig Miström. Hör du, Norman? Det är samma uggla, som skrek när bror din satt inrasad i berget. Hon skrek varje kväll då...

— Tyst, tyst, sa gubben Norman. Ta upp psalmen så kommer vi lättare hem.

Men vad tog det åt Miström, som inte kunde sjunga i kväll. Gubbarna blevo alltmer uppjagade och skräcken hade ett stadigt grepp om dem när de närmade sig Styrars backe. Kolargärdet därintill var ett farligt ställe.

Miström och hans färdekamrater lyckades dock ta sig förbi utan att något hände. Snart voro de framme vid Petter-Gretas backe. Då skrek ugglan för andra gången. Oj, oj, oj! Gubbarnas nerver voro vid bristningsgränsen.

De visste, att Petter-Greta, som varit död i flera år, brukade visa sig.

I själva verket var Petter-Greta under livstiden en mycket snäll och beskedlig gumma, så det var oförklarligt att folk fått för sig att hon gick igen. På gården hade hon brännvinsbränneri, och där fanns för övrigt även den källa, där bygdens folk trefaldighetsafton brukade samlas för att "dricka hälsan". Det var tack vare denna undergörande hälsodryck gruvmänniskorna voro så friska och starka.

Gubbarna stirrade in i mörkret fram mot vägen.

O, himmel. Blodet frös till is i deras ådror. Där kom Petter-Greta skridande emot dem. De sågo henne tydligt i vit svepning. Bredvid henne gick en mörk gestalt. Det var säkert mörkrets furste. Hon kom närmare och medan hästen stannade och vägrade ta ett steg framåt, försvann hon tillsammans med den mörka gestalten under stora stenen vid Petters backe.

— O, Herre Gud, hjälp oss, stönade gubbarna på kärran. "Vår Gud är oss en väldig borg", försökte de sjunga med darrande stämmor.

Hästen fortsatte självmant vägen fram förbi stenen, och strax efter var det skräckslagna sällskapet hemma hos Norman.

Så gingo gubbarna in i stugan. Gamla gumman Norman hade väntat med kaffepannan på elden. Hon blev förfärad när hon såg deras bleka och vettskrämda ansikten.

De sutto tysta och stjälpte i sig kasken. Veden i den öppna köksspisen sprakade till ibland, men annars hördes intet ljud. Till sist bröt Miström tystnaden:

— Vi har sett lik i kväll, framstammade han. Petter-Greta visade sig i backen, så nu händer det nå't igen.

— Be till Gud, sade gumman, och låt bli att supa, så får ni vara ifred för de döda. Ni vet väl att världen i natt ska förgås?

Kasken var snart urdrucken, men gubbarna behärskades alltjämt av skräck. De kunde inte svika varandra i kväll. Därför gjorde de upp att Norman och Söderstedt skulle följa Miström hem till Vargstuängen. "Ska vi dö, så ska vi följas åt", resonerade de igen. Och så gåvo de sig ut på den mörka vägen, och Svarten travade snällt hem med sällskapet. Färden gick förbi Lilla Stampers och Kolbäcksbro, och så rullade ekipaget in på Miströms gårdsplan utan att något fasligt inträffat. Men rädda hade de varit hela vägen.

— Gud hjälpe mig att komma över denna natt, sade Miström när han satte in hästen i stallet och gav den nattfoder. Så gingo gubbarna in i stugan, där Miström bodde i all ensamhet. Kaffepannan slängdes på och brännvinet ställdes fram. Miström tog också fram bibeln och två psalmböcker. Nu kunde de vara ifred både för Petter-Greta och andra spöken, och för gummorna, som alltid skrek: "Förbaskade gubbstutar att supa!" Språklådan kom snart igång och gubbarna dryftade kvällens fruktansvärda händelser och vad som komma skulle. Ett voro de ense om: överlevde de denna natt skulle de aldrig mera tala om Petter-Greta. Miström läste Fader vår, allt under det gubbarna togo omkring varandra och torkade tårarna, ty det var ledsamt att behöva dö från denna jordens härligheter. Då inträffade något oväntat. Mitt i bönen skrek likugglan på nytt. Styrkta av bönen och kasken fattade gubbarna mod, och Norman grep bössan, som hängde på väggen.

— Stör hon oss under bönen så ska hon dö, sa han, medan de närmade sig dörren. Hon ska dö i kväll, såvitt det inte är själva den lede!

De hade lagom kommit ut på gården, då de möttes av ett nytt skri ännu mera fasansfullt.

— Där sitter hon på stalltaket. Vilka ögon! Stora som kaffefat! Miström gjorde korstecknet.

— Låt bli! Skjut inte! Det är ingen vanlig uggla. Ser ni inte? Det är själva gruvfrun!

Gubbarna tappade modet, gingo in och slogo upp en ny kask. Så började de sjunga psalmverser, och snart klingade psalmen 111 "Jesus, Du dig själv uppväckte". När de sjungit alla tio verserna, började de om igen. Så sjöngo de psalmen gång på gång, och aldrig hade det sjungits så länge och med sådan andakt i Vargstuguängen. Klockan led mot tolv och alltjämt fortsatte sången. Gubbarna voro i en salig berusning. Nu kunde både Petter-Greta och gruvfrun få komma. De märkte inte att Vargstuäng-Anders med "psalmonikan" ljudlöst smugit sig in genom dörren och satt sig att stämma instrumentet. De tyckte sig förflyttade till himlen. Till änglarnas brusande strängmusik sjöngo de psalmen oupphörligt, och varje gång de vackra första orden sjöngos, runno tårarna ymnigare över de fårade ansiktena. Katastrofen hade redan kommit och ryckt dem bort från jordelivet. Ingen av dem kunde tänka sig att musiken kom från "psalmonikan", som Vargstuäng-Anders satt och filade på borta i skumrasket vid dörren.

Den hemska natten led mot sitt slut och Vargstuäng-Anders hade, trött på att oupphörligt spela nummer 111, smugit sig ut ur stugan, när gubbarnas sång efter hand började tystna. En efter en slumrade de in, och i sömnen lekte ett lycksaligt leende över deras anleten.

Hemma i Normans stuga hade folket mycket roligt åt gubbarnas historia om att de sett Petter-Greta på kvällen. Det var nämligen Normans son och sonhustru, som kvällen förut gått gubbarna till mötes på den mörka vägen, och eftersom sonhustrun var klädd i underkjol och hade en virkad, vit schal om huvudet, var det inte alls underligt att de tagit henne för ett spöke. Vad gubbarna sade, när de på morgonen vaknade livs levande hemma hos Miströms, förmäler inte berättelsen. Hur det hängde ihop med Petter-

Greta fingo de inte veta förrän efter flera år, men då vägrade åtminstone Norman att ta förklaringen ad notam, ty tron på spökerier och övernaturliga ting var fast rotad bland de gamla gruvkarlarna, och den var omöjlig att rubba.

De gamla gruvveteranerna äro nu alla döda. De som voro födda 1825—1840 levde långt in på 1900-talet, 80 och över 90 år gamla. De kunde berätta om gamla tider, om svåra år, då det var ont om det nödvändigaste, brödet och potatisen eller kålrötterna. Någon stor fordran hade de icke på livet. De gjorde sig glada dagar emellanåt. Det var så på den tiden och de tog ingen skada av det, de mörka tankarna måste skingras. Det var intressant att studera dem, låta dem prata ut sitt hjärtas innersta mening. De var kära i sina stugor och täppor, gick tillsammans och drack sina kaffehalvor, dansade emellanåt och läste eller sjöng ur Tegnérs Fritiofs sagor. Jag minns, hur andäktigt de lyssnade, när Johan Hellström sjöng: "Kung Ring med sin drottning till gästabud far", och avslutade verserna med refräng "sjung hoppfaderallala", eller Vikingabalken. Tegnér var deras älsklingsförfattare.

Många olika kynnen kunde spåras bland gruvsläkterna, glada och lättsamma och lugna naturer, inbundna och buttra, listiga och räviga, en del uppsluppna teaternaturer, som gärna sökte hitta på busstreck åt varandra.

Till högtiderna kom deras barn hem, vilka vanligen sökt sig bort till andra orter. Då blev det glädje i stugorna. När vintern var slut och våren kom, och flyttfågelssträcken drog mot norr, då började gruvkarlarna plocka fram sina spadar och hackor för potatissättning. Somliga drogo ned den själva, andra, som hade större täppor, lejde körkarlar. Då kunde man få höra Johan Hellström gnola och sjunga på Flyttfåglarna: "Där lägga vi ägg under kyliga polen, där kläcka vi ut dem vid mi-id-nattssolen."

En gruvpojke blir fattighjon

Vid Sala gruva och hytta var fattigdomen stor bland arbetarna. De hade i allmänhet stora barnskaror och liten inkomst. Då tecknaren av dessa rader började skolan 1888 vid Johannesbäck, fanns ej pengar till skor, utan träskor förfärdigades av ett vedträ. Sådana skor begagnade gruvarbetarna och bestod av en tillyxad klabb med spår under hålfoten och ett smalt tåläder fastbundet med ett stycke klädstreck, som surrades vid foten för att hålla träskon kvar. Det var en ganska otymplig fotbeklädnad för en sjuåring. Det utdelades fattigskor men räckte ej åt alla. Från början av maj till långt in i oktober fick vi gå barfota till skolan. Vi kom fram med trasiga tår och fötter, då vi tog oss över Stampersberget och Klackebacken på dessa steniga genvägar.

Bränslet var ej så dyrt på den tiden, men det var ont om kontanter, så det brändes i stor utsträckning enbuskar, det enda fria bränsle som fick tas på stadsskogen. Bränslefrågan var alltid svårlöstare på vintern än på sommaren. Vi pojkar fick då ge oss ut och tigga ved. Gruvans kalkugnar slukade på den tiden massor av kastved. Det kom långa rader med vedlass från Kila och Västerfärnebo. Många kände oss Stampers- och Kolarhagspojkar. Hedströms i Sörbo körde med flera hästar. De visste på förhand att de skulle bli attackarade av oss och hade gjort i ordning

okluvna, vresiga, ganska grova bitar, som de från lasset vickade av i snön, för att se om pysen orkade med dem. De hade ju ganska roligt åt vår oförmåga. Det var för grabbben att hämta hjälp och forsla hem biten. Det fanns även hyggliga bönder, som skänkte torra och fina vedträn.

Då fattigvården behövde anlitas, kunde i kontanter erhållas 1: 50 à 2 kr. per månad jämte litet mjöl. Till julen lät fattigvårdsstyrelsen genom upprop i tidningarna hemställa om gåvor, dels matvaror, ljus m. m., dels kontanter att utdelas till behövande efter en grov behovsprövning. Fattigvårdsstyrelsen meddelade genom tidningarna eller på annat sätt dagarna för utdelning i de olika rotarna. De behövande var i allmänhet kända av de rotemän som deltog i utdelningen. I fråga om kontanter var det någon som fick en femma, annars var det en à två kronor. Givmildheten var ej att klaga på, men behovet var större.

Som i början antytts var förtjänsten liten och barnskarorna stora. Då en hustru gick bort i unga år, eller mannen omkom genom olyckshändelse i gruvan, eller familjen miste sitt stöd på annat sätt, var det för barnen ej annat än fattiggården som stod till buds. Fattiggården Nystrand fordrar sin egen beskrivning i den tidens Sala. Innan Saladamm tappades åren 1900—01 låg gården på en udde i sjön och var omgiven av vatten på tre sidor. De förhållanden, som här skall beröras och ur minnet antecknas gäller åren 1893—95.

På den tiden var det "hjon" som befolkade Nystrand. Människovärdet var då ett mycket underordnat begrepp. Klientelet bestod av alla åldrar från spädbarn till 70—80-åringar. I ett rum kunde hysas ett tjugotal pojkar jämte en sinnesslö äldre man, som bedrev sin onani öppet.

Hjonen fick i stor utsträckning bidra till sin försörjning. Som gården hade ett ganska stort jordbruk, som ännu finns kvar, fanns det en hel del arbeten att utföra från

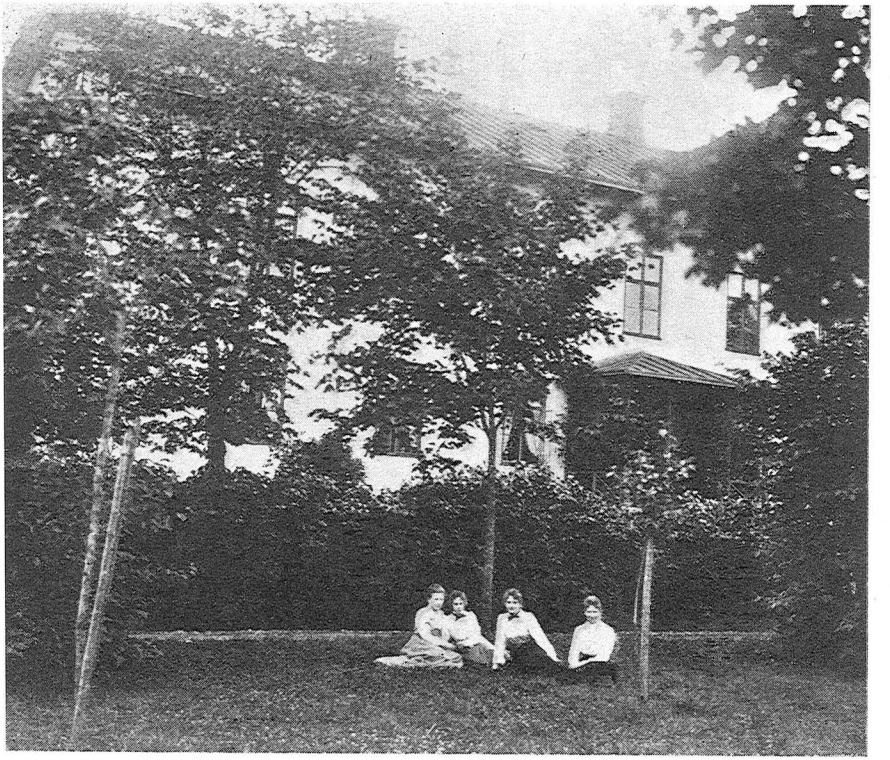

Nystrand före ombyggnaden 1913. Några besökande har slagit sig ned i gröngräset. Inköpet av egendomen Nystrand beslöts av stadsfullmäktige 1881, varefter byggnaderna uppfördes. Tidigare hade de gamla inhysts i fattighuset på Hyttgatan och barnen utackorderats till de minstbjudande. På 90-talet uppgick antalet vårdtagare på Nystrand till nära 100 personer per år, därav 35 à 40 barn. Foto Agda Kulin.

tröskning och isupptagning på vintern till bärgning av sjöfoder på sommaren. Alla, som orkade och kunde, skulle arbeta. För ungdomen var det lärorikt, för de äldre gick tiden fortare. Gubbarna, som ej orkade med för tungt arbete, fick sitta i snickarverkstaden och skära träpligg, som då var en ganska stor handelsvara. De såldes bl. a. till byggmästare i staden för att slås i väggar på trähus,

som skulle reveteras. Kvinnorna fick delta i olika arbeten som passade, såsom spinna och väva. De yngre, såväl flickor som pojkar, fingo utföra olika arbeten, flickorna i köket, pojkarna i jordbruksarbete. En 12—13 års pojke kunde med ena oxen få följa en nästan döv äldre man till skogen omkring 1½ mil över Helgonmossen för att hämta ved. Det var ett hårt arbete för 13-åringar, då det kördes fast vid stubbar och stenar och krafterna ej räckte till att lyfta en vedrad med en halv famn ved.

Dagen före Mariebebådelsedagen 1895 upplevde en fjortonåring ett ganska kusligt äventyr. Han fick ensam med en oxe och vedrad bege sig till skogen efter resterna av den ved, som för vintern blivit framsläpad ur skogen till basväg, ovanför Helgonmossen. Starten började vid sjutiden på morgonen över den isbelagda Saladamm, förbi Åby, Hov, Springargruvan och Helgonmossen. Lastningen, som bestod av drygt en famn kastved, var snart undanstökad. Återfärden begynte och gick ganska bra, fast solen sken och dagsmejan satte in. Fjortonåringen satt på lasset och mediterade i solvärmen. Kommen till något över halva sjön gick plötsligt oxen genom isen med alla fyra benen och blev hängande med länden och bringan mot iskanterna. Den första åtgärden var att kvickt hoppa av lasset, ta oxen i hornen och vrida huvudet så han ej skulle kvävas. Som väl var, var det ett par fiskare i närheten som åkte skridsko. Den ene var nog hjälpsam att åka ned till Nystrand och hämta hjälp som kom med linor, varvid oxen snart var uppe på isen igen.

Ett otrevligt och för hjonen nedsättande arbete under sommarmånaderna var att köra och hämta under avträden och i slaskrum. Det var för lukt- och synsinne irriterande. som ej förtogs av de supar som bjöds, och för pojkar i tonåren ej lämpligt. Fattiggården skötte renhållningen åt en hel del fastighetsägare. Ett lika otrevligt arbete för hjonen,

var att sommartiden ligga på knä på torg och i rännstenar, för att med särskilt konstruerade verktyg få bort det gröna som växte mellan kullerstenarna. Då var det trevligare att på hösten få hjälpa någon bergsman plocka potatis och bli omhuldad med god mat och därtill en liten slant.

Fattiggården Nystrand var i stort sett självförsörjande med spannmål, potatis, vitkål, rotfrukter, fläsk och en del kött. Mjölken sändes till mejeriet, och i utbyte fick gården skummjölk till folket och vassle till svinen. Fattiggården, som bedrev svinavel, hade ganska stor svingård. De sålde smågrisar och, någon gång, slaktade djur. Det mesta gick åt till gårdens behov. Vid ett tillfälle slaktades en fargalt. Den räckte ganska länge, men aptitlig var den inte.

Dagen började med uppstigning kl. 6 eller 6,30 f. m. Frukosten kl. 6,30 bestod i allmänhet av sill och potatis, margarinsmörgås, skummjölk eller kaffe någon gång. Sillen var ej alla gånger så aptitlig utan härsken och röd. Sedan började dagens sysslor av olika slag för de arbetsföra. De skolpliktiga barnen, som hade en bit att gå till Hyttans skola, började kl. 8,30 f. m. Vällingklockan ringde till middag kl. 12, då även skolbarnen hade rast och fick gå till fattiggården och äta. De yngsta hade i allmänhet en bit med sig. Middagen bestod för veckodagarna av skilda rätter såsom palt och fläsk, grönärter och spicken sill, kabeljo med sås och potatis, pannkaka, ärtsoppa och fläsk, stekt fläsk och potatismos, någon gång bruna bönor, även någon gång färskt kött och potatis med pepparrotssås jämte köttsoppa, ugnspannkaka med någon bärkräm till, någon gång vitkål kokad i skummjölk, för de unga ej så aptitlig. Till de olika rätterna ett stycke rågbröd eller en margarinsmörgås. Det var med andra ord, sådan husmanskost, som allmogen den tiden bestod sig med. Kl. 1,30 e. m. fortsatte de ovan angivna sysslorna, på vintern till mörkrets inbrott, på sommaren till kl. 6,30 e. m. och så kvällsmat kl. 7 e. m.

De som arbetade i jordbruket, fick på sommaren aftonvard kl. 4,30 e. m., bestående av smörgås jämte något drickbart. Kvällsmaten bestod i allmänhet av rågmjöls- eller korngrynsgröt med skummjölk, någon gång kärnmjölk som var godare. Det kärnades ett par gånger i veckan och tillreddes smör för föreståndarens familj och för det anställda tjänstfolkets behov. Hjonen fick nöja sig med margarin och den skummjölk, som kom tillbaka från mejeriet. Till helger och en del söndagar erhölls kaffe med bröd.

De unga är i allmänhet hungriga, men att få så mycket som en brödbit mellan målen var omöjligt. Det försöktes någon gång, men resultatet blev ett svärord av föreståndarfrun och ett "ut med er ungar". Vid flera tillfällen var det att med handen dyka ned i vasselflaskorna och fiska upp ett stycke skummjölksost. Det var ju svinmat, men fick någon gång stilla hungern. Ett annat sätt var att samla rågbröd från dem som ej orkade med sin tilldelning. Sedan "bettades" brödet sönder i de emaljerade skålar som begagnades att äta ur och slogs skummjölk eller någon gång kärnmjölk över brödet, varvid den sattes i sängen till kommande morgon. Det blev en smula syrligt, men åts med god aptit. Det hände även någon gång på de långa höst- och vinteraftnarna att det snattades någon sill och potatis i källaren, och alltsammans glödstektes i kaminen på rummet. Sedan var det att gå i ångest för att föreståndaren skulle uppenbara sig innan det blev uppätet.

Det kunde ju också vara glädjestunder, men de voro få. Vid högtider var det ibland fester för ung och gammal. Det var föreningar eller enskilda, som någon gång bjöd hjonen på kaffe med dopp och vid julen var det dans kring gran m. m. Men den tryckta prägeln satt nog för det mesta kvar när familjen blev skingrad. För de unga fanns ju den förhoppningen, att då de gick fram för prästen, var det ej långt kvar till uppbrott från fattiggården.

Agnes Eyre:

En liten flicka i ett stort hem

I direktörsbostaden vid Gruvan

Min första tonårsdag firades i Sala — det blev också min sista födelsedag där. Jag var alltså mycket ung, då vi sensommaren 1906 flyttade från Sala till Djursholm, och därför måste nog det mesta jag talar om vara rent personliga och enkla händelser. Ändock tror jag mig mycket väl kunna särskilja på mina egna minnen och vad som senare i livet genom samtal och brev blivit till en levande tid för mig.

När jag nu sitter i mitt hem och skriver — väl icke det gamla hemmet, men dock på Djursholm — har jag en stark känsla av att de tillhörigheter jag har omkring mig, som härstamma från Sala, är det som mest gör mitt hem till det hem jag älskar. Där bor mina minnen från tidiga barnaår och i dem har jag den rot jag behöver.

Pappa var verkställande direktör för Sala Silververks Aktiebolag, och vi bodde i direktörsbostaden vid Gruvan, dit vi hade flyttat 1889. För varje Salabo är väl direktörsbostaden så känd att någon yttre beskrivning knappast behövs. Sedan vi bodde där är dock det inre ganska omändrat. På vår tid kom man först in i en mindre, mycket mörk farstu. Där hängde Carl XI:s tunna, som numera finns på Gruvmuseet.

När Sala bergslag sålde gruvan 1888, köptes den av ett konsortium på fem personer. Direktör för det nya bolaget blev ing. August Heberle, född i Tyskland men uppväxt i Falun. Här står han — mannen i plommonstopet — tillsammmans med familj och gäster utanför direktörsbostaden. I vagnen sitter fru Heberle med tre barn och fotografen Helene Edlund från Stockholm. Foto Wilh. Heberle 1889.

Sedan kom man in i tamburen. Där fanns en trappa och jag tror även ett talrör upp till övre våningen. Till vänster låg pappas kontor och innanför detta hans privata skrivrum. Rakt fram fanns en dörr in till salongen, som var mycket stor. Ett underbart rum. Mitt på golvet stod den trekantiga soffan med en platta mitt på, som uppehöll en blomkruka, oftast med en palm i. Det var en härlig möbel, klädd med röd sidendamast och plats för sex. Där

stod pianot vid väggen intill pappas skrivrum, den jättelika ottomanen med pöl och fransar, ett rektangulärt bord med tjock sammetsduk och fullt av stora och tunga fotografialbum i fint arbetat läder och en hög fotogenlampa i något brunrött porslin med mörka blad. Vackra lampor hade vi och strålande kristallkronor med en mångfald ljus. På kakelugnsfrisen stod vackra handmålade urnor från Rörstrand och framför den jättelika trymån två meterhöga negerfigurer, som vi barn nog tyckte såg lite skrämmande ut. Så följde en soffa med ryggstöd, där man måste sitta rak och prydlig. Man fick inte slänga sig på någon soffa eller säng på den tiden.

Till höger om salongen låg mammas lilla förmak med en söt liten päronträmöbel, som nu står i mitt eget hem, klädd med samma purpurröda siden som för nära 60 år sedan. Vi barn tyckte nog det rummet var mycket, mycket fint. Innanför låg mammas vardagsrum, ett litet hemtrevligt rum med en inventionssoffa och ett arbetssybord fullt av lådor med de mest intressanta saker: glänsande silkesspolar i alla regnbågens färger, som var vår dröm att en gång kanske få en utav — som "egens".

Som jag minns måste matsalen varit liten jämförd med de övriga rummen. Ett fönster på gaveln och ett på långsidan. Ett stort rektangulärt bord, som kunde förlängas, och en av den tidens tunga bufféer, full med museisaker från resor, ölmuggar och glasbägare, jardinierer och en mässingsbricka med karaffin och glas. Ja, det sista fanns nog i alla rum. Vi hade ju inga kranar att vrida på. Till köket och upp till badrummet fanns väl vattenledning, men dricksvattnet måste hämtas från stollen.

Innanför matsalen låg biljardrummet, som flitigt användes av pappa och alla herrar som kom på besök. Där fanns glasskärmar i fönstren med färgglada riddersmän. Utanför låg serveringsrummet. Där fanns ner till köket en mathiss

och talrör, även en mycket mörk och brant trappa som gjorde en tvär krök. Där trillade vi nog många gånger. Från serveringsrummet gick dörr in till matsalen. Utanför serveringsrummet och med dörr därifrån låg en veranda. Det var nog älsklingsplatsen för "11-kaffet". Vi barn brukade ha nån gammal gul skolbänk just under "konsten" där vi varma sommarmorgnar åt vår gröt. Det var nog ingen omtyckt mat, och jag är rädd för att vår käre Tom — settern — fick en hel del i sig.

Pappa lät bygga till huset, antagligen åren 1889 och 90. Härigenom fick sovrummen ett rätt egendomligt läge. Man gick nämligen genom salongen för att komma in i den långa korridor utmed vars högra sida sovrummen låg, men man kom också dit från nedre våningen av tillbyggnaden.

Först låg sängkammaren, ett rätt stort rum med två fönster och valnötsmöbel, klädd med rött ylletyg i något upphöjt mönster. En blå ampel hängde i taket. Innanför låg badrummet. En s. k. torrklosett att användas vid sjukdomsfall eller så fanns, men annars var det nog meningen att vi skulle använda oss av den yttre bekvämlighet som var inrymd i Gustaf III:s schakt till höger om grinden.

Barnkammaren var ett stort ljust rum. Vanligen låg vi tre eller fyra där. Jag undrar om inte kakelugnens blanka lucka var den enda spegel vi hade. Ett tvättställ stod där intill med marmorerade fat och kannor. Ett jättelikt fyrkantigt bord mitt på golvet var ett idealiskt lekbord. stadigt och oömt, och så hängde förstås en lampa mitt över.

I slutet av korridoren låg ett mindre rum, som vi alltid tyckte var "sött". Där bodde vår guvernant eller barnfröken, från och med 1892 allas vår älskade tant Eva Gellertz, som var vårt allt och vår trofasta vän till sin död 1936. Hon helt enkelt hörde till familjen.

Men korridoren utanför var kanske den plats jag minns bäst. Den var ljus och hade fönster åt väster på hela lång-

Fru Heberle med systerdottern Gretchen Stollenwerk och barnfröken Eva Gellertz njuter av 11-kaffet på verandan. Foto Wilh. Heberle.

sidan. Där åt vi våra mellanmål ibland, och där hade vi också gunga, trapets och en stor härlig gunghäst med vajande man och svans. Bina höll till på vinden ovanför, så utmed kaminröret flöt ofta mängder av honung, som vi brukade samla upp i skålar och fat.

Trappan fortsatte upp till vindsvåningen och där var flera gästrum, två större och ett mindre, samt ännu ett rum som vi hade till vinterlekstuga. Dessa rum voro nog mestadels fulla av gäster, men även i bottenvåningen fanns två gästrum, ett som bara kallades farbror Granströms rum helt enkelt. På vinden i gamla byggningen fanns härliga utrymmen, och äppelkammaren med sin doft kan jag ännu känna.

Systrarna Knaus, två jungfrur hos Heberles. De bredrandiga tygerna var populära under 80-talet fram till decenniets slut. Då kom puffärmarna som i olika utformning höll sig moderna till och med 1908 med ett par års avbrott vid sekelskiftet. Foto Wilh. Heberle 90-talets början.

Det var vanligt att herrskapen stod för bröllopet då tjänstefolket gifte sig. Sophie Knaus gifte sig 1897 med kusken Frisk, och här står nu brudparet omgivet av barnen Heberle och gårdens såväl fasta som tillfälliga personal: jungfrur, tvätterskor, sömmerskor och vedhuggare. Foto Wilh. Heberle.

Från den trånga serveringstrappan kom man ner i det stora köket, ja egentligen två kök. Där skulle nog ingen husmor eller hjälp vilja arbeta i dessa dagar. Jag minns det som rätt mörkt. Det fanns dock ganska stora fönster ut åt gårdsplanen mot öster. I ena köket fanns en stor vedspis och i det andra bakugn och tvättkar. En enda liten jungfrukammare fanns det, och där sov säkert tre jungfrur. Förutom dessa hade vi "Kristin" som kom och tvättade, "Lilla Augusta" som kom och strök och hennes far Westling, som var vedhuggare. Så fanns "Stora Augusta" från Kolarhagen, som sydde åt oss och var vår mycket omtyckta vän.

Ja, sen kom ett stort mangelrum, där vi också hade alla större fester som ej kunde firas utomhus. Julfesten t. ex. då väl "hela Gruvan" och barnen var där till dans runt en stor gran.

Hemmet stod alltid öppet för släkt, vänner och bekanta — och antagligen även för icke-bekanta. Huset var så stort, och säkert bodde det alltid någon gäst där. Min farfar fick jag aldrig se, men min "Grossmutter" och en ogift faster, Maria Heberle, var ju långa tider på besök. Även en gift faster och hennes man och någon av deras tre barn. Mormor var ju också ofta hos oss och min morbror Wilhelm Moberg, mammas syster från Finland med man, professor Gösta Grotenfelt, och två döttrar, en annan gift syster, Julia Forssblad från Högfors bruk, med sex kusiner och en ogift moster, lärarinna i Norrköping. Dessutom som vår dagliga gäst var ju allas vår avhållne "Wava", Wilhelm Heberle, som var pappas bror och ingenjör vid Gruvan. Honom tänkte jag nog alltid på som hörande till hemmet, fast han i alla år bodde vid Gruvgatan mitt emot kyrkan. — Ja, detta var blott den allra närmaste släkten. Sedan fanns ju alla vännerna inne i Sala och alla resande som ville se gruvan. Det var säkert ett arbetsamt liv för mamma, även om hon hade många till hjälp.

Stora fester hölls i vinkällaren, då pappa hade fått hem vinfaten och alla gäster bjöds ner i källaren till tappning och etikettering. Säkert glada och gemytliga fester med kulörta lyktor och supé senare.

Skridskofester hölls inne i vår trädgård. Där gjordes en konstgjord skridskobana, och pappas lyktor och bengaliska eldar lyste upp de glada festerna. Vi hade även en mycket omtyckt kägelbana, där gästerna roade sig och herrarna tillbringade många sommarkvällar. Även vi barn spelade och blev nog rätt skickliga.

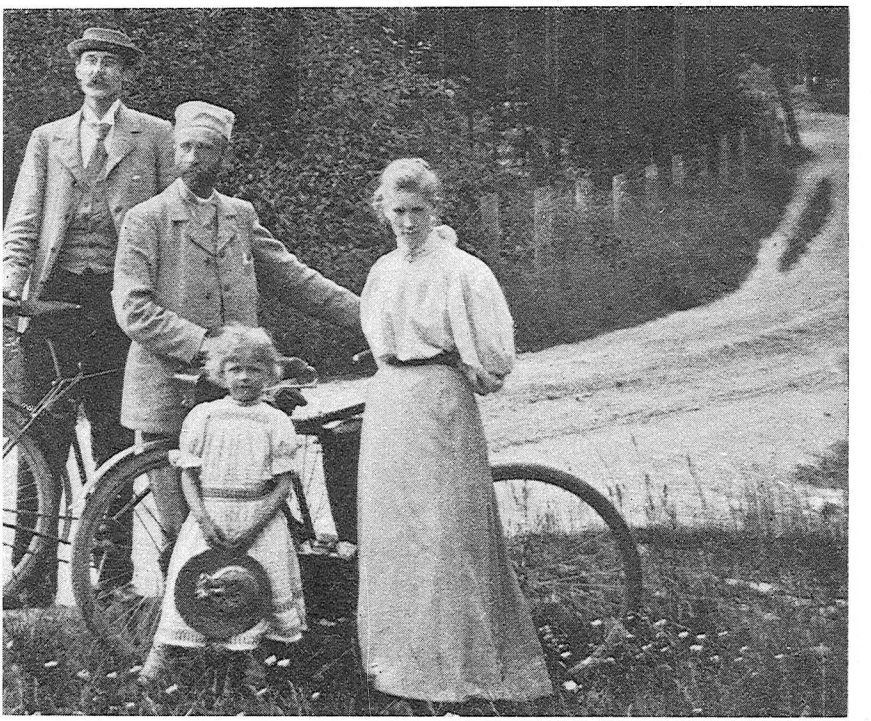

Till fam. Heberles umgänge hörde häradshövding Bergenstråhle, t. h., som här med en annan herre gjort en cykeltur till gruvan och mött fröken Gellertz och Gertrud Heberle. Velocipeder med lika stora hjul började synas i Sala 1890. Fyra år senare bildade 25 "bicykelryttare" Sala Hjulmannaförbund med Bergenstråhle som ordförande. Då "förbundet" avsomnade 1897 var cykelåkningen inte längre en exklusiv sport för ett litet fåtal. Foto Wilh. Heberle 1895.

Många sagolika gruvfester gjorde Pappa djupt nere i Drottningschaktet under anfarten och i gångarna därintill. Då Kung Oscar var på besök var det extra festligt med gruvbarn utklädda till tomtar som bar omkring drycker. Facklor och bengaliska eldar släpptes ner från olika höjder. Det måste varit ganska fantastiskt. Även nere i Stensbotten gjordes ofta tablåer, och en vackrare inramning kan man väl ej tänka sig.

Fest och glans var det över midsommar, med den höga stången pietetsfullt klädd. "Hela Gruvan" var självklart där. Djup och sann var nog glädjen över dansen, sången och alla de lekar, som pappa var outtröttlig att hitta på. Att springa i säck eller när alla barn fick kasta sina skor i en hög och röra om och sedan se vem som först fick tag på sina. Jag minns en liten gosse som inte hade några skor att kasta och en som hade tjocka kängor, besvärliga att ta av, och han grät lite! Priser vankades, men säkerligen inga slickepinnar, kanske vår älskade moster Ingeborgs sagolikt goda smör- och mandelknäck.

Den 6 december var det tradition i vår familj att fira Nikolaus. Jag tror vi motsåg den dagen med minst lika stor spänning som julafton. "Niklas" var julgubbens farbror eller bror. Någon av de äldre klädde ut sig. Vi barn voro efter middagen samlade i matsalen, som sparsamt upplystes av ett stearinljus. Ett fönster hade blivit lämnat på gränt, och plötsligt hördes ett knackande på rutan och en djup basrös som sa: "Är det några snälla barn hemma?" Vi var nog rätt stora innan vissheten att det var en riktig "Niklas" gav vika, och vi var nog lite ängsliga bakom de äldres ryggar. Så plötsligt med slammer och buller kastade Niklas in mängder av nötter, äpplen och lite karameller på golvet och då var all högtidlighet bruten. Alla låg vi på golvet och plockade upp härligheterna och kröp under bord och skåp. Sedan delades allt, och var och en fick sin tallrik. Vid kakelugnen stektes så äpplen, och vi hade en rolig kväll. Denna tradition har fortsatts med mina barn och barnbarn. På senare år diktade mamma mycket vackra verser till den dagen. Naturligtvis fick "Niklas" ett rungande tack och vi ett löfte om julens fröjder ifall vi varit snälla.

Våra jular var nog mycket traditionsmättade. Jultomte hade vi inte, och vi barn fick inte vara med och klä granen, utan vi fick vänta i barnkammaren tills allt var

Barn vid Gruvan. I bakgrunden Drottning- och Knektschakten. För den som hade råd var det årtiondena omkring sekelskiftet modernt att låta flickorna ha "kullkläder" på sommaren. Arbetarbarnen fick oftast nöja sig med kläder som var omsydda efter föräldrar och syskon. Foto Wilh. Heberle 1890.

färdigt. Då klämtades det i en stor malmklocka, dörrarna slogos upp och vi stormade in. Julgranen strålade med sina levande ljus. Jag undrar ofta, om inte denna efterlängtade, plötsligt strålande syn är en större upplevelse för ett barn, än att liksom gradvis själv vara med och arbeta fram den. Vi hade heller ingen julklappsutdelning, utan var och en hade sitt bord med sina julgåvor. Alltid fanns där ett ljus och en marsipangris.

Vi hade en rolig julgransfot av metall — som en speldosa. Granen satt i en hållare, och när man vevade upp urverket gick granen runt och speldosan spelade "O, du heliga, o du saliga" och "Stilla natt, heliga natt". Jag har

den ännu i mitt hem, och fortfarande spelar den varje jul för oss syskon och våra barn och barnbarn. Trettondagshelgens stjärngossar togs emot i lilla kabinettet. Det var en vacker sed och motsågs av oss alla med stor iver. Barn från Gruvan voro stjärngossar, men Judas var jag skrämd inför och ville inte gärna gå fram och hälsa.

Våra nöjen var väl inte nöjen som nutida barn skulle se dem, men jag tror att vår barndom var strålande lycklig. Vi bodde vackert. Vi kände oss ett med Gruvan. Vi hade en stor härlig trädgård och skogen tätt inpå. Ovanligt rik växtlighet. Häststallet bortom Aspelins, med våra två svarta hästar Putte och Tor och vår älskade setter Tom. Lekstugan och "konsten", som gick dag och natt. Våra vilda lekar i vagnsskjulet och vedboden. Besöken i Stensbotten, och då vi fick hämta det underbara kristallklara vattnet i vackra kopparhämtare nere i stollen bakom Drottning Christinas schakt där också Zeléns och många andra hade sitt skafferi. Vid anfarten hade jag min egen privata lilla lekstuga. Utåt vägen ganska nära marken satt fyra rutformiga fönster med trappstensgavlade inramningar. Där hade jag samlat små fina stenar, extra vita kalkstenar och stenar som glittrade med "silver och guld" uti, gran- och tallkottar och porslinsbitar från sönderslagna blommiga koppar och fat. Ja, inte voro vi bortskämda på den tiden. Att få gå i skogen på söndagseftermiddagen med mamma och pappa och plocka blommor och bär, att få ha egna duvor och kaniner, det skattade vi mycket högt. Men stor sorg var det nog när råttan varit hos kaninerna eller något hände duvorna.

Nog minns jag väl hur roligt vi tyckte det var, då vi fick följa med Pappa till vaskverket, smältugnarna och smedjan. Många historier berättade Pappa om sägner och syner i gruvan. En gång fann han att arbetarna nedlagt sitt arbete, och då han förundrad frågade varför, sa dom att "Vita frun" hade visat sig, och det betydde ett före-

Agnes Heberle vid tre års ålder. Hon är yngst av syskonen och var endast fem år då familjen flyttade från Gruvan. Foto Wilh. Heberle 1896.

stående ras. Inget kunde få dem att arbeta. Även en annan gång visade sig "Vita frun" och mycket riktigt inträffade strax därpå ett ras.

Pappas bror Wilhelm berättade att då han en gång kom in på gruvkontoret satt där fullt med små tomtenissar och

förde ett fasligt liv. Han schasade åt dem och sa att dom skulle ge sig iväg, och fort kilade dom in i alla möjliga skrymslen och hål. Ja, nog trodde vi på tomtar i gruvan, det var ju klart.

Utflykter med Putte och Tor i den stora vursten eller med en av hästarna i den mindre vagnen var alltid spännande upplevelser. Mina äldre syskon fick ju varje dag åka in till skolan och blev hämtade sedan på eftermiddagen. Ibland snålåkte man ju också med malmkärrorna. Slädfärder i stjärnklara nätter genom de stora tysta skogarna och genom de historiska trakterna, fulla av mystik och "gruvväsen". Så fanns ju Sätra brunn. Det var stor högtid då färden gick dit med häst och vagn.

Jag tror att min familj reste ovanligt mycket för att vara på den tiden. Genom att vår släkt var så utbredd for man ofta och hälsade på. Sommaren innan jag föddes for mamma till sin syster i Finland, ofta ner till svärföräldrarna i Tyskland, till Mormor i Stockholm, till kusinerna på Högfors. Även badorter som Mariehamn, Visby, Marstrand, Lysekil och Ronneby besöktes.

På Åkra

Ja, så tog den slut — vår lyckliga barndom vid Sala silvergruva. Pappa lämnade chefskapet 1898 och i samband därmed flyttade vi till Åkra. Hösten 1900 började jag skolan för fröken Maria Hammarskjöld.

Nog var det även här en lycklig barndomsperiod för oss fast så helt olika mot Gruvans. Åkra ägdes av August Fromell och med Fromells barn lekte vi förstås mycket. Majken var min speciella vän. Dockor och lekstugebestyr var vårt särskilda intresse, och i lusthuset längst ner i trädgården kokade vi nog många egendomliga svamprätter och gräddade plättar.

Först bodde vi på nedre botten med ett par små rum extra i övre våningen. Tidvis disponerade vi hela huset. Ibland bodde Fromells själva där, några år också grosshandlare Carlsson med familj. Deras två barn, Ivan och Dagny, blevo våra lekkamrater.

Hela mitt liv har jag varit tacksam för att jag fick leva och bo på landet just under dessa impressiva uppväxtår. Där fanns allt ett barn kunde önska sig: stora utrymmen, eget rum, stall med flera hästar, lagård med massor av kor och grisar, höns och kaniner, kattor och hundar, logar, halmstackar och hölador — och inte minst lekkamrater.

Ett par gånger under vår åttaåriga vistelse vid Åkra byttes väl familjer i lagårdskarlens och rättarens bostäder, men jag var god vän med dem alla. När där kom småbarn i familjerna var jag en outtröttlig barnvakt. Ett rum och kök hade varje familj. Litet och trångt. På sommaren kunde några av barnen ligga i skrubbar på vinden, men annars var det nog inte lätt med oftast en tio personers hushåll. Jag njöt av att vara nere hos dem, att sopa och få göra i ordning i lådor, att få göra "tussar" åt nykomlingen med skorpsmulor och socker, endera fuktat i min egen mun eller från skopan i kopparhinken.

Just det att där fanns så mycket hus på gården gjorde att vi alltid hade fullt upp att göra. Där var så mycket att titta på. Hästarna skulle matas, och inne i det mörka stallet var det varmt kalla vinterdagar och luktade gott. På skullen fick vi vara med och hjälpa till med höet. När det var mjölkningsdags och tid för avhämtning kom många människor vandrande till gården från Västermalm och över åkrarna. Det var alltid intressant att stå borta vid lagårdsdörren och se på, när den varma, skummande mjölken silades ner i större eller mindre hämtare. Pappas förtvivlan var nog stor och berättigad då vi direkt från lagårn kom in till middag. Även den obligatoriska handtvättningen före

bordsbönen "Gud välsigne maten amén" och ett eventuellt byte av förkläde, förtog nog inte den dova och intensiva gödseldoften, som utstrålade från oss och som nog inte förhöjde trevnaden vid bordet.

Det intressantaste i lagårn var väl den stora tjuren, som vi var vådligt rädda för. Då han leddes ut på backen till någon grannes väntande ko var det nog inte något hemlighetsmakeri kring det. Inte heller vid grisslakterna. Där släpades den stackars nassen under hjärtskärande skrik ut på backen just framför lagårdsdörren och klubbades till och stacks. Lite otäckt tyckte vi nog att det var, men med måste vi vara. Alltid satt någon med en hink och tog emot det forsande blodet och vispade. Med stor aptit åt vi sedan mammas verkligt goda blodplättar, blodpudding och i synnerhet paltbröd med fläsk. Senare i livet har jag nog varit lite skeptisk mot sådan blodmat som ej är hemmalagad.

Allt var vi med om. När grisen blev skållad och rakad och uppsprättad och när den till sist hängde ren och skär och fin från en bjälke i taket i vedboden. Ibland tyckte vi nog dessa kroppar hängde lite i vägen då vi skulle leka i vedboden eller ta fram kälkar eller hämta ved. Var familj på gården hade sin hörna eller sitt vedskjul inne i det stora. Det var en lång väg att hämta veden in till själva byggningen. På vintern togs den på låga kälkar.

Vår källarnedgång låg i farstun utanför lagårdskarlens bostad. Den var hemsk och fuktig och mörk, och det var verkligen bra långt att gå med all maten året runt från vår bostad. Vi hade dock ett isskåp på sommaren.

Intill vedboden låg mangelboden. Där hade vi en jättelik mangel med tunga stenvalsar. Kallt och dragigt var det där och tungt att dra. Ofta deltog vi nog alla, både mamma och vår "fröken", jungfrurna och barnen. Själva tvätten var nog dryg den också. Där fanns en bryggstuga med stor kokkittel och vattenpump, men sköljningen måste ske nere

Åkra gård stod färdig 1894. Jorden är s. k. bergsmansjord, d. v. s. den har tidigare tillhört en tomt inne i staden men frånsåldes sedan bergsmansjorden 1891 genomgått laga skifte. Detsamma skedde snart med all bergsmansjord, som inte var frånsåld redan före skiftet, så att några få år in på detta sekel hade jordbruket upphört inom stadens planlagda område. Åkra var en ganska stor gård med ett 30-tal kor och en 4—5 hästar. Foto Wilh. Heberle.

vid dammen. Åkra är ju omflutet på två sidor av vatten. Där fanns en stor brygga, och nog kan jag ännu se tvätterskorna ligga där på den rankiga bryggan och klappa på brädan med de fina klappträna. På sommaren var det kanske bara roligt, men då isen måste brytas upp på vintern tror jag inte det var ett avundsvärt arbete, även om många kaffetårar och högar med kardemummabullar väntade uppe i köket.

Hela vintern togs det upp is för Åkras alla hushåll. Vi hade en jättelik isstack på norrsidan bakom höladan. Aldrig tröttnade jag att se de stora gnistrande isblocken med sitt aqvamarinfärgade sagoskimmer, och gärna försökte vi få plats på iskälkarna hem till stacken, och kommo ofta in med skor och kläder fulla av fuktig sågspån.

På gården fanns också en bagarstuga, som jag inte tror mamma använde, men folket på gården bakade där, även grovt rågbröd som sedan torkades och hängdes i taket på långa störar. Det härligaste vi visste var när lagårdskarlen bakade och vi fick en smakkaka. Ibland brukade jag gå in i vårt stora kök och hålla den under kranen och pumpa vatten över den för att få den extra lös och färsk.

Min mamma lagade utomordentligt god mat, och fast vi hade både husa och kokerska deltog hon mycket själv i arbetet ute i köksregionerna. Kylskåp fanns förstås inte, men som sagt is hur mycket som helst. Och nog minns jag den gammaldags glasshinken med sina krossade isbitar och härliga tjocka grädde. Nu tycks det mig varit ett kolossalt arbete med denna glass.

Köket var mycket stort på Åkra med fönster åt nordväst. Det hade en jättevedspis med huv och stort bord mitt på golvet med fotogenlampa över. En handkammare som mamma hade nycklarna till och där jag särskilt minns de trevliga sockertopparna och sockerlådan med kniven att hugga av bitar med. Mamma hade alltid en eller två nyckelknippor dinglande på magen. På den tiden skulle ju en husmor helst låsa allt, men jag undrar hur många timmar gått förlorade på letning efter bortlagda nyckelknippor.

Mycket kakor bakades nog i hemmet. Vi hade en särskild vetekaka, som vi kallade Glück-auf-kaka och som bakades till alla söndagar och då gäster kom till kaffe och alltid till födelse- och namnsdagar. Då blev den nog påkostad med extra smör, mandel och socker. Man skulle inte

kunnat tänka sig en bemärkelsedag utan att väckas av sång, blommor och denna kaka, och ljus om det var födelsedag. Ett stort livsljus och så mindre ljus till antalet lika många som de år man fyllde. I vardagslag fick vi nog inte äta så mycket kakor, men vid jul kände vi ingen som helst begränsning. Julpepparkaksbaket var en fröjd. Vi hade särskilda formar, som vi har kvar ännu i dag, och jag har aldrig sett så trevliga figurer: bock, gris, fågel, en gubbe och en gumma. Då vi vaknade på julaftons morgon stod hela raden uppställd vid vars och ens säng. Vi fyra flickor fick varsin gubbe och min bror en gumma. Sen fanns det vanliga trevliga hjärtan, klöver och stjärnor, och mamma gjorde en särskild sorts vita pepparkakor och underbara spritskakor. På själva julafton hade vi smördegshalvmånar med sylt till efterrätt på kvällen. Vid fastlagstiden bakades alltid "krabbeln", en sorts flottyrkokta, verkligt goda bakelser med citronsmak.

Den frukt vi åt var nog mestadels "homegrown" och inhemsk. Lite äpplen fanns ju i trädgården — även körsbär och alla slags vinbär och hallon och jordgubbar. Massor av lingon och blåbär syltades in och smultron fanns rätt gott om. Och naturligtvis nypon till soppa.

Vad vi fick på morgonen innan vi gick till skolan minns jag ej säkert. Antagligen var det vattgröt på rågmjöl och mjölk eller hårt bröd med smör och mjölk. Vi kom inte alltid hem till frukostrastens mål, då det ju var rätt långt att gå, utan fick då sitta i köket hos vår farbror Wava snett emot skolan, som ju var inrymd i nedre våningen av borgmästarebostaden. Hos Wava drack vi mjölk och fick någon rest eller äggröra eller härlig tysk korv. Hemma fick vi ofta sill och potatis, pannkaka eller plättar.

Kanske minns jag vår middagsmat bäst. Den var nog typisk för sin tid i det att vissa rätter återkom på vissa dagar. Särskilt minns jag tisdagssoppan, som jag absolut

inte gillade, då den smakade allt för mycket palsternacka. Efter den var det ofta mannagrynspudding med saftsås. Smörgåsbord förekom inte. Torsdagar var det ärtsoppa med fläsk och plättar och lördagar ärtpuré med små smörrostade brödtärningar, kanske någon kompott, katrinplommon eller dylikt med mjölk eller grädde och någon liten kaka efter. Av fisk var det väl mest stekt eller kokt gädda, abborre eller sillpudding, kanske med saftsoppa efteråt eller nyponsoppa med gräddskum och mandel och russin. Det var fint. Brynt kålsoppa åts mycket med frikadeller. På söndagarna kom den stora steken med mycket grönsaker och sallad och någon särskilt fin efterrätt, tårta med äppelmos och vispgrädde. Tunga förekom mycket vid jultiden och naturligtvis då också, förutom skinkan, mammas egen hemlagade korv, flera olika sorter. Även röktes en del.

Då mamma var borta en vår skulle min äldsta syster Gretchen hushålla för oss. Jag tror vi var sex personers hushåll just då. Hon var väl då 18 år och skriver så: "Mamma behöver visst inte ha några bekymmer för hushållet. Gardinerna äro nerdragna, Mammas rum stängt, överdragen på, blommorna frodas. Augusta tvättar upp grundligt hvar dag och det vädras duktigt. Tvätten är nästan färdig. Vi är mycket sparsamma. Kötträkningen från Åmans för hela veckan gick på 6,18 blott. I går gjorde jag 2 korvkakor av lefverrester som vi ha att steka upp på kvällarna. Nästa gång jag skriver skall jag skicka Mamma Matsedeln för en vecka. Dräkten från Söderbäcks kom just nu. Den går på 46,96 kr."

Åkra var nog ett tungskött hus. Sådana massor av fönster och två stora glasverandor. Varje höst skulle innanfönster sättas in, bomull läggas emellan, och vita eller bruna remsor klistras fast. Det var nog dagars arbete. Och tänk bara på alla fotogenlampor! Det tog timmar för en person att gå igenom husets alla lampor, fylla lamphusen, putsa

och jämna vekarna, se till att glasen voro klara och torka bort all fotogen. Säkert var det 20-talet större och mindre lampor att ansa och sköta. Vi hade också små lampor — ledljuslampor — i ofta passerade rum, ytterfarstun, tamburen, korridoren och de rum vi inte direkt satt i. Ofta användes de även som nattlampor. Tänk också på alla skurgolv och alla kakelugnar att elda på vintern. I tamburen hade vi en järnkamin och i salen en "solid", men sedan var ju minst nio rum till att elda i. Fredagsstädningarna var nog påkostande för alla parter. Min mor tog det mycket grundligt. Mycket koppar och mässing och silver fanns att putsa, och där fanns också de förfärliga spottkopparna, de fina sandfyllda porslinsskålarna i vackra mässingsfat, som stod framför kakelugnarna i skrivrummet och salongen. Pappa hade på sitt rum en kommod som gick att fälla upp och då såg ut som ett litet fint skåp, men nerfälld kom där fram ett stort vackert handfat med mönster i guld och blått. Tvålkopp och alla tillbehör till tvättservisen fanns och ett vattenrör stod i förbindelse med en liten tank ovanför som på våra järnvägsvagnar numera. När så tvättningen var överstökad var det bara att stjälpa upp locket med handfatet, och vattnet rann ner i en hink under. Även denna möbel måste ju dagligen skötas och tömmas.

Vårt dricksvatten måste vi alltid ro efter till Väsby Kungsgård där det låg en fin brunn. Där intill låg också ett badhus, som vi barn fick använda efter hämtande av en nyckel uppe på gården. Varför vi skulle bada i detta badhus har senare varit en gåta för mig, då vi ju hade hur mycket strand som helst runt trädgården. Men antagligen var det gyttjigt och rätt så djupt där, och säkert var det mer intressant och fint att få bada i badhus. Våra dagars badliv existerade ju ej då, och naturligtvis ägde vi inga baddräkter. Pappa lovade mig en vår att få endera

en egen lekstuga eller ett badhus. Hur jag kunde välja ett badhus förstår jag ej, men kanske tyckte jag att jag hade nog ändå av två bersåer som lekstuga och ett lusthus och mitt eget dockskåp. Det var ju på den tiden så att man borde bada från ett badhus, men jag tyckte nog det var fint att också ha en "baddräkt", varför jag en gång gick upp på vinden och i den stora smutskläderslåren letade rätt på ett par vita bomullsbyxor med volanger och broderier och allt. Jag minns att jag inte tyckte det var vidare skönt med det åtsmetande plagget då jag kom upp ur badet.

Ett annat badminne är kallbadhuset vid Ekeby kvarn. Att vi överhuvudtaget gick dit då vi hade tillgång till både ett och två badhus vid Åkra! Men detta kallbadhus var något extra. Var gång jag ser Strindbergs Kronbruden tänker jag på den faktiskt hemska stämning detta ställe gav mig. Att gå nerför trappan, hal och mörk, till den slemmiga låren och fylla den genom att dra i en järntråd så att luckor öppnade sig och vattnet med ett dån kom inrusande. Knappt ett simtag kunde man ta, och aldrig kunde man bli riktigt torr heller i den fuktdrypande luften, och ett elände var det att få på sig de svarta, sträva strumporna. Varmbadhuset nere i parken besökte vi ju också, då det på Åkra inte fanns något badrum.

Det enda minne av gemensamhetsbad jag har, var då tant Eva Bergenstråhle tog mig och sina egna små barn med på en promenad bortåt Mellandammen, där vi badade tillsammans som Gud skapat oss. Men jag minns nog att jag tyckte det var lite besvärande. Nej, man gick i en strängare skola där pryderi och synd var vanliga ord. En mamma kom en gång in i Ewerlöfs bokhandel med sina två barn, som med stora ögon slukade ett vykort med en badande gestalt. Mamman sade mycket strängt ifrån: "Titta inte dit, titta genast åt annat håll." "Men mamma, har Gud skapat en sån människa?" — "Jag vet inte, men jag tror."

Vi barn hade alla våra egna trädgårdsland och uppmuntrades mycket att intressera oss för dem. Vi voro stolta då vi kunde få sälja tre rädisor för ett öre styck. De voro säkert ganska träiga i den torra och leriga jorden. Blommorna var nog min största fröjd. "Blommor, svensk historia och köttbullar", viskade jag som nioåring till en tant, då hon frågade vad jag tyckte bäst om av allt. Landen låg vid gången ner mot klappbryggan och mitt emot granhäcken, bakom vilken vi hade vår fågelkyrkogård. Ja, blommor, jag älskade blommor så att det för mig var en glädje att gå den långa vägen till ett litet växthus bortom Strå Kalkbruk, nedanför Ebba Brahes backe, och där på avstjälpningsplatsen ta reda på kasserade tulpaner och andra lökväxter, vilka inte voro så vanliga på den tiden. På mitt trevliga flickrum hade jag många krukväxter.

Vi voro många barn på gården och våra lekar voro legio. Kanske den mest älskade var "Ingen rövare finns i skogen" och någon sorts rymmare-och-fasttagare-lek. Åkra var ju som byggt för detta. Stora trappan var det trygga boet. Man kunde gå och springa och smyga runt hela huset. Där fanns prång och utbuktningar och idealiska gömställen. Jag kan faktiskt ännu känna det farligas hemska tjusning då skymningen och även mörkret föll på och man smög sig omkring och ropade ängsligt triumferande: "Ingen rövare finns i skogen." I långa ljusa sommarkvällar kunde vi leka. Jag minns blott en gång ett intermezzo då några av pojkarna använde svordomar i sitt tal, vilket gjorde ett obehagligt och djupt intryck på oss, vi som gick i Sala flickskola och uppfostrades av stränga fröken Mimmi Dahlman och hade ordet synd starkt inpräglat i våra hjärnor.

Så fort snön hade hunnit smälta undan på gårdsplanen gjorde vi diken åt vattnet att forsa i, och så fort det bara gick började det älskade "hoppa hage" med vackra porslinsbitar att kasta, och bollarna dansade mot solvarma väggar.

På somrarna var vi ivriga krocketspelare och uppövade nog en rätt stor skicklighet. På vintern hade vi en släng-kälke, som vi verkligen hade kolossalt roligt åt. Den gick med hisnande fart och låg just nedanför Väsby Kungsgård.

Ett av våra stora nöjen var att bygga snölyktor och snögubbar och verkligt flotta fästningar. Naturligtvis åkte vi också skridskor. Ack, om man haft nutidens rör och finesser i stället för våra tunga, underliga tingestar med remmar, som man fick spänna hårt om sina arma iskalla fötter, påklädda med enkla hemstickade svarta strumpor och svarta kängor, som var beställda hos skomakarn inne i stan. Skidåkning var inte ännu så vanlig, åtminstone inte i Sala. Vi hade några tunga, klumpiga skidor med en bred rem, men aldrig fick vi någon undervisning, så att då jag som 14-åring skulle åka skidor i Djursholm, gick det dåligt.

Det var kalla vintrar på den tiden och mycket snö. Ofta var det svårt för oss att komma till skolan. Någon gång fick vi åka släde, men ibland kunde vi ej alls komma in till stan på morgonen. När det var mycket kallt brukade min tant Eva smörja kinderna både på Dagny Carlsson och mig med smör och vira tjocka ylleschalar om mitt huvud, men nog frös jag ofta kinderna. Den tidens radikalmedel var ju att gnida och gnugga kinderna med is och snö och så tjockt med hård lanolinsalva på. Det var ju annars en vacker väg vi hade på den smala promenaden med dammen på ena sidan och den sanka ängen med ett vattenfyllt dike på den andra. Alträden bildade ett grönt och skuggigt valv över en på sommaren. Vårt stora nöje var också grodorna som väl i tusental uppehöllo sig längst in i viken, just där den lilla bron gick över kanalen. Jag älskade dessa grodor i alla stadier. Jag samlade grodrom i glasburkar och skötte dem med stor kärlek, och då de små ynglen voro klara, släppte jag ut dem i dammen. Tog dem även till skolan. Då man om kvällarna gick hem efter

Heberles och rättarens barn bygger snöfästning vid Ekeby damm. Pojken längst till höger har förskinn, ett tidigare, särskilt vintertid, vanligt plagg, som vid denna tid började komma ur bruk. Foto Wilh. Heberle omkr. 1900.

ett regn, var "promenaden", som vi kallade vägen till Åkra, ett myller av små grodor, och jag brukade plocka upp några och hålla i handen för att känna det svala kittlandet av den lilla varelsen.

Min skoltid har jag i ljust minne. Jag kan ännu känna vintertidens hala yttertrappa under mina fötter och se den blanka dörrklinkan, där vid stark köld ens vantar formligen frös fast, det lilla varma och ofta skurluktande avklädningsrummet, där våra ytterplagg hängde våta och ylleluktande, och kopparcisternen med dricksvattnet just innanför dörren med de rysliga emaljmuggarna i kedja. Så vitt jag

minns var det skurgolv överallt. Mitt första klassrum var nog det soligaste och bästa och jag hade trevliga kamrater.

Jag ser framför mig enskilda händelser, vissa lektioner, kamraterna, lärarinnorna, examensdagarna med en ny sommarklänning på våren, psalmsången och morgonbönerna, som i Mimmi Dahlmans mun blevo tunga och hotfulla, och jag minns min fasa och förtvivlan och känsla av evig förnedring då fröken Dahlman tog fram sitt pinoredskap vid våra uppsatslektioner. Ett sorts skruvstäd som sattes fast i skolbänken, med en "skål" på en käpp, där man skulle vila hakan och tvingas att sitta upprätt då man skrev och inte säcka ihop, som väl de flesta gör i den gängliga uppväxtåldern. Fast man nog inte förstod det, var det nog inte bara skammen för den som för tillfället fick sitta med hakan i denna skål, utan den undermedvetna känsla av en viss skadeglädje eller sadism hos den äldre.

När vi skulle ha gymnastikundersökning i skolan gicks det i dagar omkring och viskades hemlighetsfullt. Man var ängslig att inte ens underkläder skulle vara i ordentligt skick, det vita bomullslinnet och byxorna med brodyr och monogram, det röda virkade yllelivstycket och de tjocka klunsiga blå cheviotbyxorna som tjänstgjorde både som gymnastikbyxor och värmande plagg på vintern. Ja, så kom då den nästan med bävan motsedda dagen. Gardinerna drogs för i ett av klassrummen. Tjocka yllefiltar hängdes upp där man kunde tänka sig en springa. Skärmar sattes fram. En solig höstdag kunde rummet bli avskyvärt kvävande för oss alla barn som satt infösta där. För mig, som var van att alltid sova för öppet fönster och överhuvudtaget van vid öppna fönster i vårt hem, var det en plåga. Så fick vi då ta av oss på överkroppen under bevakning av en lärarinna, fick en filt om oss för att skyla vår nakenhet tills det var vår tur inne hos doktorn. En lärarinna följde alltid med in. Vilka underliga föreställ-

Gymnastiksalen i nya folkskolan begagnades även av skolbarnen i läroverket och flickskolan — så länge den fanns kvar — samt dessutom av äldre för motionsgymnastik. Tidigare fanns en gymnastiksal i läroverket, men den togs bort då skolan byggdes om till samskola 1908. Gymnastikföreningar för herrar har det sporadiskt funnits i Sala åtminstone sedan 1882, men vid sekelskiftet började även damerna gymnastisera. Det är en sådan avdelning löjtnant Aminoff leder här. Foto Edith Johansson 1907.

ningar detta hemlighetsmakeri och denna skamkänsla gav våra arma barnasjälar! Och sen — att få en "riktig" löjtnant, Ivar Aminoff, till gymnastiklärare! Det gillade nog inte Mimmi Dahlman innerst inne. När vi kom upp i 12—13-årsåldern var det ju en given sak att vi måste svärma för honom. Vid den tiden hade den stora nya folkskolan blivit färdig, och vi hade våra gymnastiklektioner där och även obligatoriska bastubad.

Nog tyckte vi Mimmi Dahlman var sträng, och säkert är att hon inte alltid hade den moderna tidens psykologiska blick. Vi var hemskt rädda för hennes sarkasm och spydighet, som visserligen hade en portion humor i sig, men som vi små barn icke förstod. Det religiösa inslaget var ju också mycket mörkt och strängt på den tiden. Ändå minns jag med glädje psalmsången på morgonbönerna, och inlärandet av alla psalmerna har nog hela livet varit mig till glädje.

Vi gingo också på barngudstjänsterna i Sala kyrka, och ett av de vackraste minnena från Sala var nog Kristi himmelsfärdsdags morgon då musikdirektör Björling med en kör sjöng uppe från Sala kyrktorn ut över vår stad i stilla daggfrisk majmorgon.

Våra sångstunder för musiklärare Björling voro mycket trevliga och lärorika. Vi sjöngo verkligt vackra sånger, och jag är säker på att dessa stunder gav grunden till mitt senare i livet stora intresse för sång och musik.

De hygieniska förhållandena var inte så storartade som numera i våra skolor. Bara det att mitt under lektionen behöva sträcka upp hand och säja: "Fröken jag behöver gå ut", var ju en plåga utan like, och sen att behöva gå fram mellan alla bänkraderna till katedern och avhämta nyckeln, var en sannskyldig via dolorosa. Sen var det att gå ut på gården långt in i en mörk, illaluktande, trång gränd och söka sig fram till "vår" dörr. Iskallt på vintern, halt och stora snöhögar. På Åkra hade vi ju en liknande inrättning, dit det var rätt långt att gå, säkert ett par hundra steg, men där det var jättestort och ljust och trädgardin för fönstret och riktigt hemtrevligt med hästarnas skrapande och grisarnas grymtande intill.

Skolresor förekom alla somrar. I juni 1904 var vi till Skokloster. Tåget gick 7,13. Vi hade egen vagn och vådligt roligt. Till Sala återkom vi halv nio. Det var nog en bra lång dag för en 11-åring.

Elever från Sala flickskola tillsammans med sina lärarinnor på skolresa i västra Sverige. Agnes Heberle sitter andra från höger. Både i flickskolan och läroverket ordnades långa skolresor, som vidgade elevernas vyer avsevärt i en tid då resor inte var så vanliga. Folkskolornas elever fick i regel nöja sig med en årlig utflykt till någon skogsbacke i stadens grannskap, men även den var för många barn deras längsta utfärd. Foto i Trollhättan.

Efter skolavslutningen på sommaren fick vi alltid med våra föräldrar gå "på Mellandammen" som vi sa! Det var den festliga upptakten till det efterlängtade sommarlovet. Våra utflykter till Mellandammen och konditoriet där var nog för oss stora upplevelser. Att få sitta på de hårda, smala, grönmålade bänkarna med ett tälttak över och vattnet nästan i nivå med våra fötter och myggor i mängd. Men så kom den mörkröda körbärssaften i små avmätta flaskor och stora glastillbringare med iskylt vatten och en hög skål med kakor. Mamma hade alltid med sig en påse med lite extra åt oss, ty vi fick absolut inte länsa skålen.

Minst tre kakor borde ligga kvar. Ack, hur vi såg framåt mot en sådan utflykt, för att ej tala om ett besök på Måns Ols! Det var ju inte så ofta vi som barn fick gå dit, men väl var vi på många trevliga fester på Stora Skuggan med sin parkliknande trädgård och sina pampiga verandor. Där bodde Anckarsvärds om somrarna. Midsommaraftnar firade vi där ibland, men jag var förskräckligt blyg då vi skulle leka "Skära havre" och var nästan i panik vid tanken på att jag skulle bli "utan". Annars firade vi såväl valborgsmässoafton som midsommarafton hemma. Där dansades långdans och dracks saft. Pappa brukade ha pristävlingar. Vi skulle barfota gå över en stubbåker och se vem som kom först. Sista april hade vi stora eldar och fyrverkeri.

Andra nöjen var ju teatern, då den någon gång kom till stan. Som yngre fick ju inte vi barn gå, men en gång gavs Ibsens "Ett dockhem". Pappa hade ingen aning om vad det var, så vi fick gå, fast mamma nog försökte avvärja det. Jag var väl en åtta, nio år då, och det lämnade ett outplånligt hemskt intryck på mig.

Året innan vi flyttade från Sala kom ju också "levande bilder". Det var i ett av dom nya husen nere vid stationen. Där satt en tant och spelade piano, medan bilderna fladdrade över duken. Det var underbart. Annars hade vi själva en laterna magica hemma, som vi flitigt använde och som verkligen gav oss stor förströelse. Där fanns Sindbad Sjörövaren, Ali Baba, Robinson Crusoe och Kalifen i Bagdad m. fl. Pappa hade alltid med något nytt hem, något spel eller instrument, någon elektrisk apparat, höll konstlådor, kanariefåglar, extra fina tegelbyggklossar att bygga verkligt fina torn och hus med, uppslagsböcker och tidskrifter.

Pappa skaffade också väl en av de första fonograferna. Det var ju en stor sensation. Speldosan var det enda vi förr hört och positivet som kom alla vårar och gladde oss. Men fonografen! Även oinspelade vaxrullar fanns att tillgå,

Midsommar på Åkra. Ing. Stollenwerk, fröken Gellertz och fröken Ingeborg Moberg har samlat barnen kring majstången. I bakre ledet står Ernst, Gertrud och Astri Heberle samt, framför sina systrar, Agnes. Framtill står rättarens och ladugårdskarlens barn. Foto Wilh. Heberle trol. 1904.

och mamma brukade sjunga in på dem genom en särskild tratt. Så minns jag "Brusande vilda ström". Mamma hade en vacker röst och sjöng alltid mycket om kvällarna, och jag älskade att ligga i min säng och höra henne sjunga och ackompanjera sig själv: Sinding, Grieg, Agathe Backe-Gröndahl, Schubert och Schumann m. fl.

Marknaderna i Sala var kanske det förnämsta i nöjesväg vi hade. Pappa älskade cirkusen mest, och den besökte vi

ofta. Vaxkabinettet med Nordlund och Pila Britta var nog inget för oss barn, men visst såg vi. Skjutbanorna och karusellen var väl nästan bäst. Ack vilken musik, vilken glittrande glans. Fem öre gången kostade det, men man hade väl pojkvänner. Sjutton gånger i rad åkte jag en gång på en stolt springare med eldiga ögon. Jag tror i alla fall jag minns att det kanske var sju gånger för mycket. Mina kavaljerer var Calle, och Matts Stenström och Erik och många fler. Över Calle grät jag en kväll över broräcket ner i kanalen. Calle var väl 15 år då och hade fått tag på något starkt hemma hos sin pappa. Det var nog mitt första möte med livets avigsida. Annars hade vi nog bra roligt i åldern 11—13 år, då vi börjat upptäcka gossarna i gossskolan och gick på gökotteutflykter till Ebba Brahes backe — kanske inte fullt säkra på att man fick göra sånt. Blyga möten vid torget och sällskap ut till Bråsta backe och skyttefesterna där.

Tidigare hade vi också gått i dansskola för herr Scheike med fru och dotter. Det var visst på Stadshotellet vi övade oss. Klart ljuder ännu för mig fru Scheikes "ett, tu, tre" med den lilla brytningen och skorrandet. Fin uppvisning hade vi också. Då var pappa och mamma med, och vi hade våra finaste klänningar på. Det var valse och pas de quatre, varsovienne och polka. Pappa bjöd alla på vin, och det var en glad kväll.

En utflykt, vårt livs första turistresa, var sommaren 1905 till Dalarna. Vi fyra systrar fingo 25 kr. var. Det måste väl ha varit exklusive biljetter, men säkert är det inte. I en vecka turistade vi och levde billigt, bodde i hölador och gick långa vägar, drack mjölk och åt smörgås, en del medhavd matsäck. Vi hann besöka Rättvik, for på Siljan, gick upp på Gesundaberget och färdades delvis i höskrinda till Falun och andra orter — 25 kr. En ung skön man träffade vi, som vi alla fyra romantiserade över. Han blev vår

trogne riddare under ett par dagar och uppträdde senare i Sala, men då mamma och pappa ej voro hemma, ansågs det ej comme il faut att han skulle tas emot.

Mitt hem stod annars alltid öppet för mina kamrater, och själv var jag mycket i deras hem. Vid torget bodde doktor Wahlqvists. Där var så fint, tyckte jag. Det var noga med att man torkade sig om fötterna, noga med bordsuppförandet, men det var ett hem som alltid gav full sysselsättning åt barnen. Elisabeth, Gustav och jag sutto vid fönsterbordet utåt torget i matsalen och målade med stort allvar i Elsa Beskows underbara nyutkomna "Vill du måla". Det var nog ett av uppslagen till mitt senare målarintresse. Vi lekte med Gustavs stora fästning och alla tennsoldater, och tant Wahlqvist arrangerade ofta tablåer som vi barn spelade. Särskilt minns jag Topelius' "Ljusets ängel". Jag var den ängeln i vit tarlatan med mitt långa, ljusa lockiga hår, och Elisabeth var mörkrets i svart tarlatan med en julstjärna i pannan. Även "Molnets broder" var en fin tablå. Min bror var den döende krigaren med en hemsk blodfläck av lingonsylt.

Elisabeths barnkammare var alltid oerhört imponerande på mig i sin "moderna" och läkarfamiljs-hygieniska uppsyn. Det var ett hörnrum med mycket fönster, korkmatta och små trevliga Gemla-möbler och ett tvättbord fullt med olika handfat och pytsar och, bäst av allt, doften av den engelska Pears-soap. Ännu långt senare då jag själv blev gift ute i England och frossade i Pears-soap tog den doften mig alltid tillbaka, och gör så än, till den trivsamma barnkammaren vid Sala torg. Själva hade vi nog mest någon sorts marmorerad tvål — aseptintvål eller som "finaste" någon sorts lanolintvål. Doktor Wahlqvists mottagningsrum eller väntrum var familjens salong, fullt av tunga plyschmöbler, stora album, kanske någon gång en "Allers" att bläddra i.

Så fanns det tre andra hem vid torget. Det Nybergska, K. A. Anderssons och Hammaréns. Den senares hem var också en upplevelse för mig, liksom en fläkt från världen utanför. Tandläkare Hammarén hade varit i Amerika. Där badades det i stora runda sittbadkar på köksgolvet, och där var aldrig något hemlighetsmakeri omkring naturliga och alldagliga händelser. Jag lärde mig av dem att leva djärvt, att ej vara så blyg. Vi t. o. m. skrev till Kung Oscar en gång, Ebba och jag. Vi målade var sitt kort. Det stod till och med i tidningen om två Salaflickor som skrivit till kungen, och ändå var vi nog lite rädda, sen vi postat brevet. Tänk om vi skulle få "kurran"! Ja, vi ritade och målade mycket där uppe i det nya bankhuset vid torget.

En gemensam vän hade vi i vår klasskamrat Anna Strandman på Bråstagatan. Hon var en stilla, söt och lugn flicka och hennes hem andades gammaldags hemtrevlighet. Där samlades vi ofta till syaftnar och högläsning.

En gång hade vi också en basar. Vi ville skaffa pengar att klä upp en liten gosse på fattiggården. En outnyttjad lokal i det nyuppförda bankhuset fick vi låna. Matts Stenström var väl den mest drivande kraften. Han satte upp skärmar och ordnade fönstret utåt torget. Han kunde också trollkonster. Vi samlades och tiggde ihop småsaker, hade tombola och fiskdamm, fruktbord och kaffeservering. Det var oerhört spännande och många välvilliga tanter och farbröder och kamrater kom. Matts, "Trollgubbefrö" stod det i Sala Allehanda efteråt, hade förhandsvisat sina trollkonster en dag i sitt hem med stor lycka. Tyvärr misslyckades han på vår basar, men publiken var god och glad ändå, och vi fick in 30 kr., vilket räckte till hel kostym, mössa, kängor och underkläder åt den lilla parveln.

Hos bryggarmästare Larssons dotter Elisabeth, som jag var klasskamrat med, var det stora äventyret en lekstuga som fanns på sidan om bryggeriet. Man måste gå uppför

Salen i kamrer Strandmans hem på Bråstagatan. Från vänster sitter Selma och Anna Strandman, fru Strandman och kamrer Strandmans mor, Ebba Hammarén och Agnes Heberle. Salarna i äldre hem tjänstgjorde ofta som vardagsrum och kunde vara ganska trivsamt möblerade med sittgrupper vid väggarna och ett runt bord mitt på golvet. Foto Birger Hammarén 1904.

en stege för att komma dit. Många lyckliga stunder hade vi däruppe med våra älskade dockor och det ofattbara att man kunde få dricka hur mycket läskedrycker man ville, inte bara sockerdricka utan rött hallonbrus och andra drycker med underbara, färgglada etiketter. Det var ett stilla och fridfullt hem, så som jag minns det, mörka rum utåt gatan, finrum med fördragsgardiner och i sängkammaren stora sängar, som sköts ihop på dagen och stod välvda och höga och imponerande under det kritvita sängöverkastet och med stora förstoringar ovanför av husets far och mor.

Ett hem som jag älskade att komma till var skorstensfejaremästare Wernströms. Anni och jag var också klasskamrater och mycket goda vänner och hon hade massor av småsyskon. Trångbott och små rum med lustiga trappuppgångar och prång. Där var alltid så fritt och naturligt skojigt och alls inte stelt.

Min familj umgicks kanske mest med Bergenstråhles. I det hemmet lärde jag nog först uppskatta böckernas värld. Nog hade vi ju alltid haft böcker hemma, Alcotts och jultidningar och min älskade Folkskolans barntidning, Elsa Beskows böcker och andra, men hos Bergenstråhles låg alltid böcker framme på salongsbordet, och dem fick vi ta i och använda. Särskilt minns jag min upptäckt där av Kiplings Djungelboken. En gång beskriver jag ett besök hos Bergenstråhles i ett brev till föräldrarna. "I går var det farbror Begenstråhles namnsdag o jag gick upp kl. 7 o gick till Wava o åt frukost där, sän gick jag till Bergenstråhles. Elisabeth o Eva Kalling bor hos Bergenstråhles men ska resa om fredag, o vi klädde ut oss o Elisabeth va bondpojke o spelade på dragspel o sjöng o Signe var klädd till tomte o vi andra till bondflickor. Ivar o Gunnar också. Och vi hade blommor i händerna."

En av våra närmaste och bästa vänner var väl dock familjen Kindeström. Farbror Axel var läkare vid lasarettet. Hans ena syster Kina Heidenstam, var en fint bildad och förtjusande dam, ävenså systern Milda, vår kära spellärarinna. Vi fick komma till hennes privata bostad i lasarettet på våra spellektioner. Ännu en syster fanns som var gift i England. Hennes barn kom ibland på besök till Sala, och var nog en liten sensation för oss med sin engelska klädsel, cykelåkning och tennisspel. Min äldsta syster hade nog en cykel med träram och handbroms. Mitt första försök med den vid elva års ålder slutade i en krusbärsbuske på Åkra.

Dr Kindeströms hem i lasarettet med modern och systern Milda. De stela matsalsmöblerna i renässans- och barockstil med ett fyrkantigt bord mitt på golvet började komma redan på 80-talet, men man möblerade sällan stilrent, och de samtidigt moderna panelväggarna blev på grund av den ringa byggnadsverksamheten icke vanliga förrän vid sekelskiftet. Vid dr Kindeströms död 1904 stod den nya läkarbostaden färdig. Foto 1891.

Naturligtvis fanns det fler familjer som mamma och pappa umgicks med, men de hade väl inte barn i min ålder och har därför liksom undgått mig. Men gamla tant Lundqvist minns jag och även kapten Lundbergs familj. Mina äldre systrar umgicks mycket hos Camitz', Dahlgrens och Thorbjörnssons vid gamla hyttan.

Ett kärt hem var tant Edla Bergmans i hörnet av Kungs- och Fredsgatorna. Kanske står det hemmet främst

för min inre syn, då jag tänker på varma, goda barndomsminnen. Jag önskar jag kunde göra det hemmet rättvisa och beskriva det, den stora prydliga salen med det runda bordet i mitten och taklampan över, småborden vid fönstren och alla de många krukväxterna, brasorna i kakelugnarna och gångmattorna på golvet, det mindre förmaket, där jag som liten fick hålla till och sitta vid fönstret med skvallerspegeln — vilken fröjd! —, de gamla, rara föräldrarna och lilla, lilla krokiga tant Edla.

I förmaket fanns lyrstolar med rött ylletyg — fyra av dem står nu i mitt hem — och en gungstol för de gamla. En gång på en särskilt fin kaffebjudning hade jag en skär finklänning på mig och började plötsligt blöda näsblod på den. Jag var nog rätt så förtvivlad bland alla gästerna. Dignande kaffebord var det och finaste kannan och koppar med blommor och guld.

Varje lördag, då mamma var inne på torget och handlade, gick hon till Bergmans på 11-kaffe. Ofta var jag med, men jag älskade att få gå in i mejeributiken vid Rådmansgatan och dricka kärnmjölk med grädde i för 3 öre.

Att få gå till Lundfeldts konditori var nog också efterlängtat. Var har väl någonsin funnits så goda "Holländare" som där! För husmödrarna var säkert dessa konditoribesök, kafferep i hemmen eller en större bjudning ett välkommet avbrott i hemmets skötsel.

I tacksamhet går nu mina tankar till mina närmaste, som nu är borta, och de vänner vi hade i Sala. Egendomligt är det att den man — doktor Kindeström — som hjälpte mig till världen en kall och vacker februarimorgon 1893, också var den indirekta orsaken till mitt livs lycka. Genom hans syster i England kom vi 18 år senare i kontakt med den familj, vars son blev min make, och det betyder att Sala, min barndoms stad, har gett mig det bästa i livet.

Frida Lindqvist:

En gruvarbetarflicka växer upp

Den 24 juli 1883 föddes jag i en liten stuga på Laggarbo ägor utanför Sala. Mina föräldrar, Carl Gustaf och Maria Fröberg, var statfolk. Stugan var liten och bristfällig och saknade kokspis och innanfönster. Golvet och grunden, om det nu fanns någon grund, var så dåliga att en natt när min Mor vaknade såg hon en stor orm som låg hopringlad på golvet i stugan och som vid Mors rop kilade ut under syllen vid ena väggen.

Efter något år flyttade mina föräldrar till Stampers, där min far arrenderade ett litet jordbruk. Stugan som där togs i besittning var väl något bättre än den förra. Där fanns åtminstone kokspis, men innanfönster saknades även där. Hur det såg ut i stugan minns jag mycket väl. En stor spismur gick långt fram i köket eller "stugan", som köket vanligen kallades. I muren invid spisen fanns en glaserad kruka inmurad, i vilken torktrasor förvarades. Jag minns mycket väl hur nyfiken jag var att få titta in i detta hål ibland, som föreföll mig så mystiskt, djupt och mörkt, men som jag var för liten att nå dit upp, så måste jag skjuta en stol intill muren och kliva upp på den.

På ena kortväggen fanns två dörrar tätt intill varandra, en större ut till farstun och en mindre in till en liten kammare, inte större än en ordinär garderob. Dörren till farstun saknade lås, och i dess ställe satt där endast en

lång träplugg som handtag. Innanför dörren i stugan stod ett gammalt skåp, och där bredvid på en stol hade vattenhinken sin plats. Vid ena fönstret stod en gammal soffa. Vidare en skänk med refflade dörrar och två lådor. Vid gavelfönstret stod ett bord och ett par stolar och vid väggen bakom spisen en säng. Detta utgjorde möblemanget i stugan. Vad som fanns i den lilla kammaren kan jag inte minnas i detalj, men en säng fanns där, det vet jag av den orsaken att ingen gärna ville ligga därinne för spökerierna som påstods grassera där.

Golvet i farstun var belagt med vanliga flata stenar, som voro inpassade i varandra, och från farstun upp till vinden ledde en mycket otymplig trappa, som också var av stora flata stenar. Från farstun ledde ett par dörrar ut till gården, och utanför farstudörrarna låg också en stor flat sten som kallades "farstustenen". Mitt emot köksdörren rakt över farstun fanns ännu en liten dörr som ledde ut till ett stort och mörkt inbyggt skjul som kallades svalen. Vad detta skjul användes till vet jag ingenting om, men jag minns att det var något mystiskt med detta, och ingen av familjen ville gärna gå in där ensam sedan det blivit mörkt.

Några särskilda händelser från dessa mina första levnadsår kan jag inte minnas annat än att vi ibland fick påhälsning av s. k. skojare som drog förbi på vägen. Det kunde vara ett stort följe av karlar, fruntimmer och flera barn och de färdades vanligen i en kärra förspänd med en mager häst. De voro mycket fräcka och pockande, och blev de nekade det de begärde, så blevo de ovettiga. Och fanns det bröd på spetten i taket, så kunde dessa människor utan vidare bryta ner ett par kakor eller flera.

Så brukade också komma stackars gamla gubbar, klädda i lumpor, bärande en säck på ryggen och en stor käpp i handen, och ödmjukt tigga om en matbit. Dessa stackare kallades i dagligt tal för tiggargubbar. Vi barn var myc-

ket rädda för dessa individer, beroende på att vi alltid blev skrämda för dem av de äldre. Mor tyckte alltid synd om de stackarna, och de behövde sällan eller aldrig gå från vår dörr utan att Mor delat med sig av det lilla förråd hon hade i matväg.

Den vårdag 1887 då vi flyttade från Stampers till en nybyggd stuga i Nybergshagen, var en stor upplevelse för mig. Våra saker var lastade i en höskrinda, och vi var färdiga för avfärden. Far höll just på att spänna för hästen, och högst upp på flyttlasset satt jag och nickade med huvudet och upprepade mitt "adjö adjö" flera gånger till allt jag såg omkring mig. Min Far, som ordnade med hästen och sakerna, hörde mig naturligtvis och genast sade han ett barskt och bestämt "tyst", och därmed blev det.

Den stuga, som vi nu flyttade till, var uppförd på ett markområde, som tillhört Gruvan, och som styckats i små tomter på ungefär ett halvt tunnland, och de som var hugade fingo köpa dessa för att uppföra bostad där. Min far, som nu övergick till att bli gruvarbetare, var den första av sedermera sju grannar, som byggde sin stuga på en av nämnda tomter. De som byggde där kallades gruvjordsägare. Detta markområde var då alldeles igenväxt av täta busksnår och stora träd och hade oerhört mycket sten. Det var att röja och spränga bort sten, som lades upp till en stenmur omkring tomten så långt det räckte. Det var ett drygt arbete, när man betänker att detta utfördes endast på fritiderna från arbetet i gruvan. Men min far var ung och stark, och snart lades teg till teg, och potatislanden utökades, och med åren växte, utom potatis och grönsaker, både jordgubbar, äppelträd och bärbuskar på tomten.

Stugan var byggd av liggande timmer och rödfärgad med vita knutar. Den innehöll ett rum och kök jämte en

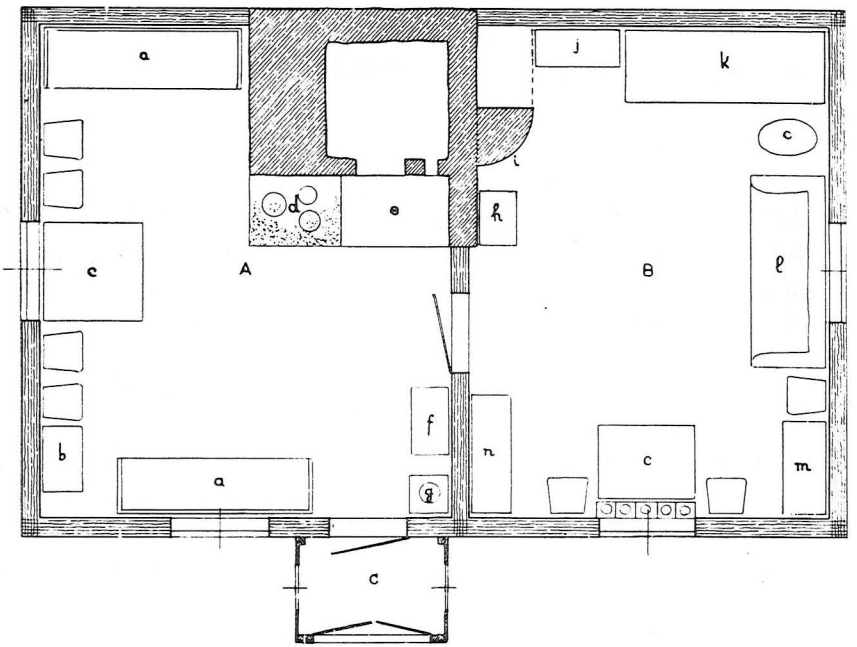

Plan av Fröbergs stuga i Nybergshage, uppritad ur minnet. A. Kök, B. Kammare, C. Inbyggd förstukvist, a. soffa, b. skänk, c. bord, d. kokspis, e. häll, f. vedlår, g. stol för vatthinken, h. kommod, i. kakelugn, j. skåp, k. säng, l. stoppad soffa, m. chiffonjé, n. byrå. Senare tillkom även en symaskin i kammaren. Det var först mot 1800-talets slut som arbetarhemmen började få finrum "där det inte fick stökas till". Den lilla kammaren som brukade ligga innanför farstun i de äldre stugorna, tjänade mer som förvaringsrum och reservutrymme.

liten förstuga samt vind. Dörren till vinden var placerad på stugans köksgavel, och uppgången var en stege rest mot väggen. Fyra fönster fanns på stugan, två på vardera rummet. Höjden mellan golv och tak var ungefär fyra alnar. I taket var iskruvade krokar, i vilka brödspetten vilade, fullsatta med brödkakor vid rågbrödsbaken, som förekom en gång i månaden. Till dessa storbak åtgick två dagar. Då var det sed att gå till grannarna med baksmaka, "bakbulla", som det kallades. Det var vi barn, som fick äran

att uträtta ärendet och kände oss naturligtvis mycket stolta över förtroendet.

I köket fanns en stor mur med bakugn och kokspis. Muren var icke av den allra äldsta sort, som fanns i de äldre gruvstugorna, men tog dock upp en ganska god del av det rätt så rymliga köket. Över spisen sträckte sig en stor murkupa, och runt denna löpte en smal avsats, som bildade en hylla där olika föremål förvarades såsom tändstickor, rökpipor, kammar, min fars gruvlampa, arbetshandskar och dito vantar (på vintern), grytlock och strykjärn m. m. Jag minns också att min far på baksidan av kupan till och med förvarade s. k. dynamitkottar för att hållas torra. De användes för sprängning av sten på tomten.

De enkla köksmöblerna bestod av ett bord, en skänk, två soffor och fyra stolar. På en särskild stol innanför dörren, vanligtvis för gammal och rankig att användas i dagligt bruk, var vattenhinken placerad. Sofforna i köket var naturligtvis sovplatser för barnen, två i varje bädd. På vinterkvällarna upplystes köket av en fotogenlampa, som hängde i en ställning på en krok i taket över bordet. Det fanns även en bordslampa med genomskinlig porslinskupa, men den användes endast vid viktigare förrättningar i hemmet, t. ex. när mor satt vid symaskinen om kvällarna och sydde, eller när far någon gång skulle skriva sitt namn på en revers eller dylikt.

Fönstren i köket hade tvärgardiner med jalusier uppspända på band tvärs över fönstret. Dessa tjänstgjorde i stället för rullgardiner, och när lampan tändes på kvällen drogs de för fönstret.

Kammaren var något mindre än köket. I ett hörn stod kakelugnen. Rumsmöblerna bestod av en uppbäddad gustaviansk säng, en klädd soffa med vit- och rödrandigt överdrag, en chiffonjé, en byrå eller "dragkista", två bord, ett större fyrkantigt och ett mindre runt, samt en kommod och

tre stolar. Av prydnadssaker fanns två små speglar, ljusstakar av mässing, ett par vaser och olika saker av gips. Väggarna pryddes av tavlor med prins Carl och prinsessan Ingeborg i förgyllda ramar samt en stor tavla i glas och ram med hela den kungliga familjen.

För fönstren i kammaren var långgardiner och på det vitskurade golvet hemvävda trasmattor. Korkmattor fanns inte på den tiden i arbetarhemmen. Inbyggda skåp och garderober fanns inte. Kläder, som inte begagnades dagligen, hängdes direkt på en vägg i köket eller i vrån bakom kakelugnen. Galgar kan jag inte minnas att det fanns, utan kläderna hängde i sina isydda hängare vid rockkragen eller kjollinningen.

Ute på gården fanns en källare murad av gråsten och en brunn med gott vatten. Vattnet hinkades upp med en lång stång, som i ena änden var försedd med en krokig gren av ett träd som bildade en krok. Vidare fanns på gården nödiga uthus: vedbod, visthusbod och avträde. Far gjorde också ett svinhus, men detta blev använt att förvara redskap och verktyg uti: spadar, skyfflar, järnspett och mycket annat.

Vår familj bestod nu av föräldrar och åtta barn, fyra pojkar och fyra flickor, av vilka endast den äldsta, en dotter i femtonårsåldern, hade plats som piga i staden. Som man väl kan förstå kunde det nog bli ganska trångt i stugan ibland. I köket skulle allt arbete utföras. Min mor vävde och sydde allt tyg som blev till kläder åt barnen, en del även till Far, och när vävstolen kom upp i köket och därtill spolrocken och nystkronan, fastskruvad på en stolskarm, var det just inte så mycket svängrum kvar i köket, när alla familjemedlemmarna blev samlade. Tilläggas bör att kammaren fick inte användas till något arbete eller till lekplats. Där skulle inte "stökas till", sa Mor.

Fröbergs stuga i Nybergshage uppfördes åren 1886—87, och här bodde familjen till 1910, då stugan såldes. För sista gången är nu makarna Fröberg med två döttrar, mågar och barnbarn samlade vid stugan. Till vänster sitter Frida Lindqvist. Hennes man, typografen C. A. Lindqvist, står längst till höger. I mitten står den andra dottern, Ida, och längst till vänster hennes man, Hjalmar Bäckström, som också bidragit med en artikel i denna bok. Foto Westling.

Min Mor steg upp varje vardagsmorgon kl. 5. Det första hon gjorde, sedan hon kommit i kläderna, var att få eld i spisen och koka kaffe samt lägga i matsäck till Far, som skulle vara i sitt arbete redan kl. 6. Därefter väcktes barnen, som skulle iväg till skolan, sedan de fått sitt morgonmål, som vanligen bestod av kaffe med några bitar hårt rågbröd till dopp. De av barnen som gick i småskolan vid Johannesbäck och hade längsta skolvägen måste också ha

matsäck, som mestadels bestod av några potatisar och en sillbit samt litet hårt bröd utan smör. De större barnen, som gick i skolan vid Gruvan, hade inte längre väg än att de kunde gå hem på matrasten. När barnen hade kommit iväg, var det för Mor att bädda och städa, vilket stökades undan med hast. Det var mycket annat arbete som skulle uträttas, och det gällde att ta vara på tiden. Så var det även småbarn, som skulle ha sin skötsel.

Klockan nio åt de hemmavarande en lättare frukost, bestående av välling eller ibland litet mjölk och bröd. Kl. 11 dracks förmiddagskaffe, endast en slät kopp. Kl. 2 kom Far hem ifrån sitt arbete. Då åts det egentliga middagsmålet. Maten var enkel, potatis och sill för det mesta, någon gång ärtmjölspannkaka med lingon uppblandade med mjölk. Havregrynssoppa, potatisgrynsvälling eller rågmjölsgröt utgjorde kvällsmålet, som åts vid sjutiden. När Mor kokade gröt slogs den upp i ett stenfat, som sattes fram på bordet. Man hade var sin tallrik med mjölk och var sin träsked. Så åt vi alla gröt ur samma fat, tog en sked gröt och en sked mjölk, och så gick det undan för undan tills fatet var tomt. Vid ena ändan av bordet hade Far sin plats vid måltiderna. Vi barn fick placera oss bäst vi kunde. Det blev mest att stå runt bordet när vi åt. Far läste bordsbön, och ingen rörde maten förrän Far hade börjat. Mor hade för det mesta sin plats vid spisen med minsta telningen i knät. Vi barn var naturligtvis hungriga och matfriska av oss, som fallet brukar vara med fattigmansbarn. Därför hände det att vi mellan måltiderna ville ha en bit att tugga på. "Ni får en brödbit", sa Mor, och när vi fått den, var det att doppa den i vattenhinken och strö litet salt på. Det var gott tyckte vi.

Efter maten vilade Far en stund på den hårda träsoffan i köket. Sedan var han i verksamhet ute på gården eller i vedboden, där han sysslade med vedhuggning e. d. Som

min Far var ytterst försiktig med bränslet, tog han vara på allt brännbart. Han brukade om vinterkvällarna ta in stora fång med ris från röjningen och bränna detta. Då satt han på en stol vid spisen och bröt samman riset till lagoma "vasar", som han stoppade in i eldstaden undan för undan. Detta var det värsta Mor visste, för det skräpade förfärligt.

På sommaren eldades, som seden var under den varma årstiden, uppe i hörnet på spishällen. Röken gick då ut genom ett stort spjäll placerat en bit uppe i skorstenen, och därifrån hängde en lång järnten ner efter muren varmed spjället kunde öppnas och stängas. Även då eldades vanligen med ris och annan skräpved, som i dagligt tal kallades "ellsverke". Om det bara var för att spara på den riktiga veden, eller om det var den gamla seden att elda i öppen spis, är inte gott att säga, men jag tror att den egentliga orsaken var att folk tyckte det blev för varmt att elda i kokspisen på sommaren. Maten lagades då över den öppna elden i järnpannor med tre ben, och för stekpanna och pannkakslagg fanns en s. k. pannring likaledes på tre ben. Det blev nog många gånger både sotflagor och rök i maten, men ingen tänkte på det, och var det någon som anmärkte, så svarades bara som så: "Sot änt lort dä, så dä dör du int åv."

Klockan 4 dracks eftermiddagskaffe, även detta utan dopp. Vi barn fick då aldrig vara med vid bordet samtidigt som våra föräldrar, utan vi måste vänta tills de hade druckit. Då fick vi en halv kopp vardera, de äldsta barnen något mera. Men det fick aldrig sättas fram mera än de två koppar som Far och Mor hade använt, så det var att vänta undan för undan tills kopparna blev lediga.

Klockan 9 var det sängdags, åtminstone för Far. De minsta barnen låg mycket tidigare. Mors arbetsdag kunde ibland utsträckas flera timmar längre. Barnens kläder skulle

ses över till nästa dag. Hon skulle sy, sticka, laga, lappa och stoppa. Detta arbete kunde många gånger räcka till långt över midnatt, särskilt till helger och examen i skolan, när barnen skulle ha nya kläder. Då blev det inte mycken vila för Mor.

Min Far arbetade nere i gruvan med sprängning och lastning av berg. Det var ett tungt och riskfyllt arbete. Arbetstiden var indelad i skift. Det ena skiftet började kl. 6 på morgonen och varade till kl. 2 på eftermiddagen, och det andra från kl. 2 till kl. 10 på kvällen. Min Far, som var född bondson, kunde aldrig riktigt förlika sig med gruvarbetet. Han var tystlåten och fåordig, nästan dyster. Sedan jag blev äldre förstod jag att det berodde mycket på arbetet. Jag minns ett par gånger när han kom hem långt före arbetstidens slut. Då hade det rasat i gruvan, och någon av hans arbetskamrater blivit ihjälslagen eller begravd under de nedrasade bergmassorna.

Förtjänsten var urusel. Mellan 30 och 35 kronor i månaden för det hårda arbetet. Det hände att arbetarna, som i vanliga fall brukade medels gruvtunnan åka upp från sitt arbete, ibland måste klättra uppför ett 30—40-tal stegar för att komma upp "i dan", och då många gånger med en tung borrknippa på ryggen. Stegarna som hängde lodrätt efter bergväggen var mycket hala och slippriga och gjorde uppstigningen både tröttsam och farlig. De äldre arbetarna, som inte orkade med så tungt arbete, arbetade ovan jord och tjänade 75 öre om dagen.

Mellan arbetsgivare, förmän och arbetare var skillnaden, som man kan förstå, oerhört stor. När herrskapet Heberle kom åkande eller spatserande förbi någon arbetsplats, stod arbetarna med mössor och hattar i hand och bockade så djupt deras krumma ryggar tillåto.

Min Mor brukade ibland gå bort och hjälpa folk med tvätt och skurning. Då var det jag som fick sköta om

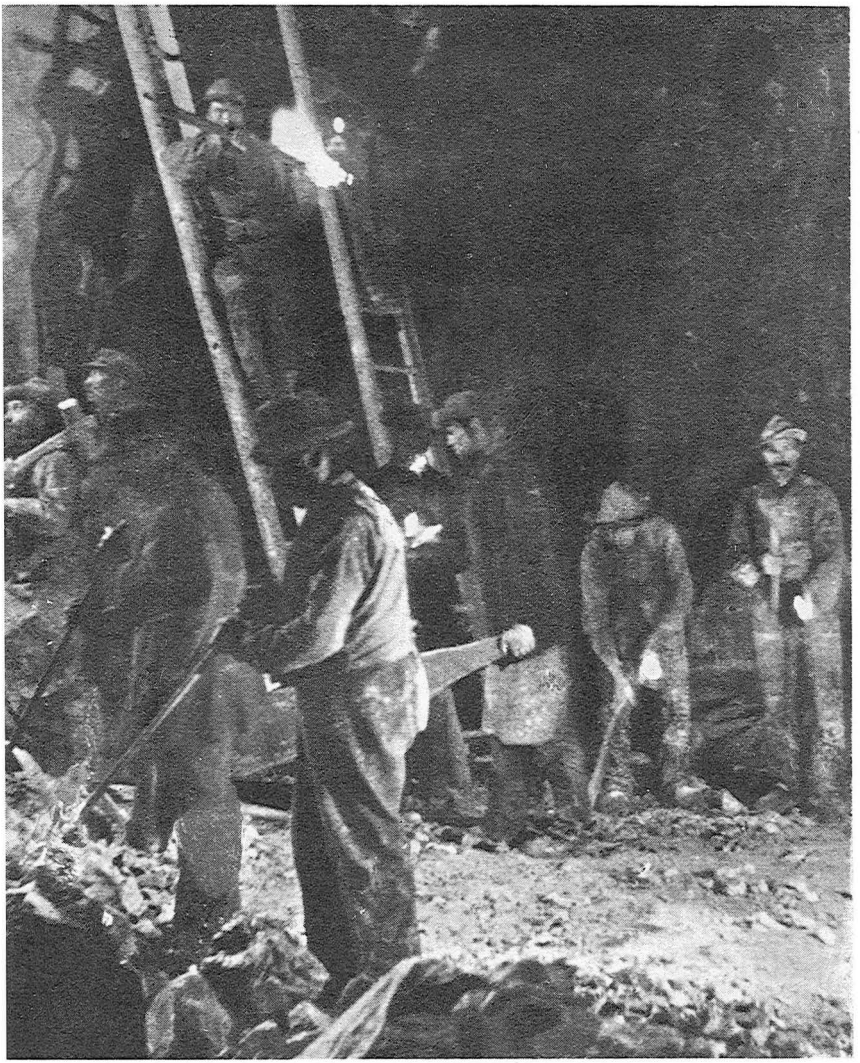

Ett arbetsrum i Sala gruva. All brytning skedde under jord i 40 till 70 arbetsrum årligen, av vilka flera låg på omkring 300 meters djup. När därför arbetarna måste begagna sig av stegarna blev uppstigningen ytterst krävande. Foto Helene Edlund.

hemmet och matlagningen den dagen. En dag när Mor var borta skulle jag grädda pannkaka till middagen. Jag hade en bror som skulle komma hem och äta, och Mor hade på morgonen gjort smeten i ordning, så jag hade bara att grädda pannkakorna. Det var en sommardag, så jag gjorde upp eld i spishörnet som vanligt och ställde pannringen med pannkakslaggen över elden. Det torra en- och tallriset brann friskt och sprakade muntert, men när barren brunnit ut slocknade det. Jag tände på nytt med samma resultat. Jag försökte att blåsa på elden, som jag sett min Mor göra, men ingen eld blev det och följaktligen inga pannkakor heller. När middagstimmen närmade sig, blev jag förtvivlad och började högljutt gråta. Vad kunde en liten nioåring annat göra i en sådan situation. Så kom min bror hem. Han stannade i dörren och utbrast förskräckt: "Vad i herrans namn har du gjort flicka!" Då hade jag aska, sot och tårar i hela ansiktet. Jag grät fortfarande, men han tröstade mig skrattande med att han kunde äta något annat.

Flickorna i familjen måste från ganska tidiga år börja hjälpa till med de förekommande göromålen i hemmet. Utom de vanliga sysslorna fick flickorna sy, sticka, spola garn till väven, klippa och fästa mattrasor, knyta äfsingar o. s. v. Pojkarna däremot hade större frihet. Någon gång måste dom bära vatten och ta in ett fång ved. Sällan gavs det någon tid för oss barn att leka. Endast på söndagseftermiddagen var vi helt fria, men ändock med stränga förhållningsorder av Mor att inte smutsa ner eller på annat sätt förstöra våra kläder eller att akta oss för att gå i vatten så våra skor blev våta eller på vintern att vältra eller leka i snön, ett nöje som barnen nu för tiden omfatta med största förtjusning. Men det var ju också en väsentlig skillnad på klädsel för barnen då och nu.

Var det någon av barnen, som var olydig eller som begått någon förseelse, var det aldrig någon hård bestraff-

ning som stryk eller så, utan Mor tillrättavisade endast med bestämdhet den skyldige.

Våren och hösten voro de mest arbetsamma årstiderna för mina föräldrar. När potatisen skulle sättas i jorden måste Mor vara häst. Hon drog årdret och Far "körde". Jag minns, fastän jag var liten, hur Mor slet och arbetade och hur synd jag tyckte det var om henne. Hur hon orkade med detta tunga arbete förstår jag inte än i dag. Under sommaren hann Mor också med att gå i skogen och plocka alla bär för vinterbehovet, blåbär, odon och lingon. På hösten, när potatisen skulle upp ur jorden, var det också arbetsamt. Mor var då för det mesta ensam om att gräva upp och plocka samt bära ner potatisen i källaren. Far hade ju sitt arbete, och barnen hade skolan. Men de korta stunder, som han var ledig, hjälptes de åt med arbete i täppan. Sedan potatisen upptagits, grävde Far om alla potatislanden för att jorden skulle vara uppluckrad och mera lättarbetad på våren. Detta arbete måste Mor också hjälpa till med "på lediga stunder", som hon brukade säga.

Det fanns en sorts tidig potatis, som kallades "amerikanare". En del av dessa, som blev mycket stora, avskildes vid upptagningen och revs på rivjärn, för att efter en mycket omständig procedur så småningom bli till potatismjöl. Då lånades rivjärn av grannarna, och ibland hände det, att somliga av grannmororna erbjöd sin hjälp vid rivningen av potatisen. Vi barn fick ju också hjälpa till i den mån vi kunde. Den behandling som de s. k. revorna sedan fick var mycket omständig. Först silades revorna under ständig omrörning genom en duk. Litet vatten slogs på undan för undan, så att mjölet sköljdes ur. När detta var gjort fick massan stå en natt för att mjölet skulle sjunka till botten. Därefter slogs vattnet av och nytt vatten slogs på. Varje gång vattnet byttes, skulle mjölet, genom att man oupphörligt ringlade vattnet runt runt i kärlet — en tvättbutt e. d.

— uppslammas för att åter stå och sjunka till botten. Denna procedur upprepades gång på gång med vissa mellanrum, tills mjölet var rent och vitt som snö. Sedan mjölet efter denna behandling var renat, skars det upp och lades på pappersklädda plåtar, som ställdes upp på brödspetten i köket för att torka.

I närheten av gruvan låg Söderstedts handelsbod. Där gjordes de nödvändiga inköpen av specerier och hushållsartiklar. Dessa inköp togs för det mesta på kredit under nästan hela månaden, och när "uttagsdagen" kom, som inföll den andra fredagen i varje månad, blev det att gå till handlarn med nästan halva avlöningen. Den dagen handlades dock kontant, och då blev det också något extra gott, som bestod i att Mor köpte en limpa, det enda mjuka matbröd som bestods under hela månaden. Limpan delades omedelbart efter hemkomsten upp på samtliga familjemedlemmar, och då blev det också litet margarin på brödet. En karamellstrut hörde också till läckerheterna den dagen, men den fick man på köpet av handlarn. På lördagen gick Mor alltid till staden för att göra uppköp på torget: litet smör, ägg och en bit fläsk till Fars matsäck under veckan, köttfärs till köttbullar på söndagen eller en köttbit till soppa.

Söndagen hölls i helgd och vila. Då fick inget grövre arbete utföras. Far gick nästan varje söndag i kyrkan, Mor någon enstaka gång beroende på att hon nästan jämt hade småbarn. Var Far hemma på söndagen, så läste han högt ur en tidning som hette Sanningsvittnet. Han kunde läsa hjälpligt, men skriva kunde han inte mera än sitt namn, och det hade han nog lärt sig på senare tid. När Far läste skulle det vara tyst i stugan. Det var ganska svårt med så många barn, men pojkarna var för det mesta utflugna vid dessa tillfällen.

Den enda tidning, utom Sanningsvittnet, som man höll sig med var Sala Allehanda. Det var två, ibland flera

grannar, som prenumererade och läste tidningen tillsammans. De turades då om att hämta den var sin vecka, och den som hämtade tidningen skulle naturligtvis läsa den först och även till sist behålla den. När mor Nilsson, en granne, kom in till oss med tidningen, då kunde Mor få reda på hela innehållet, innan hon hunnit öppna den.

Sämjan grannarna emellan var den bästa. Man tittade in till varandra då och då för att få en pratstund vid en kopp kaffe. Några kafferep eller kalas i egentlig mening förekom sällan i vårt hem. De enda festligheter jag minns från barndomen var mina föräldrars silverbröllopsdag i november 1897 och när Far fyllde 60 år den 21 december 1908. Då var alla barn och barnbarn samlade i föräldrahemmet. Detta var enskilda familjefester. Inga grannar eller andra utomstående var med. Inte heller uppvaktades jubilaren med presenter av några andra än de egna barnen.

Ibland på kvällarna kunde en granne som var en bror till min Mor, i dagligt tal kallad "morbror Johan", göra ett besök i vårt hem. Han var mycket gladlynt och språksam och hade en god berättarkonst. Då rörde sig samtalet om de dagliga händelserna på arbetsplatserna, om väder och vind, om ekonomin och annat varjehanda. Så småningom gled samtalet in på de obligatoriska spökhistorierna. Det talades om vättar och "tomtpysslar" (tomtegubbar), som uppenbarade sig vid "Ensta lagård" och gick i vägen för de åkande och gående och spelade dem många fula spratt, om vita fruar och huvudlösa gubbar i gruvan, om varsel och rop av namnen på de som vaktade kolmilor i skogen o. s. v. Vid dessa tillfällen kunde också min Far, som eljest var mycket fåordig och dyster till humöret, få språklådan igång och blev då både glad och språksam. Vi barn hörde med spänt intresse på det som berättades. Sedan kändes det nog lite kusligt när vi kröp i säng och lampan släcktes.

Av årets högtider var julen den märkligaste, åtminstone för oss barn. Mor gjorde allt vad hon kunde för att få julen så festlig som möjligt. Det bakades, skurades och fejades i alla vrår. Allt putsades skinande blankt. Två eller tre veckor före helgen lades lutfisken i blöt för att bli färdig till julafton. Det mest intressanta av allt julstök var julbaket. Mor bakade en sort syrliga limpor, som var mycket goda, mjukt rågsiktbröd, knäckebröd, skorpor, vete- och saffransbröd samt pepparkakor och andra småbröd. När Mor fick allt baket färdigt brukade hon säga: "Det var ett rysligt överflöd det här, men", tillade hon, "det är ju inte jul mera än en gång om året."

Medan Mor på julaftonen lagade fisken och söttgröten (risgrynsgröten), klädde vi barn julgranen. Ljus, papperskorgar och papperskarameller samt en och annan flagga prydde vårt julträd. Till granens prydnad fick vi barn själva spara de småslantar, som vi möjligen kunde få ihop veckorna före jul.

Julbordet var enkelt men ändå festligt. Två ljus tändes och placerades i stakar på bordet. Smör, bröd, både hårt och mjukt, inlagd sill, anjovis, ost och någon annan sort av smörgåsmat. Så kom fisken och sist gröten, serverad direkt på tallriken. I stället för mjölk fick var och en en sked sirap som breddes ut över gröten. Julklappar förekom inte.

Efter maten kunde Far läsa någon julbetraktelse, och sedan var det att komma i säng för att på julmorgonen stiga upp tidigt för att gå i kyrkan på julottan, som började kl. 5. Mycket folk var i rörelse, både åkande och gående, och alla hade kyrkan till mål. Det tjusade barnasinnet att under vägen se alla de upplysta fönstren med tända julgranar och ljus överallt.

Mor var uppe tidigare än alla de andra för att få kaffet färdigt i tid. På julmorgonen bestods på mycket gott dopp.

Mor satte då fram en skål fylld med vete- och saffransbröd samt skorpor. Då fick vi doppa så länge kaffet räckte i koppen. Kakor däremot delades upp. På juldagen brukade Far och något av de större barnen hälsa på hos släktingar i Kornmanstorpet. Det var en ganska lång väg att gå, men att gå var ju vanligt på den tiden. På annandagen brukade besöket återgäldas.

Midsommarafton brukade fester anordnas på det s. k. gruvtorget invid Drottningschaktet. Då samlades gamla och unga både från staden och den kringliggande bygden, och det dansades efter tonerna till dragspel och fiol till långt in på småtimmarna på midsommarnatten.

När mina föräldrar var rätt unga, bildades vid Gruvan en avdelning av Templarorden, som mina föräldrar en tid tillhörde. Mötena höllos i en lokal vid Gruvan. Det var en rätt stor sal belägen på övre botten av dåvarande konstmästarebostaden, det nuvarande gruvkontoret. Utom de ordinarie mötena anordnades även festligheter, somliga i samkvämsstil, till vilka räknades "Brödernas afton" och "Systrarnas afton". Vid brödernas afton var det de manliga medlemmarna som svarade för program och traktering för kvällen, och nästa gång var det systrarnas tur. Dessa tillställningar, som vanligen var kombinerade med de ordinarie föreningsmötena, var mycket festliga och trevliga. Det bestods på kaffe, smörgås, tårta och frukt, musik och deklamation. Ibland anordnades även paketauktion, då allmänheten inbjöds. På sommaren anordnades gökottor och friluftsfester i någon hage eller också hos någon medlem som ägde gård med större gårdsplan. Då förekom musik och dans samt tävlingar av olika slag. Nykterhetsföredrag höllos även, då olika talare anlitades. Senare blevo mina föräldrar religiösa och anslöt sig då till Baptistförsamlingen.

Av det hårda arbetet brukade min Far vissa tider ha svår värk i armarna och ryggen. Det vanligaste botemedlet

för dessa krämpor var åderlåtning och koppning. Den som utförde detta var vanligen någon gammal gubbe eller gumma. När jag var i 10-årsåldern, fick jag en gång följa Far till ett gammalt folk som hette Tist, i dagligt tal var det Tistens, och som bodde i en liten fallfärdig stuga invid det s. k. Tistbrottet vid Gruvan. Min Far hade just då värk i ena armen, och gubben Tist skulle "lätta åder". När vi kom in i stugan låg gubben på en säng. Far framförde sitt ärende, och jag minns ännu med vilken spänning jag följde alla gubbens rörelser när han med stor möda reste sig upp från sängen och började leta i en bordslåda, där han bland en massa bråte hittade en fällkniv eller om det var en rakkniv. När jag tänker på denna händelse nu och i tankarna jämför med vilken noggrann renlighet ett operationsinstrument nu behandlas, är det underligt att en dylik operation inte medförde några komplikationer, åtminstone inte för Far. När operationen var utförd lindades en trasa, som Far haft med sig hemifrån, om armen, och gubben fick en 25-öring för sitt besvär. Mor Tist tog några saltkorn ur ett kar, som satt på väggen, och kastade in i elden, som brann i den öppna spisen, under det hon sa: "Hör du dä sprakar nu!" Varför gumman sa de orden och varför hon kastade saltet i elden, funderade jag länge på. När vi kom ut från stugan, kändes det som en befrielse. Far sa inte många ord under vägen hem, men när jag kom hem och fråga Mor varför gumman sa de där orden, så svarade Mor: "Ja dom har så mycke tok för sej så."

Vid sju års ålder började jag i skolan vid Johannesbäck. Det var ganska lång skolväg för en liten sjuåring att traska varje morron i ur och skur, och på vintern i bitande köld, med matsäckskorgen på armen, en liten fyrkantig spilskäppa innehållande den torftiga matsäcken — några potatisar, en sillbit och litet bröd.

Barnen från de burgna hemmen, de s. k. bättre, hade små fina korgar med lock och två handtag, eller ännu bättre en väska som kunde vara både broderad och namnad och bars i en rem på ryggen eller över axeln. Detta var något som vi fattigmansbarn aldrig kunde ernå. Det var också en väsentlig skillnad på matsäcken i dessa korgar och väskor mot den som fanns i fattigmansbarnens skäppor. Där fanns stora limpsmörgåsar och goda pannkakor, ägg och en flaska mjölk. Det var många lystna och trånande ögon som följde de goda smörgåsarna och pannkakorna när de förtärdes. Klockan nio började vår dag i skolan. Vår lärarinna titulerades mamsell eller "mansell", som vi skolbarn sade. Hon var ganska sträng och ingav oss stor respekt och fordrade mycken uppmärksamhet under lektionen. Första timmen var kristendomstimme. Då talade gärna vår "mansell" om Gud och himmelriket med gator av guld, änglar och harpospel och sång. Därifrån övergick hon att tala om helvetet med den brinnande ugnen, dit alla ogudaktiga skulle hamna efter döden, om de dessförinnan icke omvände sig och blev gudfruktiga. Hon anlade då en gravlik mörk röst, som gjorde ett djupt intryck på det känsliga barnasinnet.

Alla hade vi små griffeltavlor, som vi lärde oss skriva bokstäver på. Först staplar, sedan ovaler och till sist fick vi sammanfoga dessa till bokstäver och ord. När tavlan blev fullskriven var det bara att spotta på den och torka bort det skrivna med en liten tyglapp.

Ett fel hade vår lärarinna i sin undervisning, och det var att hon hade rangskillnad på barnen. De fattiga och sämst lottade hade hon aldrig överseende med, under det att hon alltid såg mellan fingrarna de fel och brister som kunde vidlåda de s. k. bättre. Ibland skulle skolsalen städas. Detta arbete kom alltid på skolbarnens lott och skulle utföras på middagstimmen. Det var en självklar sak att de fattiga barnen utsågs till städningen, fyra à fem

stycken. Då sopades hela skolsalen. Dammet stod som en tjock dimma från golv till tak, när alla kvastar kom igång, och detta skulle vi inandas en hel timme. Det ohälsosamma i detta förfarande tänkte ingen på just då, men reflektionerna kommer vid minnet och eftertanken.

När jag gick till skolan på morgonen, sa min Mor alltid till mig att skynda mig hem för att diska och hjälpa till med det jag kunde. Så det var inte att gå och söla på hemvägen, utan så fort benen bar sprang man hem för att göra nytta.

Mitt tredje skolår började jag i skolan vid Gruvan. Till min häpnad och även besvikelse fick vi samma lärarinna även där. Efter två år i "mellanskolan", som den då kallades, flyttade vi upp i tredje klassen som nu är den femte, och där fick vi magister Karlin till lärare. Han hade tredje och fjärde klasserna tillsammans, så vi var över 70 barn i samma sal. Magister Karlin var en rätt gammal herre, lång och något kutig, med grått hår och gråa mustascher samt glasögon. Han gick med långa fjädrande steg och svängande armar. Han snusade i näsan ur en liten fin snusdosa av silver, som alltid var placerad inom räckhåll på hans bord. När han talade under lektionerna höll han alltid snusdosan i händerna och snodde den runt mellan fingrarna.

Jag tyckte det var som att bli förflyttad till himmelriket att få gå i skola för honom, så snäll och rar som han var. Någon gång kunde han nog brusa upp och bli arg, men för det mesta tog han allt från den humoristiska sidan, och bestraffningen för en förseelse blev endast en något hårdhänt strykning med flata handen upp och ned över ansiktet med yttrandet: "Så här går solen upp, och så här går den ner." Det var ju mest flickorna som fick en sådan bestraffning. Pojkarna kunde nog få en örfil ibland, men aldrig om de inte gjort sig förtjänta av den. Ett ämne som jag hade svårt för var ritning. Magistern hade ritat upp en tupp

på svarta tavlan, och vi skulle rita den i våra ritböcker men för mig var det en omöjlighet. När magistern så kom ner till min plats i bänkraden och såg att bladet var blankt, sa han bara ett långdraget j-a-s-å, varpå han satte sig bredvid mig i bänken och ritade en tupp i min bok. "Ser du", sa han, "så där lätt var det gjort", och så strök han mig över ansiktet med handen, och med ett försmädligt hä hä hä gick han ifrån mig.

Under sommarlovet i tredje klassen måste jag ta plats som vallflicka. Vi var två flickor som hade plats som vallpigor hos varsin familj i staden. Båda familjerna hade gemensam betesmark för sina kor, och den var belägen vid skjutpaviljongen. Dit skulle korna motas varje morron den långa vägen från Fredsgatan efter Ringgatan och landsvägen ut till Marieberg, och därifrån över backen till skjutpaviljongen. Det blev ganska besvärligt många gånger att hålla styr på de sju korna. Varje dag när vi kom fram till vattenstället, som var beläget i ån mellan Vasastaden och Västermalm, var det en av korna som alltid skulle ner dit. Och när hon sedan kom upp på vägen igen, så tog hon sig det ofoget före att vända om och springa tillbaka hem igen. Det var mycket besvärligt att få kon att gå åt rätta hållet, men som vi var två som hjälptes åt, så lyckades det oss att hindra den ostyriga kossan att vända om. En gång sprang hon emellertid ända hem till gården på Fredsgatan, och det renderade mig mycket obehag av min matmor. Dagen efter sa min matmor att jag skulle leda kon till betet. Med klave och ett långt rep ledde jag kossan nästa dag. Kommen till vattenstället rusade kon med en väldig fart ned till ån och drog mig med i farten, för jag släppte inte repet. Jag skrek för full hals. Just i samma stund kom redaktör Söderholm på Sala Allehanda vägen förbi. När han hörde mitt skrik röt han: "Skrik lagom jänta."

På betesplatsen vid skjutpaviljongen skulle vi vallflickor

se till att inte korna gick upp på de s. k. vallarna, upphöjningar i marken där skyttarna skulle ligga och skjuta. Det kunde nog hända ibland ändå att någon ko vid ett obevakat ögonblick gick upp på vallen och naturligtvis satte sitt visitkort efter sig där. Kom det då någon av skyttarna upp och skulle skjuta medan vi var kvar, så fick vi nog höra många svordomar och många fula ord, och lite ovett kunde vi nog också få ibland, men det rann av som vatten på gåsen. För detta arbete hade jag 50 öre i veckan.

Mycket roligare var det att på våren plocka blåsippor och binda till små buketter och sälja i staden för fem öre stycket. Jag minns särskilt en mycket gemytlig och trevlig handlande, som hette Göhle och hade sin affär av korta varor i apotekshuset. Där fick vi alltid sälja en eller ett par av våra buketter. Ett annat intressant ställe att gå in och bjuda ut våra blommor på var den s. k. "Vin-Eriks krog" på Rådmansgatan. Det blev affär både med innehavaren och kunderna. Det doftade där av ångorna från vin och glögg, och ett surr av sång, prat och skratt om vartannat slog emot den inträdande.

En av mina jämnåriga kamrater, som också hade sitt hem i Nybergshagen, brukade hämta post och tidningar två till tre gånger i veckan och dela ut på olika ställen efter vägen. Jag följde henne ibland för sällskaps och nöjes skull, vilket var mycket roligt. Det vankades många godbitar av olika slag och även någon slant på de ställen där post och tidningar avlämnades. På postkontoret, som då låg vid Södra Esplanaden i Lundinska gården, tjänstgjorde en mycket respektingivande dam, en fröken Tegnér. Hon var stor och manhaftig, hade kortklippt hår, grov röst och var ganska egendomligt klädd med stärkkrage och rosett som en herre. Folk sade sig aldrig se henne skratta. När min kamrat kom in på postkontoret och som vanligt med otrolig fart rabblade upp namnen på de ställen dit hon

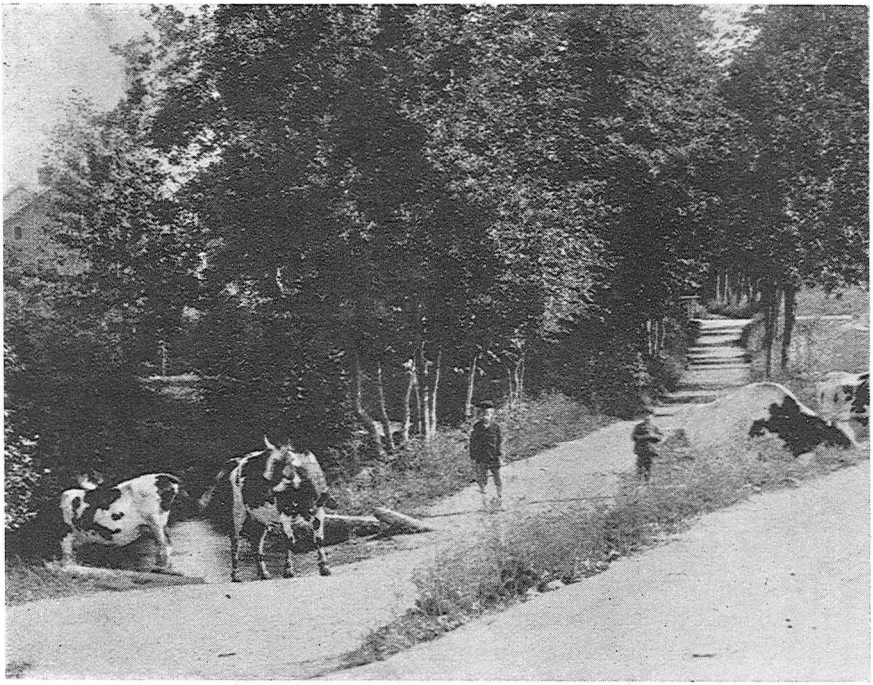

Vattningsstället vid kanalen. På andra sidan ligger Västermalm, som började bebyggas 1894 av en tre år tidigare bildad byggnadsförening. År 1895 fanns inne i staden ett hundratal kor i 39 ladugårdar samt omkring 150 grisar. Samma år gjorde första provinsialläkaren i länet en razzia mot de dåliga hygieniska förhållandena. Fähus och svinstior måste sedan befinna sig i lagligt skick. Efter några år försvann nötkreaturen från stadens inre delar helt och hållet. Foto Grellstrand.

skulle hämta post: Karlslund, Jakobsberg, Hagaberg och Nyberg, då kunde man ibland få se aningen av ett leende på fröken Tegnérs läppar. Det har berättats om denna fröken Tegnér, att när hon en kväll var ute och promenerade på en gata, var det en yngling som försökte sig på på att gyckla med henne. Han gick ifatt henne, lyfte artigt på hatten och frågade om han fick göra sällskap med fröken. På denna fråga skulle fröken Tegnér helt tvärt svarat: "Är du mörkrädd gosse så följ med."

Året innan jag konfirmerades, ej fyllda 14 år, tog jag min första egentliga plats som piga och städslades på ett halvår. Två kronor i städsel och 25 kronor i lön för sex månader. Den första april skulle platsen tillträdas, och min blivande husbonde hämtade mig samma dag. I en gammal kista, som även varit min Mors pigkista, hade jag mina kläder och övriga små tillhörigheter nedpackade. Vid middagstiden kom skjutsen. O himmelska makter, om jag hade fått sjunka genom jorden eller försvinna på något sätt just i detta ögonblick, så tillintetgjord kände jag mig. Han som skulle bli min husbonde, en 50-års man med stora polisonger och ganska gladlynt, hämtade mig och min kista i en dyngkärra med ett sittbräde tvärs över. Kärran saknade naturligtvis fjädrar, och i den skulle jag färdas den långa vägen från mitt hem i Nybergshagen till Viksberg. Ett par timmars tid eller mer färdades vi på den steniga, gropiga och djupspåriga vägen. Kärran hoppade och for hit och dit, så man blev grundligt omskakad och ganska öm i kroppen efter den långa och obekväma färden.

Äntligen kommo vi så fram till gården, en stor tvåvåningsbyggnad, rödmålad med vita knutar, många fönster och veranda. Ledsen, sönderskakad men också nyfiken steg jag in i ett kök stort som en sal och med en stor spishäll som gick i vinkel. Ingen kokspis fanns. Det eldades i ett hörn på den stora hällen, och maten lagades i järnpannor över den öppna elden. Min matmor, som var min husbondes mor, var mycket gammal och mycket döv. Hon skötte de förekommande göromålen i huset. Klockan 5 varje morgon väcktes jag tämligen omilt av moran, som stod vid min säng, en utdragssoffa i köket, och skrek att det var dags att stiga opp. Så var det att ut i ladugården, där fyra kor skulle mjölkas och en massa höns matas. Därefter skulle korna på bete, där vägen bar över en lång skog, och så tillbaka hem till alla sysslor som väntade och till en döv

och elak gumma, som orden måste skrikas i örat på för att höras. Den sommaren var den längsta jag upplevt i mitt liv. Hade det inte varit för de två kronor jag mottagit i städsel, hade jag inte stannat kvar över sommaren, men nu var man ju så illa tvungen, trodde jag åtminstone. Men tiden gick, och efter alla räknade dagar kom äntligen flyttningsdagen den 24 oktober, och jag fick vända åter till föräldrahemmet. Sedan jag konfirmerats hade jag åter plats som "bondpiga", men efter ett par år tröttnade jag på det slitsamma arbetet med kreatur och jordbruksarbete och tog plats som jungfru i staden.

Vid mitt nittonde år träffade jag den man som sedermera blev min make, typografen C. A. Lindqvist. Intresserad som han var för politik och föreningsliv väcktes snart genom hans inflytande även mitt intresse för samma sak.

Lokalfrågan var för organisationer och sammanslutningar många gånger svårlöst. Arbetarekommunen, som bildades i seklets början, höll sina möten i för tillfället hyrda rum på olika ställen i staden eller i något av medlemmarnas hem. På initiativ av några driftiga män inköptes året 1907 för 8,000 kronor en fastighet belägen nedåt Lillån mellan Brunnsgatan och Hyttgatan. Den inreddes till ett Folkets Hus, som på hösten samma år stod färdigt att tas i besittning. Nu var den förut så bekymmersamma lokalfrågan löst, och fackföreningar och organisationer samlades där för frågornas dryftande.

Byggnaden innehöll två våningar och en vindslägenhet. I den nedre fanns en stor samlingssal, som sträckte sig efter husets långsida åt Hyttgatan. I ett mindre rum, det som kallades förrummet och var beläget åt gårdssidan, höllos smärre möten och sammanträden. På södra gaveln var köket, stort och rymligt med skåp och väggfasta bänkar samt naturligtvis också med en stor spis. Även köket fick

ibland tjänstgöra som möteslokal. Övre våningen innehöll en lägenhet på ett rum och kök, som var bostad för vaktmästaren samt två samlingslokaler. Till huset hörde även en stor tomt, som sträckte sig över hela området mellan Brunnsgatan och Hyttgatan.

Huru många personer som tillhörde styrelsen kan jag inte säga bestämt, men några av de mest driftiga och aktiva namnen kan jag nämna, t. ex. kakelugnsmakare V. Kumlin, typograf C. A. Lindqvist, stationskarl A. E. Pettersson, typograf A. Bohlin, kontorist Rickard Andersson, verkstadsarbetaren P. G. Andersson, skomakare G. Lager, murare J. Larsson, maskinsvarvare A. Lundbäck på Maskinfabriken och filare A. Öhman. Den sist nämnda var Folkets hus förste vaktmästare. Efter honom blev Kumlin utsedd.

Varje lördag och söndag anordnades dans till dragspelsmusik, och dansen trådde med liv och lust av såväl gammal som ung. Förutom de vanliga dansaftnarna anordnades även andra större festligheter som maskeradbaler, basarer och paketauktioner. Då nedlades oerhört mycket arbete av inte endast kommitterade utan flera av medlemmarna som hade tid och lust att dekorera lokalerna, så allt blev så inbjudande och trevligt som möjligt. En gång vid en basar hade en mängd enar anskaffats, och av dessa ordnades små grottliknande bersåer, där kaffe serverades för två eller flera personer. Enarna var rikt dekorerade med fin vit vadd, som verkade som nyfallen snö, och här och där verkade som ett formligt paradis.

Vid festtillställningar var även uppträdande av stadens rolighetsministrar som "Sven i Brohult", "Lasse i Svängen", "Per i Vriggebo" och "Jonas i Skrällåten", vilka underhöll publiken med sina dråpliga historier. Ibland uppträdde även den kände humoristen, dragspelaren och vissångaren Reinhold Moberg, som roade publiken med visor som han själv diktat och sjöng till sitt dragspel.

S. D. U. K:s styrelse. Fr. v. typograf Malmberg, typograf Lindqvist, typograf Broberg, vagnmakaren Karl Karlsson, maskinist Grönberg. Ungdomsklubben bildades och upplöstes flera gånger liksom även arbetarkommunen. Foto Westling 1909.

De som voro med i kommittén fick minsann inte ligga på latsidan. De manliga hade på sin lott att såga och hugga samt bära in den ved som åtgick till köksspisen, och även bära vatten till köket. De kvinnliga kommitterade hade naturligtvis inköp av bröd, kaffekokning, servering och diskning på sin lott. Det blev ett drygt arbete enär festligheterna vanligen drog ut ända till klockan ett och två på natten. Utom de här nämnda festligheterna förekom även allvarligare saker som diskussions- och agitationsmöten, då talare från olika platser höllo föredrag. Av talare minns jag särskilt Hinke Bergegren.

År 1908 hyrde Folketshusföreningen en hage vid Hagaberg som sommarvistelse. Där byggdes en dansbana och ett stånd med spis för kaffekokningen samt hyllor och skåp för materialens förvarande. Trädgårdsbord och dito stolar förfärdigades och placerades här och där i buskagen och var det bäst passade. Varje lördag och söndag och ibland även onsdagskvällar var dans och servering, men även fester med föredrag anordnades.

Storstrejksåret 1909 var det särskilt livligt vid Hagaberg. Varje dag samlades arbetarna till demonstration och tågade under fanor och sång från staden ditut, där tal och diskussion hölls. En gång var Hjalmar Branting med i spetsen för demonstrationståget. Om det var den gången som Branting skulle tala eller om det var någon annan minns jag inte, men när den man steg upp på talarstolen som skulle hälsa talaren välkommen, föll anförandet sig så, att han meddelade att dagens talare var "ankommen". Det hördes skratt och gny bland publiken, och med ett "ursäkta uttrycket" ändrades ordet till ett mera passande.

Vid samma tid bildades även en Verdandiloge, som höllo sina möten på Folkets hus, och även på sommaren vid Hagaberg. En söndagsmorgon anordnade logen en gökotta kl. 4. Då måste den som tjänstgjort med kaffekokningen på natten fortsätta med arbetet för gökottan. Någon ersättning för arbetet var inte vanligt, utan allt arbete utfördes av egen offervillighet och fri vilja. Verdandilogen ägde bestånd en tid, men verksamheten nedlades snart, av vilken orsak är inte gott att säga. Sorgligt nog blev även Folkets hus tillvaro ganska kort, vad det nu kunde bero på. Efter endast fem år måste huset säljas.

Kooperativa föreningen Färdig, som Sala konsumentförening då hette, började sin verksamhet år 1900. Dess början var blygsam och trevande, och många motigheter och svårigheter hade den att brottas med vid starten och

Arbetarmöte på Stora Torget under storstrejken aug.—sept. 1909. Blåsorkestern från gruvan spelade. Vid strejkens början nedlade 679 män och 4 kvinnor arbetet, varav omkring hälften var organiserade. Efter storstrejken, som blev ett bakslag för arbetarrörelsen, lades Sala Arbetarkommun ned. Den konstituerades på nytt i mars 1911.

en ganska lång tid framåt. Folk i allmänhet stod spörjande och tvekande inför det nya företaget, och verhelst några personer kom tillsammans, såväl män som kvinnor, diskuterades och dryftades den nya "handelsföreningen". Någon sa som så: "Undrar hur dä där ska gå tro?" En annan svarade: "Äh dä kan aldri gå, okken ska kunna sköta dä där så dä blir nån förtjänst." "Jamen", sade den tredje, "dom påstår ju att dä ska bli utdelning på pängarne som blir över när dom får betala varone, så kanske dä int var

så dumt te skriv in sä." Då var det alltid någon som kom med ett tvivlande argument. "Å så tror ni att ni skulle få nå mä åv dä om så vore. Nää se dä kan jag då tal om för er på förhand, att skulle dä också bli nån styver över, så assint fäck ni si nå åv dä. Så dä så."

Men hur det resonerades hit och dit och för och emot, så blev det nog en och annan som blev medlem i det nya företaget. Mina föräldrar var bland de första medlemmarna. Föreningens första butik öppnades i början av augusti 1901 i huset Fredsgatan 16. Den var liten och oansenlig, och kundkretsen var heller inte stor, enär bestämmelserna till en början var sådana att inga utomstående fick göra några inköp där. Expedieringen sköttes av en fröken Amalia Åhlén, som var föreningens första och länge enda biträde. Min Mor brukade baka spisbröd till försäljning i affären. Det var stor efterfrågan på detta bröd, så det hade en strykande åtgång. Efter något år slutade min Mor att leverera bröd till affären. Antagligen hade hon nog inte de resurser som erfordrades för leveransens fortsättande.

Från Fredsgatan flyttades affären till ett hus vid Smedjebron, det nuvarande skräddaremästare Benanders. Efter ytterligare något år flyttades affären till Kungsgatan 8, där den ännu finns, fast i nytt och modernt skick. Och vi veta nu, att fast det var stora svårigheter vid starten, har den kooperativa rörelsen tack vare framsynta och driftiga ledare vunnit framgång och vuxit sig stark i Sala, och butiker finns nu på många platser både inom och utomkring staden.

I seklets början bildades även av några driftiga damer ett kooperativt kvinnogille. De arbetade för den kooperativa rörelsen och agiterade för värvande av medlemmar till densamma, men efter endast en kort tid nedlades gillet, antagligen av brist på intresse.

Typograf Lindqvist, som i många år suttit i Kooperativa föreningen Färdigs styrelse, handlar i dess gamla butik vid Kungsgatan. Längst till höger står föreståndaren Sigfrid Palm. Den kooperativa föreningen, som bildades 1900, fick arbeta hårt för sin existens de första femton åren. År 1931 revs det gamla huset vid Kungsgatan, där i stället föreningen byggde stadens första funkishus för sin rörelse. Foto 1913.

I november 1919 hölls på initiativ av Arbetarekommunen ett agitationsmöte för bildande av en socialdemokratisk kvinnoklubb i Sala. Talare var fru Hulda Flod från Stockholm. Efter föredraget anmälde sig sju kvinnor för medlemskap i klubben, och en interimstyrelse på fem personer tillsattes. Styrelsen bestod av fruarna Mina Andersson, ordförande, jag sekreterare, Lotten Danielsson, kassör, och vidare fröken Klara Nordstrand och fru Annie Lööf. Klubben började sin egentliga verksamhet i februari 1920. då det första protokollförda mötet hölls. Lokalfrågan ordnades till en början så, att mötena höllos i medlemmarnas hem och ibland på caféer. Även här var starten svår. Kvinnorna i allmänhet ställde sig oförstående till företaget.

och många hånfulla uttryck kunde man få höra. Det var ganska bekymmersamt, innan klubben blev stadd i någotsånär stabil kassa. Material av olika slag skulle anskaffas, och allt kostade pengar. Men svårigheter är till för att övervinnas, och med den tesen för ögonen arbetades det med otrolig energi och brinnande intresse för klubbens framgång och förkovran. För att få in pengar till kassan förfärdigade vi olika arbeten som sedan utlottades. Syföreningsauktioner och festligheter anordnades, och som underhållning inövades små teaterpjäser, som visade sig vara mycket uppskattade nöjen. Kvinnoklubben hade nästan alltid fullt hus vid sina tillställningar, och många gånger kunde behållningen bli rätt avsevärd. En klubbmedlem som var särskilt aktiv och uppfinningsrik när det var fråga om "dragplåster", så kallade hon själv underhållningen på våra fester, var fru Karolina Pettersson. Hon var outtröttlig i sin iver att arbeta och agitera för klubben. Hon hade sitt hem i Gravhagen, och där höll klubben ofta både möten och tillställningar. Den första tiden annonserade aldrig klubben om sina möten och fester. Förutom muntlig agitation skrevs små inbjudningsbrev utan kuvert och adress som avlämnades i hemmen runtom i staden och dess omnejd. Senare beställdes affischer hos boktryckare Nylund, och då var det Lina som blev anmodad att utföra uppdraget, därför att hon var den som kunde utverka det billigaste priset. Nylund var en mycket gemytlig och medgörlig herre, och jag tror inte att han hade så många ören i förtjänst på våra beställningar. Med tiden ökade medlemssiffran undan för undan, men det dröjde ganska lång tid innan något yngre ansikte visade sig i klubben. Men åren har gått, och medlemssiffran har avsevärt ökat. Nu är kvinnoklubben en organisation att räkna med och har representanter i både stadsfullmäktige och andra betydande institutioner i staden.

Arvid Andersson:

Som vallpojke hos stans bergsmän

Här i gamla Sala har mycket förändrats, sedan man kom hit för en 67 år sedan. Då var det inte så rent och snyggt som det är nu. Jag minns när jag var en åttaårs pojke. Då fick jag börja valla kor, för sådana fanns det lite varstans i stan på den tiden. Jag var hos två bergsmän på samma gång och vallade. Den ene hette Johansson och bodde på Rådmansgatan, den andra hette Hemlin och bodde på Borgmästaregatan. Jag fick då hämta korna på Rådmansgatan och mota dem ner till torget förbi apoteket och rådhuset och så vidare till Borgmästaregatan och där få Hemlins kor med och sedan iväg till Burkens eller Banelund, som det nu heter. Ja det såg ej för fint ut på gatorna, när man gått fram med sin karavan. Det blev rätt så slirigt på kullerstenarna. Det kom ju klagomål på det också, så jag minns att jag på eftersommaren fick ta övre vägen, alltså Rådmansgatan och Kungsgatan.

Dåligt var det med avloppen från alla dessa ladugårdar, stall och svinhus. Det mesta blev ju kvar i brandgator och undergrunder, och det var ju givet, att det på sommaren spreds en ganska från lukt omkring i kvarteren. När vi pojkar lekte fasttagare, var det att sno undan i alla vinklar och vrår och även ut i brandgatorna. Vi kunde plumsa ner i den där gyttjan så långt vi var kluvna, och då såg man härlig ut. Vi var så skorviga på benen som en gammal

martall. Den där skorven kallade vi för lerträna. Det var väl något slags eksem, kan jag tro, men jag har ej sedan haft något obehag av det.

Vattentillförseln till fastigheterna i staden gick med hinkar eller kopparflaskor, eller också med vattentunnor, som drogs av hästar eller med dragkärror. På varje gård stod det ett kar eller mindre såar, där körkarlarna tömde vattnet. Detta vatten användes till disk och skurning. Vatten till matlagning hämtades som sagt med flaskor som ibland bars i ok. Det allra finaste vattnet enligt allmänna meningen var vid Jakob Matts kvarn. Det var lång väg att gå, men på den vägen knöts det nog många förbindelser för livet, för tjänsteflickor och döttrar i hemmen träffade då möte med sina uppvaktande kavaljerer, och för dem blev då dessa vattenhämtningar rena nöjet.

Med hygien var det som ovan framkommit inte så noga. På torget salubjöds det allt som kunde säljas, matvaror av alla slag, och jag minns hur fruarna här i stan gick och smakade på smörklickarna, som bondmororna sålde. De använde oftast tumnageln eller också en två- eller femöring som smakredskap.

Sala var på den tiden omflutet av vatten på alla sidor. Det var ju dammarna och Lillån i norr och öster samt i söder och väster det stora avloppsdiket, som gick från kanalen ungefär där nu parkstugan ligger, gick under Gruvvägen och följde Ringgatan i hela dess längd och därifrån till Sagån. Detta dike tjänstgjorde som avlopp. Det tog upp allt slam och dagvatten från de av stans gator som lutade åt det hållet.

Så minns jag marknaderna, som hölls här två gånger om året. Då var det liv och rörelse på stadens gator och torg. Nere på Oxbacken, där nu Stadsparken ligger, var det planen närmast Gruvvägen, som var avsedd som försäljningsplats för oxar, kor, svin och hästar. Längre in på om-

Förbi läroverket och ut Gruvvägen kunde man på eftermiddagarna vid sextiden få se flera av stadens tjänsteflickor komma gående för att hämta dricksvatten vid Jakob Matts kvarn. Det kunde bli en vandring på nära 2 km fram och tillbaka, men det var ingen som klagade på det arbetet. Efter vägen brukade kavaljerer stå på pass och slå följe, och därför blev vattenhämtningen ett av de få "fritidsnöjen" som bestods under de långa arbetsveckorna. Foto Axel Rydin i början på 70-talet.

rådet ner mot dammen var det plats för tivolin, och det var stora sådana på den tiden. Men roligast tyckte vi pojkar det var att få vara med hästskojarna och få köra deras hästar vid försäljningen. Då fick man kuska på fram och åter för att visa hugade spekulanter hur hästen gick och travade. Dom där hästskojarna kunde prata för sina hästars goda egenskaper. Bland annat sa di, att hästen var så ärlig att den ej åt stulet hö, "men du kan ju ge honom

en tapp, så får du höra hur den skär". Det var ej några vidare bra hästar dessa hästskojare hade. De bästa hästarna såldes uppe i staden vid häststallarna och på gårdarna, där bönderna hade sina kvarter.

Det var också mycket ont om husrum för alla som kom till marken. Jag minns när jag var vallpojke hos en bergsman här i stan. De hade ett väldigt stort kök. Där var det så fullt av folk — karlar, fruntimmer och barn — som låg på golvet, så det var med svårighet man kunde komma fram. När man då tänker på att alla dessa människor kom in utifrån lort och snömodd, förstår man att det inte var för fint på golvet. Men humöret var det inget fel på, när brännvinspluntan och matskrinet kom fram, så att någon sömn blev det nog dåligt med. Marknaderna var ju också de största nöjena som var att få på den tiden.

Förtjänsterna var dåliga i slutet på 1880-talet. En fullgod arbetare hade ej mer än 2 kr. à 2,50 om dagen, och då var arbetstiden 10 timmar per dag, så det fanns ju inte mycket att ta utav. I de flesta arbetarfamiljer fick hustrun hjälpa till med försörjningen. Stående maträtt var sill och potatis, gröt och skummjölk eller kärnmjölk. Aldrig fick vi någon bättre mjölk i mitt hem. Jag minns att mor kom fram med bröd, som var mögligt ibland, och vi protesterade och ville inte äta. Då sa hon: "Ät möggel ni pojkar, så blir ni stora och starka." Jag tror också att hon hade rätt, för alla mina syskon och jag själv har alla varit stora och friska, fast vi fått börja arbeta i unga år. Vi fick ofta gå till hotellet och köpa för 10 öre flott eller buljongkött. Det var köksföreståndarinnan som delade ut det, och man fick riktigt mycket mat och även bröd för den där tioöringen. Trots detta var det för mången mor svårt att få något att stoppa i munnen på hungriga ungar, när dom kom från skolan eller leken. Jag minns också, när vi börjat skolan, att vi fick gå ner till gamla fattighuset på Hyttgatan. Där

i uthusbyggnaden var en tvättstuga. I den pannmuren kokades det ärtsoppa och köttsoppa och olika slags vällingar. Då hade vi barn en flaska med oss att hämta i och så fick vi en kaka. Jag minns ej vad den bestod av. Det var väl någon rågblandning förstår jag, men det var också den enda hjälp jag minns mina föräldrar fick att fostra upp sju barn på.

Husrummen var också mycket dåliga. Mina föräldrar bodde i ett flertal lägenheter här i staden, och jag minns särskilt att två av dem var mycket dåliga. De låg över portgången, och där frös nattkärlet under sängen på nätterna, och skopan satt alltid fastfrusen i vatthinken om morgnarna. Omkring 1890 bodde vi ett år vid Gruvan i en liten stuga, som hade ett rum 3×4 meter. Vi var då fem barn, det sista nyfött, och så far och mor, tillsammans sju personer. Det var inte stor plats att vara på, när sängplatserna blev bäddade, så det var ej gått för en mor att hålla oss barn och hemmet så snyggt och rent, men det var ej heller så pjoskigt med barnen då som nu. När den minsta skrek och var grinig, tuggade mor någon skorpa och en sockerbit, lade det i en gardintrasa och gjorde en så kallad tröst, som den lille fick trösta sig med. Den låg många gånger på bordet eller i fönstret, och det var ju också ett kärt tillhåll för flugorna, men det var bara att stoppa den i munnen på ungen, när den började att gnälla.

I mitt och många av våra grannars hem var det att börja dagen kl. 5, för karlarna började i de flesta fall sitt arbete redan kl. 6 på morgonen. Vi barn fick ligga lite längre. Då var det alltid för mor att passa på och stoppa strumpor eller laga kläderna. Hade hon några slitvargar fick hon nog ta nätterna till hjälp också. Och skulle det bli något nytt att sätta på barnen, så var det att sy om något gammalt, och det tog sin tid. Jag minns hur min mor satt och sydde till långt in på nätterna, när det skulle bli en helg eller examen

i skolan. Hon hade en symaskin, som hon drog för hand, och det skall jag tala om var en ganska sällsynt sak i ett arbetarhem på den tiden. I de flesta hem var det nog hustrun och barnen som stod för hemlivet. Karlarna var ute. De som gillade en snaps, satt på krogen eller skramla till en liter och satt hos någon och spelade kort. Andra hade någon förening, nykterhets eller religiös, där de höll till, men det fanns ju undantag då som nu.

Ja det var smått om slantarna, och det var också smått om nöjena, men vi kunde ha det rätt så roligt ändå. Man var ju med där det hände något. Ett kärt tillhåll var nere vid klapphuset. Där var det alltid liv och rörelse. Där var det klappgummor och bykeskar i långa banor. Det kom bykeskar ända från Norr- och Sörkivsta. Och Nya Bryggeriet höll till där på platsen och hartsade sina ölliggare och svagdrickskaggar. Då fick man vara med och rulla dem, så att hartsen, som hälldes i dem varm, flöt omkring och gjorde dem släta och fina, så att inte trämasken skulle förstöra drickat. Bryggeriet tog också upp det mesta av sin isförbrukning där nere. Ån var mycket djupare och bredare då än nu.

Det var inte bara vid klapphuset, som det klappades och sköljdes kläder. Det fanns efter Lillån flera bryggor. Det var en vid Lindholms smedja. Den låg till vänster om Fredsgatan alldeles i åkanten. Så hade vi två stycken vid Smedbron, en på var sida om ån. Det var ej så trevligt att skölja kläder där, för på andra sidan bron var det ett vadställe, där bönder och åkare körde över och vattnade sina hästar och passade samtidigt på att göra ren sina dyngkärror och andra åkdon, men det var att göra ett uppehåll i sköljningen och så börja igen. Därtill var det Lillån som tog upp allt dagvatten, som kom från stadens gator.

Den största utflykt som jag var med om under min skoltid var då fröken Nyberg, vår skollärarinna, tog oss

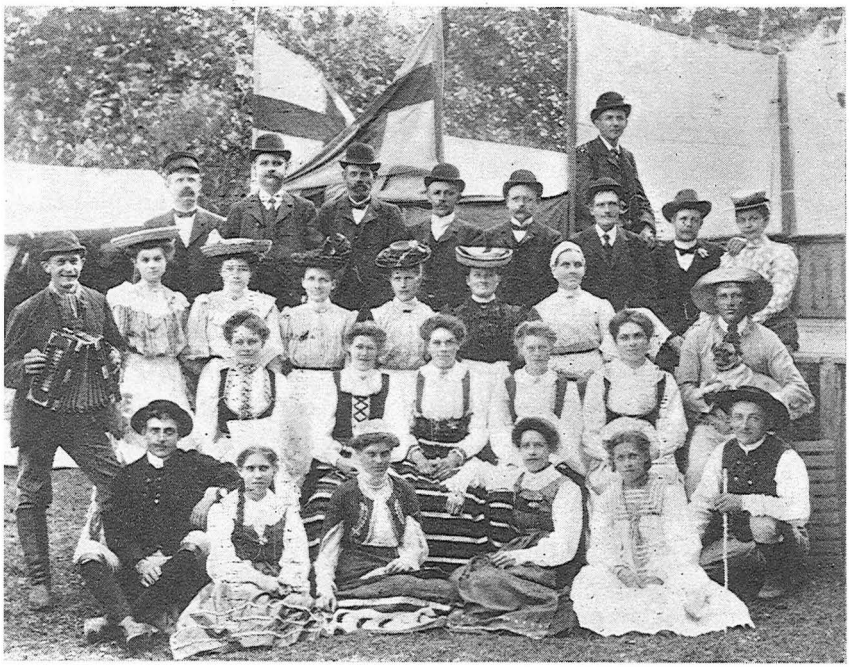

Ökebron, den festplats i närheten av Mellandammen, som templarna arrenderade sedan 1903. Arvid Andersson sitter längst till höger med en mops i knät. Mannen med dragspelet är maskinarbetaren och komikern Viktor Lundin, som uppträdde under namnet Lasse i Svängen. Längst ned till höger sitter målaren, sångaren och komikern Allan Jansson med artistnamnet Per i Vriggebo. Även andra föreningar brukade till fester och basarer engagera någon av stadens många amatörkomiker, vilka nästan alla tillhörde Templet Klippan. Foto omkr. 1907.

med till Johannesbäcks skola intill Sandviken här i Sala. Jag fick en tvåöres bulle samt en sockerdricka med på färden, som gick till fots.

Nöjeslivet i början av 1900-talet var ju rätt så bra tycker jag. På somrarna hade vi Ökebron och Solelid. Leopold Sörling hade dansbana uppe i Bråsta backe, och här gick det livligt till ibland, för när brännvin och svartsjuka blandades ihop, så blir det rätt så kraftiga smällar ibland, men

några större olyckor blev det aldrig. På vintern höll vi ungdomar till ute vid Hyttan. Det var en tysk plåtslagaremästare vid Maskinfabriken, som hette Kirkoff. Han hade danssalong där ute. Det var dans varje lördags- och söndagskväll. Och så hade vi våra lokala förmågor att gå och ha roligt åt. Vi hade farbror Moberg, målare till yrket, så svarvare Widholm och målare Lundvik. Dessa tre herrar slog sig tillsammans ibland, sjöng sina visor och kupletter och förnöjde salapubliken vid festliga tillställningar. Vi hade många flera, som Sven i Brohult, Per i Vriggebo, sångare, komiker och målare, Jonas i Skrälåten, duktig kåsör, Lasse i Svängen, duktig komiker m. fl. Och för den mera stillsamma ungdomen de olika religiösa och nykterhetsföreningarna.

På arbetsplatserna var det inte alltid så trivsamt. Det var ju ingen sammanhållning emellan arbetarna då som nu, utan kom en arbetare i onåd för förmannen, så stod det inte på förrän han fick lämna sin anställning. Så var också förhållandena bland arbetarna själva, särskilt då ute på de större arbetena, där det arbetades på ackord. Det var ej lönt för en klen och lat att försöka vara med någon längre tid i laget. Därför blev det ofta så att det ena laget bara bestod av kraftiga arbetare och det andra utav sämre krafter, och det är då naturligt, att det förra laget tjänade mycket mera än det senare. Så var det att lägga manken till ordentligt och att vara hövlig emot äldre arbetare i laget. Det höll de äldre styvt på, och det var lika i alla yrken. Så länge man var lärpojke var man allas dräng.

När man ser tillbaka på den tiden som varit, kan man ej annat än lyckönska det släkte som nu växer upp med alla dessa uppfostringsmetoder som nu tillämpas och med präktiga skolor, där ungdomen får den allra bästa undervisning, icke bara i läsning och skrivning utan även i slöjd, gymnastik och i olika idrottsgrenar.

Tre järnvägare

Emil Stråhle:

När jag var liten önskade jag vid många tillfällen att få åka på tåget, men mor och far sade att jag skulle försöka komma till järnvägen så skulle jag få åka fritt. Min första tågresa vid femton års ålder var från Heby till Stockholm 1892. Restiden var då omkring fem timmar. Uppehållen voro långa på stationerna, då det ej fanns bekvämligheter på tåget. Konduktören fick ofta gå och knacka på det lilla fyrkantiga huset, men fick ofta ett stönande svar: "Jag kommer snart."

Min tjänst vid SJ började i Heby 1895. På morgonen första dagen fick jag börja lassa 65 kolli gods: silltunnor, sockerfat, mjöl m. m. Då tänkte jag sluta genast, men kamraterna sade att det skulle bli bättre, och jag kom att stanna i Heby till 1897. Dagavlöningen var 2,25, men då jag började i Sala samma år fick jag bara 1,75. Några ordnade turer fanns ej på den tiden. Det var nästan militärfasoner. En större rangskillnad existerade också. Då t. ex. en stationskarl befordrades till kontorsbiträde, blev han uppmanad av övriga kontorsbiträden att ej umgås med stationskarlarna, då det skulle nedsätta kåren.

I juli 1906 bildades Järnvägsmannaförbundets avd. 166 av ombudsman Viberg. Trögt var det i portgångens före att få medlemmar, men 1907 års löneförhandlingar ledde till ett ökat intresse. Irritationsmoment förekom ju givetvis

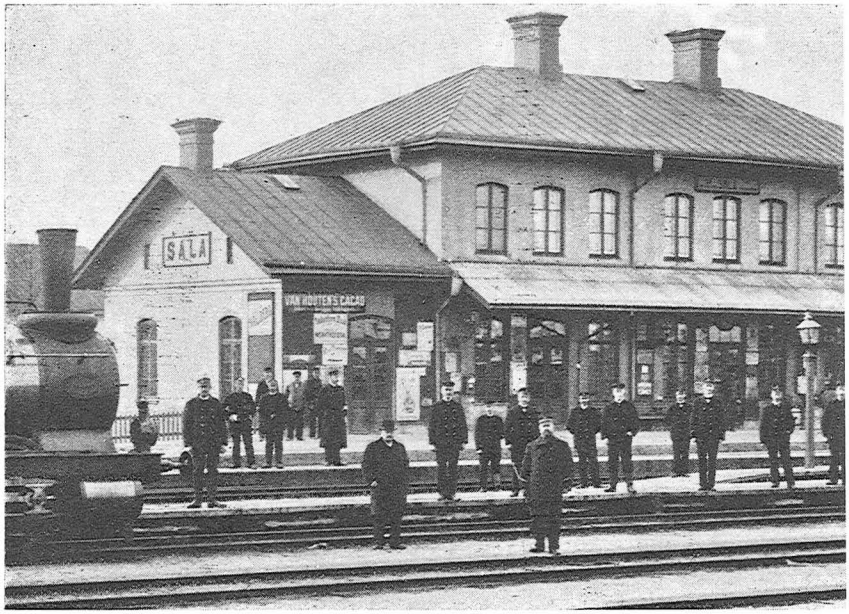

Sala järnvägsstation. Då Norra Stambanan blev färdig mellan Stockholm och Krylbo 1873 fick Sala en bekväm förbindelse med huvudstaden. Två år därefter tillkom järnvägen till Västerås, vilken var den viktigaste trafikleden mellan Norrland och södra Sverige innan sträckan Krylbo—Mjölby öppnades 1900. Med Gävle förbättrades kontakten 1901, då Sala—Gysinge—Gävle järnväg började trafikeras. Inte alla socknar runt Sala kunde dra nytta av dessa järnvägar för sina förbindelser med staden. Deras kommunikationer förbättrades först på 20-talet, då buss- och lastbilstrafiken kom igång, och antalet personbilar blev allt större. Foto Grellstrand.

mellan befäl och underordnade, innan organisationen blev tåld av befälen, och ordbyten förekom ju inom arbetet som oftast. Under 1909 års storstrejk blev förhållandet spänt mellan stins och undertecknad med flera. Han hade fått för sig att vi uppviglade arbetarna vid Sala Tegelbruk. Han skrev ett brev till trafikinspektören och namngav en del av personalen, vilket föranledde vissa ordbyten med stationsbefälet. Storstrejken medförde emellertid att fackorganisationerna svetsades samman på ett sätt som ledde till ett

gott samarbete. Det var järnvägsmännen, typograferna och metallarbetarna, som så att säga voro de ledande inom arbetarrörelsen i Sala.

1918 lämnade jag Sala med transport till Isätra, som då var nyöppnad för tågmöten. Min tjänst slutade jag den 1 oktober 1939.

Hjalmar Bäckström:

Jag började min järnvägstjänst som bromsare år 1894 på hösten. Det fanns ju ingen luftbroms på den tiden utan på var åttonde vagn skulle sitta en man och sköta handbromsen. Ett godståg gick på kvällen mot Krylbo varje dag som krävde många mannar. Hade man tur kunde man få en täckt bromskur, eljest fick man sitta helt öppet. I kalla vintern var detta påfrestande. Man fick låna en gammal päls och pjäxor av järnvägen, men det var ju kallt ändå. På morgonen gick ett godståg tillbaka mot Uppsala, så fick man åka dit. Man kom åter på kvällen, och då tänkte man att man skulle få vara hemma för dagen, men då kom alltid order så här lydande: "Spring hem och få dig en smörgås för du skall fortsätta till Krylbo", och så kunde det gå i flera dagar. Vi fick då 75 öre till nattlogi i Krylbo. Detta pågick ungefär ett år, varpå jag blev extra stationskarl. Avlöningen var då 1,50 om dagen eller 45 kronor i månaden.

Min tjänst var dels växlings- och dels magasinstjänst. Dagsverket var från 6 på morgonen, en halv timma till frukostrast och en timma till middag. Dagen slutade kl. 8 på kvällen, men ofta fick man, sedan man slutat växlingsarbetet, gå över till magasinet och hjälpa till med omlastningen, som kunde sluta först framåt midnatt, och sedan var det att börja kl. 6 på morgonen igen.

Den högsta ledningen var en greve Taube, som inspekterade linjen en gång i månaden och kom då till Sala också. Då jag tyckte att min avlöning var för låg för mitt arbete, framförde jag en gång förfrågan till honom om höjning av min dagpenning, varpå han frågade mig: "Hur mycket har du nu, min gubbe lilla?" Jag svarade att jag hade bara 1,50 om dagen, och detta var för litet att leva på för en familj. Svaret blev: "Nej det kan du inte få, för vi får så mycket folk vi vill för 1,50 om dagen." Cirka två månader efter kom han en yrvädersdag, och jag mötte honom på perrongen, varpå han frågade så här: "Nå min gubbe lilla, har du fått någon löneförhöjning." "Nej, herr greven", var mitt svar. "Hälsa stins Herrlin att från och med i dag har du 1,75." Stins Herrlin trodde mej inte med mindre än att en stationsförman intygade att så var fallet.

Jag blev ordinarie stationskarl den 1 april 1898. På den tiden skulle man hålla sig med uniform, då man blev ordinarie. För att kontrollera att man hade hela sin uniform kom ett par kloka herrar från Stockholm varje år. Det hände ju att en kamrat, som hade fin uniform, fick låna ut den till andra, som hade dåligt ställt med kläder. Detta kom man underfund med och frågan kom så fram, huru många gånger samma kostym varit inne. Detta föranledde till slut att kontrollen upphörde.

Jag har alltid varit mycket intresserad av fiske, i synnerhet av vinterfisket med att pimpla abborre. Stationsinspektor Abrahamsson visste om detta och undrade om han kunde få följa med på en fisketur. Det kunde jag naturligtvis inte neka honom. Vi bestämde dag när vi skulle gå ut, men när dagen kom hade jag glömt ta permission. "Det gör ingenting, jag permitterar er här på stående fot", sa stationsinspektoren. Jag tackade naturligtvis för vänligheten. Allt nog, vi startade vår fisketur till det välkända Måns Ols, och våra jaktmarker blev Långforsen. Väl framme

vid sjön högg jag upp några hål i isen. Alltid när man skall vintermeta abborre mäter man djupet. Man släpper pimpeln i det hål man har huggit i isen, och när det slår knorr på reven är pimpeln i botten. Då lindar man upp reven på pimpelspöt omkring en fot, och sedan är det bara att göra små ryckar. Jag gav stationsinspektoren pimpelspöt, och han började rycka samtidigt, som han böjde sig framåt så ryggen stod i 45 graders vinkel. Jag gick då fram till honom och rätade upp honom, för genom att han böjde sig ner lade pimpeln sig på sjöbotten, och då har man inga utsikter att få abborre. Flera gånger var jag fram till honom och rätade upp honom. Sedan gick det bättre. Bäst vi stod där och pimpla fick jag höra ett glädjeskrik. Han hade fått en abborre. Glädjen var så stor hos honom som hos ett litet barn som får en rar docka. På kvällen skulle han bort på kalas, och då skulle han ta med sig fisken dit för att visa att även han kunde fiska abborre.

A. E. Pettersson:

Född 1883 i Västerås kom jag, när jag började nalkas värnpliktsåldern, till Stockholm, där jag tog värvning vid Kungl. Svea Livgarde. Efter genomgången underofficersskola började tankarna kretsa omkring vad man skulle bli för någonting här i livet. Så sökte jag till SJ och kom in där 1906 vid Norra station i Stockholm, som då låg vid Norra Bantorget. Uti september månad varje år hölls i Sala en större marknad, då det krävdes mera folk vid stationen än vanliga dagar. Jag beordrades då till Sala för tjänstgöring. Vid den tiden talades det om att personalen i Sala skulle utökas. Jag tog fasta på detta och anhöll hos trafikinspektören att få bli placerad där, och det ordnades. Det var 1906.

Så komma vi då till den tidpunkt, då man ville ha betalt så man kunde leva. Redan vid min tjänstgöring i Stockholm antecknades jag för medlemskap i Svenska Järnvägsmannaförbundet avd. 24. Vi nybörjare hade då 2,25 per dag, och det gick ej att leva på detta i Stockholm, så jag ville försöka hur det skulle gå i Sala, fast där var något lägre dagavlöning. Ja, så började S Jm F vidga sina rötter från Stockholm ut till landsorten, och de frön som såddes i 1900-talets första år, närmare bestämt 1906, har visat sig livskraftiga i den då karga jorden. Jag minns så väl misstron då S Jm F avd. 166 bildades i Sala. Flera av personalen voro organiserade i en då verksam stationskarlsförening, och dessa menade att i den föreningen, som hade sitt säte i Stockholm, endast stockholmsintressena tillvaratogs, varför man befarade att samma förhållanden skulle bli rådande även inom S Jm F. Men misstänksamheten övergavs. Den anda som då rådde gjorde att man bröt med den gamla satsen att man är sig själv närmast och att var och en är sin egen lyckas smed. Man hävdade i stället sammanhållningens styrka. Det fanns givetvis krafter som stod i opposition, men tack vare en hängiven tro på uppgiften lyckades de som stodo i spetsen (jag var själv med där), skapa en avd. av S Jm F, som kan se tillbaka på gångna år och säga: "Se det är allt ganska gott."

Några särskilda händelser från min tjänstetid är svåra att minnas. Storstrejksåret förde ju med sig en viss rädsla bland platsbefälet, då medlemmarna givetvis deltog i de möten och demonstrationer, som anordnades vid dåvarande Folkets hus, beläget vid Hyttgatan och Klapphustorget. Det var som man blivit en farlig individ, som skulle beröva allt och alla sin frihet. Jag vet att jag blev kallad socialistdj—l, då jag hävdade min mening, och befälet gick och tittade på fönstren, om man skulle företaga sig något som kunde föranleda bestraffning, men det var ju genombrotts-

tider för fackföreningsrörelsen då. Beträffande förhållandena till andra fackföreningar så kan väl sägas att storstrejksåret förde de ledande fackföreningarna: Järnvägsmännen, Typograferna, Järn och Metall, Grovarbetarna och övriga i byggfacket med flera närmare varandra på ett annat sätt. Vi hade då nyligen inköpt Folkets hus och hade all möda att ekonomiskt hålla ihop denna s. k. byggnadsförening. Jag minnes hur vi styrelsemedlemmar i Folketshusföreningen fick lov att hålla danstillställningar och dylikt. Ja, man fick faktiskt offra sig varje lördag och söndag för denna uppgift. Det gick dock ej att klara ut saken, utan föreningen såg sig tvungen att sälja fastigheten år 1912. Jag minns så väl då jag hade uppgiften att gå ned till järnvägsstationen för att möta ombudsmannen och kassören i Landsorganisationen Söderberg. Då vi gick till Folkets hus, så samtalade vi om den ekonomiska situationen, och han undrade ändå om vi inte kunde göra en sista kraftansträngning att få behålla fastigheten, men jag kunde ju inget lova, och vid det styrelsesammanträde, som vi då höll i hans närvaro, beslutades att fastigheten skulle säljas. Det rörde sig om en summa av 12,000 kr., vilket ju då var stora pengar.

Om jag så i tankarna skall återgå till järnvägsmannens arbetsförhållanden, så finner jag att snart ett halvsekel förflutit sedan avd. 166 bildades. Om vi ser på de välfärdsanordningar som nu finns: rum för kläder, matrum och möjligheter till bad, så ser man att tiden har gått framåt. Förr fanns ju knappast en spik på tjänstestället att hänga rocken på, och möjligheter att tvätta av sig fanns inte annat än vid en slasktratt. Tjänsten kräver ju nu personer på ett sätt som inte kan liknas vid gamla tider, men från ledningens sida värderas också personalen på ett helt annat sätt än förr.

Frans Andersson:

En brevbärarson blir nykterhetskämpe

Den som antecknar detta är född 1885 vid Fredsgatan i gården där nu det Bengtssonska bokbinderiet är inrymt. Vår bostad bestod av ett rum och kök, och där skulle fem personer inrymmas — far, mor och tre barn, efter 1900 till och med sex, då ännu en syster kom till världen. Sådan trångboddhet var emellertid så gott som regel i min barndom. Rum och kök var standardutrymme, men det fanns också gott om enrumslägenheter, d. v. s. ett kök helt enkelt, som beboddes av rätt stora familjer. Far och mor hade sina bäddar i en stor imperialsäng inne i rummet, och vi barn låg i köket. Utrymmet var inte stort, men sämjan var god, så vi kände föga olägenhet av bostaden. Vi barn hade för övrigt gård och gata att hållas på både sommar och vinter. Det ökade ju vårt livsrum avsevärt. Ingen kom till skada i trafiken denna tid. Hästarna som drog vattentunnorna och vedkälkarna lugnade sin lunk om en byting råkade vara i vägen.

Det fanns ingen vattenledning i Sala denna tid. Vi fick bära såväl källvatten som "åvatten". Vår närmaste pump låg i Fredsgatans förlängning på andra sidan Lillån. Dit ledde en ranglig spång med ytterst primitiva ledstänger. Vad ån föreföll bred den tiden! Väl tillbaka på fasta land med kopparkrukan fylld med klart källvatten kände man sig som en hjälte och bar stolt sin börda uppför den att börja med

sakta stigande gatan och vidare hem, där mor tog emot skatten — d. v. s. vattnet — med ett gillande leende. Det var i allmänhet lönen för mödan; någon gång vankades också en stenhård karamell.

Far var brevbärare och mor skötte hemmet. Något annat var knappast vanligt för husmödrarna denna tid. De allra fattigaste bland hustrurna gick emellertid borta och skurade och tvättade i andras hus. Det fanns mycket fattigdom i Sala, så någon brist på hjälphustrur, som de kallades, var det ingalunda. De välbärgade familjerna höll sig med en eller två "pigor", men när storstök eller tvätt var för handen behövdes det ytterligare hjälp, så primitiva och tungsamma som arbetsförhållandena var.

Lönerna för en kroppsarbetare var låga, och till en brevbärarfamilj på sex personer med en inkomst på knappt hundra kronor i månaden utgick under denna tid inga som helst sociala förmåner. Jag minns att min mor på nittitalet fick en femma att storhandla för på lördagarna. Då skulle kött, smör och grönsaker köpas in. Ett kilo smör kostade då visserligen 1: 60, men det tog ju ändå ett bra hål i kassan.

En kanna nysilad mjölk hämtades varje kväll i grannгården, som ägdes av järnhandlare Dehlgren. "Patronen" hade sin butik i gatuhuset, men inne på gården hade han också ladugård med ett halvt dussin kossor och tillika svinhus. Det var mycket intressant att få gå och hämta den nysilade mjölken, som mättes ut av en gammal hygglig trotjänarinna hos den ogifte Dehlgren. Mjölken betalades pr månad och ingick ej i hushållspengarna. Den övriga mjölken, skummjölken, köptes i en närbelägen butik och kostade fyra öre litern. (Kanna och liter användes denna tid jämsides som rymdmått). Det var skummjölken vi drack. Den nysilade användes i matlagningen.

Femman i hushållspengar för veckan ökades ett stycke in på 1900-talet till 10 kronor. Jag har i min ägo en kassa-

Gården vid Fredsgatan där Frans Andersson växte upp. Här var tidigare bostadslägenheter i båda våningarna. Tvåvåningshus med sadeltak, inbyggd körport och rummen placerade i en rad åt gatan var den vanligaste byggnadsformen på de mindre tomterna. Parallellt med gatuhuset i tomtens bortre ända låg uthuset. Vinkelrätt mot och sammanbyggt med gatuhuset låg ofta, fastän inte här, ännu en länga, bestående av kök till gatuhusets lägenheter eller en särskild lägenhet, tvättstuga eller matbodar. På gårdens fjärde sida brukade finnas ett plank eller en fönsterlös husvägg tillhörande granngården. Många bostadshus var uppdelade i smålägenheter på ett rum och kök eller endast ett kök. Foto Norling 1954.

bok från denna tid, vari min far samvetsgrant bokfört varje utgiftspost. Till och med när han sände ett brev till sin syster, som helt ung emigrerat till Amerika, antecknade han denna post på 20 öre. Jag ser av den att vår symaskin avbetalades med 10 kr. i månaden till Singers — naturligtvis, hur skulle vi fått någon annars. Två andra utgiftsposter är "en kostym kläder 50 kronor". och "korkmattor till köket och kammaren 40 kronor". Skosulning tycks gå på 3 kronor och en famn barrved betingade denna tid 13 kronor i pris.

Utlagor till kommunen betaltes i juli och augusti samma år med resp. 37: 56 och 37: 58, en i förhållande till lönen mycket dryg beskattning — kronoutskylderna gick till 27: 85. Man kan möjligen trösta sig med att en sommarhatt kostat 6: 75 och ett par strumpor till en nioårig flicka 1: 50 samt 10 liter lingon 1: 20.

Mor fick, som nämnts, slita hårt med matlagning och för att hålla hemmet propert och oss barn "hela och rena", som det hette. Men far hade också en tung arbetsbörda. Hade han inte tidiga morgnar, så var det i stället sena kvällspass, och bara var fjärde söndag hade han fridag. Semestern var ännu inte uppfunnen. Det var inte bara att den mycket ringa arbetsstyrkan vid posten skulle springa omkring med breven trappa upp och trappa ner, de skulle också — pr dragkärra — sköta transporterna mellan kontoret och järnvägen. Och till kontoret var det långt. Det var beläget där nuvarande Västmanlands läns sparbank ligger, mitt emot spritbolaget. Gatorna närmast stationen var miserabla landsvägar denna tid, där hjulen sjönk djupt ner i leran höst och vår, och sen blev det kullerstenar att skaka fram kärran över. Ett veritabelt straffarbete mången gång, som säkert bidrog till att förstöra hälsan på far, som inte hade alltför stark kroppskonstitution. Men vi hörde honom ytterst sällan klaga. Han var en tålig och snäll man. Hans stora glädje och vederkvickelse var att få slå sig ner och vila efter arbetets

slut vid en tidning eller en bok. Med uppoffring av andra njutningar — sprit och tobak unnade han sig ytterst minimalt — hade han skaffat sig en för hans förhållanden riktigt vacker boksamling. Några av hans böcker har jag ännu kvar och ser ibland på dem med vördnad och rörelse. Man förstår numera hur dyrbara de varit för honom, han läste dem om och om igen.

Det så kallade sällskapslivet blev det inte så värst mycken tid över till. Men någon gång hade vi fars kolleger eller några andra hemma på ett kaffekalas. Far var då glad och gemytlig — skada att han så sällan hade tillfälle att utveckla sina sällskapstalanger. När mor hade nybakat bröd hände det att hon ställde till med en liten bjudning för sina kvinnliga bekanta. Då stod glädjen högt i tak, ty mor hade ett glatt lynne, och hade hon några tanter hos sig glömde både hon och de övriga livets alla besvärligheter och allt var fröjd och gamman. Hon var lantarbetarflicka från Romfartuna, kom tidigt in till stan för att tjäna sitt bröd och var i tjänst hos fotograf Grellstrand, när den stora branden inträffade år 1880. Far föddes 1860 och var son till första vaktmästaren på lasarettet, vilket var nybyggt på farfars tid.

Av grannarna är redan järnhandlare Dehlgren och hans Tilda nämnda. I samma hus som oss, på nedre botten, bodde en blind korgmakare, som hette Frans Fromell, med sin hustru. Det var ett av de mest harmoniska äkta par man kunde se, trots mannens lyte. Den vackra adliga dam, von Oelreich, som Fromell gifte sig med efter att ha gjort hennes bekantskap på blindinstitutet, hade tydligen gjort sitt val av kärlek. Det var ett stycke romantik i levande livet man här blev vittne till. En granne av helt annat slag må också nämnas för att komplettera bilden av Fredsgatan så där omkring nittitalet. Det var en hantverkare som bodde snett över gatan och som en, ibland två gånger i veckan kom hem

berusad och då hade för vana att kasta ut sin hustru och sina två barn. Att det ibland kunde vara 20 grader kallt och snöstorm togs vid sådana tillfällen ingen hänsyn till. Hustrun var vän i vår familj, och många nätter minns jag hur de sov bäddade på vårt köksgolv. Det är kanske inte så underligt att någon får viss aversion mot brännvin, när man bevittnat sådant i de år, då minnena ristas hårt in i sinnet. Det är många andra grannar som skulle förtjäna att nämnas, men det skulle kanske bli för långt. En enda till i raden må tas med: skomakare Hallin i det nu rivna huset i hörnet av Freds- och Kungsgatan. Han såg dyrbar ut med sina plirande ögon och sitt stripiga röda skägg. Men han var säkert en bra karl för det. Jag har bara svårt att förlåta honom för att han alltid gjorde mina skor för små. Det visste far och förmanade mäster att ta till i växten, när han tog mått. Men historien upprepades alltid. När de nya skorna var färdiga, som man ju borde vara glad och tacksam för, fick man i stället gå och pinas i veckotal, innan man hjälpligt trampat ut dem.

Angående vår fostran i hemmet tror jag mig kunna säga, att den var god. Kroppsaga förekom knappast, men mor kunde nog brusa upp ibland, när vi inte skötte oss som hon tyckte vi borde. Far hade föga tid att iaktta oss, men han var tolerant mot sina ungar. Hade vi fått ett hål på kläderna, eller något dylikt hände som harmade mor, erinrar jag mig hur han milt kunde ta syndaren i försvar. Yngsta syster fick ta "realen" och själv förunnades det mig några klasser i "elementarskolan". Man minns med ett visst vemod, vilket problem det var för far att ordna med de efter hans förhållanden dyrbara skolböckerna, och helt slapp han ej ens ifrån terminsavgifterna till läroverket. Mina systrar fick hjälpa till med vad de kunde, och bror min och jag sprang ärenden åt oss och blinda Fromells och bar det välsignade vattnet. Av far, med hans intresse för

böcker, fick vi nog impulser till läsning, och mor med sitt glada temperament lärde oss att livet kunde vara rätt bra ibland, trots begränsade tillgångar, bara man inte gick och surade själv. Mina föräldrar var inte "religiösa". De gick i kyrkan någon gång, när de hade tid. Men trots att de aldrig försökte pränta i oss några särskilda lärosatser — det skötte f. ö. skolan om med sitt dagliga katekesplugg — kan jag ändå tryggt säga att om man lärt sig något som ej är så värst bra — och har inte lite var, vid närmare begrundande, satt sig in i en del sådant — inte kom dylik kunskap från hemmet. Jag hörde faktiskt aldrig ett enda "svärord" av min far, och som kvinnor skulle vara lite underliga för att tillåta sig en svordom på den tiden, så är mor helt utesluten när det gäller sådant. Nej, de gjorde vad de kunde för att få pli på ungarna utan att ta till några ytterligheter. De är borta för länge sen, och man tackade dem säkert ej som man bort medan de levde. Men det är gott att ha ett par människor att minnas som uppoffrade sig för de sina och ville dem väl.

Efter de korta skolåren blev man direkt inkopplad i förvärvsarbetet, först som lärling hos bokbindarmästare Hedman och sedan i tjänst hos S. J. i nära ett halvt sekel. Det var naturligt att ett barn på tretton år skulle "göra rätt för sig" med ett dagsverke på 11 à 12 timmar, men trots arbetsdagens längd fick man ändå tid att delta i såväl nykterhetsrörelsen, den spirande arbetarrörelsen och tidens frivilliga studieverksamhet. "Rörelserna" blev snart ett livsbehov, nödvändigt som luft och föda.

Spriten var väldigt "fri" denna tid. T. o. m. en halvvuxen pojke kunde sändas till "bolaget" och göra uppköp, och den som redan var så märkbart stagad att han inte passade inne i försäljningslokalen hade bara att sticka kr. 1: 10 till någon ingående, så ordnade denne literaffären åt

honom. Det söps alltså — och enligt mångas mening alldeles på tok för mycket. Det var folk med den meningen, som i början anslöt sig till de olika nykterhetsföreningarna. Sedan tillkom de "räddade" ur spritkonsumenternas skara och småningom också ungdomen, vilka av rent ideella skäl gick med i rörelsen. Det fanns nämligen mycket idealism under denna fattiga tid. "Logen", "templet" eller vad nu föreningen hette tog emellertid inte bara ens tid och i någon mån ens tunnsådda slantar i anspråk. Den gav mycket också. Det startades sångkörer, musikkapell och folkdanslag. Basarerna, som naturligtvis även hade sin ekonomiska betydelse, var nyktra förströelser som drog massor av folk, och senare tog först godtemplarorden och därpå de övriga föreningarna hand om den frivilliga studieverksamheten.

Hur var det att stå med i en loge i sekelskiftets Sala? Jo, att börja med löstes ens egen isolering. Man begåvades med en hel massa vänner och kamrater, och man fick lära sig att även "de gamla" — männen hade ofta imponerande skägg den tiden, som kom dem att se patriarkaliska ut — var människor med ungefär samma tankar som oss unga. Man fick se hur av arbete nästan utslitna gav sina sista krafter till något som de var övertygade om skulle leda fram till bättre förhållanden än dem de såg runt omkring sig. Naturligtvis rådde då, som alltid, en viss motsättning generationerna emellan, men man lärde sig respektera och akta föregångsmännen och -kvinnorna. Många av dem kom man att så hålla av, att de bittert saknades när de gick bort. Så var det nöjena. Alltid kunde man vara med och förbereda en basar eller öva sig i ett folkdanslag. Och kunde man inte traktera något instrument eller hade klen sångröst, så njöt man i stället av musiken och körsången. För den verkligt moderata avgiften av 35 öre kunde man tillbringa sin lördagsafton på godtemplarsalen och fick höra fin musik av ett stråkkapell och få en kopp kaffe på köpet.

Stor

Illuminations- och Folkfest

anordnas

i Sala Goodtemplars vackra Trädgård

Lördagen den 2 kl. 8 och Söndagen den 3 Sept. kl. 6 e. m

Af de storartade anordningarna må nämnas:

Ett fältläger från Karl XII:s tid (fullt naturtroget),

Vaxholms fästning under krigstid,

Stort Karnevalståg igenom trädgården m. m.,

Dessutom kommer att å en större scen utföras:

Akrobatik, Gymnastik och **Jonglering** m. m. af tvenne **Akrobater från Köping.**

Pantomimer af Clownerna "Olle" o "Pelle".

Uppträdande af **Komiker** och **Visså gare.**

En större skjutbana.

Servering af **Kaffe** och **Läskedrycke** i de olika bersåerna samt **Konditor Cigarrstånd, Frukthall** m. m. m.

OBS.! All betjening utföres af smakfu kostymerade damer.

Musik af Musik-Sällskapet "Lyran".

Trädgården blir rikt dekorerad och illuminerad.

Fullständigt program tillhandahålles vid ingången.

Kommen och gören ett besök! En angenäm afton utlofvas!

Entré 25 öre, barn 15 öre.

Om ogynsamt väder inträffar hålles festen i lokalen.

Kommittén.

Telegram!

Den från Skansen välkända och i Stockholm s populära Landsmålaren "Nergårds-Lasse" (Artiste Sibbe Malmberg) med historier och trudelutter i handklaveder uppträder i Goodtemplar-Trädgårde på Söndagen.

OBS.! Söndagens entré är 35 25 öre. (2732)

Höstfest i godtemplarnas trädgård inne i staden. På den tillfälligt uppförda scenen uppträder två clowner och en atlet. Den senare, målaren Henning Litzén, var då nyinflyttad till staden och blev senare mera känd som komiker under namnet Sven i Brohult. Litzén tillhörde Templet Klippan men blev ofta engagerad även av andra. De många föreningar, som bildades genom folkrörelsernas frammarsch, finansierade sin verksamhet med fester och basarer, vilket medförde en stark ökning av nöjestillfällena. När efter sekelskiftet nästan alla vuxna ägde cykel förlades sommarens fester mer och mer till platser utanför staden. Godtemplarna fick 1911 vid Nybygget en permanent festplats kallad Solelid. Foto Grellstrand 1902. Annonsen på föregående sida gäller samma fest som bilden visar.

Det kändes dessutom skönt att på det sättet deltaga i "det kalla kriget" mot krogen. Nykterhetsföreningarna ordnade om somrarna ofta utflykter i det fria, med musik, servering och möjligen något kort tal. Det hela brukade avslutas med folklekar och kanske en svängom i polka eller vals till ett dragspels toner. Det var tillställningar som mången nu åldrande med en suck av saknad erinrar sig. Vintern var mötenas, inomhusfesternas och så småningom studiecirklarnas tid.

Dessa nykterhetsvänner, som i tiden kring sekelskiftet hade sina kampår, visade ofta under flygande fanor och klingande spel att de levde och uttalade sedan på torget eller på någon annan plats sitt anatema över krogen och sin önskan att få folket att nyktra till. Redaktör Alfred Sterner från Köping behövde ingen ljudförstärkare för sin del. Hans stentorsstämma hördes vida omkring.

Resultatet? Ja, det var sannerligen inte dåligt. På logemötena och i bildningsarbetet lärde de unga sig bl. a. parlamentarisk ordning och fick säkerhet i att uppträda och säga sin mening offentligt. Denna folkrörelse blev förvisso även en bra skola för demokratin. Samhällsklasserna — vilka denna tid var nästan ohyggligt skilda åt — träffades och lärde sig förstå varann. Hantverkare, köpmän, grovarbetare, kontorister, sömmerskor och tjänsteflickor — alla möjliga kategorier — samlades här under samma tak, och sådant hade naturligtvis sin stora betydelse i en tid när inte bara klasskillnaden utan även klasskampen hade en helt annan realitet än nu.

Därmed kommer man in på den andra och något yngre av de folkrörelser, som för en väsentlig del av den då uppväxande ungdomen blev av stor betydelse, nämligen arbetarrörelsen.

En arbetarkommun hade bildats i Sala år 1900, men den hade föga framgång. Medlemmarna var inte många, deras

Nykterhetsdemonstration i Sala 1902. I tåget, som nu går Norrbygatan fram, deltar omkr. 1.500 personer från 4 landskap. Tåget räknade 38 fanor och standar samt 5 musikkårer. Foto Bodén.

skolning dålig och enigheten mycket bristfällig. Denna "kommun" gick också på grund av dylika stridigheter snart sin undergång till mötes.

År 1905 bildades en ny socialdemokratisk förening, vilken samma år ombildades till arbetarkommun. Dess första sekreterare var typograf C. A. Lindqvist, sedermera ordförande i stadsfullmäktige, och dess första ordförande var likaledes en typograf vid namn Hugo Viktorin. Det är ett minne

för livet att ha känt och fått samarbeta med dessa båda män. De var bägge stora idealister som fullkomligt osjälviskt strävade för vad som för dem framstod som det rätta, arbetarnas ekonomiska och kulturella utveckling, men de var därför ingalunda några opraktiska drömmare och resolutionsmakare.

Här har, liksom på andra platser i landet, funnits föreningar som ansett den socialdemokratiska rörelsen alltför tam och blodfattig. De ur det brantingska fadershuset för sina obändiga halvanarkistiska idéer utskuffade Hinke Bergegrens gossar, som kallade sig ungsocialister och i dagligt tal unghinkar, samt syndikalisterna, som denna tid förkastade allt vad parlamentarism hette och genom "vilda" strejker ville förbereda arbetarklassen att slutligen i en "generalstrejk" erövra all makt i samhället, är väl de mest framträdande exponenterna för detta slags radikalism. Men vi ha även i detta ganska lugna land haft en rent anarkistisk rörelse — låt vara av mycket ringa inflytande. Man minns mycket väl hur en av dess koryféer vid namn Elving en gång i gamla Folkets hus predikade sitt evangelium för en mer nyfiken än påverkbar skara folk. Elving erinrar man sig som en timid och beskedlig herre, som tycktes tro att om bara regeringen, ordningsmakt och privategendom kunde sättas åt sidan så skulle allt bli frid och i någon mån även fröjd på jorden. Jag kommer också ihåg att den oförbränneliege P. Pehrsson — stans kanske på sin tid mest kände kommunalpamp och initiativtagare på skilda områden, kooperativ banbrytare, startare av folkbiblioteket och åtskilligt annat — tog upp den kastade handsken och passade på att slå ett slag för liberalismen vid detta celebra tillfälle. Både socialism och anarkism ansåg han av ondo. Den publik han då vände sig till gillade emellertid inte P. P., och inte Elving heller för den delen, men fäktningen var rätt intressant och en tidsbild så god som någon. De

olika "radikala" sekterna hade kanske den nyttan med sig att de mest oroliga och extrema inom politiken hade sina egna fora och att den mer "högerbetonade" kommunen fick arbeta i fred och småningom lära sig en parlamentarism som på sistone inte tycks lämna något övrigt att önska.

I detta sammanhang förtjänar nämnas några evenemang där bl. a. nämnde P. P. spelade en mycket framträdande roll: de offentliga valmöten som hölls för en tre, fyra årtionden sen. Inte bara Pehrsson, utan även åtskilliga andra var med och agerade. Själv erinrar jag mig som i går vagnförman G. Eriksson eller plåtslagarmästare P. Hellgren, som klagade över sina gesäller och sa att de levde som "Indiens indianer", samt åtskilliga andra talföra och originella typer. Det var tillställningar som satte andarna i rörelse. De hölls mestadels i godtemplarlokalen, som brukade vara packad till bristningsgränsen av folk. De började kl. 8 på kvällen och kunde utan avmattning fortsätta till 2 på morgonen. Då gick publiken hem efter att ha fått grundlig information genom de otaliga frågor som riksdagsmannakandidaterna fått besvara. En orsak till det livliga orerandet var naturligtvis att en stor del av de närvarande ingen rösträtt hade och många, vid kommunalvalen, ett par tre röster, som vägde fjäderlätt mot de maximerade 40. Ej underligt då att tillfället togs i akt att säga sin mening offentligt; det kunde dröja länge till härnäst. Nog var de mötena ofta stormiga, men roliga och intressanta var de, och valmännen hade säkerligen en förnimmelse av att de också deltagit i det politiska livet.

Bland minnena från seklets början står nog ändå det av studiecirkelverksamheten tydligast kvar, troligen därför att detsamma uteslutande är förenat med erinringar av glädje och ett gott, stimulerande kamratskap. För mig var det "cirkeln" inom I. O. G. T. det härrör sig om. Den arbetade utan uppehåll i årtionden, och i den studerades en mängd

olika ämnen, som språk, historia, matematik och geografi samt framför allt litteratur. Det anmärkningsvärda med denna cirkel var att deltagarnas ålder skiftade från ganska gamla män och kvinnor till purunga och att alla kände sig som jämspelta och goda vänner. Att börja med gick det så till på sammanträdena att en som utsetts att läsa en skönlitterär bok fick redogöra för sina intryck av den. Det kunde ju bli ett både knapphändigt och torrt referat ibland, men det kompletterades av en liten debatt om ämnet. Sen brukade vi ta kafferast — medlemmarna turades att bestå med sådan välfägnad — och därpå läste någon ett par dikter eller en kort novell. Denna verksamhetsform var den av lektor Oskar Olsson, banbrytaren, särskilt omhuldade och rekommenderade. Av studieledare erinrar man sig åtskilliga. Jag vill bara nämna ett par: ingenjör Berndes och dåvarande komminister Björklund. Deras osjälviska och intresserade deltagande i arbetet står över allt beröm. Bland deltagarna minns man smeden, sedermera bibliotekarien, Axel Andersson, typografen, senare stadsfullmäktiges ordförande, Ivar Hedlund, David Gustavsson, mer känd under namnet Hall, Ernst Jacobsson, sedan riksdagsman, trädgårdsmästare Hallenberg, stationsförman Spångberg med familj, ombudsman Elis Hellblom... Man märker att det skulle bli för långt att fortsätta detta uppräknande, och här är ändå inte nämnt det kvinnliga inslaget i cirkeln, vilket i det närmaste var lika stort som det manliga. Man kan nog utan överdrift säga att den energiska start för studiearbetet, som skedde i seklets början, betytt ofantligt för den utveckling som sedermera ägt rum på detta område.

Härmed sätter jag punkt för dessa upplevelser. Tusentals män och kvinnor har varit med om liknande. Hur enkla de nu var och hur naiv vår tro på deras betydelse än må förefalla, så hjälpte detta arbete oss ändå genom hårda tider och gav en mening åt livet.

Elise Blom:

Ett litet hem på Västermalm

Hemmet där jag föddes var på Fredsgatan, men jag var då så liten att jag ingenting minns av det. Far köpte sedan en tomt på Västermalm, vilken var den första som bebyggdes där 1894. Han ville nämligen bo längst upp. Det sades nog att Karusell-Erikssons nere vid ån var den första, men jag skulle tro att de två små stugorna byggdes samtidigt. Vår stuga var timrad och rödmålad med vita knutar och bestod av ett rum och kök samt en liten farstu. På vinden fanns ingenting inrett, för det var det inte medel till.

Far var murare och förtjänsterna små. Jag minns att de talade om en dagspenning på en krona. Han gick då och arbetade vid gruvan. Möblerna i vår stuga var de enklast tänkbara: en gustaviansk säng och en soffa i köket, så en säng, en byrå, ett bord och några enkla stolar i rummet.

Mor fick tillverka allt själv för att få det att gå ihop. Hon vävde tyger till kläder åt oss. Jag minns så väl mina hemvävda kappor, och även syddes det en mössa av samma tyg. Hon bakade allt bröd. Det var spisbrödsbak ett par gånger om året, och då var det trångt i stugan. Vi låg i soffan min bror och jag, och ovanpå ställdes brödbräderna mellan soffkarmarna, men vi tyckte det var enbart roligt att ligga under dessa. När så brödet var färdiggräddat och medan kakorna ännu var varma, fick vi barn gå omkring till släkt och grannar med smakbullar, som det kallades.

Åt oss barn bakades det bärbullar. Det var lingon som bredes på degen och gräddades, och det var ju kalas förstås.

Umgängeslivet var det enklast tänkbara. Släktingarna kom ibland på lite kaffe. Jag minns särskilt på juldagsmorgonen att Far var uppe och tände många ljus i fönstren, och efter ottan kom släkten från stan på kaffe. Så hade vi barn vår julgransplundring, och det var kaffe med dopp och från granen en papperskaramell, en konfekt och, om det fanns, även ett äpple, men roligt hade vi.

Ja så var det de stora marknadsdagarna, som för oss var festdagar. Då lagade Mor ett stort fat med sillsallad, och sedan fick vi komma och äta när vi ville. Den dagen stod vi för det mesta och hängde på Oxbacken, och när bror sedan blev så stor att han orkade dra karusellen en stund, fick jag en gratisbiljett att åka på ibland.

På sommarsöndagarna tog Far och Mor oss med till Mellandammsbackarna för att dricka kaffe i det gröna. Far satte även upp en gunga åt oss, för där var ju ganska folktomt. Det hände ju någon gång att vi gick fram till Måns Ols och tittade, men att få något att förtära där var inte tänkbart för fattigmansbarn.

Far och Mor var godtemplare, och deras bröllop var det första i Godtemplarlokalen. Jag citerar ett urklipp ur Sala Allehanda i oktober 1889: "Godtemplarbröllop firades i söndags i härvarande Godtemplarordens hus mellan muraren J. E. Eriksson och sömmerskan Anna Johansson. Omkring 200 personer voro inbjudna att bevista vigselakten, som förrättades av regementspastor J. Samuelsson. Efter vigseln överlämnade handlanden J. Rosander å härvarande godtemplares vägnar en vacker kaffekanna jämte gräddkanna och sockerskål samt ett halft dussin theskedar av nysilver. I den särdeles smakfulla lokalen, varest brudparet bjödo de närvarande på kaffe, rådde under aftonens lopp en särdeles animerad stämning."

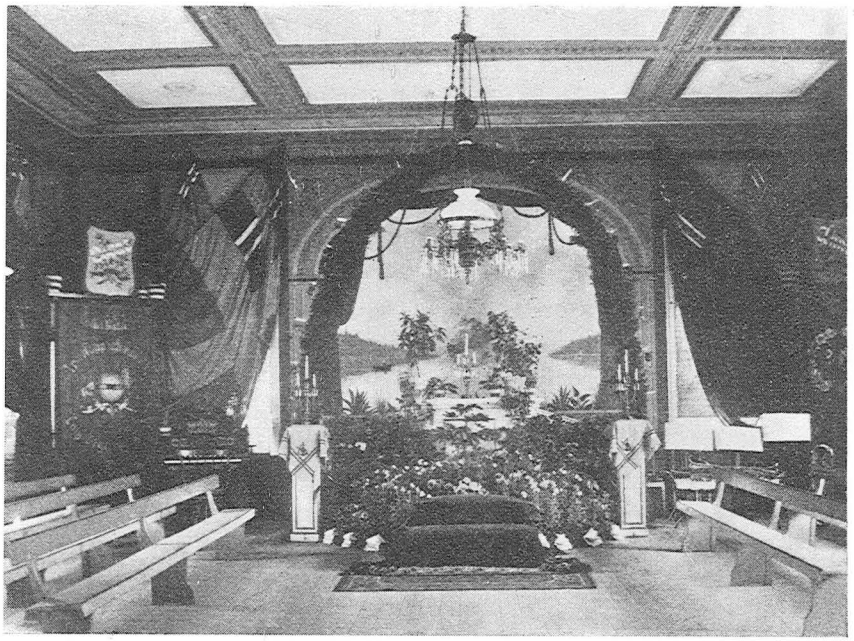

Godtemplarlokalen ordnad för bröllop. Då godtemplarna fick egen lokal 1884 togs den i bruk inte endast för ordens egna sammanträden och fester utan också för föreläsningar, politiska möten och, före 1897, även teater. Nu kunde också medlemmarnas privata högtider firas på ett mera festligt sätt än vad som tidigare var möjligt för folk i små omständigheter. Foto 1899.

Av godtemplarnas fester minns jag först den stora julgransplundringen, vilken i regel var på annandag jul. Då var det mycket folk församlat, och alla hade roligt, för svängrummet kring granen var stort. Den årliga basaren pågick under nyårshelgen. Nyårsafton på slaget tolv var det alltid någon tablå. Så var där olika försäljningsstånd och tombolor, och så uppträdde någon komiker. Vid ett tillfälle var lokalen dekorerad som torget och närliggande gator före 1880 års brand. Ett annat år var den dekorerad med grottor föreställande silvergruvan. Vid påsktiden firades Systrarnas

afton, och då stod damerna för trevnaden och trakteringen, och sedan blev det herrarnas tur med Brödernas afton. På sommaren blev det utflykter till Norrby prästgårds hage, och då fick vi barn tåga från lokalen med flaggor i händerna. Väl framkomna var det musik och sång av medlemskören samt kaffeservering och lekar. Något år senare arrenderade logen en plats vid Nybygget som kallades Solelid. Dit ordnades det utflykter på sommaren, och där fanns även en dansbana. På hösten var det åter en fest med musik och servering i trädgården. Den var då illuminerad.

Efter några år började det byggas för Västmanlands Trängkår, och då arbetade Far där. Samtidigt kom det dalmasar hit som murare och vi hyrde ut kammaren till fyra stycken. Då var det trångt och knappt om utrymme för oss alla, men ingen var van vid annat än anspråkslösa förhållanden, och Mor fick på så sätt litet större inkomst.

Ja så började skoltiden. Jag gick i gamla Brunnssalongen och min bror i en gård på Brunnsgatan. Därefter blev det Södra och Västra Folkskolan för oss. Ringgatan var ganska besvärlig att gå på den tiden. Det var djupa spår efter kärrhjulen och enbart lera hela vägen. Jag kunde inte gå hem till frukost, utan jag fick en femöring med mig var dag, och för den köpte jag två franska och en liten snut (bulle). Vi hade utflykt i skolan efter examen, och då fick man en läskedryck med sig. Jag tror att den var det bästa på hela utflykten.

Så blev det även Godtemplarbegravning när min Far dog år 1904. Mor fick ut en livförsäkring efter Far, och för den reparerade hon stugan och brädfodrade den och drog in vatten, för nu började ledningen dras fram. Ja, så började det bli gator, och den ena byggningen efter den andra kom upp. Västermalm blev fullbyggt på några år och är sig tämligen likt sedan den tiden. Kanske att idyllen till och med är större nu.

Anna Wallin:

I Emaus

I våra första barnaår bodde vi på landet vid Hermans ej långt från Sala gruva. Pappa hade där köpt en liten lantgård, kallad Marielund efter Mamma. Vi hade flyttat dit vintern 1880 från fanjunkarebostället Mosta i Simtuna socken, där Carl, Martin och Maja voro födda. Pappa blev fanjunkare då han var 23½ år gammal. Men det var långt från Simtuna till Salbohed och så flyttade vi då från Simtuna. Nu kunde Pappa litet oftare hälsa på sina kära. Pappa åkte velociped av den gamla modellen med högt framhjul och litet, litet bakhjul, men ibland kilade han hem till fots någon lördagskväll. Han hittade säkert alla möjliga genvägar över backarna. Jag tror mig här våga citera Runeberg: "Vilken makt kan tjusa så som kärlek — — — Sjöar simmar han som anden över — — — Långt för middag är han ren tillbaka, där han väntas först till sena kvällen." Det var ett sällsynt harmoniskt äktenskap, Mammas och Pappas. Och alltid längtade vi barn efter Pappa, som var lekarnas uppfinnare och ledare på sina fristunder. Dessbättre voro beväringsmötena ej så långa då: 90 dagar med 30 dagars repetitionsövning på hösten.

Pappa var mellan mötena upptagen som sekreterare hos borgmästare Lundberg, dit han gick nästan dagligen. Ofta hade Pappa hemarbete med skrivning, men när det var färdigt blev det tid för lekar, som vintertiden ofta förlades

till skogstjärnarna strax intill. Där hade Pappa satt upp en slängkälke. Då inte den var igång, övade sig pojkarna i skridskoåkning samt skidåkning på de präktiga, hemmagjorda skidorna.

Mamma var den flitiga väverskan. Hon var alltid uppe i tidig otta — kl. 3 var nog vanlig tid — och alltid sjöng Mamma under arbetet. Hon hade så vacker sångröst. Vi barn tycker vi aldrig få höra så vacker röst mera, eller var det för att det var Mammas? Gamla Enåkers- och Norabor ha berättat hur de på långt håll hörde henne sjunga i skogarna på väg till "läsarmötena" i hennes ungdom.

Sen vi hösten 1888 flyttat in till staden fick Pappa så nära till sin arbetsplats hos borgmästare Lundberg. Vi kunde från våra fönster se när lampan tändes i rummet där borgmästarn och Pappa satt och arbetade, lyckliga veta att Pappa nu ej hade den långa vägen till Marielund på kvällen.

Men o vad vi barn längtade tillbaka till landet med trädgården, blommorna och skogen! Så fort det vårades bar det iväg på utflykter till skog och backar efter blommor och grönt. I stan var ju så varmt och torrt på den kringbyggda gården.

Den efterlängtade stora högtiden på sommaren var midsommarresan till Salbohed och Pappa. Vi skulle vara tidigt uppe midsommardagen, då Anders Pers Johan, vår granne från Hermans, skulle komma med häst och hämta oss. Huru skulle man nännas sova hela den natten! I god tid på morgonen hade vi stått färdiga i hemvävda klänningar, nya för säsongen, när Johan i sin lövprydda vagn dånade in genom porten, och snart bar det iväg utefter Drottninggatan, förbi läroverket och ut genom västra tullen.

Det var förunderligt så vackert allt var den morgonen. Vid de små rara gruvstugorna i Stampers och hela vägen till Salbohed flammade blomsterrabatterna i alla färger.

Pioner, löjtnantshjärtan, brandgula liljor och svärdsliljor. Vilken prakt! Vid Gullvalla mosse var det en särskild doft av nyutslagen björk och mossa. Så knallade vi. Det gick ej så särskilt fort. Det tog nog minst ett par timmar till Salbohed, men vi skulle väl hinna fram till kyrkparaden kl. 10. Det fanns gott om grindar på den tiden, men också gott om grindpojkar, som skulle ha sina grindslantar. Långt utanför heden mötte oss Pappa, ivrig att se sina kära. Ja nu var vi där! Efter att ha orienterat oss på kompaniexpeditionen som var Pappas rum — ibland bodde Pappa i tält, vilket var tjusigast — och sedan vi ätit den goda frukostmatsäcken, var det tid att göra oss i ordning för kyrkparaden.

Gudstjänsten hölls ute i det fria vid den stora kyrkvallen. Omkring vallen hade samlats folkmassor från socknarna omkring och långt bortifrån. Att fira midsommarhelgen på Salbohed hade i många år varit gängse sed i omkringliggande socknar. De flesta besökarna hade väl någon kär vän att hälsa på. Det var högtidligt att se det ena kompaniet efter det andra i de fina uniformerna komma marscherande och ordna sig där vid vallen, omgiven av de ståtliga björkarna och med predikstolen innanför. Och så kom hela regementsmusiken med de små fina trumslagarpojkarna. Musiken stämde så upp "Din klara sol", och hela den månghundrade menigheten sjöng med. O, det går inte att utan tårar återge. Så vackert! Och hela gudstjänsten, så stämningsfull! Ett minne för livet.

Vid långa bord ute i det fria under tältduk var gossarnas, d. v. s. beväringarnas, middag dukad så trevligt. Vi var naturligtvis med och tittade på dem då också. Dom var så innerligen roliga och glada hela dagen var och när man mötte dem. De hälsade och språkade med alla. Vi fick äta middag med Pappa på mässen. Det var mycket högtidligt.

Efter beväringarnas middag blev det litet ledigare för dem. Ute på exercisheden var alla möjliga lekar och uppvisningar anordnade, och där samlades nu folkmassorna som åskådare. Det blev många roligheter: slåss med kudde på såpad stång, tävling att komma först i mål med fylld vattenhink på huvudet, eller springa i säck, hoppa genom papptavlor m. m. Det blev stor munterhet bland oss åskådare, och pojkarne var då i sitt esse. Det betydde nånting den dagen att bli segrare. Och sen blev det stor dragning till dansbanorna förstås. Så gick dagen fort med många upplevelser. Att få följa Regementsmusiken i björkalléerna och se när ståtlige musikfanjunkare Björn höjde sin silverstav, då musiken skulle stämma upp! Vi följde och genmötte den flera gånger. Det var musik som vi aldrig glömmer.

Men "solen sjönk och kvällen kom, den milda sommarkvällen". Vi måste åka hem till sist och skiljas från Pappa, som gick med oss långt till vägs. Det var ju tur att Johans häst inte hade så bråttom hem heller. Nu var alla grindar öppna och pojkarna borta, säkert trötta och belåtna med dagens kassa, och nu var också vi så trötta att vi inte orkade njuta av blommorna utan slokade liksom de mot varandra i stilla ro. Vi kände bara doften av blommor och björk och hörde i fjärran gökens "kuku". En ljuvlig dag var tillända. Dan därpå såg vi bara beväringar. De hade visst fastnat på näthinnan.

Till de efterlängtade roliga händelserna på 1890-talet och långt in på 1900-talet hörde de årligen återkommande höst- och vintermarknaderna, som pågingo flera dar i sträck, nästan en hel vecka. Handlarna började komma och ta plats i sina stånd redan på måndagen. Onsdagen var marknadsafton, och sen pågick marknaden till veckans slut. En del fanns nog kvar även ett par dar veckan därpå, för packning om ej annat.

Prisutdelning efter tävlingarna vid Salbohed midsommaren 1900. Salbohed konkurrerade med Sätrabrunn som populärt utflyktsmål för Salaborna, men på midsommaren segrade militärlägret över hälsobrunnen. Från midsommarafton till midsommardagens förmiddag anlände det ena lövade åkdonet efter det andra. Besökarnas antal uppskattades 1894 till 4.000. Sista gången militärerna firade midsommar på Salbohed var 1906. Därefter flyttades Västmanlands regemente till Västerås.

Hela torget var fullt av stånd med små gator emellan. Där fanns då allt att köpa: manufaktur, linnevaror, färdiga skinnsaker, järn- och blecksaker, porslin och krukkärl. I gathörnen stodo skinnhandlarna. På trottoarerna runt torget lågo de frestande karamellstånden. På trottoarerna närmast torget stodo fröhandlarna samt dalkarlarna från Orsa med sina slipstenar. Mycket laggkärl och träsaker fanns det på Norra Esplanaden och nya möbler på Bråstagatan. I Fredsgatans många bodar höllo hälsingarna till med fint lin och blånor. Där skulle Mamma alltid köpa

lin för årsbehovet. Höstmarknaden torgfördes mycket frukt förutom allt annat.

Det var trångt, nästan omöjligt att komma fram på gatorna, men ingen kände sig knuffad, alla var på gott humör. Det var alltid så hemskt kallt på vintermarknaden i februari och oftast yrväder. Det smällde i ståndens tältdukar. O, vad man frös om fötterna, men vad gjorde det! Allt var ju ändå så roligt.

Hos oss bodde under många marknader en fru, som sålde linnevaror i ett tält på torget. Dit fingo vi gå varje dag med varm mjölk och bullar, så att hon skulle kunna hålla livsvärmen uppe. Då blev det nog också en liten tillökning i kassan för den av oss, som var lycklig att få gå dit. Som minne av hennes besök köpte Mamma varje marknad en lång linneduk.

På Oxbacken fanns nöjesfältet med karameller, skjutbanor och många, många tält, en del för oss helt mystiska, t. ex. "kvinnan utan underkropp". Vaxkabinetten var tilldragande med många berömligheter t. ex. "Kapten Rolla" med sin ballong. Konsten var bara att få marknadspengen att räcka till allt roligt. En 25-öring var en stor slant på den tiden. Det var den vanliga marknadsslanten. Att åka karusell kostade då ej mer än 5 öre, men alla tälten, tittskåpen och vaxkabinettet, vad skulle man välja! En del frestelser måste försakas, en del kunde ju beskådas utanför, då artisterna kom ut mellan föreställningarna och lockade folk.

Vid senare års marknader hade tivoli med karuseller, tält och menageri m. m. flyttat söder om staden, nedanför den nuvarande Ljungdahlska trädgården och där sedermera bankdirektör Rydins villa byggdes. Ännu senare flyttades tivolit till Norrbytull.

Då vintern knäppte till och innan snön kom blev det fina skridskobanor på Ekeby dammar med härlig glansis.

Stora Torget en vintermarknad. Även på angränsande gator pågick försäljning. Sala vintermarknad var en av de större i landet. I början på 1900-talet anlände första marknadsdagen enbart med tåg flera tusen personer. Upprepade aktioner gjordes från stadens egna handlare att få marknaderna avskaffade, vilket lyckades efter 1909. Månadsmarknaderna intog dock även i fortsättningen en särställning. Foto trol. 1909.

På Nedre dammen höll egentligen nybörjarna till, och det var med en lycklig känsla man så småningom vågade sig upp på den Övre, där de skickliga, mycket beundrade konståkarna svängde sig i ytterskär, åttor och många andra figurer. O, vad vi beundrade dem! En av konståkarne, som nog tilldrog sig mycken uppmärksamhet, uppträdde alltid i kavajkostym och en spatserkäpp, som höll armarna tillbaka på ryggen. Promenaden mellan dammarna var

Illustration på Winteridrottsklubbens medlemsmatrikel, ritad av boktryckare Tingström, en av klubbens initiativtagare. W. I. K. bildades 1892 och hade skridskoåkning, slädpartier och sällskaplig samvaro på programmet. Klubben ägde endast bestånd i två år, men skridskobana på Ekeby damm anlades även i fortsättningen.

fylld av åskådare söndag efter söndag. När snötäcket senare lade sig över dammarna, skottades en del av Övre dammen fri till skridskobana, som hölls mycket fin och bra. Snövallarna omkring pryddes av granar med bersåer i varje hörn. Men det blev aldrig samma frihet för långåkning.

En söndag strax innan isen blivit så tjock, hände ett litet äventyr. Några gossar tog i ring omkring några flickor, däribland syster Maja, och rätt som det var sjönk hela sällskapet genom isen. Det var ju ej så djupt, och snart nog stod alla på det torra igen — fast genomvåta. Mamma och

Pappa blev nog ganska förvånade, då de på aftonen kom hem från mötet i Missionshuset, att Maja så tidigt hade lagt sig, men de våta kläderna gav ju förklaring nog.

Hösten 1892 flyttade vi från stan ut "på landet" igen — till Emaus, som Pappa gav namnet. Stadsluften var ej så nyttig för Mammas hälsa, och nu hade Pappa fått köpa en del av en bergsmanstomt söder om staden och där byggt vår första gård. Mellan stan och kyrkogården fanns då endast en repslagarbana. När kära vänner reste ifrån oss, kunde de vinka ända till landsvägarna vid Ångbryggeriet och till Norrby vägskäl. Nu har vi en hel stad omkring oss.

Till vår stora sorg lät Pappa övertala sig att sälja vår första gård till en lantbrukare, som ville slå sig till ro och tyckte vår gård var så lagom åt honom. Vi hade lagt ner mycken kärlek och möda i den lilla trädgården, men Pappa tröstade oss med att han kunde få köpa en jordbit av samma bergsmanstomt strax intill. År 1895 flyttade vi in i vårt nuvarande hem, där vi på nytt fingo vara med och plantera en trädgård, som ännu gläder oss med de blommor Pappa varje år överraskade Mamma och oss med från sina resor till Bergianska trädgården m. fl. platser.

Det var så stor tomt till nya gården att vi kunde hålla oss med en ko, tidvis två, gris och en get, så Mamma kunde få getmjölk. Det blev som ett mindre lanthushåll, och Pappa ville gärna att vi flickor skulle lära oss mjölka och ta del av alla ett lanthushålls göromål. Vi hade ju i många år jungfru härtill, men syster Maja och jag fick nog minst var sitt år sköta ladugården och allt annat. Det var ganska drygt på den tiden, då allt vatten fick bäras till hushåll och lagård från brunnen på gården. Det var så kulet och kallt i tidiga vintermorgnar att gå med en liten lykta till lagårn.

Roligast var sommaren med höbärgningen, då många av ungdomsvännerna från stan kom och hjälpte till att räfsa,

ta emot hö och trampa på höskullen. Vännerna kanske dröjde sig kvar till aftonen, och då kallade Pappa oss till aftonbön med psalmen "Så går en dag" som avslutning. Alla samlades då, jungfrur, tvättgummor och annat främmande om så var. Vi ha med gripenhet hört av f. d. jungfrur, som hälsar på ibland, att dessa stunder gjort djupt intryck på dem. Flera av dem ha blivit levande kristna. En av dem påminde på senare år om att det var hennes uppgift att lägga fram andaktsboken, "Husandakten", bredvid fanjunkarens kuvert, när hon dukade frukostbordet. "Åh vad jag tyckte om den boken, den där med röda pärmen, har ni den kvar?" Ja visst hade vi det, och hon fick den gamla nötta boken till minne. Lycklig tog hon emot den.

Jag vill så gärna teckna ned några minnen av de gamla kära, vi kan nästan säga "pilgrimer", som under vår barndoms- och ungdomstid så ofta gästade vårt kära föräldrahem, ibland långa tider. Kanske de åter och åter drogos till vårt hem därför att de där möttes av den kärlek som de själva i sin barndom och ungdom helt visst saknat.

Först kanske sotar Sandström skall nämnas. Han kom första gången som en ung och glad ("glad" i dubbel bemärkelse, ty han var då drucken) sotaregesäll till Enåker, där Mamma som ogift bodde i sitt föräldrahem. Han gick först till granngården där "klubban" var. "Klubban" gick från gård till gård, och där den fanns var man skyldig härbärgera dem som gick landsvägen och ville ha nattlogi. Han nekades där, ty han såg för full ut. Så kom han till Ahlgrens, Mammas hem, där Mamma bad morfar så vackert för honom att han fick stanna. Morgonen därpå var han ju nykter och snäll igen. (Mamma talade nog om sin Gud för honom och att också han var en av Guds älskade.) Så hjälpte Mamma honom bli ren och snygg och fintvättad. Då han sen såg sig i spegeln kände han ej igen sig. Så ren

Wallins andra gård i Emaus. Områdets första bebyggande 1892 var en blygsam upptakt till de gröna "förstäder" som började växa fram strax före sekelskiftet. Samma år hade också en byggnadsförening inköpt den bergsmanstomt som blev Västermalm. Foto E.-F. Lindberg 1952.

hade han nog ej varit på länge. Han gick då till spiseln, tog sot och sotade ner sig igen. Så skulle väl en sotare se ut! Och så vandrade han vidare.

Han kom sen igen till vårt hem under åratal — ibland med flera års mellanrum — som en tillgiven vän och som vi barn älskade. Jag tror att han nu var vunnen för Gud, nykter och ordentlig. Han var mycket begåvad, son till en präst på sidolinjen, men hade ej velat studera, fast fadern ville hjälpa honom därtill. Han blev i stället sotaregesäll,

en rotlös vandrare. Så roligt för oss barn att sitta bredvid hans säng i köket om kvällarna och höra honom läsa poesi. "Göstas visor" kunde han utantill. Ibland sjöng han dem med sin entoniga, lustiga röst. Men han hade ingen varaktig stad. Efter en vecka, högst fjorton dar blev det oro i hjärtat. "Nej nu ska jag ut och vandra", sa han, "ta fram rakan och lodet". Dem hade vi gömt för att uppskjuta uppbrottet några dar. Sommartiden låg han på en bädd i det doftande nyslagna höet på höskullen, och där satt han om morgnarna i luckan och var glad och sjöng, då vi kom ut. Ja så måste vi då till sist leta på hans sotaregrejor, och så bar det iväg igen, och vi stod väl vid grinden och vinkade med vemod av den gode vännen. De senaste åren liknade han en liten rar jultomte med sitt långa skägg. En gång blev den sista vi såg honom vandra ifrån oss — han kom ej mer. Vi saknade och sörjde honom.

Så var det "Käll-Anna" från Tierp, läskamrat till Mammas syster och sen barndomen mycket tillgiven henne och Mamma. De hade varit snälla mot henne och delat med sig sina matsäckar under skol- och lästiden. Hon hade väl knappast något hem, troligen varit utackorderad på socknen. Litet efter sig var hon nog. Hon kom vandrandes landsvägen från Tierp till varje midsommar. Först då Käll-Anna på midsommarafton kom intraskande på gården, barfota med blåsor på fötterna och skorna på axeln för att ej nötas, blev det midsommar. Hon hörde till stämningen.

Första gången hon kom, bodde vi i själva stan. Hon hade gått och frågat och letat efter Ahlgrens Mari. Av en händelse visste den hon frågade att Mamma hette så som ogift och fick på så sätt rätt på oss. Sen kom hon år på år, alltid till midsommar, och blev kvar två à tre månader. Hon hade sitt sommarresidens ute i en bod, där hon hade sin sköna bädd och fick vila i fred när hon ville. De första tre dagarna efter landsvägsfärden låg hon till sängs alldeles

utmattad. Sen började hon vara med oss i det dagliga livet, men något handarbete kunde hon ej utföra, varför Mamma, för att ge henne litet sysselsättning, lät henne repa upp säckar och linda garnet i nystan. Av dessa vävde vi för många år sen mattor som sen dess prytt golvet i förmaket.

De senaste åren kom hon till ålderdomshemmet i Tierp. Det kallade hon Tegelhuset och vantrivdes där. Hon kunde ej med den där rådande hygienen. Sen fick hon nog ej företa sina långa vandringar längre, och så blev Käll-Anna borta.

Sen var det Klipp-Anna, hemsk att skåda. Hon brukade hjälpa oss karda ull m. m. och satt då på bodvinden och arbetade några dar i sträck, där vi gärna var med och hörde på hennes hemska berättelser och "paschasor". Vi blev nästan spökrädda efter de dagarna.

Klipp-Annas mantel upptogs senare av Anna-Stina Sjöström, en gammal rar gumma, som under många år kom till oss, satt och kardade ull till Pappas och våra hemvävda kläder. Allas våra kläder såväl Pappas, Mammas, brödernas och våra, vävdes hemma, såväl ylle- som bomullskläder. Mamma var en skicklig väverska. Allt vävdes av hennes flitiga händer: de finaste duktyger, allt sänglinne, gardiner, handdukar, mattor, bolsterväv, ja allt. Vi flickor fick också lära oss spinna finaste garn samt väva allting.

Mor Lindberg, Hedda Lindberg, änka efter en gruvarbetare, bodde ej långt ifrån oss i Marielund, dit vi barn kunde springa och hämta henne, när Mamma ville ha litet hjälp att passa lilla syster. Hon bodde i en sån rar liten stuga, och i hennes fönster blommade alltid en stor rosengeranium. Hon var litet vemodig och sorgsen och sjöng gärna för lilla syster ur Pilgrimssångerna. Jag förstår nu som äldre orsaken till hennes vemod. Hennes enda stöd efter mannens död, enda sonen, var svårmodig och blev sedan riktigt sinnessvag, troligen av religionsgrubbel.

I Hammarhagen bodde gubben Andersson, som Pappa hjälpte med bouppteckning och arvskifte. Han hjälpte oss sedan med att så och sätta i trädgården i flera år. Till julen kom han med små julgranar till köket. Han var rosenkindad som ett äpple och sken som solen då han kom.

Mor Söderström var vår oersättliga hjälp vid höst- och vårtvättar, vid bak och slakt. Den tiden skulle allt rågbröd bakas i hemmen, och därefter blev det skorpbak. Bakning och gräddning skedde i brygghuset, där bakugn fanns. Syster Maja skulle alltid vara med och hjälpa till att baka ut i tidig otta — kl. 4 i novembers mörka mornar. Degen gjordes kvällen före. Medan degen jäste fick Maja vila ut nån stund på en bädd som Johanna Söderström gjorde i ordning på brygghusgolvet, där hon nog kunde somna till. Så hördes raska steg utanför! "Opp med dej Maja, nu kommer Pappa", sa Johanna, då Pappa kom för att titta på sina duktiga bagerskor. De hade så livat ihop Maja och Johanna. Syster Lilly och jag hade nog litet respekt för henne, men Maja kunde skoja med henne. Mor Söderström hade nog sitt kors hemma. Mannen hade varit mycket supig, på senare år dock nykter. Han var skomakare, men allt han tjänade gick till hobbyn att göra en evighetsmaskin, och sen blev det hans enda stora dröm. Alla pengar gick till spik, skruv och bräder. Gumman sörjde, men inget hjälpte. Han blev konstigare och konstigare. Hon fick arbeta och slita så länge hon orkade. Långt hade hon att gå från Tyskbo backe en halv mil från stan och kom i tidig otta till oss, då något arbete skulle börja. Sen låg hon kvar så länge bak, tvätt eller slakt varade. Deras enda son hade drunknat i unga år. Kanske sorgen däröver gjort mannen litet underlig. Mor Söderström hade i Mamma den förstående vännen i all hennes sorg.

Om många andra vore att berätta, men vi få sätta gränsen här.

Albin Lönnqvist:

En bagare och hans familj

Gården, hemmet och arbetet

Min morfar hette Erik Lundgren och hade plats i Sala socken som livkusk åt riksdagsmannen och prosten von Schwerin. Lina, min mor, var yngst av Lundgrens alla barn. Hon kom utan skolgång vid åtta års ålder ut i gårdarna som vallpiga, men efter några år tog hon plats hos en bagare Wester i Sala, först som piga och sedan som "brödget". Så kallades de, som räknade ned och försålde bröd. Mor passade bra innanför disk, ty hon var fenomenal i huvudräkning. Däremot såg jag henne aldrig ställa upp ett tal.

En dag 1872 kom där in i affären en vandrande bagaregesäll för att söka arbete. Den unge mannen hade luffat landsvägarna från Karlskrona, där han var född och gått i bagarelära och fått gesällbrev av den kände bagaren Fagerlin. De flesta städer i Götaland och en del av Svealand, ävenså Gävle, hade han avverkat och fått arbeta någon vecka eller månad här och var. Ibland hade han blott fått stanna någon dag för att vila ut sej. Det fanns ju gesällkamrar. Nu ställdes frågan till Westers. Lina gick in efter mäster, och Olaus, så hette gesällen, fick stanna. Två år senare började Olaus egen rörelse å Rådmansgatan.

Lina och Olaus funno varandra, och efter något år gifte de sej. De hyrde då bageri i urmakare Landqvists gård i

hörnet av Bergsmans- och Fredsgatorna. Där föddes första barnet, en dotter. Innan far definitivt slog sig ned i Sala, ville han söka sin lycka på andra håll som bagare. I Kristinehamn föddes första sonen och i Örebro andra dottern. Nu blev det dock så att Sala var bäst, och 1882 voro far och mor åter i Sala, där de fingo ytterligare fyra barn. Då jag föddes 1886, hade far bageriet i den s. k. Billmanssonska gården i hörnet av Kungsgatan och Rådhusgatan.

Far hade det strävsamt med sina sex barn, och det sjunde väntades. Så hände sig att han vann 5,000 mark på ett Hamburgerlotteri, och så köptes gården Drottninggatan 13, där han bedrev sin bagerirörelse, tills han blev sjuk 1911, då gård och rörelse såldes.

År 1889 flyttade vi in i gården. Där minnes jag hurusom murare höllo på att uppföra bakugn, och snickare skulle förvandla gården till en affärsfastighet. Närmast den Åhmanska gården i torghörnet inreddes butik och arbetsrum åt änkefru Bergström, som där skulle ha mössaffär. Sedan kom K. F. Molins bostad och en lokal för skomakerirörelse. En förstuga, som tidigare gått tvärs över huset, blev vår brödbutik. Senare, då mössaffären upphörde, flyttade Molin sin verksamhet till fru Bergströms lokal, och Molins lägenhet och butik blevo lokaler för en speceriaffär, först bedriven av en dalkulla och senare av C. J. Ahlberg. Jag minns att huset, då far köpte det, var rödfärgat och väggarna klädda med breda, stående bräder med lister över skarverna. Far lät panela om först gatuhuset och senare gårdshuset.

Vår egen bostad står så levande för mig trots åren. Den stora barnskaran gjorde att far och mor måste ta hänsyn till den vid rummens möblering. Det praktiska fick gå före utseendet. Sovplatser måste ju finnas och de funnos överallt, ty vi hade ofta gäster. Även om vi hade två gäster i vardera rummen mot Drottninggatan, kunde famil-

Bagarmästare Lönnqvists gård låg i den stadsdel, som länge var finast i staden, men som vid 1800-talets slut fick stå tillbaka för det efter 1880 års brand återuppbyggda Västra kvarteret och, efter sekelskiftet, för Järnvägskvarteret. Envåningshus på stora tomter var utmärkande för ståndspersonernas äldre bostäder, och bostadslängan i Lönnqvists gård, som troligen byggdes strax efter 1736 års stora brand, hör till de äldsta i staden. Foto Westling 1910.

jens nio medlemmar få rum i de bäddar som funnos i kök, sängkammare och kontor.

Köket låg mot gården. Förutom vedspis, gammalmodig diskbänk och vedlår hade köket ett skåp för familjens vardagsporslin och en köksskänk med brickor och serviser för kaféet. Ovanpå skänken en hacklåda för toppsockret. Vid fönstret en tvåmans kökssoffa och ett kraftigt köksbord framför detta, några stolar, en kommod och en kopparflaska för dricksvatten.

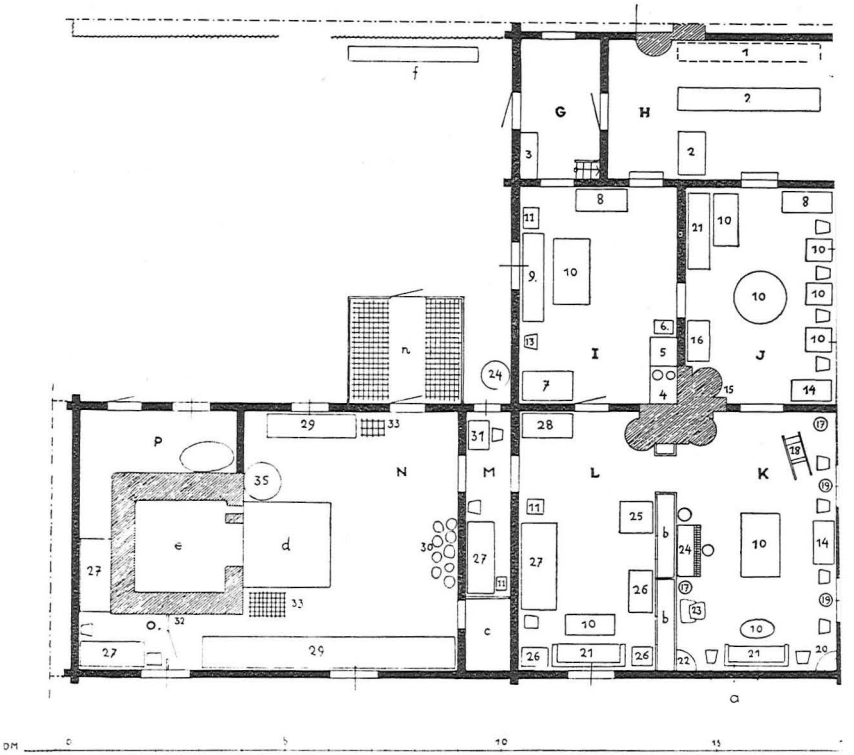

Möbleringsplan över Lönnqvists bostad och bageri, uppritad ur minnet. G. Farstu, H. Brödbutik, I. Kök, J. Kaférum, K. Sal, L. Sängkammare, M. Kontor, N. Bageri, O. Gesällkammare, P. Brygghus, a. blindfönster, b. garderob, c. kryddskåp, d. sumphålan, e. ugnen, f. gungbräda, n. utbyggnad med pinnställningar för brödplankor. 1. hyllor, 2. disk, 3. skafferi, 4. kokspis, 5. diskbänk, 6. vedlår, 7. matskåp, 8. skänk, 9. kökssoffa, 10. bord, 11. kommod, 13. stol, 14. chiffonjé, 15. kakelugn, 16. bok- och linneskåp, 17. blompiedestal, 18. gungstol, 19. fönsterbord, 20. spegel, 21. soffa, 22. hylla, 23. vilstol, 24. orgel, 25. barnbädd, 26. byrå, 27. säng, 28. linneskåp, 29. tråg, 30. mjölsäckar, 31. sekretär, 32. stege, 33. pinnställning, 34. vattentunna, 35. vattencistern. Före Lönnqvists tid var det kök på bageriets plats, och i stället för brödbutik var där en genomgående förstuga mellan gården och gatan.

I köksfarstun var skafferiet och uppgången till vinden. I denna trappa fick jag stå i mörkret, när jag gjort något rackartyg. Som tambur saknades, placerades klädkrokar i alla rum, således även i köket och en myckenhet sådana i brödbutiken, som fick lov att användas som ingång vid större bjudningar. En trappa på två steg fanns mellan köket och butiken, och även från kaférummet ledde en sådan trappa ner till butiken. Både dörren från köket och från kaférummet hade små fönsterrutor för översyn av kunderna.

Köket fick vardagsvis tjäna som matrum, men sön- och helgdagar, då ingen som helst rörelse bedrevs, användes kaférummet att äta i. Detta rum låg åt Drottninggatan efter butiken. Här fanns en skänk för familjens bättre serviser. Ett fönsterbord vid vardera fönstret och ett bord mellan fönstren och stolar till dem, en chiffonjé med klaff och ovanpå den en spegel med låda. Ett kombinerat bok- och linneskåp samt en tvåmanssoffa med stoppat lock. Konstverk saknades i hemmet, men väggen över soffan i kaférummet fylldes av en enda stor tavla, som föreställde Gustaf Wasas tal till masarna på Mora kyrkvall. Framför soffan stod ett stort serveringsbord och mitt på golvet under lampan ett stort runt bord med skivor. En kommod ställdes in vid behov. Den kakelugn som fanns här var säkerligen en fin sak, men det begrep ingen då. Far tyckte den tog bort onödigt utrymme och lät riva den, som ock de andra två kakelugnarna, och ersatte dem med dåtida i bruk varande. Dörren till förmaket ersattes samtidigt med en s. k. battangdörr (dubbel).

Förmaket. Möblerna från vänster voro: en blompiedestal, en gungstol, fönsterblombord med i rött stoppade förmaksstolar å ömse sidor, en chiffonjé med klaff, återigen fönsterblombord med stolar, i nästa hörn en antik mahognyspegel, piedestal, stoppad soffa för två bäddar, naturligtvis med an-

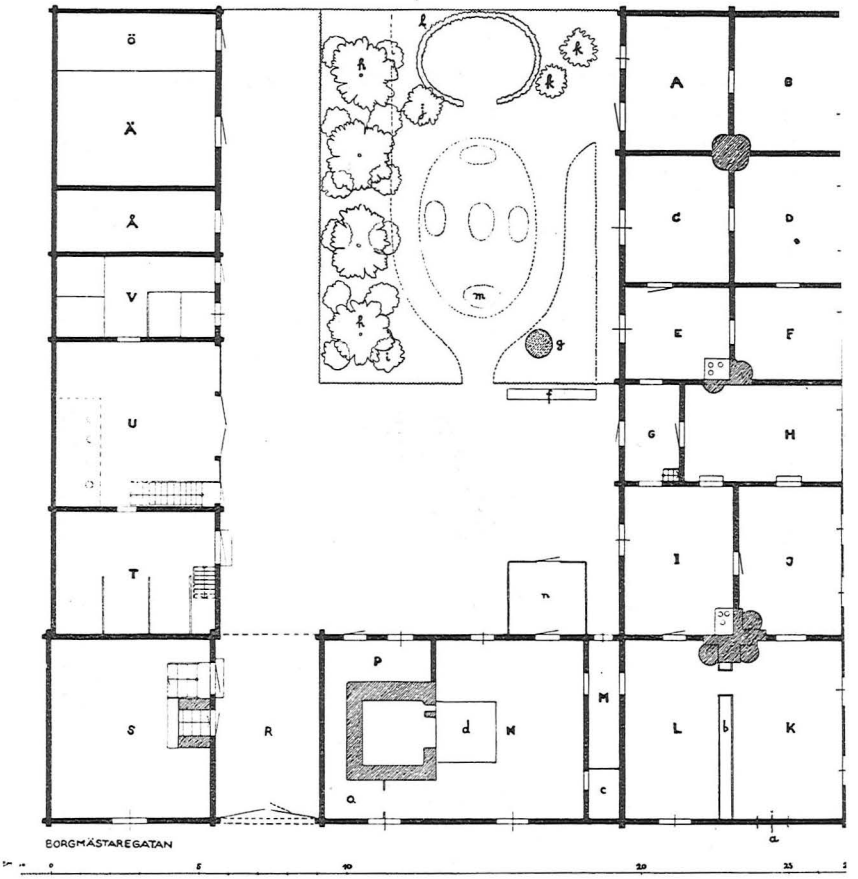

Plan över Lönnqvists gård på 90-talet, uppritad delvis ur minnet. A. Fru Bergströms mössverkstad, B. Mössaffär, C. Sängkammare, D. Sal, E Kök och F. Skomakeriverkstad i K. F. Molins lägenhet, G—O se föregående ritning, R. Portgång, S. Lagerbod med källare under, T. Stall med höskulle ovanpå, U. Dyngstad med avträden ovanpå, V. Svinhus Å—Ö. Vedbodar, f. gungbräde, g. en stor lönn, h. äppelträd, i. krusbärsbuskar, j. päronträd, k. vinbärsbuskar, m. rabatter. Molins lägenhet inreddes senare till speceriaffär, vilken vid sekelskiftet utvidgades till hela den del av huset som ligger bredvid trädgården.

timakassar, framför soffan ett mindre bord för album, nästa hörn en hylla för fotoställ, framför detta en hög vilstol med broderad löpare, en piedestal igen och så orgeln. Bredvid kakelugnen inställdes vid behov ett tvättställ. Mitt på golvet under fotogenlampan med prismor stod ett salsbord med röd sammetsduk. Soffan och alla stolar voro i samma röda färg.

Orgeln var säkerligen dyr, ty den kunde, eftersom far ej lärt att spela, även användas som ett slags positiv. På ena gaveln satte man fast perforerade pappskivor, och så var det bara att veva på. Vi alla barn lärde oss i alla fall själva att spela efter noter, fast med olika resultat.

Vid verkligt högtidliga tillfällen, eller då vi hade s. k. kalas, dukades maten fram i förmaket. Där fick vi barn annars ej hålla till utan lov.

Utmed Borgmästaregatan låg sängkammaren. Två plankväggar skilde rummet från förmaket. Far hade låtit taga ned timmerväggen där, för att sängkammaren skulle få en rymlig garderob. Två lönndörrar eller luckor gjorde kläderna åtkomliga. Sängkammarens möbler från vänster: en sängstol, en byrå med bokhylla, mot gatan ännu en byrå med bokhylla, en soffa för två bäddar och framför denna ett stort bord för läxläsning, så en byrå igen, på vilken det stod en spegel med låda, på långväggen en gustaviansk säng med "snirklat", mönstersågat överstycke samt en kommod, på väggen mot köket ett stort linneskåp.

Lilla rummet användes av äldsta syster som sovrum. Det var eljest fars kontor, och där stod en gammal maskstungen sekretär, innehållande affärsböckerna och dagskassorna. I övrigt fanns där säng, stolar och kommod.

De tre större rummen hade i hörnen, högt upp, hörnhyllor fyllda av galanterier, vaser, glas o. s. v.

Från lilla rummet gick det en dörr till bageriet, som sträckte sig över husets bredd. Åt gårdssidan var en ut-

byggnad med pinnställningar för brödplankor. Framför bakugnen var en fyrkantig fördjupning i golvet, cirka två meter i fyrkant. Denna kallades på bagarspråk "sumphålan". Tre långa tråg och en pannmur för vatten samt fullt med ställningar i taket för brödplank var vad som behövdes då. Inga som helst maskiner brukades av far. Ovanpå bakugnen låg en torkugn för spisbröd, där bröd på käppar hängde i rader.

Sista rummet mot gatan var gesällkammaren, som var varm och skön, och var möblerad med järnsängar och kommod. Mot gården låg "brygghuset" med en kraftig pannmur. Sedan hade vi inkörsporten, i vars tak vi hade vår trapets. Genom en lucka i porttaket vinschades mjölsäckar upp i massa från åkarvagnar.

På andra sidan porten hade far en rätt stor bod för andra varor, som socker, sirup och kryddor. Därunder var nedgång till källaren, som var gemensam för oss och specerihandlarn, som hyrde av far. Följer vi så gårdshuset, som gränsade till Åhmanska bakgården, hade vi först något som från början varit stall med höskulle ovanpå och mockarluckor ut till fyrkanten. Stallet hade tre spiltor. Ovanpå fyrkanten med dyngstaden låg dasset med fyra stora fjölar och en liten. Dit upp ledde en brant trappa. Jag har undrat ibland varifrån ordet skitgubbe kommit, men jag skulle tro, att därmed från början menats de många mer än två meter höga stoder, som vintertid bildades under varje fjöl. Svinhuset hade plats för fyra svin. Därovanpå fanns åter en höskulle. Så kom en mindre vedbod för hyresgästen och sedan fars vedbod, som sträckte sej ända upp till kroppåsen, alltså i två våningars höjd. Vissa tider köpte far ved vagnslastvis, och då behövdes detta utrymme. Därintill låg ytterligare en mindre vedbod.

Vår trädgård låg granne med den Åhmanska och bildade tillsammans med den en skön oas. Den var inramad

Handlanden C. J. Ahlberg, tredje fr. h., bjuder på kaffe i trädgården. Lönnqvist och lärlingen bakom honom bär sina bagarkläder. Bredvid sitter fru Lönnqvist och längst till vänster Albin, som då var springpojke hos Wall. Längst till höger sitter Albins systrar Olga och Olivia och i gräset till höger hans yngre bror Konrad i läroverkets mössa, som då var svart med gul och blå kokard och silversnodd. Foto Bodén 1902.

av staket och hade en stor gräsrundel med fem blomrabatter. Där fanns också ett dussin krusbärs- och vinbärsbuskar och ett halvt dussin fruktträd samt tomtens prydnad, en jättelönn, om sträckte sina grenar över hela trädgården och närmaste tak. Närmast Åhmanska gården låg en berså. När far köpte gården stod där ett sex- eller åttahörnigt lusthus. Detta var emellertid av ålder så murket, att far tog bort det.

I ett bagarhem började arbetsdagen, då jag var barn, i regel kl. 3 men till helger och marknader redan kl. 2. Degarna lades på kvällarna, och så var det att börja med matbröd av olika slag. Limpor, såväl slagna som söta, i prislägen från 5 till 25 öre, skrädda kakor för 4 öre, rosenbröd och kuvertbröd för 3 öre, smörbröd 4 öre och franska bröd 2 öre. Sedan kom turen till kaffebröd: längder och kransar för 25 öre, smörrutor, snäckor, mandelbröd o. s. v. för 2 öre och snutar för 1 öre. Klockan 7 skulle allt detta vara färdigt. Då öppnade mor butiken och började räkna ned bröd till återförsäljare, kaféer, lasarettet och epidemin. Ävenså packades bröd ned i stora blåmålade trälårar med firmanamnet Sala Nya Bageri för järnvägstransport till bruk såväl i Västmanland som i Dalarna, ja ända upp till Mörsil i Jämtland sändes bröd.

I bageriet övergick man så till att göra skorpor, såväl styver som ettöres. Därpå kom turen till de många olika slag av småbröd, som far kunde göra utsökt goda. Sprits och formbakelser tyckte vi barn bäst om. Nu var det inte slut med detta, ty nu började spisbrödbakningen. Far bakade tre slag. Grovt spisbröd kostade 23 öre kg., mellansorten 25 och knäckebrödet 30 öre. Många ville köpa mjuka rågkakor, likasom mjuka thékakor av vete. De kostade 2 och 4 öre och långfranska 12 öre. Spisbrödsbakningen räckte till omkring kl. 7, och då tror jag att det smakade få komma in för kvällsmat.

Paltbröd bakades också. Lustigt var att se far stå på huvudet i tråget och röra i massan, så degen nådde honom uppåt armhålorna. Sedan var det att medelst en raka eller skrapa få bort det mesta utav smeten från armarna och så ned med den i tråget igen. Behöver jag säga, att jag inte äter paltbröd.

Det bakades nog i regel i varje hem förr, men matbröd, som limpor, skrädda kakor, franska bröd, mjuka thékakor

och smörbröd köpte nog i alla fall lite var, ävenså småbröd och skorpor. Kaffebröd, såsom tvåöres bullar eller tolvöres längder eller tjugofemöres kransar, köptes nog, om någon fick främmande och inte ansåg sig ha färskt bröd hemma. Fruar som hade för vana att köpa bagarebröd, tyckte nog vår mor var slarviga och oekonomiska. Hon sa ofta: "Tänk om vi, som äro så många, skulle köpt bagarebröd, då hade vi nu setat på fattighuset." Spisbröd i tre grovlekssorter såldes till alla kategorier av Salabor men mycket till gruvans folk. Gruvfolket begärde sällan papper om spisbrödet utan ett snöre träddes genom kakhålen och så slängdes brödet på ryggen.

Det existerade också något som hette husbak, som vanligast bestod av spisbröd och skorpor. I det senare fallet fingo de hålla ingredienserna efter råd och smak. Far tog således bara betalt för arbetet. Många grannfruar kommo om dagarna med sina puddingformar för att få dem "gräddade", då far hade varm ugn. Några kommo och lånade eld ur ugnen, som togs i en skyffel för att hemma i spisen få fort fyr. Far var bussig och hjälpsam, men han höll styvt på sitt yrke. Han var ingen vän av hembagareyrket, ty baka det var karlgöra, och till det yrket fordrades lärlingsår och gesällbrev. Pappa ville aldrig höra om damernas "grädda" bröd, ty en bagare "gräddar" aldrig sitt bröd.

Far utförde nog i allmänhet det tyngsta arbetet själv. Han trodde nog inte, att det skulle gå med mindre. Bagarpojken fick smörja plåtar, hugga ved för bageriet och draga upp allt vatten från en pump antingen vid "Smebron" eller från pumpen vid Ekeby damm. Det gick så till, att vi hade en kärra och på den ett sirupsfat med löst lock, som fick flyta ovanpå vattnet, så att ej allt för mycket skulle skvimpa över. Då vi barn hade tid för skolan fick vi hjälpa till med dessa vattenkörningar ävenså med all utbärning

av bröd till kunderna i stan. Brödet lades då i stora korgar, "kålfat", och dessa buro vi på huvudet, balanserande dem utan att hålla i med händerna. På så vis kunde vi gå gata upp och ned utan att förlora balansen. Jag vill gärna ännu i dag bära föremål på huvudet. Det går liksom lättare då. På så sätt fingo såväl lasarett och epidemisjukhus och en hel del kaféer sitt bröd. Av kaféerna minnes jag bäst mamsell Sundmarks, Johanna Larssons och Sprit-Johannas. Dagen innan brödet skulle levereras, gick jag ut till kunderna och tog upp s. k. brödsvar, varvid kunderna fingo skriva in i av mej medförda böcker det bröd de skulle ha. Särskilt vintertid kunde det vara besvärligt att på kvällarna gå gata upp och ned i mörkret, ty det var långt mellan gatlyktorna. Tänk att far kunde driva denna rörelse i så många år utan egen telefon.

Far har berättat att han under sin Sala-tid som gesäll fick 5 kr. pr månad samt mat och logi för c:a 16 timmars arbete pr dygn. Hans egna gesäller fram till sekelskiftet betalades föst med 5 och sedan med 10 kr. pr vecka samt mat, logi och tvätt för samma arbetstid. Far hade i min barndom två gesäller och en lärling. Sedan minskades arbetsstyrkan.

Min far berättade ofta om att det på t. ex. 1860-talet kunde gå rätt så hetsigt till på arbetsplatserna, och ibland kunde livet stå på spel. Mästarna örfilade upp gesällerna, och dessa senare kunde nära nog slå ihjäl bagarepojkarna. Även gesällerna sins emellan kunde draga kniv. En sådan gesäll försökte dränka far, som ej var simkunnig, genom att gång på gång kasta ut honom på djupt vatten. En annan skulle just till att hugga kniven i far under arbetet, men far kom att vända sej om i samma ögonblick och räddade sej på så sätt den gången.

Sedan far börjat som egen i Sala kom som arbetssökande flera av dessa hans gamla kamrater. Jag minns en

sådan som far lät stanna, fast han ej behövde ny arbetskraft just då. Han blev kvar längre än tänkt var ifrån början. Då han tackade och skulle säga adjö, frågade far om han ej kände igen honom. Det gjorde han ej. Då påminde far honom om den gången, då han tänkte sticka kniven i honom. Mannen blev häpen och fick gråten i halsen. Far erbjöd honom att få stanna längre, men han skulle i alla fall ut på stan först och göra några affärer, så skulle han då komma åter. Efter någon timme kom bud att mannen dött ute på en gata. Han hade fått en våldsam blodstörtning, och det blev hans slut.

Emellan far och hans anställda var det gemytligt. En del stannade i många år, bland dem "Starke Arvid". Han gav bageriet på båten till slut och skulle ut och förtjäna pengar på sin styrka. Efter många år av kringflackande liv kom han för att hälsa på oss, och då var han artistklädd med bröstet översållat av glänsande medaljer.

Mor var en sjusärdeles duktig kvinna. Hon hade förutom man och sju barn bageripersonalen i hushållet. Brödbutiken skulle hon sköta om, och i rummet innanför butiken serverade hon kaffe. En pingla i en fjäder på dörren, varskodde när kunderna kommo. Dessutom skulle mor sköta grisarna, och ändå hann hon sitta i sin vävstol några stunder då och då. Vi barn fingo på så vis kostymer av tyg, som mor vävt.

Det var bara, när vi barn kommo till, som mor anställde folk till hjälp, samt naturligtvis vid marknaderna, då tjänarnas antal blev stort, men så blev då också arbetet mångdubbelt. Under vintermarknaden förvandlades hela vår bostad till kafé. Man satt till och med i köket och drack kaffe. Gästerna drogo in så mycken snösörja, att vattnet måste skyfflas ut när kvällen kom. Sen blev det att elda upp i rummen och förvandla bostaden till natthärbärgen. Det

var både dalmasar och hälsingar, och de kommo beständigt tillbaka år ifrån år. Då gällde det att maka åt sej kraftigt.

Vid två årligen återkommande storbyk hade mor en förträfflig hjälp i "Stora Karin" från Springargruvan och madam Vendelius. "Stora Karin", så kallad emedan hon var stor och stark som en karl, hjälpte också till vid slakten. Hon fick stoppa fyra sorters korv, och det gick som en dans. Det var kött-, fläsk-, lung- och blodkorv i väldiga högar. Tack vare detta och det som togs ur bageriet för hushållets räkning, behövde mor egentligen ej gå ut och handla. Specerihandlarn hade hon ju på andra sidan i förstugan. Mor behövde egentligen ej göra några uppköp mer än av smör. Det var en fröjd att se mor, när bönderna från Västerfärnebo och andra socknar kommo in i butiken med sina grönmålade smörbyttor och stjälpte ur klumpen på vågen. Innan man visste ordet av hade mor i huvudet räknat ut vad klumpen betingade för pris, om så den vägde 7,6 kg. efter 1,85 kr. pr. kg. Om bönderna sökte kontrollera så stämde det.

Matordningen var kaffe vid 6-tiden, frukost kl. 9, kaffe kl. 11 och middag kl. 1 e. m., kaffe igen och så vid 7-tiden kvällsvard, som oftast bestod av gröt. Far gillade vattgröt, ty, som han sade, det lägger sig som bomull omkring hjärtat.

Så fort mor fick stänga butiken omkring kl. 8 på kvällen behövde hon och far gå till vila, men vi fingo vara uppe längre, bara vi ej störde dem. Vi kunde från sängkammaren höra, huru far höll aftonbön. Klockan 3 skulle han upp igen.

Familjen, umgänget och församlingen

Som framgår av det förut berättade hade far och mor ej någon fritid i egentlig mening. De hade haft egen bagerirörelse i 20 år, innan de gemensamt gjorde sitt livs första

Madam Vendelius vid tvättbutten i Ahlbergs kök. I de större och medelstora hemmen anlitades nästan alltid extra hjälp för tvätten. Ofta pågick arbetet från tidigt på morgonen till sena kvällen, och dagspenningen var vid sekelskiftet omkring en krona förutom maten. Foto omkr. 1912.

lustresa. Denna resa gällde Stockholmsutställningen 1897. Vad mor då såg och hörde kunde hon aldrig glömma. Hon gick upp tidigt om morgnarna och strövade ensam omkring. Hon kunde rakt kommit bort människan. Vad vi beundrade den äkta guldbrosch, som far köpte åt mor som minne av resan.

Hade far någon sommareftermiddag ledig, satte han sej i den lilla täppan och knöt hängmattor och håvar. Han var ju son till en båtsman och fiskare i Karlskrona skärgård, så han hade fått lära sej knyta. På söndagarna mellan gudstjänsterna i Missionshuset, tog far sej ut till någon skogsbacke, ty han var naturälskare, och där strödde han snus runt omkring, där han ville ta sej en tupplur, detta för att ej ormar skulle störa honom. Innan han gick hem, gick han gärna till Enqvistens vid Mellandammen och intog kaffe och bakelse vid Rytterqvistens servering så bagare han var. Mor satt hemma då och fördjupade sej i någon bok av allvarligaste innehåll.

Mor var vetgirig, och ända till hon gick ur tiden 1934, fingo vi sända henne böcker av det mest svårsmälta slag, helst kristlig litteratur men även rent vetenskaplig, ty hon ville veta mycket och få förklaring till mycket.

Då mor och far voro hemma och hade en från möten ledig stund, samlade de oss barn i salen, där vi sutto tysta och, som de kallade det, lurade skymning. Dessa stilla stunder voro onekligen rogivande. Vi hade ett bokskåp med ganska mycket böcker, så gott som uteslutande kristen litteratur. Där var familjebibeln med bilder av Dorée och diverse andra biblar, psalm- och sångböcker såsom Ahnfelts, "Hemlandstoner" och "Lammets lov", vidare böcker av P. P. Waldenström: "Guds Eviga Frälsningsråd" i flera band, hans predikosamlingar, "Till Österland" samt "Patron Adamsson". Vi hade också "Kristens resa" samt en mycket omstridd bok, som hette något på — vad eller hur skulle Jesus handla

om han vore i våra olika situationer. Många förargades på boken och kastade den på elden, ändock att de räknade sej som "läsare". Mor gillade den och läste den om och om igen.

Poesien bestod av en diktsamling av Oscar II. För övrigt alla de band som skalden Carl Boberg utgav. Så var det barnböcker av Topelius samt läkareboken av Henrik Berg.

Romaner fick ej förekomma hos oss. Buffalo Bill fick jag på min tioårsdag av en skolkamrat, men den stoppade stora syster i spisen innan jag hunnit läsa ut den. Vi fick en gång en bok författad av J. O. Åberg i gåva av en skollärare i Ölsta, som var god vän till mor och far. Det var en historisk roman med lite älskog uti, men den hotade mor att bränna upp om vi läste den, varför syskonen gömde den på dass, där de läste nån sida då och då.

Någon högläsning förekom ej hos oss. Far och mor orkade ej, om de också eljest skulle kunna göra det. Vi barn spelade orgel och sjöng och roade oss på bästa vis, då vi ej sutto med mor och far i bönhuset, där en bänk längst fram fylldes av oss och där inga andra satte sej. Det var Lönnqvistens bänk.

Det måste ha varit välsignelse med mors och fars strävanden. Mycket bröd gav mor bort åt behövande, och far skänkte ofta allt bröd till de stora festerna i Missionskyrkan. Redan då mor var ung, visade sej hennes missionsintresse i att hon var med om att bekosta grunden till gamla missionshuset på Trädgårdsgatan. Mor var sträng men godheten själv, försiktig om allt, men ändock mycket frikostig, sant gudfruktig och ej dömande.

Fastän far och mor voro frikyrkliga hade de intet emot vår stadskyrka. Alla barnen blevo döpta av prästen, de äldre medan de voro små, men vi tre yngsta i skolåldern. Far och mor kunde ej förklara huru detta kom sej. De sa' att det bara blev så.

Att jag vid tretton års ålder yppade för mina föräldrar, att jag ville bliva döpt, berodde ej på att jag trodde att odöpta dogo osaliga, utan fastmera därpå att vi just då i läroverkets fjärde klass skulle börja läsa om dopets sakrament, och jag fruktade att min lärare skulle ställa en fråga till klassen, om där funnes någon av oss, som ej var döpt. Mor sände bud till kyrkoherde Lindberg, och jag fick gå till Bondbrunn efter mitt och mina syskons dopvatten. Det blev en högtidlig stund där hemma i "finrummet", där vi så sällan fick hålla till som barn. Kyrkoherden framställde frågor till mej och mina syskon att besvara, och därpå följde dopet.

Jag konfirmerades 1901. Till den dag vi skulle "stå på gången" hade konfirmanderna brått att i skogen samla ett gräs, som allmänt kallades jämna, och med detta dekorerades templet. Långa girlanger bundos och hängdes mellan ljuskronorna, runt altarringen och uppför predikstolen. Alla änglahuvuden fingo sina kransar i håret och en stump av jämna också mellan händerna. Det var jobbigt men vackert och roligt. Sedan vi hade konfirmerats, eller om det var strax före, bjöd kyrkoherde Lindberg oss på en förnämlig middag, såsom han varje år brukade göra. Vi delades upp på ett par omgångar. Nu visade det sig att det var klent beställt med vanor och bordsskick. Aldrig hade jag väl tidigare sett någon taga för sej köttbullar och potatis med bara fingrarna. Efterrätten, som bestod av någon frukt med vispad grädde, ja, den tog de sådana lass utav, att värdinnan ej beräknat sådan åtgång. Vi voro några, som ej kunde eller ville hålla oss framme, och vi fingo vänta till dess att köket kunde frambringa mera.

Mor och far besparades ej sorger. En kväll 1891 mistade de en dotter, ej mer än nio år gammal. Mor kom sej ej för att stänga brödbutiken utan fick gång på gång avvika från dödsbädden för att betjäna kunder. Morgonen därpå fick jag, då fem år gammal, i uppdrag att gå till mors väninnor

och be dem komma och titta på syster, innan hon lades i kistan. Jag ser hurusom två män kommer genom porten bärande kistan. En karl ser jag komma med ett lass granar med vilka han sedan gjorde en berså, där kistan med syster ställdes. Aldrig har jag senare sett en död ligga så vackert. Hon var svept i ett rött sammetstäcke, vilket nog torde vara litet ovanligt. Begravningsdagen lyftes locket utav och gästerna togo sitt farväl. Hennes begravning har jag i friskt minne. Jag gick i första ledet efter kistan, och före likvagnen gick en man bärande en svart stav med silverkula. Sex ynglingar i skolåldern bar kistan. På sina rockuppslag hade de små buketter med stanniolpapper virat omkring blomskaften. Sedan kistan sänkts togo ynglingarna dessa buketter och lät dem falla i graven. En sångkör sjöng, och jag kan ännu höra den sången, när jag vill.

Mina föräldrar, som voro gudfruktiga och tillhörde missionsförsamlingen, umgicks med likasinnade familjer. Det var nog oftast på kafferep de bjödos, men det kunde också ibland vara på verkliga storkalas, då far och mor kommo hem så sent, så far knappast behövde gå och lägga sej utan kunde börja arbetet omedelbart.

Sedan de gått runt på detta vis och kalasat, ansågo mor och far att deras tur var kommen, och fastän inte vi kunde på många områden mäta oss med andra, nog fylldes hela vårt hem med glada och tacksamma vänner. Det var då bara de äldre som kom ifråga. Vi barn fingo ha våra barn- och ungdomskalas vid andra tillfällen. Vi hade då alltid gående bord, och mor hade såväl kok- som serveringshjälp. Vid dessa fester förekom ej bara prat utan sång, musik, bön och bibelläsning samt diskussion i andliga ämnen. På samma sätt firades årsfester och bemärkelsedagar.

Förutom av Salabor besöktes vårt hem av vänner från andra håll, och de kunde då stanna kvar i flera dagar. Det

var mest predikanter, och av dessa kommer jag ihåg Färnebo-Karlsson, Nyström och Laurell från Västerås, Lindblad (sedermera bokförläggare) från Köping och pastor Hedström från Gamla Uppsala.

Min far tillhörde aldrig någon hantverksförening. För honom var det alldeles tillräckligt att vara med i Guds församling. Där hade han sin uppgift som kretstjänare genom alla år långt in i sin ålders höst. Vad är nu detta för något? Jo, församlingen var indelad i en mångfald av kretsar, och kretstjänaren skulle varje månad i sitt hem samla sin krets till bibelläsning och utläggning av texten, varpå följde diskussion av det lästa. Efter eller under kaffedrickningen lade far fram en stor rutad lista med varje kretsmedlems namn och plats för anteckning om de bidrag, som månatligen lämnades av var och en. Varje kretsmöte kunde inbringa över 100 kr. Några gav en större slant andra en mindre men alla villigt och glatt. Att som barn få sitta och åhöra huru far kunde hitta i sin bibel och veta precis i vilket kapitel och i vilken vers ett bibelord fanns att läsa var en upplevelse, och tänk vad far sen kunde sjunga. Mest älskade han Ahnfelts sånger, och dem sjöng han om och om igen, medan han bakade, så det hördes långt ut på gatan. Mest tror jag han älskade sången: "Har jag Dig, o Jesus, blott, vad skall jag önska mer?"

Oss barn lärde far sjunga en och samma sång så fort vi kunde ta en ton. Den sången tyckte vi också så mycket om. Den började: "I en djup, oändlig skog, svart av moln, där åskan slog, gick ett litet barn en gång, dagen lång." Sången hade visst 28 verser, men det var blott den första hälften av sången, som vi kunde fatta. Undra på att far sjöng Ahnfelts sånger, ty det var då han som 21-årig hörde denna märkliga man sjunga, som far började "det nya livet".

Far tillhörde styrelsen i Missionsförsamlingen, och de övriga styrelseledamöterna voro också våra personliga vän-

ner och fars förtrogna. Sammankomsterna höllos ofta hos oss, så far skulle kunna vara med för sitt arbetes skull. Då fick han komma in och sätta sej på en trästol med de övriga som han gick och stod i sin bagardräkt. Jag kan ännu i dag se dessa hedersmän för mina ögon och räkna upp dem alla. De voro: skomakarmästaren K. F. Molin, handlanden Söderstedt vid gruvan, bergsman Johansson, fanjunkare, sedermera löjtnant Wallin, grosshandlarna K. A. Andersson, August Larsson och P. A. Isaacsson, bryggaren Karl Larsson, "Skans Jansson" och missionsbokhandlare John H. Eriksson.

I bageriet kom och gick våra vänner för att hälsa på och säga ett gott ord. Det började alltid med ett "Guds frid Olaus", varpå följde ett bibelställe, och så var samtalet i gång. Mor hade sina väninnor, som gjorde på samma sätt. Aldrig något prat om väder och vind, hellre då ett samtal om den sist hörda predikan. Mor hade ofta sina syföreningar, och det var ju ingen konst för henne att bulla upp, då hon hade hela brödbutiken att taga utav.

Far och mor tog oss tidigt med till gudstjänsterna i det gamla Missionshuset. I min barndom började förmiddagsgudstjänsterna kl. 10. Dessförinnan hade söndagsskola hållits mellan kl. 8.30 och 9.30. Om nu en predikant var utav den gamla stammen, höll han en predikan på allra minst en timma. Den kunde ock bli längre. Var det sedan två lika goda talare och därtill körsång samt flera, som deltogo i den offentliga bönen, kunde ju klockan mycket väl hinna bli 1, innan mötet var slut, och då var det att gå direkt till middagsbordet för att få något i kroppen också. Ett eftermiddagsmöte och ett på kvällen var nog det obligatoriska. Böne- och offerveckor höllos möten varje kväll.

Då såsom nu ville ej veckans kvällar räcka till för alla slag av sammankomster, såsom t. ex. församlingens ekonomimöten, sångkörens och musikföreningens övningar, ynglingaföreningen Daniels och systraföreningens sammanträ-

den, den senare föreningens syaftnar och dessutom de olika styrelsernas och kommittéernas sammankomster.

I brist på passande vardagskvällar höllos söndagsskolans textutredningar under en längre tid timmen före skolans början, alltså tidigt på söndagsmorgnarna, då lärarna samlades i det lilla predikantrummet. Den unisona sången sjöngs livligare förr än nu, och med förkärlek sjöngos hemlandssånger. Många av dessa och även andra mycket sjungna och älskade sånger hava ej fått komma med uti senare utgivna sångböcker såsom varande alltför banala vad text och musik beträffar. Sånger som: "Vår Gud är oss en väldig borg, ett fäste uti stormens tid" och "Hade jag vingar, som duvan jag flög, långt härifrån". De borde passa än i dag.

En målare Sandell, jag tror från Gruvan, brukade ofta vid festligare tillfällen föredraga dikter. Många av dem hade han själv författat.

Där funnos också många fromma, om man så vill säja enfaldiga. En av dem använde sej alltid utav samma ord, när han gick inför Gud i offentlig bön: "Gode Gud, de ä så gale me oss i bå mångt å myttje, i bå de ena å de andra hänseende; hjälp oss i alla möjliga riktningar."

Ett inslag i mötena, som ej var så välkommet, var då gubben Enqvist från Mellandammen reste sej upp för att deltaga i den offentliga bönen. Många gingo genast ut, och eftersom bönen ej tycktes ha en ända, troppade allt flera av, så att han blev nära nog ensam till sist. Det var en bön, som mera liknade en brottning med och mot alla de demoner och mörka andemakter, som fanns i himlarymderna. Det hade säkert varit nyttigare för mannen, om denna brottning gått av stapeln hemma vid Mellandammen.

Sångkören är av gammalt datum. Redan på åttiotalet förfogade den över goda krafter. Körens prestationer blevo snart uppmärksammade inte bara i Sala utan ock på sångarfärder åt olika håll. Då kören en gång gjorde en turné

uppåt Dalarna runt Siljan, mottogs den med entusiasm, och i kyrkorna där konserterna höllos hälsades den med näsduksviftningar av både kullor och masar. Farbror Molin var i över 30 år körens ledare.

Damerna hade alltid förr sina huvudbonader på sej, då de uppträdde för att sjunga. Fruarna hade på 90-talet kapotthattar med hakband och rosett vid kinden. Det ansågs visst då vara bibliskt riktigt att damerna ej uppträdde utan hattar eller mössor.

Vi fingo åhöra predikningar av så framstående och kända män som missionär Fransson, Waldenström, doktor Ekman, skalden Carl Boberg, kammarherre von Holst, major von Malmborg och pastor Palmberg. Ingen hade så lätt att samla åhörare som Waldenström. Han behövde bara ringa upp någon i Sala på eftermiddagen och säja: "I kväll passar det mej att predika hos er kl. 8, om du vill lysa ut mötet." Det blev att ringa till dem som hade telefon, och så spred sej ryktet lavinartat, så att kl. 8 kunde på långt när ej alla rymmas i Missionshuset eller Missionskyrkan. Waldenström var originell i mer än ett avseende. Såväl i predikosätt som i uppträdande var han de flesta olik. Vid ett hans besök här i Sala var predikstolen dekorerad med krukväxter, men den som tog ner dem alla en för en, det var P. W. själv. Det var tydligt att han ville ha fri sikt och utrymme för sina handrörelser, då han skulle ge eftertryck åt det som han hade att förkunna. Medan P. W. läste texten för dagen satt organisten vid orgeln strax intill och bläddrade i musikboken för att få tag i nästkommande sång. Detta skulle han ej gjort, ty P. W. vred sej åt sidan och slog ihop musikboken för organisten. P. W. ville ej störas av något. Det ville till en person med P. W:s resning och auktoritet för att kunna handla så. Då P. W. en gång predikade här över 4:de budet, yttrade han bland annat: "Om mor ber dej ha den kappa hon själv burit så

bär den, kom ihåg att hon har gått i flera backar än du. Likaså tag den hatt, hon vill att du skall bära, och köp inte en som kan skrämma både Gud och människor."

Missionsförbundet sände ut evangelister — väckelsepredikanter — som fick åhörare av det slag som annars ej brukade besöka gudstjänster, men någon oro i form av störande intermezzon förekom ej under dessa kvällsmöten. Värre var det något tiotal år tidigare. Mina föräldrar berättade hurusom man en gång på 80-talet ej vågade köra ut berusade personer, som kommit in på en kaffefest och druckit brännvinskask ur kaffekopparna.

En originell farbror, f. d. skollärare, som for riket runt som målsman för söndagsskolan, var en rolig filur. Farbror Thegerström var snusare, och då han anfäktades av snusbegäret på predikstolen, gjorde han något, som endast organisten bakom honom kunde iakttaga. Han tog upp sin stora granna snusnäsduk och lade den framför sej, tog så upp dosan och strödde ut av snuset på duken, allt under det att han talade. Sedan vecklade han ihop sin duk och förde den fram och åter under näsan. Allt gick så smidigt, så ingen kunde märka någonting.

Av predikanter som voro anställda i församlingen minns jag bl. a. kandidat G. A. Österberg. Kandidat Österberg hade studerat för att bli präst men avbrutit sina studier. Han var en andens man som få men tillika mycket originell. Fast han var så till den grad närsynt, ansåg han sej ej böra bära glasögon. En lärd man, som han var, använde han sej ofta av originaltexten vid bibelläsandet och översatte vart efter han läste. Det var ej utan att texterna vann på detta, de fingo liksom en högre valör. Ingen lön ville han ta emot för sin gärning i församlingen, förutom det att han bodde på ett predikantrum. Den som ville giva honom en gåva, fick lägga denna i hans brevlåda. Då Österberg började se ut att vara i behov av nya kläder, trodde

man att gåvorna i lådan ej voro därtill tillräckliga, varför man såg om att han fick pengar till ny kostym, men dessa pengar delade han ut till behövande. Nu beställdes en kostym åt honom, men den gick samma väg. Det kunde hända att om Österberg på kvällskvisten fann ute på stan någon överförfriskad mansperson som saknade hem, så tog han honom med till sitt rum och lät honom få hans egen bädd, medan han bäddade åt sej själv på golvet.

Församlingen hade sommartid sina utflykter i det gröna även i arla morgonstund, s. k. gökottor. För serveringens skull måste vi då hålla till i närheten av någon medlems bostad. Bland sådana platser kommer jag ihåg Gudmundstorp, Josefsdal och Jakobsberg. Förutom tal och sång av kören var det ock en liten musikförening som medverkade då.

Ungdomarna hade sina egna ottor. Ute på Nystrand brukade de årligen bjuda de gamla "hjonen" på kaffe och bröd samt sång och musik, men sanningen att säja, inte vågade vi sätta oss på en stol än mindre på en sängkant, ty det var nog lite si och så med lössen där. Där funnos folk ur alla samhällsskikt. Jag förvånade mej mycket över att i en av dessa ynkliga britsar eller fållor finna en dam med det kända namnet af Forselles. Den gamla hade fått taga med sej ett litet musikinstrument, jag tror en spinett, men själv låg hon och väntade en annan värld.

I söndagsskolan gingo vi gärna utan alla de lockbeten som man nu måst ta till för att fånga barnen. Inte ens vår barntidning fingo vi gratis. Den fingo vi prenumerera på, och det som kostar något det är man nog också mera rädd om. Detta visade sej också vid årets slut. Då hade man nämligen alla nummer i behåll och gick till bokbindare Hedman och fick tidningarna inbundna. De äldsta barnen gingo i en ungdomsklass, vilken leddes av skräddarmästaren Samuelsson. Vi voro i åldern mellan 15 och 18 år.

N:o 25 . 21 Juni | Veckotidning för Söndagsskolan och Hemmet | 17 årg. 1900

Vårt dagliga bröd.

Matt. 6: 11.

Det är en stor och värmande tanke, att Gud vårdar sig om oss människor. Ännu större är det, att han älskar oss och vill vara vår fader. Jesus, vår frälsare, har lagt fadersnamnet på våra läppar och lärt oss att i bönen nalkas Gud med detta ljufliga namn. Han har med detta velat lära oss små människobarn att taga med oss alla våra sorger och bekymmer och lägga dem i hans sköte, som mäktig är och hjälpa kan.

Den svåraste och tyngsta af alla våra bördor är syndens tunga börda. Därför har vår frälsare lärt oss att lägga den bördan i Guds sköte med dessa orden: "Fader vår, förlåt oss våra skulder." En annan börda, som är nästan lika tung, och som människorna känna långt mer än syndens, är bekymret för dagligt bröd, bekymmer för morgondagen, bekymren för hvad de skola äta och dricka och kläda sig med.

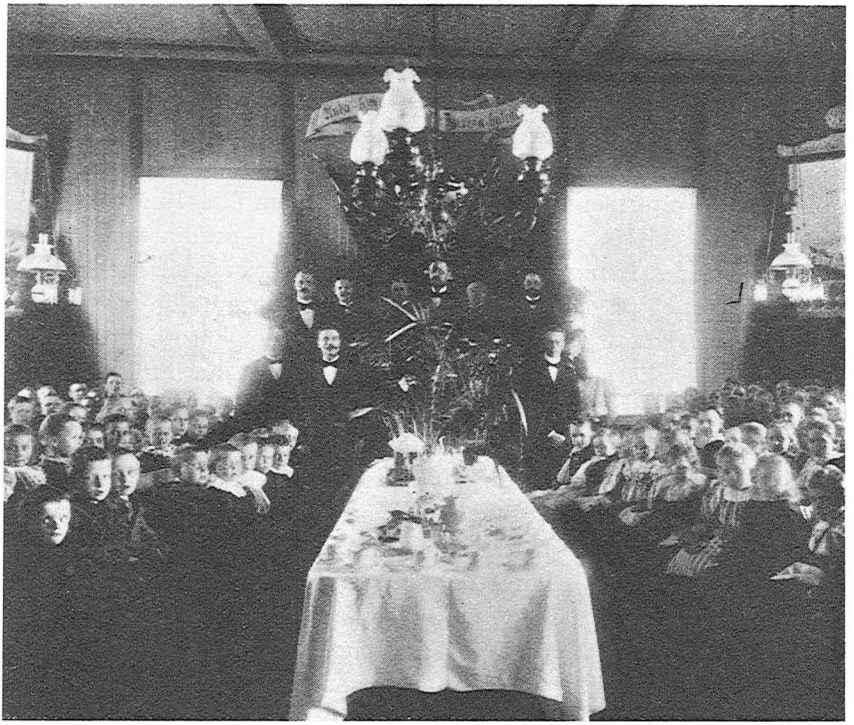

Söndagsskolfest i missionshuset trol. 1898. Söndagsskolan besöktes då av omkr. 200 barn, senare tidvis mer. Med övriga frikyrkosamfunds söndagsskolor blir det minst 300 barn, 30 % av antalet barn i skolåldern. Men då många inte gick i söndagsskola under hela skoltiden, har sannolikt de flesta barn i Sala någon gång varit söndagsskolbarn. T. v. skoltidningen Barnavännen med vinjett av Jenny Nyström.

Söndagsskolans sommarfester höllos först under några år på bönhustomten, men de utsträcktes sedermera till Mellandammen. Skolans julfester firades väl då som nu, fast nog voro pretentionerna mindre förr. Förutom kaffe eller saft fingo vi en saffranskringla med russin samt något från granen, som alltid plundrades av lärarna, ävenså en liten jultidning. Någon jultomte syntes ej till och hördes ej heller utav. Vi hade roligt ändå.

Vid invigningen av Missionskyrkan var ännu Österberg församlingens predikant. Efter honom valdes pastor Fritz Pettersson från Skövde till församlingens pastor. Med honom inträdde liksom en ny epok i församlingens historia. Pastor Petterssons förkunnelse var liksom lite ljusare och gladare, och ofta tog han med sej upp i predikstolen en välgörande humor. Det visade sej också snart att han, åtminstone på söndagseftermiddagarna, kunde få se den stora kyrkan i det närmaste fullsatt. Många som tidigare aldrig besökt en frikyrkolokal kunde man nu söndagligen få se komma med.

Hade jag fått bevista flera bröllopshögtidligheter i gamla missionshuset och t. o. m. dubbelbröllop en gång, så fick jag också i nya kyrkan tillfälle att vara på ett säreget dubbelbröllop 1904. Det var inte bara Carl Johan Ahlberg och Matilda, som då förenade sina livsöden, utan ynglingaföreningen Daniel slogs samtidigt ihop med systraföreningen. Kontrahenterna härovan hade nämligen varit ledare för respektive föreningar, som nu kommo att bilda Missionsförsamlingens Ungdomsförening.

Vad gjordes för att missionera bland utomstående? Jo, en hel del naturligtvis men bäst har jag i minnet en metod. En eller ett par personer, äldre som yngre, fick sig anförtrott var sitt av stadens kvarter. Det gällde att till en viss dag och tid medelst gratisbiljetter inbjuda till samkväm i det gamla missionshuset sådana damer och herrar ur alla samhällsskikt, som i regel ej brukade bevista någon som helst gudstjänst eller hade behov härav. Endast de som tackade ja och lovade komma fingo ta emot biljett. Biljetterna fingo en så strykande åtgång att när samkvämet skulle hållas, så fick ej på grund av det knappa utrymmet några andra än de vilka tillhörde festkommittén närvara och så naturligtvis de som skulle medverka på annat sätt. Jag fick vackert stanna utanför, men nyfiket tittade jag in genom

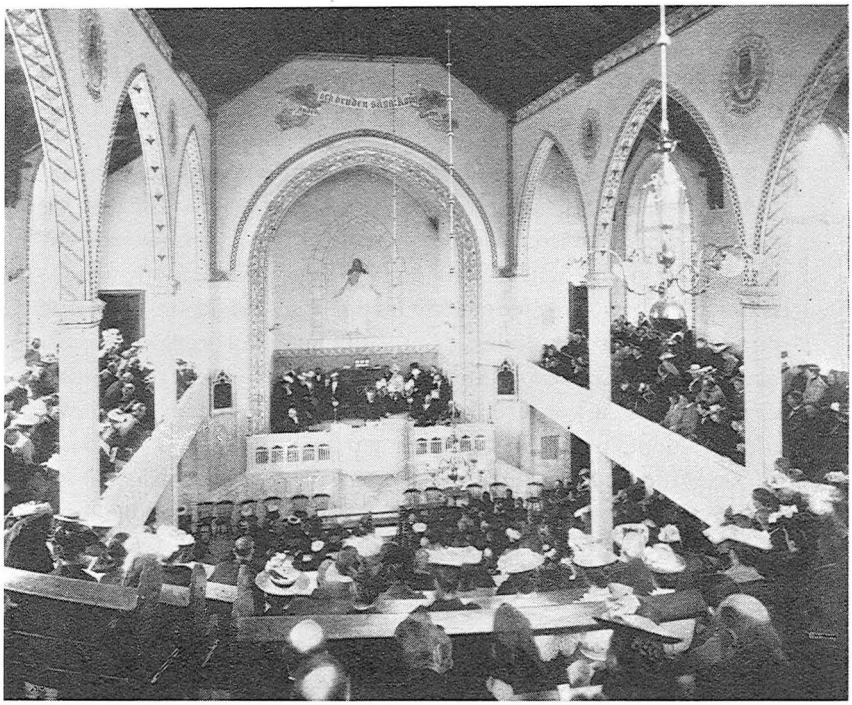

Missionskyrkans invigning 1903 med Waldenström i talarstolen. Kostnaden för kyrkobygget uppgick till 83.500 kr. Församlingen bestod då av omkr. 250 medl., av vilka de flesta tillhörde småfolket, några innehade affärsrörelse men ingen var särskilt förmögen. Det var därför stora uppoffringar församlingsmedlemmarna kunde se tillbaka på 1920, då hela skulden var betald. Samma år uppgick medlemsantalet till 350, det största i församlingens historia.

en dörr som stod på glänt, och jag fick se en syn som jag sent skall glömma. Där sutto banktjänstemän, telefonfröknar, affärsbiträden, arbetare och tjänstefolk av alla de slag. Försöket hade alltså lyckats.

Följande år började man långt i förväg bedja om att ej bli glömda, utifall att en sådan fest skulle upprepas. Dagen kom och den gången talade en notarie Schager. Framgången var även nu densamma. Jag kan ännu i dag ej förstå varför

detta sätt att missionera inte fortsatte under en längre följd av år, så mycket mer som den nya vackra missionskyrkan sedan skulle kunna giva ett större utrymme och dessutom kunnat bereda en stämningsfullare ram åt en sådan fest.

På 90-talet började i Södertälje missionshus hållas de s. k. Keswicks-konferenserna, även benämnd prinskonferensen. Dessa konferenser för det andliga livets fördjupande höllos varje år och leddes av prins Oscar Bernadotte, och som huvudtalare kallades då alltid någon av världens mest kända andliga personligheter. Man for redan från första början till dessa konferenser från allt Sveriges land men ock från utlandet, precis såsom man nu far till Caux i Schweiz. De som foro till Södertälje kommo åter till sina hemorter som förvandlade på något sätt. Lärarinnan Mathilda Agge var en av de första, kanske den första, som for från Sala, och hemkommen berättade hon för sina vänner om allt vad hon fått höra och vara med om. Min mor började längta till den dag, då även hon skulle kunna få fara till Södertälje. Jag hörde detta och ehuru ännu liten gosse lovade jag att, då jag kunde det, bjuda mor på en sådan resa. Den dagen kom, när jag år 1911 i Södertälje inköpte en affär, som märkligt nog låg mitt emot det missionshus, där dessa konferenser år ifrån år höllos. Allt flera salabor reste till Södertälje i samma syfte.

Julfirandet

Då vi barn funno att rullgardinen åt gården var nedrullad på morgonen ändock att det var ljusan dag och så förbjödos att titta ut, då förstodo vi att det inte kunde vara så långt till jul, för nu skulle julslakten börja. Hur det nu var, men nog försökte vi i alla fall, fast omärkligt, att titta lite grand i gardinspringan. På så vis sågo vi förberedelserna, men när grisen eller grisarna leddes ut, då blev

det för starkt för oss att stå kvar längre. När kropparna skulle lögas och sedan hängas opp i porten för att senare styckas, då voro vi uppe och ute.

Det började även bliva alltmera brått i bageriet nu, och därföre fingo vi ofta hjälpa till med att spritsa, som det heter, och sedan, när brödplankan blev full, var det så roligt få ropa för varje gång: "Opp igen."

Ännu roligare var det den dagen, då Stora Karins korvhögar på köksbordet utbyttes mot hacklådor och hackjärn. Sedan mor skållat en massa mandel, fingo vi sitta och hacka den, och jag vill lova att det hackades.

Så en dag funno vi på samma bord en väldig hög av fars julgubbar och bockar. Nu måste vi vara ännu närmare jul. Dessa julgubbar såldes, sedan de av oss barn dekorerats, och de hängdes nog merendels upp i julgranen för att först efter plundringen förtäras. Några koppar innehöllo de färger vi skulle bruka, och varje färgkopp hade sin träpinne. Nu var det bara att börja och låta fantasien flöda. Kullorna fingo de vackraste tänkbara randade förkläden, och masarna fingo storvästar och randade tröjärmar, hästarna utsökt vackra hästfiltar och tupparna stjärtfjädrar. Knepigare var det att finna lämpliga färger för grisar och bockar. Vår tids förespråkare för modern konst skulle säkert varit storbelåtna med resultatet. Dag för dag kommo nya gubbhögar på samma bord, men jag tror inte att vi åto upp en enda gubbe, ty de voro av vanlig vetedeg utan något gott i.

Nu kunde det inte vara långt kvar till jul, ty nu kommo stora lådor med konfektyrer och julgransgotter hem, och vi fingo hjälpa till att plocka upp härligheten. Vi visste ungefär förut vad som skulle komma, ty farbror Eriksson från Sveas i Norrköping hade för någon månad sedan haft sin uppackning i något av våra rum, och då hade vi fått äta oss mätta på godsaker. Det var båtar och remmar av

lakrits och kräftor, fiskar, råttor och cigarretter av choklad. Då mor öppnade en apelsinlåda, och vi för första gången i vårt liv höllo en sådan frukt i handen, minnes jag att toppen liksom var nådd av lycka. Vår första vindruva fingo vi smaka omkring 1905, och det var hos fröken Källström på barnbjudning. Den första bananen åt jag sommaren 1906.

Så kom då äntligen den dag då en gran inköptes och fastsattes på sin fot. En sådan fot bestod då av ett träkors. Nu räknade vi dagen före, dagen före, före dagen för dopparedagen. Men hos oss doppades det inte, och inte heller dracks det någon julglögg. Mor gjorde gott juldricka ändå genom att i den sedvanliga svagdricksankaren tömma några flaskor porter.

Dagen före julafton kläddes granen. Ljusen voro olikfärgade vax- eller paraffinljus och jag vill minnas att de voro holländska. De flaggor som sattes upp voro alla nationers, så vi barn lärde oss på så vis snart att känna igen alla länders flaggor, ty landets namn var tryckt på flaggan. Girlanger och nötpåsar klipptes hemma, och sedan konfekt, äpplen, glaskulor, glitter och vadd kommit på sina platser och julängeln i toppen, var granen pyntad.

Julaftonen lade vi barn sista handen vid våra julklappar och försökte tota till nå rim också. Först efter sedan vi hade ätit av all sedvanlig julmat och rimmat till gröten och fått, eller inte fått, grötdockan, delades julklapparna ut av någon därtill utsedd, som kunde läsa förstås. Det kunde bliva sent en sådan kväll, men nog voro vi alla uppe på juldagsmorgon och i julotta, utom mor som måste hemma vakta alla ljus i fönster, gran och transparang.

Förutom de två tända granarna i bönhuset brann det ljus i en transparang, som hängde på fondväggen. På den lästes: "Statt upp! Var ljus, ty ditt ljus kommer." Ljus brunno i bågar i varje fönster.

Vi barn hade nog inte som små så mycket sinne för julottepredikningarna. Fastmera var vår uppmärksamhet riktad mot granarna, där det rykte och sprakade och en och annan kvist brann upp. Då vi kom hem från ottan hade mor i ett av fönsterna mot Drottninggatan satt vår obligatoriska transparang. Min äldste bror Carl hade förfärdigat denna. Till fot hade den en fyrkantig träplatta och i denna en pinne, som slutade överst med en nål, på vilken roterade, på grund av underifrån kommande värme, en rund uppklippt plåtskiva. Den runda transparangen, som var fäst vid skivan, var av papp. I pappstycket, som sedan fodrades med rött silkespapper, voro utskurna stora som små stjärnor samt en jultext. Om rummet i övrigt var försatt i mörker, då transparangens ljus tändes, så tog det hela sej mycket festligt ut, och texten kunde avläsas tvärs över gatan. Då vi sutto i samma mörka rum för att iakttaga de förbigående kunde vi mycket väl höra utrop som: "Titta, nu har bagarns fått en son igen." Texten lydde nämligen: "I dag är oss fött ett barn, en son är oss given." Ja, ja, det vart ju en hel del söner, som det såg ut, under årens lopp förstås.

En julmiddag 1905 fick ett oväntat slut. Förutom vår familj, som var samlad omkring det stora runda julbordet, hade vi bageriets personal och ett par främmande, som deltog i måltiden vid samma bord.

Innan vi satte oss till bords sände mor bageripojken ned i källaren för att hämta upp det svagdricka, som ansågs gå åt. Detta dricka skulle tappas ur ett stort fat därnere. Under måltiden märkte mor att det dracks mycket mera än vanligt. Hon fick låta fylla karaffen gång på gång. Då började mor ana oråd och sa: "Jag skall bestämt be att få smaka lite, jag me, av de där drickat." Nu uppdagades det att pojken hade tappat ur fel fat. Källaren delades nämligen emellan oss och handlarn, som där hade sina

vinfat. Det blev skratt och upptåg vid bordet, som därunder rubbades på nå sätt, så att mellanskivorna lossnade och föll i golvet. Soppterrinen, som stod placerad mitt på bordet, började sjunka mot golvet dragande duken, servisen och all den goda julmaten med sig. Där låg nu allt i en skön röra, men på stämningen kunde ingen ta miste. Då vår hyresgäst fick veta om missödet, tog han det från den glada sidan, men han måtte fått sej en tankeställare om vinets förbannelse. Detta visade sej på så sätt, att han kort därpå gick ned i källaren, och lekande Gustaf Wasa slog han bottnarna ur vinfaten och lät det ädla vinet hamna i kloakledningen. Om nu detta var klokt gjort eller ens nödvändigt, lämnar jag därhän, men nog var det modigt.

Under julhelgen och mellandagarna hade vi sedan våra julklappar att ägna oss åt och naturligtvis åt de jultidningar vi varje år fingo köpa i skolan. Dessa buro namnen Jultomten och Julbocken. En del vackra julkort kom brevbäraren, farbror Andersson, också med. I sitt sällskap hade han ofta något av sina barn.

Ett år, sedan vi varit på söndagsskolans julgransfest, vågade vi inte gå in i vårt hem. Alla fönster mot Drottninggatan voro upplysta, men därinne huserade allt annat än Lönnqvistar. Vi blevo hjärtskrämda och befarade att något måste ha hänt här hemma — men vad? Emellertid troppade dessa främlingar, inkräktare, iväg ut genom butiksdörren, så vi vågade oss in. Nu fingo vi förklaring på det hela. Det var stjärngossar och Judas med pungen, som besökt hemmet, utfört sina riter, sjungit och tagit upp kollekt. Ingen av oss barn hade då tidigare sett detta skådespel, som ju eljest var en gammal julsed.

Efter nyårsdag och söndagsskolfest började julgransplundringarna i hemmen. Det visade sej merendels att dagarna ej ville räcka till för dessa, utan man plundrade till långt efter tjugondag Knut. Ibland kunde det hända

att man blev bjuden till tre eller fyra ställen på en och samma eftermiddag, och då fick man naturligtvis ej välja utan gå till den som först bjöd, om man så tusen gånger hellre hade velat gå till ett annat hem. Vi blevo, åtminstone jag, bjudna till ett tjugotal familjer. Ännu i dag kan jag räkna upp dem och tacksamt minnas huru roligt man kunde ha.

Familjerna voro: skomakarna K. F. Molins, Westlings, och Forsgrens, handlarna L. E. Wallins, Erland Larssons och Enagrius, spannmålshandlare Östers, vagnsknackare Erikssons, fanjunkare (sedermera löjtnant) Wallins, grosshandlarna K. A. Anderssons, August Larssons och P. A. Isaacssons, bryggare Karl Larssons, spegelhandlare Erikssons, barberare Lövströms, plåtslagare Nilssons och fru Sofi Olssons, fröken Maria Källström och till skolkamraten Cesar Napoleon hos sin tant Amanda Wallin, som var vår fotograf från begynnelsen. Ända ut till handlanden Söderstedts vid Gruvan bjödos vi och gingo gärna.

Ibland bjödos vi också ända ut till farbror Johansson i Ölsta skolhus. Dit fingo vi förstås åka i släde. Det var hos farbror skolläraren, som jag för första gången fick se laterna magica-bilder. Dessa bilder visades mot en vit kakelugn i brist på duk och det gick naturligtvis bra.

På alla dessa barnbjudningar, i likhet med som fallet var på de större kalas, bjöds det ofta på vattlingon. Vi barn tyckte nog det där var bra surt, men kaffe eller saft fick hjälpa oppet.

När vi så gått runt och festat om i hemmen, då brukade vi hemma hos oss se alla dessa barn hos vilka vi varit. Våra julgransplundringar talar våra jämnåriga ännu med glädje om. Tacka för det, det är inte var dag man blir bjuden till en bagare med gottbutik och där får äta sej mätt på godsaker. Huru mor orkade kan jag nu ej förstå, men det kan hända att ett 40-tal barn på den tiden

ej gjorde stort mera väsen av sej än vad ett 10-tal barn gör nu, detta på grund av vår tids friare barnuppfostran. Dessutom voro nog också våningarna förr mera oömt möblerade än vad nu är fallet.

Ville det sej slutligen riktigt väl, kunde man kanske också lyckas få följa med på de slädpartier, vilka ibland anordnades av dem av våra vänner, som hade hästar och släde. Några hade egna slädnät, andra lånade. Dessa nät voro sådana där vita, vackert virkade och försedda med tofsar. Bjällerkransarnas mängd fingo sedan göra resten för att få upp den rätta stämningen.

Partierna ställdes åt olika håll, men åtminstone en gång bar det iväg ut förbi Sala sockens kyrka, runt Saladamm och tillbaka över Ölsta och Svepnäs samt genom Söderholms tull.

Julen var över. Den varade aldrig till påska.

Barndomstid och ungdomsår

I hörnet av Bergsmans- och Brunnsgatorna började jag min skolgång i en där belägen lokal en trappa upp. Lärarinnan, fröken Persson, var ung, troligen alldeles nybakad. Hon bar två stycken mycket tjocka hårflätor, vilka voro så långa att de nådde ned till golvet, och de stora rosetterna släpade på golvtiljorna. Första gången fröken Persson skulle giva s. k. fingerstut, råkade hon med den långa pinnens bakdel slå ut en fönsterruta, ty gossen satt vid ett fönster. Det blev tårar, gossens över "stuten" och frökens över rutan. Varma sommardagar meddelades undervisningen nere på gården, som knappast var någon grön oas.

Efter två år flyttades vi över till s. k. mellanskolan, som låg mitt emot läroverket vid Gruvgatan. Jag hade det tvivelaktiga nöjet att få till kamrater en hel provkarta på oroliga och stygga element, vilka gjorde livet surt för en

alla tiders lärarinna, Ida Nyberg. Ja, hon kunde undervisa så att det vi lärde sitter kvar i minnet ännu efter mer än 50 år. Att hålla gossar av den kalibern i herrans tukt och förmaning var i sanning karlgöra, varför också magister Göransson, vägg om vägg med oss, fick träda i tjänst för verkställighet av straff. Magistern, som var far till ett tjugotal egna söner och döttrar, kunde konsten, och han fruktades väldeliga. På grund av sin långa hals, på vilken det sades att han i brist av nog höga kragar använde sej av manschetter, kallades han för Tranan.

En procession syntes varje dag draga förbi torget och ut mot Norrbytull. Det var skolklasserna ifrån skolhuset vid Gruvgatan, som på detta vis hemförlovades. Barnen på gatan i led och läraren eller lärarinnan på trottoaren. I kyrkan skulle vi gå varje söndag och sitta som ljus utan att tilltala kamraten vid sidan. I läroverket blev det varannan söndag blott. Ingen tog skada av detta tvång, om nu kanske nyttan var problematisk. Trots all kyrkogång rådde krig emellan stadens och gruvans skolbarn. Tillhyggen av olika slag användes, alltså såväl käppar som batonger och blydaggar. Det var nära nog livsfarligt på den tiden att gå och hämta Sala Allehanda på tryckeriet vid torget. På den tiden bars nämligen ej tidningen ut. Var och en fick avhämta den själv, och då lurpassade "gruvkusungarna" ska jag säga, på oss "stassbarn".

Emellan vår skola och läroverket rådde alltid krigstillstånd. Folkskolbarnen voro kattor och läroverkets elever råttor. Efter ett fältslag hade alla kattorna för att hålla krigsråd äntrat en stege, som ledde till en höskulle på skolgården. En uppmärksam råtta, den längsta utav dem alla, för övrigt min äldste bror, passade tillfället, skyndade uppför stegen och lade på haspen och stack en kraftig pinne i märlan, och så voro de alla fångade. Då lärarinnan kom ut för att ringa in sin klass, stod hon barnlös.

I denna skola tillämpades "sittakvarsystemet" och det kollektivt, d. v. s. en för alla och alla för en. Någon gång gjordes undantag för ett par av oss, men det var ju ej rätt det heller. En gång skulle jag assistera vår fröken sedan hon gått hem, men detta försök var det samma som att sätta bocken till trädgårdsmästare. Mina kamrater lämnade inga busstreck oförsökta, och en hel del passade på att smita hem genom att hoppa ut genom fönstret. En gång glömde lärarinnan sin kvarsittande klass, till dess att föräldrarna började efterforskningar efter sina "odygdspåsar". Säga vad som helst men duktiga voro vi i alla fall, som kunde lära oss Bibliska historien, katekesen och stora delar av psalmboken utantill. Hoppas att inte allt föll på stengrunden. Det var roligt på vår tid, då det ej förmenades en lärjunge att ge sin lärarinna en gåva och lärarinnan att taga emot en sådan. Jag minns mycket väl huru jag längtade efter fastlagstiden, ty då brukade far sända en påse med sina allra bästa och vackraste semlor till min fröken.

Efter avslutad vårtermin kom så den sedvanliga skolutflykten, vilken merendels gick till Johannesbäcks och Viksbergs skolor. Den senare vägen gick över "Burkens" fram emot Långforsen och Olov Jons damm. En karamellburk och ett par kraftiga trumpinnar blev till musik att gå efter, och vi hade omåttligt roligt.

Vår lärarinna i folkskolan preparerade oss som ämnade in i läroverket, och tack vare denna hennes frivilliga tjänst gick inträdesprovet med glans. Väl inkomna i denna högborg skulle vi genomgå invigningsstut, men det fick anstå till dess att det blev vinter med snö, ty snö hörde till stuten.

Undervisningen i läroverket började kl. 7, med morgonbön en kvarts timme tidigare. Från denna bön minnes jag ej att någon skolkade, och ingen begärde bliva befriad från densamma.

Då val av organist för morgonbönerna skulle gå av stapeln, var det ingen som anmälde sej, men jag knuffades fram av kamraterna, och så blev den självlärde musikanten skolans organist under fyra år mot en lön av 4 kronor per termin.

Efter rektor Westman, som avgått med döden, fick skolan en rektor C. J. M. Wahlén. Han var mycket sträng men rättvis. Han hade sina egenheter emellertid. Under det att vi läste våra läxor eller löste våra problem, gjorde han inför hela klassen allehanda gymnastiska rörelser, sedan han tagit utav sej kavaj och väst. Han putsade sin habitus genom att spotta på fläckarna och gnugga med ena armen, bet utav sina ojämna mustascher och masserade sitt adamsäpple genom att rycka och slita i det. Tänk att rektorn tillät oss pojkar att komma barfota till skolan. Nu för tiden skulle inte det gå för sig. Rektorn hade humor. En dag, då en gosse hade svårt att hålla sej vaken under lektionen, sände han denne tvärs över gatan till rektorsgården för att bedja hushållerskan om en kudde. Gossen fick sedan timmen ut vila sitt trötta huvud mot kudden, under det att han satt i sin bänk. Såg rektorn att man bjöd till och var flitig, då var han ej farlig. Därför gnodde vi också med våra läxor till dess de gingo som ett rinnande vatten utantill.

Jag hade en skolkamrat med samma förnamn som jag, och vi höllo ihop och läste våra läxor tillsammans. Hans far, som var skomakare Westling, hade märkligt nog kor. Dessa vallade vi genom stan till den tomt, varpå häradshövding Bergenstråhle sedermera byggde sin villa. Där fingo korna gå i bet, medan vi betade oss igenom läxorna.

Rektorn skulle bestämma när vi fingo börja åka skridsko på dammarna. Han gick en dag ut för att medelst en grov påk pröva hållfastheten, och hela skolan stod i spänning vid stranden. Återkommen sa han: "Ni kan börja!" Hela

skolan rusade ut, och den som var störst hade också längsta benen och kom först fram men också först ned i spat hel och hållen. Efter den dagen var rektorn ännu mera försiktig innan han gav oss skridskolov.

Vår ordinarie sånglärare var löjtnant Aminoff senior. Han var blind men det oaktat en mycket skicklig lärare. Vi beundrade honom för hans härliga sångröst men ock för hans notsäkerhet, då vi skulle läsa noter. Det gick inte att lura honom på en halvton. Aminoff var en hedersman av gamla stammen och far till löjtnant, sedermera major Aminoff, som var vår gymnastiklärare.

Vi hade också en kandidat Wulff, som av någon anledning kallades doktor. Denne var av en helt annan typ än rektorn, frånsett det att han var så klotrund att vi funno skäligt kalla honom "Klotte". Av honom minnas vi bäst hans stämma, som mest liknade en lejons rytande, samt hans stora, tunga nyckelknippa, som dansade i nacken på oss, om vi inte kunde. Särskilt var han på dåligt humör då han var kortklippt, och den snövita fläcken vid hjässan framträdde skarpare än eljest. Då voro vi rädda för honom. Emot Klotte voro vi ej snälla, vilket var mycket fult av oss, som egentligen gillade honom. Hans syn försvagades mer och mer, och till slut var han blind och måste ledas till och från skolan. Det var detta lyte vi använde oss utav. Knallpulver lades ut i den långa trappan alldeles under ledstången, och på så sätt smällde det och luktade krut, allt efter som Klotte sökte sej fram och upp.

Som kristendomslärare hade vi pastor Lindhfors, sedermera kyrkoherde i Säby och Ryttern. Han var språksam och satt och pluggade holländska, medan vi fingo läsa våra läxor. Apropå katekes så var Lindhfors bokhandelns största kund på den boken. Han hade för vana att använda katekesen som "slagträ" då vi intet kunde, eller ock skulle han medelst den slå in kunskaperna på oss pojkar. Lindhfors

var skåning och fick därför av oss öknamnet "Surlimpan", men han använde själv öknamn på oss också. I min klass satt en Ludde, som vi kallade "Lutfisken", och då han en gång bad att få gå ut och dricka vatten, så sa Lindhfors: "Jaså, du har fått lutfisk till frukost i dag." Ludde svarade: "Nej, jag har fått surlimpa." Lindhfors var nykterhetsman och avskydde all rökning. En gång ville han att vår klass skulle lova honom att aldrig röka. Vi voro tre som lovade. Om de andra höllo vet jag inte, men nog har jag hållit mitt löfte. Lindhfors samlade tidningsurklipp, som berättade om större och mindre olyckor och allehanda brott, som begåtts under rusets inverkan, och den lådan var både stor och tung, som kunde förtälja om slikt.

Vi voro ej så snälla emot denna lärare heller, emedan han tycktes vara specialist på att dela ut anmärkningar. På grund härav togo några pojkar sej det orådet före att rulla ihop en lång rotting och lägga den överst i den låda i pulpeten, där anmärkningsböckerna lågo, på det att den måtte sprätta opp i och med att lådan drogs ut. Nu skedde denna gång ingen olycka, men faran fanns ju.

En vintereftermiddag då vi skulle ha slöjd, uppehöllo sej en massa pojkar på skolgården, där en hög snöfästning hade byggts upp. Nu vankades det förut omtalade invigningsstutet. Några pojkar fingo se Lindhfors komma i närheten av fästningen, och vips fattade de om honom och slängde honom över muren till dem som där inne tog emot och gav stut åt dem som kastades in. Förmodligen blev han mottagen med varma servietter.

Vi hade ett par förtjusande damer också, en i teckning Westerlund och en i engelska Rydberg. Den senare hade nerver, men undra på det, då vi, innan hon öppnade dörren och gjorde sin entré, satte igång med allehanda flygfän, som hamnade lite varstans, sedan de uppskruvade fjädrarna inte längre förmådde hålla leksakerna uppe i luften.

Våra skolutflykter sträckte sej längre än folkskolans. Ofta, ja som regel, bar det iväg till Kila kyrka eller Sätra brunn. En gång gjordes en kombinerad järnvägs- och båtresa till Skokloster. Det blev min första såväl tåg- som båtresa, och då var jag 13 år. Det var inte så bara på den tiden att ge sig ut och åka. Jag minnes att vi gingo in i vagnarna genom dörrar på yttersidorna. Under färden på Fyrisån ville en del studenter göra sej malliga med sitt vetande och satte på oss kuggfrågor, men jag svarade då, som så många gånger under senare år, genom att framställa motfrågor, där de åkte i pumpen. Som regel kan en student sällan räkna upp mer än hälften av städerna t. ex. i Västergötland eller Småland och ibland inte ens det.

Frånsett de mer eller mindre fula pojkstreck vi gjorde oss skyldiga till i Sala och vilka jag här vidrört, kan jag ej påminna mej att rektorn någon gång behövde ingripa för att vi begått något skamligt. Man brukar säga att prästsönerna är värst, men här under min Sala-tid höll det talet ej streck. Så långt jag vet voro de alla dygdemönster, och vi alla andra sökte väl vara det så gott vi kunde.

Hur hade vi det med flicksällskap? Det är så svårt att giva ett generellt svar, men jag tror vi kommer sanningen ganska nära, om jag säger att denna tid även på detta område var fullständigt olik vår tid. Intet samröre förekom med skolflickorna, om man ej hörde till deras umgängeskrets, och då lekte man och roade sej mera som syskon än partner. Flickläroverket låg granne med vårt läroverk, men oss emellan var ett svalg befäst. Fröken Hammarskjöld höll flickorna i stil, och ville vi titta lite närmare på dem fingo vi passa på examensdagen, då ju tillträde beviljades och utnyttjades. Vi konstaterade då att dessa familjeflickor voro förtjusande små uppenbarelser på ett för oss främmande firmament, där de uppträdde i sina pastellfärgade sommarklänningar. Sedan fingo vi vänta ett år till nästa examen.

Far var åtminstone i yngre år häftig, och mor var sträng och kunde verka okänslig, men det var hon visst inte, snarare tvärtom, men hon ville ej visa detta. Vi barn fingo naturligtvis aldrig dua våra föräldrar, och vi fingo ej umgås med andra barn än de som kommo från familjer, med vilka far och mor umgicks eller kunde umgås, men med dem kunde vi få ha huru roligt som helst utan att det kostade något. Fickpengar existerade ej i vår familj, och jag tror att sådana över lag voro mindre vanliga. Vi fingo hålla till antingen inne hos oss eller på vår gård eller i de andra barnens hem, då vi inte rent utav drog till skogs och lekte där. I varje fall fingo vi akta oss för gatan, ty det inprän-tades hos oss att gatungar var nära nog det värsta man kunde bliva. På gatan fingo vi hålla till då vi barfota sutto i rännstenen för att rensa den från ogräs, eller när vi två gånger i veckan, sommar som vinter, skulle sopa gatorna, en för oss barn, som vi då tyckte, ansenlig sträcka.

Utflykter gjordes inga i sällskap med far och mor, men varje sommar och ibland även vintertid fingo vi per häst-skjuts åka ut till vår moster Thilda i Ölsta-mossen och vara där till skolan började. Där plockade vi alla de bär, som mor behövde för sitt stora hushåll, och när mor fått nog fortsatte vi att plocka ändå, och dessa bär såldes då på Sala torg. Jag vill minnas att vi för hallon ej fingo mer än 5 öre litern. Vid kronosågen, som låg vid sjön Klasbo myren, fingo vi barn vara med om ett rikt kräftfiske. Bara verkligt stora kräftor förde vi hem. De mindre, sådana som numera gladeligen säljas, dem kastade vi tillbaka igen i sjön.

Då vi kunde våra läxor fingo vi roa oss så mycket vi kunde och ville. Som mindre blev det väl mest de vanliga barnlekarna med boll och kulor, hoppa hage o. s. v. Sedan blev det ringdanser, slå lyra, spela krocket, väva vadmal o. s. v. Vi spelade ock teater i våra vedbodar och togo

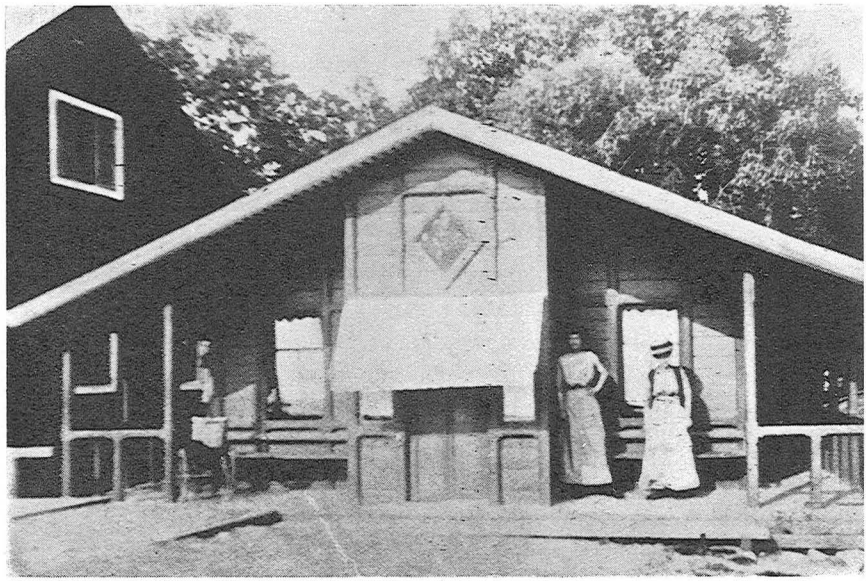

Kallbadhuset vid Ekeby damm uppfördes vid 1800-talets mitt och revs 1919. Från svalgångarna på båda sidor ledde dörrar in till fyra avklädningsrum, vart och ett med sin bassäng några trappsteg ned. Bassängerna, som var omkr. 1,5 × 2,5 m i fyrkant och skämtsamt kallades fläsklårar, fylldes med vatten från dammen då man öppnade en lucka. Badhuset besöktes av både vuxna och barn, men de senare badade också i Sagån, antingen vid Lisas göl eller på ett ställe som först kallades "Läsarbadstället" men längre fram endast "Läsa". Där höll Missionsförsamlingens Ynglingaförening till på 80-talet, men senare blev det flickornas speciella badställe. Foto C. E. Fredlund.

inträde. Ävenså hade vi vackert utstyrda karuseller, slänggungor och trapetser, uti vilka vi gjorde "Fågelbo" eller lyftade våra jämnåriga, hängandes i tåspetsarna. Kägelbana fanns i granngårdens hos Fredelins. Att gå på styltor var tjusigt, och vi blevo allt skickligare i konsten och flyttade klossarna allt högre upp på störarna, så vi till slut kunde se in genom fönstren en trappa upp.

Vi badade ömsom vid "Lisa" badställe och ömsom i "Läsa". Hade vi tid gingo vi över afterhögarna nära nog ända fram till Nystrand. Där var fin sandbotten men

också en myckenhet av allehanda blommande vattenväxter, som slingrade sig om ens lilla liv, så man uppkommen såg ut som självaste Näcken. Sågo vi på håll att badplatsen var upptagen av damer eller jämnåriga flickor, stannade vi beskedligt på ett avsevärt långt avstånd och invänta-de vår tur.

Ibland använde vi oss utav varmbadhuset, men om det var av blygsamhet inför baderskan där eller vad det nu berodde på, nog föredrogo vi kallbadhuset, även om vi skulle sitta där i timtal med vår pollett i handen för att äntligen komma i tur, och då följdes vi åt så många som möjligt för att ej väntan skulle bliva allt för lång för de övriga. Bassängen var knappt större än en fläsklår, men badet där hade ändå en viss tjusning.

På vintrarna åkte vi skridsko på dammarna. Kälke åkte vi förstås, och då fingo vi söka oss till stadens enda backe vid Johanneskapellet, och nog tyckte vi att vi lyckats bra, om vi av farten nedför denna branta backe kunde komma över bron och in på holmen. Som vuxen har jag konstaterat att backen är så gott som obefintlig, men barnet såg det inte så. Några skidor åkte jag aldrig av det skälet att jag inga ägde. Då jag 1917 var "inkallad", stod jag för första gången på skidor och lärde mej t. o. m. klara branta backar i Nynäshamnstrakten.

Inomhuslekar förekommo naturligtvis också i stor utsträckning, synnerligast vid barnbjudningar. Då lekte vi t. ex.: Denna ringen den skall vandra, invigas till katolik, nyckelorden, trumslagarleken, låna eld, vem klappar på min silverport, fria på narri; eller ringlekar som: Mor koka fisken och Bro, bro breja. Andra små lekar var: gå på bro — fall i sjön, eller bullere bullere-bock, hur många horn står opp? Dessutom förekom en massa brädspel, rävspel, kulspel och läggspel, såsom domino. Loppspelet var på modet också. Vår mor lekte ibland med oss. Hon tyckte

särskilt om ett spel som hette Halma. Men plötsligt upphörde hon att deltaga med oss, och då vi frågade om orsaken, svarade hon: "Det får Ni veta då Ni blir större." När vi blev vuxna talade hon om sammanhanget. Hon kände att hennes deltagande i leken blev till ett begär, hon riktigt längtade efter dessa stunder, sa hon, och allt som blir till ett begär, det är synd. Ja, kanske. Mor hade nog rätt hon.

Hos prosten Thorbjörnsson i Sala socken lekte jag mycket med barnen i familjen, och då kvällen kom höll kyrkoherden aftonandakt med hela familjen. Då måste vi alla falla på knä vid våra stolar, medan kyrkoherden höll bön. Sedan kördes skjutsen fram, och jag fick åka hem. Då tänkte jag på den tiden, då min morfar som kusk på samma prästboställe körde samma väg till staden.

I logar och uppe på skullar hos kyrkoherde Lindbergs fanns gott om utrymme för lekar och ståhej, och hos tant Källström bland hennes vävstolar, och på Emaus hos Wallins spelade vi krocket och roade oss på många sätt. Andra familjer funnos ock, som beredde oss glädje. Några fritidsproblem existerade ej.

Naturligtvis fingo vi ej göra några besök på kaféer och restauranger. Någon gång tog jag dock i någon god väns sällskap och slank in på Rytterqvistens eller Lundfelts för att förtära kaffe och bakelser, eller ock togo vi choklad med vispad grädde till. På modet var då ett slags punschbakelser, som folkhumorn döpte till godtemplarbakelser.

De enda nöjen utom att gå till hemmen, som vi här kan notera, var en och annan paketauktion nånstans eller förevisning av laterna magica-bilder, senare skioptikonbilder, samt naturligtvis huru många som helst kaffefester för 25 öre i bönhuset, ävenså basarer där, som verkligen voro i toppklass. Föreläsningar fattades inte och godtemplarhuset på Bråstagatan var till trängsel fyllt.

År 1896 fick jag difteri och togs då in i den gamla, nu rivna, paviljongen i Stadsträdgården, där min moster, "Sjukhus-Johanna", var epidemisköterska.

Som övriga syskon fick Johanna redan vid åtta års ålder söka plats, först som vallflicka och sen som piga. Kommen in till Sala tog hon plats som lasarettspiga. Där fick hon lite inblick i sjukvård, varpå hon tog plats som privatsköterska i bättre mans hus. Namnet Knorrings nämnde hon ofta. Där kunde det bli både hårdragning och annat som gjorde ont. Återkommen till lasarettet fick hon så småningom ta hand om en avdelning där, för att så slutligen stanna som epidemisjuksköterska, utan någon som helst utbildning. Läsa hade hon själv lärt sej, men skriva — aldrig. Doktorn var henne behjälplig med journalerna och med plakaterna över bäddarna ävenså med rekvisition av "melosinren", som moster uttalade ordet. Det enda hon sålunda behövde rita var feberkurvor och puls.

Så länge patienternas antal ej översteg tolv stycken skötte moster ensam om allt, men sedan begärde hon hjälp, vilket nog gick henne hårt till sinnes så rädd som hon var om allmänna medel, kanske mer än om sina egna.

Min far, som brukade leverera bröd till "epidemin", hörde en gång intet därifrån på ett par dagar, och varken vi eller sjukhuset hade telefon. Jag sändes av mor för att höra efter brödbehovet. Mor anade oråd, ty vi hade haft våldsamma snöfall, och det besannades vad hon fruktade. Moster kunde ej ta sej ut för snöns skull. Jag måste skaffa en skovel för att komma fram till trappan och till dörren.

Vad allt hade ej moster att uträtta. Hon skulle laga all maten åt sej och patienterna och bära omkring densamma till var och en, städa, damma, bädda, giva medicin, pensla, ge lavemang, ta feber och puls. Jag minns hur det gick till vid penslingen. En pinne med en sudd på, doppad i någonting, gick runt, fast sudden byttes ut förstås för var och en,

och vi hostade moster mitt i ansiktet, så hon själv blev liggande i difteri. Angående matordningen minnes jag bäst kvällsvarden, ty den gick nog i en nedärvd gammal stil. Det var oftast vattgröt. Vi fingo var sin tallrik med mjölk, men mitt på bordet sattes ett stenfat med gröten. Så fingo vi då med skeden hålla oss vid var sin kant av fatet och så ned med den i mjölken. Var matlusten god möttes våra skedar nånstans mitt i grötfatet — och vi som hade difteri.

I Stora Stampers bodde gumman, som smorde med professorskan Hägglöfs rissmörja. Det skulle hjälpa mot eller förebygga Engelska sjukan. Till den ändan blev också jag som liten smord av käringen, där jag stod spritt naken framför en skön kakelugnsbrasa. Hela kroppen skulle smörjas in, och tiga skulle jag såväl under behandlingen som i 24 timmar efteråt, eljest skulle smörjan ej göra någon verkan. Jag som alltid haft svårt för att tiga vaknade på söndagsmorgonen och ville ha kaffe på sängen, då Mor skyndade att tysta ned mej påminnande om tystnadsplikten. Tänk att Mor, som alltigenom var en helgjuten kristen, i alla fall på den punkten ej var vaken. Hur det var, nog hjälpte smörjan i mitt fall.

Före sekelskiftet resonerade man ej, som man nu på skämt får höra: "Ett liv och en skjorta, när mor tvättar ligger jag." Nej, då var det inte så ovanligt, åtminstone ej inom borgarkretsar, att det köptes in en eller ett par buntar väv, och så lät man en linnesömmerska sy skjortor. På så vis kunde en gosse eller yngling på en gång få sej ett dussin dag- och ett halvt dussin nattskjortor på en gång. På samma vis förfors med strumpor. Ingen gick och köpte ett par strumpor åt gången, utan ett par kg. garn togs hem, och så lät man en stickerska sticka dussinvis åt sej.

I slutet på 1800-talet använde småbarn upp till skolåldern mycket trikåkläder. För vår del blev det sedan en

period, då vi fingo gå i av mor vävda tyger, men av skräddare sydda kostymer, och till dem bars grova "rossläderkängor". Jag fick mina skor gjorda av mäster Molin, och det gick så till att ett avtryck av mina fötter gjordes i en bok så stor som en familjebibel.

Min första kostym, köpt för egna besparingar, kostade 25 kr. och min sommaröverrock 18 kr. Alla konfirmander, flickor och gossar, fingo av de sina svarta kläder. Ett par år senare fick jag av min chef en svart fin kostym. Det hörde liksom till att man i sin garderob skulle ha en svart kostym och flickorna en svart klänning.

Mor höll styvt på att man till vardags skulle vara vardagsklädd, för, som hon sa efter ett ordspråk: "Vardagsgrann och helgdags likadan." Det mente hon, var inte nå vidare att leva så. Inget hindrade i alla fall att man även en vardag fick ömsa om, om man skulle ut och bort en kväll. Då kunde man se mej, som en 18-åring 1904, komma gatan fram, som då på modet var, i en svart jaquette (smällpiskrock) med snäva randiga byxor, pikéväst med vackert mönster och granna, ofta klotrunda knappar, en krage, som vare sej den var enkel eller dubbelvikt, "retur", var den högsta som gick att uppbringa och ovanpå det hela en knallhatt eller som det också hette, plommonstop. En gnistrande kråsnål i en i alla färger skiftande halsduk samt en käpp med silverkrycka hörde ock till.

Då jag 1907 tog anställning i Stockholm utbyttes ofta knallhatten mot cylindern, som då så allmänt brukades även bara vid en kvällspromenad på Strandvägen.

Då jag vid helger som jul och påsk hälsade på i Salahemmet, hade jag och andra Salasöner, som kommit hem i samma ärende, alltid cylinderhatt, utan att någon ansåg det vara högfärd.

I vanliga fall hade en så liten stad som Sala inte så mycket av evenemang att bjuda på. Jag kommer dock

mycket väl ihåg, när Oscar II reste förbi och gjorde ett litet uppehåll för att på plattformen skaka hand med stadens honoratiores, såväl herrar som damer, alltifrån herr borgmästaren. Hans majestät gick ronden och äntrade sedan sin vagn, men blev av herr krigsminister Rappe uppmärksamgjord på att han glömt hälsa på gamle rektor Westman med fru. Majestätet gick åter ut på perrongen och klappade om den åldrige mannen. Jag stod så nära att jag hörde hurusom konungen, då han hälsade på den lilla rektorskan, tillfrågade henne om hurudan skörden tycktes bli i Salatrakten. En annan gång då konungen var på genomresa och perrongen var överfylld av Salabor som ville se en skymt av sin monark, då for han "värdshus förbi" med fördragna gardiner, ty det var lite sent på aftonen. Då hörde jag, när tåget passerat, hurusom en man av folket upphov sin röst och sa: "Man ska klä'n och fö'n, men han vålar int' visa sej."

En stor tilldragelse var bröllop. Då gick man man ur huse för att se bruden, och man fick se henne både en, två och tre gånger, om man envisades och sände bud in att gatan var till trängsel fylld av skådelystna. Det började med att en husa kom och torkade rutorna, så drogs gardinerna åt sidan, och ett par herrar trädde fram till fönstret med strålande kandelabrar. Så kom då äntligen brud och brudgum, och utlåtandet var ju alltid: "O, så söt hon är."

Årets marknader var ett stort folknöje. Vilket myller av folk och försäljningsartiklar, likt och olikt. Fru Bergström i vår gård hyrde en marknad ut sin lokal för förevisande av världens tyngsta femåring. Utropet på trappan lydde: "Kom och se Jenny Paulini, fem år gammal och väger hundrade kilo." Förutom sedvanliga nöjesanordningar och skjutbanor fanns där också marionett-teater och vaxkabinetter. Jag tyckte förstås det var rysligt, att man tillsammans med allt tingel och tangel skulle blanda in religiösa

Varje gång Oscar II passerade Sala med järnväg infann sig stadens pampar med borgmästaren, och ibland även landshövdingen, i spetsen samt stora människomassor. Kungen underhöll sig några minuter med de uppvaktande, vilka hälsade med hurrarop både vid ankomsten och avresan. Ett år passerade kungen Sala tre dagar i följd, varje gång mottagen med samma ceremoni. På natten ägde ingen uppvaktning rum, men även då infann sig mycket folk i hopp om att få se en skymt av monarken. Foto från 90-talets mitt.

saker. Där förevisades således medelst rörliga vaxbilder huru Jesus instiftade nattvarden, huru han styrktes av Ängeln i Getsemane och huru han uppfor till himmelen.

Ett sant nöje var det att få gå till vårt vackra Måns Ols och där tack vare "sjökapten Hofgren" få bli rodd runt Långforsen för tre öre, som en dosa snus då kostade.

Vid sekelskiftet såg jag den första bilen i Sala. Strax efteråt skulle min äldste bror, då nybakad löjtnant, bjuda

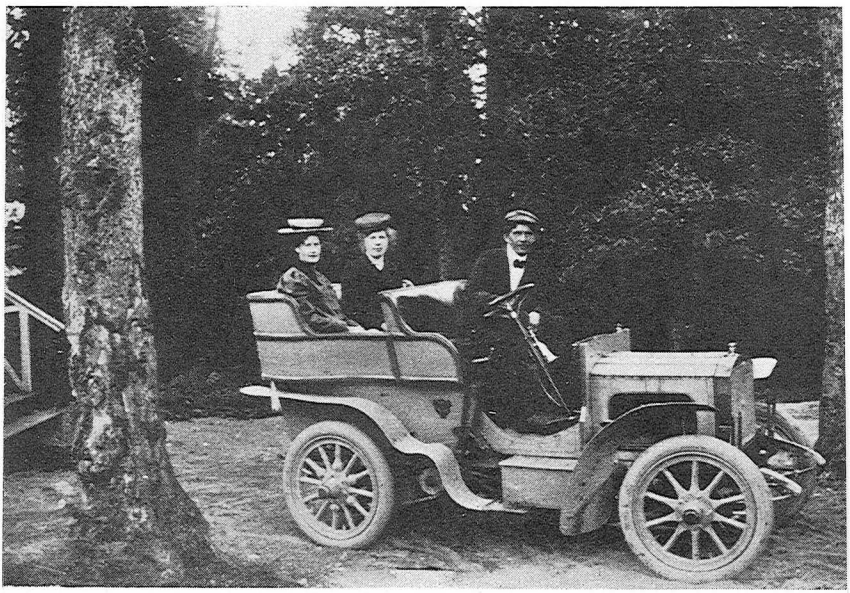

Salas första bil, som inköptes 1905 av ing. Tour för att gå i trafik, har här gjort en tur till Måns Ols. Bilen, som tillverkades i Malmö av AB Scania, var på tio hästkrafter och kunde drivas upp till en hastighet av över 40 km i timmen. Då den anlände till staden var hundratals människor församlade. Enligt tidningsreferatet gav vagnen vad yttre utstyrsel beträffar ett solitt och präktigt intryck. Fram till 1916 hade endast fem bilar och femton motorcyklar inregistrerats från Sala. Detta år skedde en kraftig ökning, men snart lamslogs all motortrafik på grund av kriget. Först på 20-talet började motortrafiken på allvar. Då kom även lastbilar och bussar. Foto Anna Hellberg 1905.

far och mor och mej på en biltur till Måns Ols. Mor hade ingen tilltro till nymodigheten, men gav med sej. Vi kommo dock aldrig längre än till vägkröken mitt för Åkra, alltså ej ens fram till Väsby, då det blev stopp, så att vi måste fortsätta fram till fots.

På 1890-talet såg man inga barn eller ungdomar på cykel. Några vuxna personer ägde velocipeder med ett ofantligt stort och ett mycket litet hjul. Det såg våghalsigt ut att använda sej av detta fortskaffningsmedel. Snart nog kom

Automobilen

är numera stationerad vid undertecknads verkstad. **Körtaxan är från och med denna dag betydligt nedsatt.**

Sala den 26 Juni 1906.

EDVARD TOUR.

Efter häst åkande personer, som önska att automobilen skall stanna, böra räcka upp ena handen
Stig aldrig ur Eder vagn, ty chauffören leder hästen förbi automobilen, om sådant behöfves.
Kör aldrig ned på åkrar eller alfagsvägar, då Ni möter automobilen, ty chauffören har sin fulla uppmärksamhet riktad på Eder häst och sköter vagnen så att ingen fara för Eder uppstår.
906

en cykel i stort liknande dem vi nu ha, fast utan frihjulsnav. Jag vill minnas, att det var apotekarens dotter som var lycklig ägare till den första damcykeln.

Vid denna tid voro i Sala sport och idrott så gott som okända begrepp. Idrottsföreningen Kamraterna hade dock startat i Sala, men den föreningen rekryterades mest från manschettyrket. En av föreningens ledare var kamrer Erik Bergström.

Omsider ringde en ny tid in också för Sala. Pelle Sörling öppnade biograf i Åhmanska gården med ingång från Drottninggatan, just där fars fastighet slutade. Vid ett besök i Sala råkade jag få se en av hans första filmer. Det som mest intresserade mej var en båtresa uppför Nättrabyån i Blekinge. Jag hade något år tidigare gjort den resan, men på filmen vart det ännu vackrare. Jag försökte sedan få far, som var från dessa trakter, att gå in och påminna sej sin hembyd, men detta gick inte.

Jag minnes också, hurusom jag natten till den första januari 1900, således vid sekelskiftet, följde lykttändaren, som nu för sista gången var lyktsläckare. Jag följde honom gata upp och ned, tills han släckt den sista lyktan. Staden skulle från och med nyår få nytt lyse.

Med stadens sista brandvakt hann jag också bliva bekant och fick honom låta mej höra, huru ett brandvaktsrop lydde, och det var mycket intressant med detta: "Klockan är 10 slagen, hör brandvaktens rop, Gud bevare staden för eld och brand" o. s. v.

Stundom kunde något ännu värre hända än eld och brand och som inte bara gällde de goda Salaborna utan hela mänskligheten. Skulle tro att det var år 1908. Många voro uppe och vakade de kritiska timmarna eller minuterna. Jorden skulle passera igenom en kometsvans, och det befarades att den kunde innehålla giftiga gaser, blåsyra och annat otyg, i sådan mängd att, som sagt, vi alla kunde stryka med. Fram på småtimmarna gingo vi dock till vila, tacksamma mot försynen, som så väl sköter detta stora urverk.

Ett utsökt vackert och mäktigt himlafenomen fingo vi beskåda jag tror år 1895. Det var en komet, som kom in i vårt solsystem och så pass nära vår jord, att det blev ett lysande skådespel. Den mäktiga, breda och yviga svansen sträckte sej över himlavalvet i riktning Norrmans—Åhmans hörna. Stora folkmassor hade samlats på torget. Inte utan att många förskräcktes och menade, att nu var den yttersta dagen kommen. Vi barn, och särskilt yngsta bror, som sedan blev astronom, undrade nog huru det skulle gått oss, om kometens kärna kolliderat med vår jord, och den smulats sönder i tusende bitar. Jag vet ej om far skrev något om denna händelse i sin almanacka. Eljest brukade han år ifrån år göra så med det som var värt att minnas. Vad han skrev samma år och dag jag föddes, det vet jag. Kommen till myndig ålder fick jag av far mitt födelseårs almanacka, som han hade sparat. Nyfiken skyndade jag att leta rätt på den första mars för att se om min födelse. Där stod bara tre ord: "Blåsigt och kallt". Ja, det var allt, som far tyckte var värt att anteckna.

Sex år i en speceriaffär

Medan jag en dag under sommarlovet år 1900 sopade fars gata, kom en bekant springpojke i J. W. Walls speceriaffär att gå förbi mej och sa att han tänkte sluta sin plats, så att den var ledig. Inkommen nämnde jag det för far och mor, och jag sändes då iväg att söka den — och fick den. Jag var då 14 år och hade gått igenom fyra av Elementarläroverkets klasser och hade nog bra gärna velat fortsätta för att bli lärare och klockare, men ödet ville något annat.

Den Tidlundska, senare Wallska gården, rymde, förutom Walls speceri- och garnaffär, även Tidlunds bokbinderi och pappershandel, Maria Källströms tapisseributik och Sofi Olssons manufaktur- och garnaffär. De sista två affärslokalerna innehades tidigare av Pantbanken och "Vin-Erik". Då var det ett ståhej ständigt på den gården, i synnerhet då Pantbanken höll sina väl besökta auktioner.

Nå, vad skulle på den tiden en springpojke huvudsakligast utföra? Jo han skulle bära eller draga ut varor till kunderna på en många gånger tung och klumpig dragkärra. Cyklar användes inte då. Familjerna gjorde på den tiden större inköp på en gång än vad nu är fallet, då många köper och lever för dagen. Ibland kunde han dock få gå ända ut till Väsby med en ostbit eller med ett paket ljus. Vidare skulle en springpojke hämta upp styckegodsvaror från il- och fraktgodsmagasinen. Det senare låg längre bort då än nu, och vägen dit var genomusel. Vid regntid sjönk hjulen ner i leran en bra bit på väg mot navet. De tyngre varorna såsom kaffe, socker, mjöl, sill, salt och sirup slapp han köra, ty sådana varor kommo i vagnslaster och forslades upp utav en åkare.

En springpojke kunde då som nu bli bjuden t. ex. på kaffe, då han kom med varukorgen till kunden. Ibland kunde han få en dricksslant. Det stannade dock oftast med en

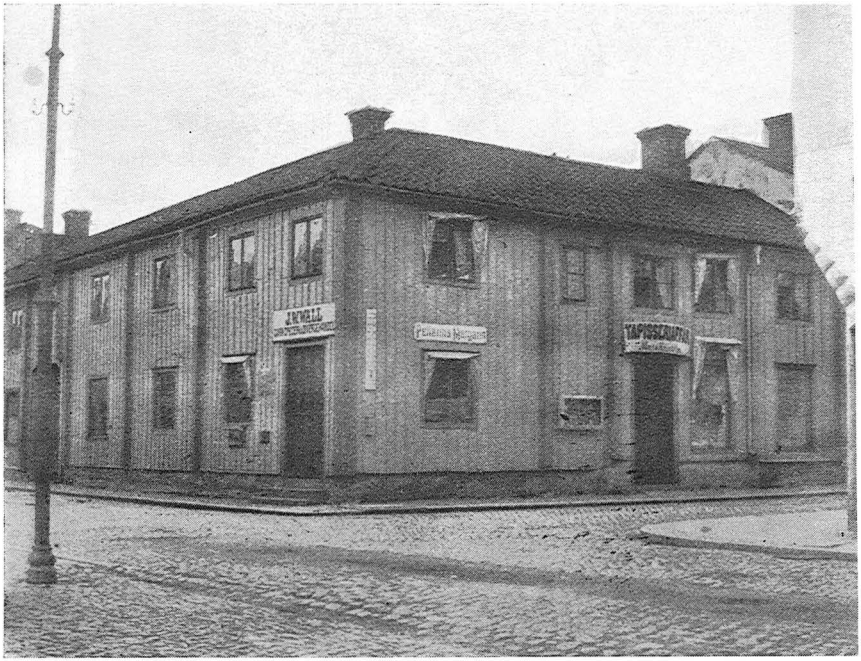

Handlanden J. W. Walls gård vid St. Torget före ombyggnaden 1909. Det var vid Torget och efter Norrbygatan handlandena i äldre tid slog sig ner, men allt eftersom handeln blev mer specialiserad, och butikernas antal ökade, togs även andra gator i anspråk. Till skillnad från ståndspersonernas hus var handlandenas i allmänhet uppförda i två våningar med butiken på nedre botten och bostaden i övervåningen.

tioöring. Jag kan ännu idag se dessa prydliga gamla damer Nordencreutz, vilka alltid hade sina tioöringar, som lågo och väntade på mej på spiskupan.

Redan en timme före öppningsdags, som var kl. 8 och kl. 7 på lördagar och till helger, skulle pojken vara på sin plats i färd med att städa och att skura ost-, fläsk- och jästknivarna, vilket jag så här långt efteråt törs tala om huru det tillgick. Man tog en trasa och på den krossad trippelsten samt spottade så mycket som det behövdes i trasan, och sen var det att gno för glatta livet. Fotogenlamporna i

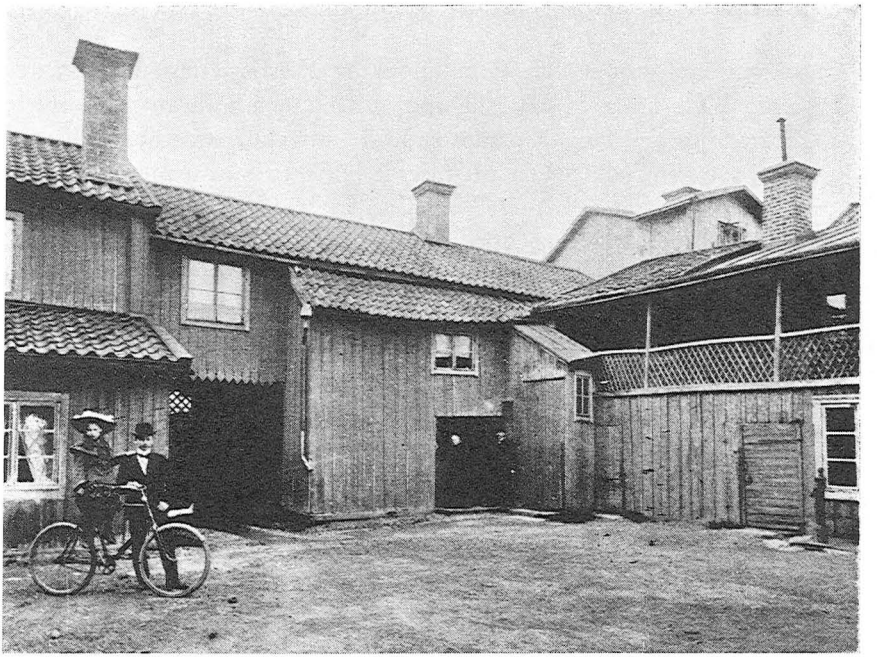

Samma hus inifrån gården. De raka trappuppgångarna utanför byggnadskroppen är ett ålderdomligt drag. Efter sekelskiftet uppfyllde huset inte längre tidens krav på modernitet, varför det byggdes om 1909. Butiken utvidgades och övervåningen byggdes helt ny, med undantag för partiet till höger om porten, som förblev oförändrat. Walls speceriaffär blev därefter den största i staden. Foto 1904.

affärslokalerna och således även i skyltfönstren skulle fyllas och putsas blanka, och när det var avklarat började påfyllningen av fackens lådor och burkar, ja även bingarna skulle fyllas. Det var egentligen de starkare biträdenas syssla, men jag ville visa mig duktig och ta en hundrakilos säck på ryggen och bära den från magasinet och över den stora gården till bingen inne i butiken och tömma säcken där, men också se till att varje såda kom ur. För att detta skulle lyckas vände jag ut och in på säcken. Min belöning blev nu den, att jag från den första dagen och till den sista fick skö-

ta om inbärandet och tömmandet av flera säckar per dag, ävenså att rulla in och slå upp silltunnor i affären och att borra upp och lägga upp fotogenfat i ett stall, som användes som fotogenupplag. Om nu tiden räckte till ännu mera, fick jag emellan varje ärende passa på att räta spik, knyta tillsamman snörstumpar, vika påsar och göra strutar.

Något rullpapper för omslag användes då ännu ej, utan det var en sorts karduspapper i olika färger, som risvis lades upp på disken. Bredare, brunt papper fanns för större paket, men de lågo vikta i böcker. Påsar fick man ännu hushålla med, och de som användes voro ovikta i botten. I stor utsträckning använde vi oss av strutar, som måste göras mycket väl, om man i dem skulle kunna expediera t. ex. 1 kg. risgryn eller 1 kg. salt, för att nu ej tala om sirup och ättika, om någon glömt sina burkar och glas hemma. Att göra en rätt knut ansågs också mycket viktigt, och att många såväl köpmän som biträden, i våra dagar ej kan det, vet vi, som ofta på gatorna tappar våra paket, emedan knuten gått upp. Många biträden gör 3 à 4 knutar på varandra för att tro sej vara på den säkra sidan. Om struten skulle hålla att slå i diskkanten hundra gånger, så skulle en rätt knut inte glida upp, om man så bure paketet till Rom.

Varje torsdag tjänstgjorde jag som "sirupsjanne". Då skulle en massa buteljer av olika storlekar göras rena och fyllas med sirup. Den kalla årstiden var nu detta svårt, men genom att först värma sirupen, så den rann som vatten, gick det bra. Åtminstone en gång i månaden måste silldiskens balansvåg skuras ren. Då kunde Salaborna få se en yngling ligga nedom "tvättkäringarna" på Smedbrons klappbrygga. "Stora Karin" tyckte nog inte om att jag "sillade" ner hennes "klappvatten", men hon gillade mej så mycket mer.

En gång i veckan vankades det rena blåförkläden, men det var just detsamma att vara aktsam om dem, ty det slog

aldrig fel att det blev just sillpackning som kom att inviga det rena plagget. Förklädet fick tjänstgöra som handduk, och på så vis kan man ej påstå, att det skyddade kläderna nå avsevärt. Lakrunna tunnor med sill måste ju packas om och ny lake göras, oavsett om det var vinter eller sommar. Huru många gånger har jag inte stått i smällkalla vintern ute i snön och packat om sill, så blodet runnit om fingrarna. På den tiden existerade ej silltänger, utan det var att med uppkavlade skjortärmar handplocka sillarna.

Otur hade vi nog lite till mans vad gäller passningen av sirupen, som på vintern rann så sakta i det kalla magasinet. Vi hade ej tid att stanna och vänta tills kärlet blev fullt, utan vi skulle naturligtvis komma åter om en stund, en stund som på grund av glömska ej kom förr'n massor av den söta varan nästan täckte det ej allt för rena magasinsgolvet. När nu olyckan hade hänt var ej annat att göra än söka få upp så mycket som möjligt. Chefen dömde detta slarv ganska milt.

Vår tids moderna och därför också mer hygieniska affärslokaler sakna nog nödiga utrymmen, lagerlokaler, magasiner o. s. v., och detta omöjliggör ofta en rätt uppdelning av varuslag. På det området var det bättre förr, då det kunde hända att en lång rad av olika uthusbyggnader var en tillgång för gårdens köpmän. På några områden var det strängare förr än nu. Ingenstädes fick tobaksrökning förekomma där varor förvarades.

Vi hade ingen bestämd mattid utan det var att passa på när det gick för arbetet, och undan skulle det gå, om allt skulle hinnas med. Inga möjligheter funnos att kunna komma undan någon minut för vila. Behövde man "gå ut på gården" fick man allt vackert med mössan i hand gå in till chefen på kontoret och be att få gå ut. Det kunde hända att man ej hunnit just mer än till "ort och ställe", då man hörde en röst, som kallade en till ordningen igen: Fru An-

dersson väntade på varorna, som hon måste få genast, eller Petterssons skulle ha sina varor med tåget, som skulle gå om ett par minuter.

Med stängningstid var det både si och så, kanske mest si, och efter stängningen höllo vi oftast på med uppvägningar av varor. Socker, gryner, salt och alla mjölsorter skulle vägas upp i olika storleksordningar för att underlätta försäljningen på fredagar och lördagar. Klockan kunde bli både 11 och 12, ja mera, men det var lika roligt för det. Gick chefen upp ifrån kontoret innan vi slutat, voro vi angelägna att han skulle få veta huru länge vi höllo på, så att när allt var klart dängde vi en tiokilosvikt i golvet så huset skakade. Chefens bodde ju ovanpå, så det gjorde nog sin verkan.

Nu för tiden vill gärna en nyanställd springgosse redan första dagen expediera och gå och röra i kassalådan. Sådant var otänkbart förr. Först efter ett par år fick man börja expediera något litet, kanske då oftast sill, och det var sannerligen ej alltid det lättaste. Ofta fick man kavla upp skjortärmarna så långt det gick och så ned med hela armen i en ej alla gånger så tranfri lake för att få tag i sillarna på botten. Inte ens då fick man till en början själv lägga ned pengarna i kassan.

Alla "de fyra ståndens" hörde till vår kundkrets. De "högvälborna" bestod som kunder betraktat av bara trevliga människor. Enär dessa i alla fall skulle anses vara liksom lite "viller" eller "välknare" än de andra, skyndade vi alltid fram med en stol åt "lilla nåden" vid hennes inträde i affären. Vi levde ännu i en tid, ej långt ifrån de gamla måttens och vikternas tid, och på grund härav blev chefen en dag uppringd av en societetsdam som förklarade, att hon kommit i delo med sin man, om huru mycket 50 gram var uttryckt i hekto, och nu önskade hon att chefen skulle slita tvisten. Då dessa damer, och andra med för den delen,

skulle till jul inköpa ingredienserna till sina otaliga slag av julkakor, då haglade det av kakrecept med skålpund, ort, lod och strukna teskedar. Det var bekvämast så för kunden men knappast lämpligast för handlarn i julbrådskan.

Vi hade de flesta av ortens prästfamiljer som kunder. Att de voro goda kunder förvånar inte, ty dessa familjer voro som regel barnrika, och dessutom lär ju ej prästsäcken bli full enligt ett ordstäv. Jag fick det stora förtroendet att lördag efter lördag köpa, avhämta och vidarebefordra deras flaskor eller kaggar till vederbörande. Inköpsstället var hos fru Grönblad i en lokal under Stadshotellets festivitetssal.

Allra största kunden var nog i alla fall bonden. Det var ej småsmulor som ett sådant hushåll köpte för 50 år sedan, då de spände för och körde till stan. Till en eller ett par stora sockertoppar hörde som regel 5 eller 10 kg. kaffe, oftast Rio och en "påssa" av Sunde och Sankes cikoria, för att kaffet skulle bli klart och blankt. En medhavd kopparflaska fylldes med sirup. Ofta köptes $^1/_1$ tunna sill, eljest ½, ¼ eller en åtting, och 5 kg. lös anjovis i en flaska var ej ovanligt. En lördagsförmiddag kunde man ej komma fram i lokalerna för med varor överfyllda lockkorgar. Då butiken på lördagarna var till bristningsgränsen fylld av pratande bondmoror, kunde man ej för sorlets skull uppfatta vad som sades, men då tog chefen resolut och gick omkring med en burk av den tidens största karameller, Bismarksklumpar, och bjöd över lag. Käftarna låstes, och det blev åtminstone för en god stund tyst.

Litet stölder eller snatterier förekom nog ibland och uppdagades. En bondgumma, rik för övrigt, passade på att stoppa en sill i sin kjolficka då hon trodde att ingen såg det. Chefen såg det, och när affärerna skulle göras upp bad han gumman ta upp sillen, så skulle hon få ett papper om den. En hade i magasinet stoppat innanför rocken en långan rad hopbundna korvar, men en gled ned och hängde där bak som

en svans, då han kom in i affären. Chefen sa: "Jaså, Karlsson har skaffat sig svans nu." Det var inte så roligt.

Kreditsystemet var en plåga mycket mera förr än nu, men i regel vågade man gå och björna, även om det ej alltid gick att få betalt, utan de årliga förlusterna blevo betydande.

Ur minnet kan jag här relatera priser å några varuslag åren efter 1900. Toppsockret, som då såldes mest utav, ty varje hushåll hade ju i sitt kök en hacklåda för socker, kostade 57 öre, hel topp 55 öre. Strösockret kostade något öre mindre och bitsocker något öre mera. Vetemjöl kostade 25, rågsikt 23, ärtmjöl 20 och rågmjöl 18 öre. Norsk slofetsill, höstfångst, kostade per tunna (90 kg.) 18 kr., vårsillen 16 kr. Anjovis eller bresling, som dom sa, kostade 50 öre kg. och såldes också verkligen kilovis. Krossade havregryn stod i 25 öre, men så kom just då i marknaden s. k. ångpreparerade gryn och de kostade 30 öre. Kärnsåpa 30 öre. Då den gröna såpan kom ut vid den tiden, ville först ingen ha den. Lantbrukarna köpte den för sina "kräk" i lagården. Smöret kostade 1: 80, men margarinet betingade bara 1: 20. Ljus, export, 40 öre, sekunda 50 öre, prima 55 öre och kanalljus 60 öre, salt 10 öre och tändstickor 10 öre. Av kaffet kostade Rio 55 öre och Santos 60 öre, men vid köp av 5 kg. var det 5 öre billigare pr kg. Bättre sorter funnos i prislägen 70, 80, 90 öre och 1 kr. Allt kaffe var då ännu orostat. När det rostade kom i marknaden omkring 1902 var priset 1: 50 och 2 kr., men då var det blandningar av flera sorter. Tre öre var priset för en fylld snusdosa. De snusätare som ledo utav ekonomisinne skaffade sej ofta stora blanksvärts- eller lutpulveraskar, som de ej heller ville betala mer än 3 öre för fyllda och packade. De menade dosa som dosa. Jag och mina kamrater fingo rykte om oss att vara oövervinnliga i att "draga dosa". Sällan expedierades snus utan att vi skulle draga dosa med kunden. Snuskunden ovetande hade vi under disken alldeles intill snuskaggen en burk

med krossad harts, och sedan vi fyllt dosan, doppade vi ett finger i hartsburken, och sen satt dosan som i ett skruvstäd.

Ibland nojsade vi med kunder på andra sätt, som t. ex. då en gumma från Kolarhagen kom in en dag. Sedan hon handlat färdigt, lade vi i botten av hennes korg en påse, på vilken ej snöret var avklippt. Gumman tackade och gick, och vartefter matade vi på från nystanet. Hon gick tvärs över torget, och vi släppte på mer och mer av snöret. Då hon vek av i fröknarna Öbergs hörna och in på Gruvgatan klippte vi utav, men dessförinnan hade vi ryckt några gånger i snöret, och för varje gång hoppade gumman förskräckt till, tittade i sin korg, men då hon intet såg, la hon på locket igen. Innan hon hann hem måste det ha hoppat ofta i korgen.

Det fanns gamla butikslokaler förr inom speceribranschen vars lådfack sågo ut som veritabla såll. D. v. s. fackens baksida hade blivit så av otaliga råtthål. I dessa facks lådor hittade råttorna generation efter generation lika bra som någon bodbetjänt. De visste precis i vilket hål de skulle in för att få sej ett russin, en korint eller mandel, likaså trivdes de gott uti grynlådorna. Ett biträde berättade mej en gång, att han måste avleda kundernas uppmärksamhet på lådorna, medan han genom upprepade ryckningar i respektive lådor fick råttorna att skyndsamt begiva sej bort bakvägen, samma väg de kommit alltså. Hade han ej gjort så, hade ju risken varit stor, att råttorna hoppat ut på golvet och kunden ut genom dörren för att ej vidare besvära den köpmannen med sina uppköp.

Nu kommer jag till kapitlet om avlöningen. Huru mycket får jag i lön? Det är numera den första frågan. Det var ej riktigt så förr. Först ville man liksom visa vad man dugde till, och så ordnade sej lönefrågan automatiskt. Man tog ej springpojksplats såsom en mellanstation till något annat utan som en skola för tilltänkt köpmannabana. Under mitt första år fick jag som 14-åring endast kosten och bodde

i mitt hem. Den dricks jag fick räckte precis till kläder och skor, och mera behövde jag ju inte. Nöjen fick man ha som ingenting kostade, på sin höjd 25 öre för en kaffefest i bönhuset. Min chef, som uppskattade mitt arbete, gav mej i gratifikation redan första åren inte mindre än 40: — kr. Det blev en tia på hösten, tio till jul, tio till min konfirmation och så tio kronor för resa till Gävleutställningen år 1901. Efter första året tillkom 2: — kr. i veckan och sedan ökades lönen varje år med 1: — kr. pr vecka, så att jag 1906, då jag flyttade till ny plats, hade kosten och 7: — kr. pr vecka.

Själv har jag bara de bästa och vackraste minnen från min första anställning. Jag räknades i likhet med mina arbetskamrater såsom familjemedlem, och man kände också att man verkligen var det i helg och söcken. Vi deltogo även i måltiderna på sön- och helgdagar, ävenså vid familjens fester.

En julafton, då vi stängt vid 9-tiden och hade klätt om oss för julfirandet och bara stod och väntade på bud uppifrån att det var serverat, och chefen satt på kontoret och lade sedlar i våra julklappskuvert, knackade det lite försynt på dörren, och in kommer gumman Johansson i sin vanliga slitna, fransade schal, hållande sin, också den, vanliga fotogenkvartersbutelj och ber att få köpa för 5 öre fotogen. Jag såg rött ett ögonblick, ty jag visste att sista fotogendroppen gick åt till sista kunden och att det i stallet ej såg så inbjudande ut efter en "hästdag" i den större stilen, men med tanke på julklappen sa jag intet. Jag svepte om mej en tomsäck. Fatet borrades upp, och medelst en landgång fick jag det på sin plats. Gumman fick sin fotogen och jag min jultia.

Julfirandet kunde draga ut på tiden med familjens julklappsutdelning, i vilken även vi anställda hade våra paketer till chef med fru och dotter. Därhemma sutto mina

Familjen Wall i den nya våningens salong. Möbler i nyrokoko blev moderna vid 1800-talets mitt och höll sig populära som salongsmöbler i över 50 år. Stolarna vid väggen var nytillverkade 1909. Den storblommiga mattan är typisk för den efter sekelskiftet moderna jugendstilen.

föräldrar och syskon och väntade med julklappsutdelningen till dess jag kom hem. Det blev sent men roligt.

Hos chefens följde nu en rad av julkalas för "de fyra ståndens". Allra sist kom barnkalaset, och då vill jag lova att golvtiljorna var nära att svikta, och taklamporna i underliggande affärslokaler svängde i takt med danserna.

Då teatersällskap gästade Sala köpte min chef inte bara biljetter till sej själv, utan vi anställda fingo ock våra bil-

jetter. Min stränga uppfostran förbjöd mej att bevista något dylikt, men då fick jag alltid motsvarande i kontanter.

Då ett barn i familjen dog fingo vi alla som voro anställda i affärshuset, såväl expediter och springpojkar som också de två jungfrurna, fullständig uppsättning av sorgkläder, så vi alla kunde deltaga i sorgehögtidligheterna. Då några år senare en springpojke dog i nervfeber, höll min chef inte bara hans begravning. Eftersom gossen saknade anhöriga, fick stoftet sin viloplats i chefens familjegrav.

Samma dag jag fyllde de 20, alltså den 1 mars 1906, lämnade jag denna min första anställning och därmed Sala stad. Min chefs fru gav mig vid avskedet en kram och familjens porträtt inramat. Chefen själv gav mig 150: — kr. som gåva för sex års tjänst, emedan, som han sade, jag hade haft väl lite betalt för arbetet. Jag fick något mera också — goda råd. — "Om Albin en gång ämnar bli sin egen", sa han, "så räkna aldrig med släkt och vänner. De kunna vara bra att ha, men som kunder kan man ej leva på dem bara. Det måste till andra och det i myckenhet." Likaså sade han mej, kanske väl mycket pessimistiskt: "Det går i min tid och kanske i Albins, men sen ser jag att det blir svårt för den fria handelns utövare."

Med dessa ord ringande i mina öron gick jag ned till stationen för att tillträda plats i en större bruksaffär som förste man. Alla mina tillhörigheter rymdes i en resväska. Det står någonstans att Guds välsignelse gör rik. Skulle jag flytta i dag ginge det ej lika lätt, med hustru, barn och barnbarn, gård och grund och massor av "prylar". Emellertid stod nu denna söndagsmiddag minst ett dussin vackra flickor nere vid stationen och väntade att få blomsterbekransa mej vid avfärden. Då tåget gick hurrades det väldigt, varför man på tåget sedan frågade mej, om jag skulle ända till Amerika. Mitt svar måste bli: "Nej, ända till — Västanfors."

Signe Sege:

Storhushåll i en köpmangård

Vår gård var belägen vid Stora torget i Sala och omfattade ett halvt kvarter. Där fanns två bostadshus. Det ena, en tvåvåningsbyggnad av trä med brutet tak och vindskupor samt trapphus, låg i hörnet av Torget och Drottninggatan. Det andra, också en tvåvåningsbyggnad av trä med trapphus, var beläget vid Drottninggatan.

I huset vid Drottninggatan fanns å nedre botten en bostadslägenhet samt en liten butik, en tid mjölkaffär och senare blomsteraffär. En trappa upp var en bostadslägenhet samt i vindsvåningen en fotografiateljé.

Bakgården omgärdades av en låg uthuslänga, som var försedd med inkörsport från Borgmästaregatan. I denna länga fanns magasin, vagnslider, stall, svinhus och, som vi tidvis hade ko, även ett utrymme för denna. Vidare fanns det ett uthus i två bottnar, som gränsade mot granngården. I detta var inrymt å nedre botten brygghus (tvättstuga), magasin, vedbodar, gödselstad och slaskrum. Ovanpå brygghuset och vedbodarna funnos magasin, och över gödselstaden lågo gårdens avträden.

På nästan varje gård fanns förr någon liten trädgårdstäppa. På vår gård fanns två sådana med fruktträd, bärbuskar, syrener, blomrabatter och gräsmattor. Den ena låg mellan de båda bostadshusen efter Drottninggatan, den andra vid Torget. Båda var avskilda från den övriga gården

med staket. Mot gata och torg inhägnades de av höga plank. Planket vid Drottninggatan var försett med en gångport.

I bostadshuset vid Torget voro å nedre botten min fars porslins- och speceriaffärer inrymda. Dessutom fanns ett kontorsrum och ett lagerrum. Min far hade övertagit porslinsaffären 1885 och speceriaffären året därpå.

En trappa upp låg en bostadsvåning på fyra rum och kök där vi bodde, och på vinden voro två rum inredda. Möbleringen var ganska enkel. I salen hade vi ett möblemang i svart, bestående av en hög skänk med rundade hörn och en hylla med skuret överstycke, ett matbord med stolar, som hade höga svarvade ryggstöd och rottingsitsar, små runda bord framför fönstren och mellan dessa en orgel. Små snidade hörnhyllor med någon statyett eller vas och ett högt bokskåp med glasdörrar fullbordade inredningen. Möbleringen växlade givetvis under årens lopp. Orgeln byttes ut mot ett pianino, bokskåpet flyttades in i ett annat rum, och en modern divan placerades mellan fönstren.

I sängkammaren hade vi en tvåmanssäng, sedermera utbytt mot två imperialsängar, barnjärnsängar, en låg lång byrå, en förgylld spegel med bord, ett runt bord i två halvor mitt på golvet, en gungstol, andra stolar, symaskin, lavoar och en låg korgsäng på hjul för den minste.

I mormors rum fanns en stoppad utdragssoffa, en gustaviansk säng, högt uppbäddad på dagarna, en liten behändig soffa, utdragbar på bredden, ett Stjernsundsur, en skänk där mormor förvarade sina hemgjorda medikamenter, kamfersbrännvin, malörtsdroppar, liniment m. m., och där hon efter strumpstoppning lade in familjens strumpor i prydliga rader. Ett bord, en puff, stolar och en kommod fanns också.

I matrummet, där kontors- och butikspersonal samt familjemedlemmarna i vardagslag intogo sina måltider, fanns förutom en stoppad utdragssoffa, där barnjungfrun logerade på nätterna, ett matbord med stolar omkring och en byrå.

K. A. Anderssons hus vid Stora Torget med speceriaffären till vänster och porslinsaffären till höger. Ursprungligen var endast en butik inrymd i huset, och i stället låg köket till övervåningens bostad på nedre botten men när efterfrågan på butikslokaler ökades under 1800-talets senare hälft togs i de centralt belägna gårdarna så många utrymmen som möjligt i anspråk för affärsändamål. Stenhuset till vänster tillhör samma tomt. Det byggdes 1894. Foto 1895.

I köket fanns en utdragssoffa, där två av jungfrurna lågo, ett bord, stolar och kommod. I ett hörn av köket var en liten garderob med ett talrör ned till kontoret. När det blev matdags ropade man "matbud" i röret.

I alla rum fanns vita kakelugnar med blanka mässingsluckor. En del hade också nischer, där man kunde torka våta vantar och värma småbarnskläder.

I vindsrummen, som uppvärmdes med kaminer, bodde farfar i det ena och drängarna i det andra. På vinden fanns

också en s. k. låsvind, där bl. a. jungfrurna hade sina tillhörigheter i byråar eller koffertar.

Familjen bestod av far, mor, sju barn — födda mellan 1888—1897 — mormor, farfar, till år 1893 även av morfar och senare också av en moster. De av de anställda, som ej voro gifta eller hade sina hem i staden, hörde också till hushållet. På vintrarna hade vi tre jungfrur: köksa, husa och barnjungfru. På somrarna, då vi hade hushåll både i stan och på landet, hade vi fyra. Tidvis bestod hushållet av 25 personer. Vi hade husläkare som kom hem när någon var sjuk, skrev recept och ordinerade. Arvodet betalades en gång om året.

Kl. 6 började dagen för ett flertal hushållsmedlemmar. Under vintertiden skulle brasor tändas, likaså fotogenlampor, i alla rum. Skolorna började tidigare då än nu. Kl. 7 vill jag minnas att pojkarna hade morgonbön. Flickskolan började något senare. Affärerna och kontoret öppnade kl. 8, och där skulle det eldas i kaminer. Dagens första mål var kaffe med dopp över lag, för skolbarnen också. De mindre fick välling eller dylikt. Så vidtog bäddning och städning.

Nästan alla bäddmöbler voro förr utdragbara. Det betydde att vid morgonbäddningen alla sängar och soffor skötos ihop. Dunbolstrar och kuddar lades i botten, de hopvikta lakanen och täcket överst. Virkade sängöverkast lades så över sängarna och locken på sofforna. Man vann härigenom ett större golvutrymme under dagen. På kvällen drogos så sängar och soffor ut och bäddades till natten.

Köksan skötte matlagning och disk, husan torkning av disk, dukning, städning och bakning, när det var aktuellt. Barnjungfrun fick hjälpa till med de yngsta barnen samt också med städning. Mormor var barnvakt. Min mor hade givetvis alla hushållsmaskineriets trådar i sin hand.

Kl. 10 var det frukostdags. Stående rätt var stekt sill och potatis jämte smör, bröd och mjölk. Innan alla ätit,

hann klockan många gånger bli 12. Dels måste biträdena turas om, och dels var det inte alltid så lätt för alla att passa tiden. Kl. 2 var det middag. Den bestod av två rätter vanlig husmanskost samt av smör och bröd. Vardagsmiddagarna drogo också ut på tiden. Söndagsmiddagarna avåts gemensamt i salen. På eftermiddagen serverades kaffe med dopp. Kvällsvarden bestod av smörgås, gröt och mjölk och skulle egentligen ätas efter stängningsdags kl. 8, men var det kunder i affären måste man hålla öppet.

Till ett så stort hushåll gick det givetvis mycket mat åt. Färsk fisk och färska köttvaror fanns att köpa på torget, likaså ägg, rotfrukter m. m., sommartid även bär. Torghandel förekom onsdagar och lördagar. Smör köptes från en bondgård. Smörgåsmat fanns att få i en matvaruaffär, men sylta, tunga och salt kött kokades ofta hemma. Inlagd sill, ansjovis och ost var den vanligaste smörgåsmaten. Potatis odlades för husbehov.

En gris slaktades alltid till jul. Då kom Madam Söderström och hjälpte till att göra korv av olika slag, syltor, blodpudding m. m. En skinka samt sidfläsket saltades ner. Skinkan röktes sedan till sommaren.

På sensommaren kokades sylt av hallon, blåbär och lingon i stora oförtenta kopparkittlar. Saft kokades också i stora mängder. Vattlingon lades på buteljer. Lingonpäron kokades in. Skärbönor skars och varvades ned med salt i stora krukor. Fårkött saltades också ned. Ärter konserverades i ett slags bleckburkar, där locket skruvades fast med vingskruvar. Burkarna kokades sedan i pannmuren i hö. Saltgurkor lades in. Syltlök kokades, och då satt vi tårögda kring matrumsbordet, butiksfröknar, jungfrur och barn och skalade lök — ett slags oppsittarkväll.

I brygghuset fanns en stor murad bakugn. Hårt bröd bakades hemma första tiden men överläts sedan till bagare Lönnqvist tvärs över gatan. Skorpor bakades emellertid i

Klapphuset i Lillån, som revs och ersattes av ett mindre 1933. I detta hus fanns sju bås på vardera långsidan för dem som skulle klappa. I bakgrunden skymtar Sala Ullspinneri. Foto Folke Östlund.

brygghuset. Det kom två gummor som kallades mədamer och skötte om skorpbaket. Långa bräden med doftande skorpbullar frestade oss barn att smita in och ta några bullar när vi gick till skolan. Mjukt matbröd och vetebröd samt småbröd bakades av jungfrurna uppe i köket.

Storbyk förekom tre à fyra gånger per år. Dessemellan skötte jungfrurna om kulört tvätt och småbarnstvätt. Den enda utrustning, som fanns i tvättstugan förr, var en inmurad pannmur, ett stort bykeskar, tvättbuttar och tvättbräden. Vattenledning fanns ej utan allt vatten måste bäras in från tunnan på gården. Såpa och lut av björkaska användes. Två gummor skötte om tvätten. När den dagen

förut blötlagda tvätten gnuggats på tvättbrädena och synats, lades den i bykeskaret, som var försett med tapphål. Tappen togs ur, och kokande lut hälldes över kläderna, fick rinna igenom, värmdes på nytt och hälldes över, jag vet ej hur många gånger. Så slogs tappen i karet, luten hälldes åter på, och så fick kläderna ligga i lut till nästa dag. Den fick då rinna av, och kokande rent vatten hälldes över och fick rinna igenom. Så var det klart för sköljning och klappning.

Tvättgummor och mangelkorgar med tvätt kördes med flakvagn eller släde ner till klapphuset i Lillån. En bro på vardera kortsidan ledde till ingångarna. En bred gång gick i mitten längs hela huset. På ömse sidor om denna var det öppet vatten. Små avbalkningar med plats för klappbräde och en låda med tre kanter, där den som skulle klappa låg på knä, voro placerade över det rinnande vattnet. På vintern blevo gummornas kjolar som ispansar. Vi barn brukade gå med kaffe till dem. När allt var klappat, kom skjutsen och hämtade dem, och sedan skulle all denna tvätt hängas. När så tvätten var torr skulle den dras ihop och manglas. Mangel tingades, och som det var tungt att dra en stenmangel, anlitades ofta manlig hjälp härtill.

Så kom strykningen. Som extra hjälp till denna hade vi två "tanter", Erika och Josefina. Det var så mycket, som skulle stärkas förr, gardiner, dukar, barnkläder, förkläden, blusar m. m.

Varje lördagskväll vintertid skulle hela unghögen badas. Ett badkar sattes in i mormors rum framför brasan. Vatten värmdes i pannmuren i brygghuset, och både kallt och varmt vatten fick bäras upp. Jag vill minnas att hinkarna bars i ett slags ok över axlarna. Vattnet fick givetvis bytas, bäras ner igen och nytt bäras upp. När alla sju sedan satt där i rena "pajasbyxor" (pyjamas) runt bordet i sängkammaren och fick smörgås och varm mjölk samt

äggost, drog väl jungfrurna en lättnadens suck. För de äldre fanns varmbadhuset med sina badkar av trä att tillgå. Sommartid badade vi alla i Mellandammen.

Erika och Josefina voro också sömmerskor och kommo vår och höst och sydde åt familjen. Tre veckor i taget brukade de stanna. En gumma vävde på beställning både klännings- och förklädestyg, gardiner, örngottsväv och handdukar. Band till förkläden och handdukar vävde mormor på en bandstol.

När någon skulle ha nya skor kom skomakaren, och man fick sätta sin strumpklädda fot på ett papper, och han ritade av fotens konturer. Så fick man så småningom ett par höga knäppkängor med lackskinnskant upptill.

Mina föräldrar voro religiösa. Dans, kortspel, sprit och tobak förekom ej hemma. Vi barn gingo i söndagsskolan och föräldrarna på predikan i missionshuset. Där var kaffefester ibland och missionsauktioner, och då brukade vi barn vara med, likaså på julfesterna. För övrigt umgicks familjen med goda vänner. Det var kafferep och supéer, och vi barn hade våra födelsedagskalas och julgransplundringar.

På föräldrarnas jämna födelsedagar, såsom 40- och 50-årsdagar, kom missionskyrkokören och uppvaktade med sång i tidig morgonstund. Samtliga bjödos på kaffe. Så följde andra uppvaktningar under dagens lopp, och på kvällen var det kalas, mestadels hemma, någon gång på hotell. Barndop firades också med kalas, och när döttrarna gifte sig hölls middag i hemmet.

På vintersöndagar med bra före voro vi ofta ute på slädturer. Hästarna behövde motion hettes det. För affärernas räkning hölls nämligen tre hästar, två för transport av varor, dels från järnvägen och dels till kunder, som bodde avlägset. En häst användes som skjutshäst för firmans provryttare.

Skridskoåkning på Ekeby damm var ett omtyckt vinternöje, ävenså skidåkning. Vi hade en S:t Bernhardshund som vi brukade tolka efter. Tävlingar förekom ej alls på den tiden.

Några somrar hyrde vi sommarnöje vid Mellandammen. Det var en stuga på tre rum och kök. Det var bara familjemedlemmarna som flyttade ut, då hushållet i stan måste vara kvar för de anställdas räkning. En sommar var hela familjen i Sätra brunn. Vi hyrde ett hus och hade eget hushåll.

År 1901 byggde min far vår sommarvilla, "Täcka Udden", vid Mellandammen. Den uppfördes i två våningar med inredd vind. På nedre botten lågo kök, matrum, skafferi, klädkammare, tvättstuga, badrum och vedbod jämte en stor veranda, en trappa upp fyra rum och stor glasveranda, två trappor upp två vindsrum, garderober och torkvind. År 1908 uppfördes ett uthus med tvättstuga och vedbodar. Samtidigt ändrades nedre botten i villan till tre rum och kök, jungfrukammare, handkammare och skafferi.

År 1896 överläts speceriaffären och flyttades till bagare Lönnqvists gård. Samtidigt började min far partihandel i denna bransch. I den gamla butiken etablerade han möbelaffär. 1904 överlät han även porslinsaffären, som emellertid fortsatte i de gamla lokalerna.

År 1894 byggde min far sitt första hus, ett stenhus i två våningar vid Torget, bredvid det gamla. År 1896—97 byggdes nästa stenhus. Den låga uthuslängan utmed Borgmästaregatan och hörnet av Drottninggatan revs, och i stället uppfördes en magasinsbyggnad i tre våningar med affärs- och kontorslokaler vid Drottninggatan. Övre botten i det gamla uthuset byggdes om till magasin. Den stora gödselstaden försvann, och det hela sanerades enligt dåtida krav. År 1901 revs bostadshuset vid Drottninggatan, och ett tredje stenhus i tre våningar med delvis inredd vind uppfördes,

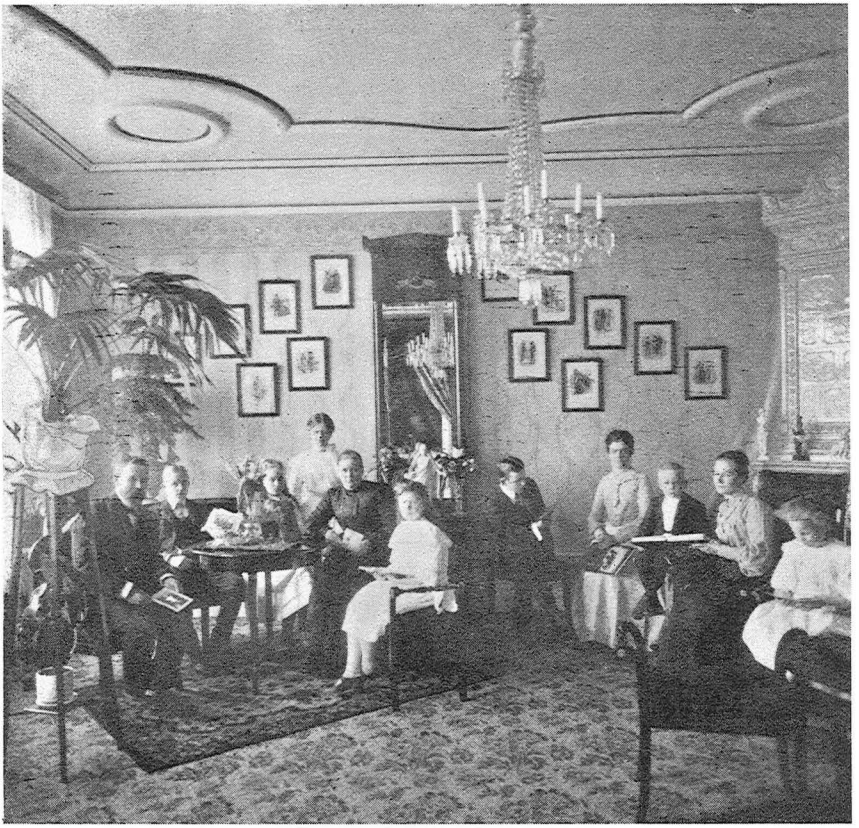

K. A. Anderssons salong i det nybyggda hus, som familjen flyttade in i 1903. Dottern Signe står till vänster om spegeln.

dels där det rivna huset stått och dels där trädgårdstäppan legat. Dit flyttades möbelaffär och kontorslokaler.

En trappa upp var en 7-rumsvåning inredd, dit vi flyttade 1903, två trappor upp fotografiateljé jämte bostadslägenheter, tre trappor upp två bostadsrum och vind.

1904 ombildades engrosaffären i kolonialvaror till bolag. Det flyttade 1920 sina kontors- och lagerlokaler till f. d. Nya Bryggeriets fastighet vid Kungsgatan.

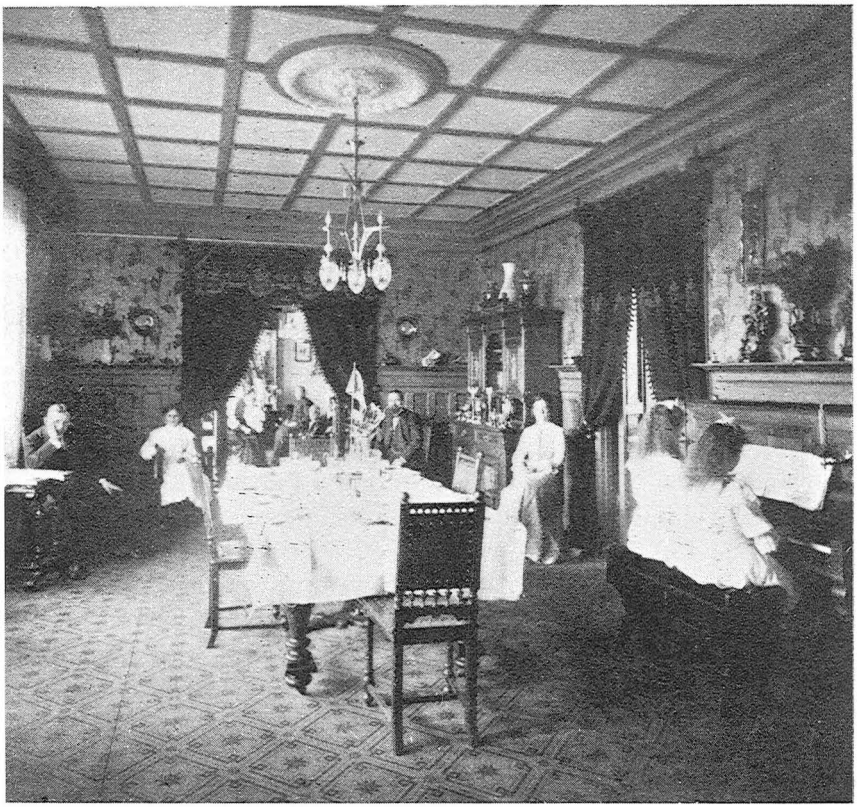

Salen i samma lägenhet, med salongen innanför och tamburen till höger. Möblerna var då nya i både sal och salong. Foto 1905.

Uplands Enskilda Bank hade i flera år hyrt lokaler i stenhuset vid torget. I början av 1920-talet sålde min far fastigheten till detta bankföretag. Det gamla trähuset vid torget revs nu och ett stenhus uppfördes i dess ställe.

Av den gamla bebyggelsen från 1890-talet finns nu ingenting kvar. De båda rivna bostadshusen uppfördes på nytt, det mindre vid Gustaf Adolfsgatan, det större på Västermalm.

Henning Gustafson:

En ung bokhållare kommer till stan

Jag minns då jag kom till Sala för att börja min första kondition i september månad 1908. Vid avstigningen på stationen möttes blicken av en bild, som var väsentligt avvikande från den nuvarande. Plattformarna voro av trä, och något perrongtak fanns icke. Dörringångarna till stationshuset voro smala, vestibulen liten, mörk och trång. Hur många hus det fanns i Järnvägskvarteret mellan stationen och Vasagatan utom Järnvägshotellet kan jag icke erinra mig. Jag har blott minne av ett stort tomt gärde.

Uppfarten till staden, liksom gator och vägar i allmänhet, var också avsevärt annorlunda mot nu. Hjulen sjönk ner i den lösa vägbanan, och vid regnväder var vägbanor, som icke voro stensatta, ungefär som de äro nu under tjällossningen. De dåtida smala hjulen hade en stor skuld till detta.

Ankomstdagen var disig och grå. Vattenståndet i Ekeby damm var "över märket", så att vattnet stod långt upp på Kungsgatan. Det verkade som om Sala kunde bli översvämmat när som helst. Efter avslutad vandring i olika stadsdelar på de stora kullerstenarna, som man nästan kunde vricka fötterna på, tänkte jag: "Nej, här stannar jag inte utan åker hem med nästa tåg." — "Men", tänkte jag vidare, "gör jag så, kan jag väl knappast beräkna att få

Ahlbergs speceriaffär i bagarmästare Lönnqvists gård. Längst till vänster står Henning Gustafson och vid kassaapparaten C. J. Ahlberg, som övertog affären 1900 efter att tidigare ha varit bokhållare hos K. A. Andersson. Han lät utvidga och modernisera butiken, så att den blev en av de mest förstklassiga i staden. Foto Westling 1910.

någon annan plats sedan, ty det vore ju missrekommenderande i högsta grad." Jag gick därför och anmälde min ankomst och började sålunda min första kondition i Sala hos handlanden C. J. Ahlberg på Drottninggatan.

Den konditionen innehade jag i bortåt två år. Under den tiden var det som grosshandlare K. A. Anderssons dotter Ellen och jag fattade kärlek till varandra och kommo överens om att bliva varandras följeslagare för livet. Sedan jag slutat hos Ahlbergs och fullgjort min värnplikt, konditionerade jag på annan ort, men sedan Ellen och jag gift oss 1914, flyttade vi till Sala året därpå, och jag inträdde

i K. A. Anderssons grosshandelsfirma, där jag sedan blev kvar till nyåret 1954, då firman upphörde och övertogs av Hakonbolaget.

Från första stund gick det bra att komma överens med salaborna. Det var något öppet och rättframt hos dem tyckte jag, så jag trivdes genast med folket.

Standarden inom handeln och bland handelns folk stod på en helt annan och lägre nivå i seklets begynnelse mot nu. Rädslan för varandra och avundsjukan var stor. Det var trängre för affärsmännen på många vis. Som exempel på hård konkurrens kan anförtros att toppsocker såldes med en avance av 1 öre per kg. om stor topp togs. Prutas skulle det också göras, och så skulle det vara karameller, snus och cigarrer på köpet.

Kreditgivningen har alltid varit en svårbedömlig sak, men särskilt känslig förr, då vinstmarginalen var minimal. Det var många som gjorde avsevärda förluster i seklets början och tvingades inställa sina betalningar på grund av för stora kreditgivningar. Åren 1907, 1908 och storstrejksåret 1909 voro svåra och oroliga. Det var ont om pengar, och allmänna betalningssättet inom handeln var accepterande av skulder mot växel. Då det var svårt att få ihop pengar till dess att växeln skulle lösas, var det att försöka få något handlån av affärsvänner. Den ene hjälpte den andre. Det var ett väldigt kutande omkring månadsskiftet, då växlarna i regel förföllo. Det syntes nästan på vederbörande vad de voro ute i för ärende.

Man kan säga att detta sekels första tid varit en nydaningens tid på handelns område såväl som på andra. Någon handelns organisation i Sala fanns icke vid seklets början. Visserligen bildades Sala Handelsförening 1903, men den föreningen tillvaratog icke medlemmarnas intressen på det sätt som ansågs nödvändigt. Många voro de sammanträden som höllos i frågan om vad som kunde och borde

Uplandsbankens lokal i Stadshotellet med bankbokhållaren Gösta Grönbeck och fröken Hildegard Hammarskjöld. Uplandsbanken var den ena av stadens två affärsbanker, dit man begav sig med sina växlar, som spelade så stor roll i affärslivet förr. I denna bank var borgmästare Lundberg direktör, och dess styrelse bildade ett kotteri, som länge var det mest inflytelserika i staden. Foto omkr. 1897.

göras för en sundare ordning inom handeln. Sammanträden höllos också gemensamt med Västerås köpmän. Resultatet blev att Sala Minuthandelsförening bildades 1908 för Salaorten med anslutning till Sveriges Köpmannaförbund. Gustaf Öhrn i Tärna blev ordförande och C. J. Ahlberg i Sala sekreterare. Bland stiftarna för övrigt märktes Aug. Ramström och J. W. Wall. Mälardalens Köpmannaförbund bildades samma år i Västerås med E. A. Thunholm, Västerås,

Olof Thulin och Gottfr. Sjöman i Enköping som initiativtagare. Genom minuthandelsföreningens bildande hade staden två handels- eller köpmannaföreningar ända till år 1928, då Sala Minuthandelsförening uppgick i Sala Handelsförening, som samtidigt anslöt sig till Sveriges Köpmannaförbund.

En person som särskilt bör ihågkommas från den tiden för sitt pionjärarbete är köpmannen J. A. Dolk. Han var en nobel och försynt person, men mycket energisk. Han hade stupat på för stora krediter som han lämnat. I stället för att sedan fortsätta sin affärsrörelse beslutade han sig för att resa ut och propagera bland kollegerna för köpmannayrkets lyftande och dess utövares enande. Han färdades på cykel i län efter län och mötte allmän förståelse för sin idé.

De gångna generationernas chefer voro inga instruktörer med motiveringar och förklaringar men däremot mästare i stränghet och stora fordringar. Det gällde bara att höra opp. Den som inte lydde kvickt eller som utförde givna order på felaktigt sätt fick en örfil eller annan hård behandling fortare än han anade. Man fick lära sig själv så gott man kunde, ty att framställa en fråga om något, som icke blev klart uppfattat, var icke lönt. Då blev det en örfil till. Det var ju inte alla chefer, som utdelade örfilar, men det förekom dock ofta. Mentaliteten var sådan förr.

Men om allt som hörde till sparsamhet gavs dock tydliga instruktioner, såsom att vara försiktig med papper och bindgarn. Inslagning av flera varor till ett paket förekom aldrig, utan alla hade en korg eller liknande att plocka ned sina saker i. Tidningspapper användes i stor utsträckning. Nutida småpåsar var sällsynta. I stället användes strutar, som gjordes för ända upp till ½ kgs kvantiteter, men det gällde att kunna göra riktiga strutar, som icke gick upp. Lärdomen i strutsvarvningen var grundlig och tog lång tid.

Det var ett slags gesällprov och ingen fick bli "knodd", om han inte kunde göra en strut. Strutar användes också i järnaffärerna för t. ex. spik. Speceristerna tittade alltid på järnhandlarnas strutar om de voro riktiga, men i regel voro de felaktigt vikta i "snuten", som det hette.

Överdragsrockar fanns icke på den tiden utan blåförkläden med långa band, som gick runt kroppen och knöts på magen. Då det var kallt i affärerna — det fanns affärer som saknade eldstad — måste man ha mössa på huvudet.

Det lades också förr ned mycket arbete på skyltningen, men man fick inte någon piff på den. Varje tid har sin metod, så också då. Man lade ut i fönstret litet av varje och litet hur som helst. Man kunde t. ex. skylta med sill uppbunden på snören och upphängd i en rad tvärs över fönstret. Kabeljo likaså.

Textning förekom icke i seklets början, men man skrev skyltar så snyggt som möjligt med blå eller röd krita och med vanlig skrivstil. Man glömde ofta bort en bokstav, t. ex. Nyvärta ägg i stället för nyvärpta eller Färska Fiskbullar med glömt k, till munterhet för den som tittade på skyltningen.

Skyltfönsterna voro ju heller icke så inbjudande som nutidens. Vintertid sattes innanfönster i med syrglas mellan rutorna, och sådana fönster förekom långt fram på seklet medförande olika utrymmen under olika årstider. Fönsterna voro i hel karm visserligen, men delade på mitten. Grosshandlare K. A. Andersson var den förste i Sala, som lät insätta större skyltfönster med odelade glasrutor. Vid en jämförelse mellan dessa och dem som vi i allmänhet se i dag, finna vi att 1800-talets voro ganska blygsamma i formatet, ehuru de då ansågos stora. Kvalitetsskillnaden på glaset då och nu är också betydande. På 1800-talet fanns det endast handblåst eller gjutet glas att tillgå. Det sistnämnda ställde sig mycket dyrt, varför det var det handblåsta glaset som

mest kom till användning. I början av 1900-talet uppfann emellertid en belgare en maskin för framställning av fönsterglas, och denna revolutionerade alldeles fönsterglastillverkningen både i fråga om kvantitet och kvalitet. Sedan år 1927 tillverkas fönsterglaset maskinellt även i Sverige.

Det var långa arbetsdagar förr. Visserligen öppnade affärerna i Sala icke förrän kl. 8, då annars 7 var en vanlig öppningstid i flera städer, men de stängdes omkring kl. 8 på kvällen, lördagar och helgdagsaftnar så sent som ½9 eller 9. Stängningstiden var inte så bestämd då, utan man skickade ut bud på stan, då det led mot stängningsdags, för att se om andra affärer hade stängt. Om så var fallet kunde man stänga, varom icke hade man öppet en stund till och förnyade undersökningen senare. Då kunde klockan ha blivit bortåt ½9. Dessa metoder är ju för länge sedan försvunna. Enhetlig stängning blev en följd av sammanslutningen.

Att få arbetstiden avkortad en timme på lördagarna, så att stängningen skulle ske kl. 8 i stället för 9 var icke lätt. Från 8 till 7 mötte däremot endast ovillighetens motstånd, ty förkortningen av arbetstiden den gången skedde på grund av butiksstängningslagens ikraftträdande år 1919, och den måste åtlydas även av motståndarna. Sedermera har öppethållandet på lördagar blivit ytterligare förkortat. Den långa arbetstiden användes ofta till så att säga onödigt arbete, ja fick nötas bort med prat med kunderna. Det blev därför ofta tid för skämt och upptåg, som numera icke medhinnes eller får förekomma. Trots den strängare och stramare tendensen förr var ändå den gamla tidens chefer jovialiska och därför överseende med skämt. Mot kvällarna före stängningsdags var det alltid folk i affären, ty då gick man till varandra och pratade. Speceriaffärerna var ofta en plats där man träffades för att tala om dagens upplevelser, och då berättades det och vitsades rätt friskt.

Skämtet drevs både mot kunderna och, framför allt, biträdeskamrater emellan. En dosa snus kostade 3 öre och var en mycket ofta förekommande expediering förr. En gång fyllde en bokhållare i K. A. Anderssons affär dosan med peppar i stället för med snus. Vid ett annat tillfälle fästade en expedit en garnända med tofs på nedre delen av rockryggen på sin kamrat. Det var rätt högt i tak i affären, varför stege ofta måste anlitas, och tofsen den hoppade och vippade till kamraters och kunders munterhet. I gengäld fästade tofsbäraren en annan gång en skylt på sin vedersakares rygg, varpå det stod "Till salu", och den gick han med både inne i affären och ute på staden hela dagen, också givetvis till munterhet, synnerligast för tofsbäraren.

Olika slag av arbete förekom förr, som skulle utföras på kvällarna sedan det var stängt, såsom uppvägning och paketering av kryddor och mycket annat onödigt, som väl hunnits med under dagens lopp. Det skulle lysa i affären så länge som möjligt efter stängningstiden. Det var en sorts reklam och bevis för god omsättning. Mest bråttom blev det mot lördagskvällarna och helgdagsaftnarna.

Att arbeta till kl. 10 och 11, ja ännu senare, varje kväll under veckorna före jul, ja, även ofta annars under året, var den vanliga ordningen förr, utan någon som helst ersättning eller vederlag annat än i form av julklapp som varierade mycket. En stående fråga var då för tiden efter jul: "Hur mycket fick du i julklapp?" Biträdeslönen varierade. 25—40 kr. i månaden jämte fritt vivre var en ordinär lön.

Julaftonen var den dag då kontrasterna framträdde skarpast mellan förr och nu. En av mina arbetskamrater, som började såsom elev vid 25-årsåldern, har berättat att han en julafton fick dra bort med en säck potatis så sent som över kl. 11. Då han kom fram var det ingen som öppnade, varför han icke visste annan råd än att ställa säcken i

förstugan. Då han släppte säcken från ryggen brast trossen och potatisen rasade ur mot dörren. Han var då så trött att han icke orkade plocka upp potatisen utan gick och lät potatisen ligga. De hade säkert jämt sjå att få upp dörren för potatisens skull.

Om man utan överdrift kan säga att en affärsmans jul på den tiden var ansträngande i avsevärt hög grad, så gällde det långt mer husmor. K. A. Andersson, som ehuru tystlåten, alltid blev språksam när det blev tal om äldre tiders förhållanden, berättade hur han på 1890-talet, för att bättre visa vad som fanns att sälja, hade till jularna anordnat exposition av julartiklar i ett av de större rummen av bostaden, som var belägen en trappa upp ovanpå affären, och som utrymts för ändamålet veckorna före jul. När så kommersen var slut för dagen på julaftonen, och varorna hade plockats bort, golvet skurats och möblerna burits in, och det var klart för måltid, hade klockan blivit mycket, ty hon var över 11, innan de kom upp ur affären. Barnen hade fått gå och lägga sig att sova på eftermiddagen för att orka vara med på kvällen. Innan alla sedan fått äta och innan julklapparna delats ut, hade klockan blivit betydligt över midnatt, men på julmorgonen voro alla med i julottan.

Minnet av fru Andersson lever kvar såsom den på allt och alla tänkande modern och den verkliga husmodern. Hon var begåvad med en humoristisk och optimistisk livssyn, utrustad med ett starkt intellekt, god omdömesförmåga och ett jämnt humör. Trots att hon icke var särskilt stark orkade hon och hann med mycket. Hennes hjärta var svagt och hennes kropp giktbruten. Varifrån fick hon då kraft till allt? Jo, från sin bibel — en stor gul — som låg på hennes bord, och ur vilken hon dagligen läste i enrum. Där i sina stilla stunder hämtade hon kraften. Hon verkade aldrig jäktad, fastän hon hade så mycket att stå i, men hann det oaktat med mycket.

En torparflickas marknadsresa

Det som jag minnes bäst från min barndom var en höstmarknad i Sala. Det var år 1904, som löftet om att få följa far och mor dit blev infriat. Jag var då 10 år. Nu var dagen inne, och vi skulle plocka på oss mycket kläder för att inte frysa. Far hade fått låna hästen Frigga och en fjäderkärra av Östergren, som var bonde och ägare till vårt torpställe. Jag lyftes upp bak i kärran och satt inlindad i en filt ibland hö som hästen skulle ha till mat på dagen. Bredvid mig låg en säck päron. Fram satt far och mor. Hon hade en klädkorg full med lingon över fötterna. Detta skulle säljas på torget. Vid femtiden for vi för att vara i Sala vid åttatiden, då affärerna började på torget. Maken till glädje har jag nog knappast känt förr.

Framemot den omtalade tiden var vi framme och skulle ha ett kvarter åt hästen. Jag tyckte allt var så stort och märkvärdigt. Jag frös och huttrade och var stel i benen då jag skulle gå, men det ville jag inte erkänna, utan allt var så bra. Sedan bar det iväg upp till torget med päronsäcken och lingonkorgen. Det var då stånd uppsatta över hela torget. Där såldes fina kläder, skor, mössor och hattar. Folk köpte, provade, pratade och skrattade. Allt gick livligt till. Jag satt på päronsäcken och var förvånad för allt folket.

Så småningom blev våra lingon och päron slutsålda, och det blev tid att dricka kaffe. Det rådslogs far å mor emellan

var vi skulle gå. Till sist hamnade vi på ett kafé långt ner på Norrbygatan. Där var ett fasligt liv och ståhej. Mycket folk var där, rätt högljudda. Det syntes att en del hade förut hälsat på någonstans där det vankats starkvaror. Men vi köpte vårt kaffe med bröd och blev sittande vid ett bord bra länge. Jag tyckte det var så gott och fint att få doppa av dessa tvåöresbullar. Far gick under tiden ned till hästen och gav henne mat och vatten. Vi satt kvar tills han kom igen. Sedan gick vi till en skoaffär för att köpa de länge efterlängtade kängorna. Det blev ej så mycket pengar för bären som mor sålt, 5 öre litern, men kängor skulle jag få, och dessa var inte heller dyra. 6 kr. tror jag dom kostade. Galoscher fick jag också. Dom kostade visst 2 kr.

En annan svår fråga inställde sig var vi skulle hitta en bekvämlighetsinrättning. Inte visste mina föräldrar så väl var de skulle kunna gå med mig som var liten. Men mor hade en skolkamrat ifrån Romfartuna gift i Sala. Hon hette Agnes Julén som flicka, men nu hette hon Wallin. Dit gick vi, och så blev den sorgen stillad. Där stannade vi en bra stund, för det blev ju så mycket för mor och Agnes att prata om. Hennes far var skolmästare hemma i Käpplinge. Mor hade gått i skola för honom.

Dagen gick fort. Det var så mycket för ett barn att titta på. Litet hemkokta karameller köptes på torget. De var röda och vita med pepparmyntsmak. Några mera godsaker köptes ej. Det fanns ju så litet pengar. Sedan köptes en sjömansmössa till min bror, som skulle fylla 5 år till julen. Några leksaker köptes aldrig, men den dagen blev ett undantag, för far köpte en liten trähäst med sig hem och ett dockhuvud åt mig. Sedan sydde mor en docka.

Innan hemresan skulle bli av, åt vi smörgåsar vid ett långt bord, som var bara bräder upplagda på någon ställning. Vi satt, tror jag, någonstans omkring torget. Jag var då mycket trött, men det erkände jag ej. Jag var rädd att

dom skulle åka hem, för allt var ju så nytt och roligt. Far hade träffat en bekant hemifrån trakten, som ville åka med oss hem. Mor var ej så glad åt det. Densamme var ej riktigt nykter, och mor tyckte inte om att jag skulle sitta bak i kärran bredvid honom. Men far hade lovat. Kl. 4 skulle vi åka ur staden, sa far.

När vi ätit våra smörgåsar och druckit mjölk, gick vi för att handla litet specerier. Återigen gick vi ned på Norrbygatan till en liten affär i ett lågt grått hus. Affären var för mig något nytt. Så mycket varor! Somliga saker hängde ju i taket, och så mycket som fanns där, som vi inte hade hemma i Käpplinge. På disken stod en stor dosa med snus. Där gick karlarna och tog sig en pris då och då. Mor handlade kaffe, sockertopp, sviskon, russin och cikoria. Det var vanligt att lägga cikoria i kaffepannan då och bara litet kaffe, för allt skulle ju räcka så länge. Bitsocker hade vi aldrig, utan mor hackade socker i ett sockerskrin. När det var färdighandlat blev jag bjuden på karameller ur en rund burk. De var röda och gula, lika hallon. Jag blev mycket glad, tackade och neg så djupt att min långa reggarnsklänning nådde ned i golvet.

Paketet med mina nya skor och galoscher bar jag själv. Dom vågade jag knappast släppa ifrån mig. Men nu var det en sak till. Mor hade av far fått lov att få en marknadsgåva, varför vi återigen gick upp till torget. Där köptes en skär yllehalsduk med långa fransar. O, vad mor blev glad, och så fin hon var sen! Mor var mycket ofta klädd i halsduk, men på vintern hade hon en liten skinnmössa under huvudduken. Far tyckte mycket om mor och ville att hon skulle ha det bästa, men så litet pengar som vi hade, räckte det inte alla gånger. Men mor sa alltid att det är mera värt att far tycker så mycket om oss.

Men nu var det färdighandlat. Vi skulle fara hem. Den som skulle åka med oss hade också kommit. Han var då

ej nå värre spritpåverkad nu än förut. Far vattnade hästen och spände för. Mej satte dom fram i kärran nere på botten på litet hö, som var kvar, samt den tomma päronsäcken. Bak i kärran fick den medåkande sitta. Där låg också klädkorgen på sida med. Det bar iväg ur staden. Nu skulle jag sitta och tänka på allt vad jag sett och varit med om. Mor tyckte att det skulle bli skönt att komma hem till lillpojken igen. Vi hade hos oss mors yngsta syster som såg till hemmet och allt därhemma. Far knackade på Frigga med tömmen, och hon satte fart, för även för henne hade dagen varit lång. Vid gruvbackarna saktades farten. Den gamla kärran vicka och stötte, men fram gick det.

Då vi kom förbi Söderstedts handelsbod, låg en liten stuga lågt ned vid vägen på vänstra sidan. Det sluttade mycket ned ifrån vägen. I den stugan såldes öl och dricka. Där stannade landsborna ofta upp. Där var just den dagen rätt bråkigt. Mycket onyktra karlar skrek och bråkade och ville gärna slåss med de förbiåkande. Även vi blev antastade. Folkhumorn hade döpt stället till Snuskens hotell. När vi kom fram där, fanns det många som kände igen far och den medåkande och ville att dom skulle stanna, komma ned och bjuda på öl. Far sa att det blir nog inte något av, för vi skall hem nu. Då var det en som tyckte att far var mallig och skulle ha stryk. Dom tog i hästen för oss och skulle försöka få den av vägen, men far knuffade till den som var mest bråkig, så han rullade utför hela backen. Sen sattes fart på hästen, och vi kom den gången ifrån det hela med att mor å jag var så rädda.

Vid sjutiden på kvällen guppa kärran av och an mellan hjulspåren i den gamla kogatan till det lilla torpet vid skogsbrynet. Jag var många minnen rikare men far och mor några kronor fattigare, men vi var ändå hemma. Sen blev det för mig att få mat och krypa i säng med mitt skopaket bredvid i soffan.

Anna Hellberg:

En köpmansgård vid Stora Torget

Vi bodde i en gammal köpmansgård vid Stora torget, där nu Sparbankshuset ligger. Den hade ägts av en handlande Djulstedt, innan min far köpte den vid tiden före den stora branden 1880.

Det var ett tvåvåningshus av trä med gårdslängor, som sträckte sig ned till Fredsgatan. Husen voro hopbyggda, så att gården bildade en sluten enhet och skildes från närliggande hus genom halvmeterbreda brandgator.

I själva huvudbyggnaden inrymdes på nedre botten två affärslokaler, en speceri- och en guldsmedsaffär. Speceributiken med kontor och lagerrum innehades först av en son till den förre ägaren men övergick senare till slaktare Åsberg och blev då slakteriaffär. Guldsmedsaffären innehades först av Hjulström i Arboga och sedan av Sundberg i Västerås. Utom butiken var där ett rätt stort rum, som även tjänstgjorde som bostad för biträdet. Så följde i gårdslängan ett kök och därbredvid ett litet rum, som var både verkstad och bostad för guldsmedsarbetaren.

Vägg i vägg med verkstaden låg drängkammaren, som uppvärmdes av en kamin, uppställd i en öppen spis. Där bodde gårdskarlen Adolf Hellström, Absalon kallad. Till hans kammare kom man från gården genom brygghuset. Man hade att klara en hög tröskel, innan man kom in på det kullerstensbelagda brygghusgolvet. I brygghuset fanns

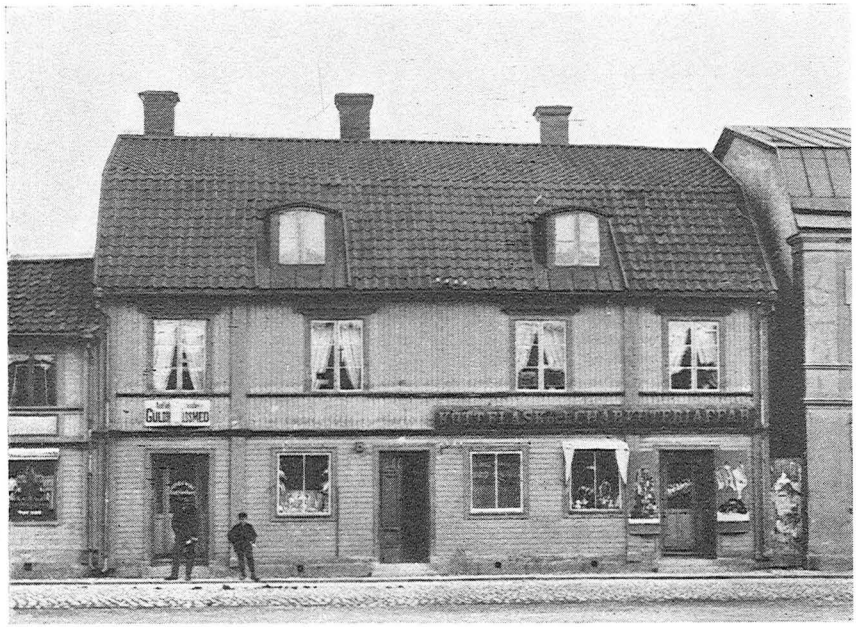

Handl. Hellbergs gård vid St. Torget var en typisk gammal köpmansgård, som sträckte sig tvärs över hela kvarteret till Fredsgatan, där inkörsporten var belägen. I denna gård hade flera av stadens handlare bott och haft sin affärsrörelse. Butiken till vänster inreddes först på 1880-talet, och nästan samtidigt överlät Hellberg sin minuthandel i den högra butiken till Albin Djulstedt. Därmed hade gården förlorat sin enhetliga karaktär. Foto Amanda Wallin.

en stor öppen spis med bakugn samt pannmuren och bykkaren, dit vattnet pumpades från gårdspumpen.

I samma länga följde så en vedskrubb och en stor cementerad lagerkällare för upplag av sill, som utgjorde en del av våra egna handelsvaror. Vid sidan av källaren var kökstrappan upp till övra våningen.

Uthusbyggnaderna längre ner utefter Fredsgatan utgjordes av stall med spannmålsvind på ena sidan av inkörsporten och ladugård på den andra. Stallet användes av de landsbor, som kommo in på torg- och marknadsdagarna.

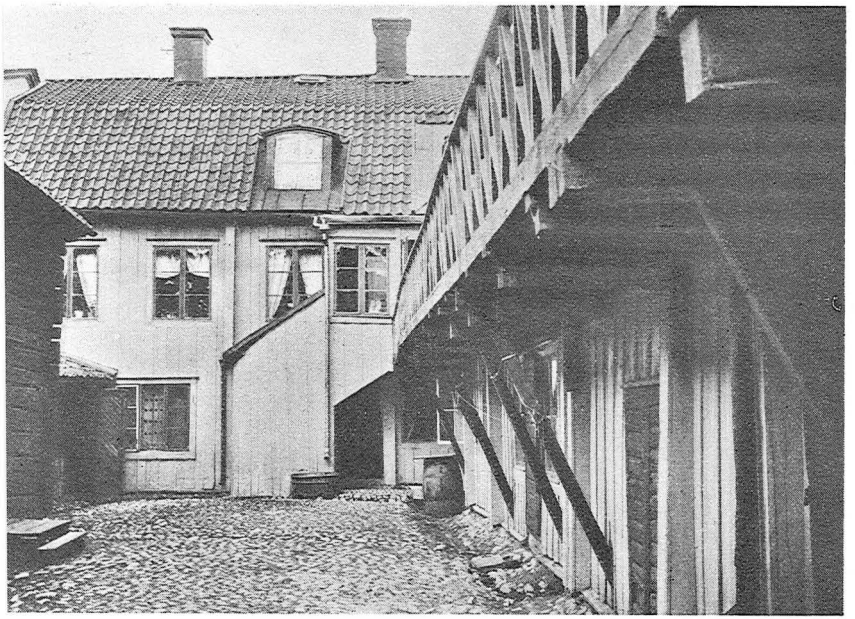

Bostadslängan inne på gården sammanbyggdes först på 1850-talet med huvudbyggnaden, så att det blev en sammanhängande svit på nio rum i övervåningen. Senare inreddes ett av rummen till kök, vilket tidigare låg på nedre botten. I en stad var det i regel endast husen åt gatan som kunde ha fönster på båda långsidorna. Väggarna mot en annan tomt var utan fönster, och sådana hus blev därför smala. Ville man ha en bekväm förbindelsegång mellan rummen måste den göras öppen för ljustillförselns skull. Foto Amanda Wallin.

Den gamla ladugården, där mina föräldrar första tiden hade ko, gris och marsvin, användes senare som vedbod.

Den fjärde gårdslängan utgjordes, från huvudbyggnaden räknat, av ett lågt brädskjul, genom vilket en genväg hade tagits upp till vår affär, som låg i angränsande fastighet, den s. k. Collinska gården. Skjulet användes av slakteriaffären till förvaring av större kärl m. m. Där intill var ett magasin för våra egna kolonialvaror. Bredvid magasinet låg en större vedbod, ett stort vagnslider, slaskhuset och över detta de båda avträdena, ett två- och ett fyrsitsigt.

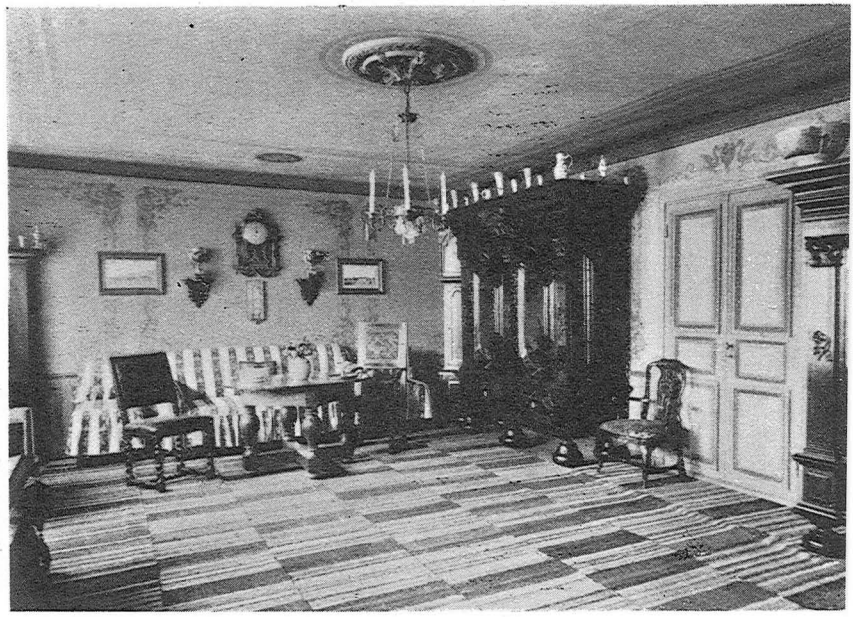

Salen, som låg mot gården, var liksom de övriga rummen i våningen fylld med gamla, förnämliga inventarier. Fru Hellberg var nämligen en av de första i Salatrakten som intresserade sig för antikviteter. Tapeterna i salen och förmaket sattes dock upp redan i början på 1850-talet. Målningarna i taken är några årtionden yngre.

Från huvudingången vid torget ledde en trappa upp till övervåningens förstuga med sina tre dörrar. Den vänstra ledde till stora salen och den högra till ett rum utan fönster, som vi kallade mörka rummet. Dörren rakt fram, som alltid var låst, ledde med en rak trappa upp till vinden. En ringanordning fanns utanför dörren till mörka rummet. Den bestod av en lodrät mässingsstång med porslinshandtag i förbindelse med en pingla innanför.

Övervåningen omfattade sju rum och kök. Stora salen med sina tre fönster vette åt gården. Den handmålade dekoren, som uppdelade väggarna i fält, utgjorde en vacker

Förmaket låg åt torget ovanför matvarubutiken. En av de tidigare ägarna till gården var handlanden Gullberg, som senare blev grosshandlare i Stockholm. Det var han som lät sätta upp de handmålade tapeterna, som i förmaket bl. a. har motiv från sommarstället Skuggan, vilket Gullberg också ägde och behöll till sin död 1887.

bakgrund till bl. a. de två stora barockskåpen på ömse sidor om ingången till förmaket. För övrigt fanns i fonden en soffa med bord och två högkarmade barockstolar. Mitt på golvet stod en tid ännu ett bord med barockstolar och däröver hängde en malmkrona, som numera hänger i Sala stads kyrka. Åt gårdssidan stodo hörnskåp, piano, atenienn och mors skrivbord. På de stora skåpen voro uppställda mängder av silverbägare.

Från salen kom man in i förmaket, som hade två fönster åt torget. Väggarna voro här liksom i salen uppdelade i fält och helt handmålade med landskapsbilder. Motivet

var dels från Skuggan, dels fantasibilder. En adertonhundratalssoffa med stolar och bord utgjorde grundstommen i möbleringen. Olika antika möbler i skilda stilarter fullkomnade det vackra rummet. Enligt dåtida sed lågo gardinerna en lång bit ut på golvet. Salen och förmaket voro mest paradrum, som sällan användes.

Från förmaket kom man in i fars rum, som tidigare var barnkammare, och så följde ett rum till åt torget, min syster Olgas och mitt rum. Där bredvid låg mörka rummet, där mor låg. Ett skede var det fullt med böcker, då vi hade ett litet lånebibliotek.

Den fil av rum, som sedan följde, vette mot en öppen veranda åt gården och var övervåningen till brygghuslängan. Mellan mörka rummet och matrummet var det glasdörrar. Så kom farmors kammare, köket, handkammaren och matboden i följd. Möbleringen i dessa rum var även den delvis antik.

Köket var rikligt tilltaget. Där fanns en vattentunna, dit vattnet pumpades upp från gårdsbrunnen. Särskilt gott dricksvatten hämtades dock av gårdsdrängen vid Jakob Matts kvarn eller från pumpen vid nuvarande busshållplatsen.

Min far var köpman. Han hade engrosförsäljning, med resande på landsbygden, av snus och tobaksvaror, repvaror, pappersvaror, margarin, sill, ljus, kaffe, karameller m. m. I början av 1880-talet övertog han C. A. Ullvéns tobakshandel på Norrbygatan.

Familjen bestod av far och mor, farmor, som uppnådde 98 års ålder, tre barn och två jungfrur. Vår barnjungfru Lalla låg inne hos oss barn, och Ida låg i köket, som brukligt var.

Gott om små möss fanns det. Ida hade en liten råtta till sängkamrat, och den var så tam att den närapå åt ur

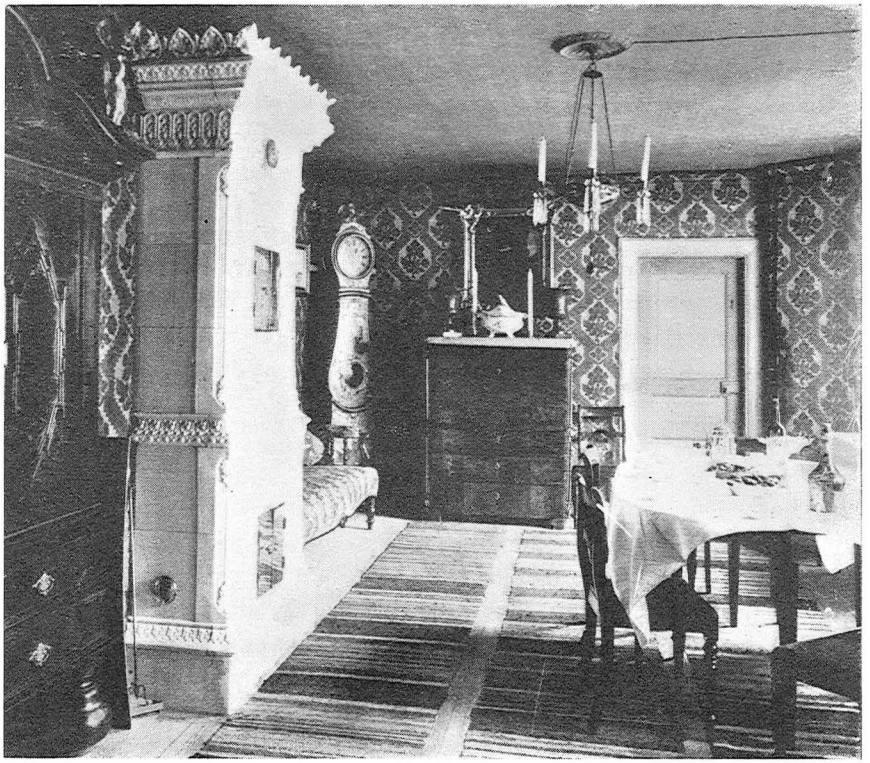

Matrummet i gårdshuset närmast huvudbyggnaden var familjens vardagsrum. Foto Amanda Wallin.

handen på henne. Tre hundar hade vi först, men när gamla Kalle dog, var det bara Jim och Pirre kvar. Pirre, en vit pudel, köpte mor av cirkus Madigan. När någon positivhalare spelade upp på gården, dansade han efter musiken.

Hur dagarna gingo! Det var arbete för alla. Både far och mor voro i affären, där vi hade en kontorist, en resande och en springpojke. Voro de gifta hade de ju sina hem, annars hyrdes rum åt dem ute i staden. Vi barn fingo hjälpa till på marknadsdagar och togo då ledigt från skolan. Det var för 11-och 12-åringar att göra sitt bästa. Min

bror slapp undan. Han skulle fortsätta läsa, och pojkar var det ju viktigare med. När jag fick börja på allvar i affären, var jag inte 15 år och gick och läste. Fick plugga katekesen, bibeln och psalmboken mellan kunderna.

Kl. 8 på morgonen öppnades affären, lördagar tidigare. Kl. 7 fingo vi gå ner och börja väga upp snus i halvkilon och tvåhektospaket och svarva strutar, fem- och tioöres. Ljunglöfs ettan kostade 19 öre och tvåan 17 öre hektot. En dryg fjärding tvåan och av ettan något mindre gick åt på en lördag. Det fanns mycket annat i affären: parfymer, tvålar, reseffekter m. m. Några av dessa varor togs direkt från utländska firmor.

Innan arbetet började var det kaffe, och så kl. 10 frukost. Då vankades sill och potatis eller sotare, min fars älsklingsrätt, ägg eller annat till ombyte, smör, bröd och smörgåsmat. Kl. 2 middag med två rätter, smör, bröd och smörgåsmat som till frukosten. Det var att turas om att gå hem och äta, bara kila genom prånget från Collinska gården till vår gård. Kl. 8 var kvällsvarden, som ofta bestod av gröt och mjölk, ävenså smör, bröd och smörgåsmat, ibland någon varmrätt. Till kvällsvarden gick alltid far och mor och någon av biträdena först och vi andra när det var stängt kl. 9. Skönt att då vara hemma och slå sig till ro med en bok eller tidning och sedan krypa till kojs.

Under höst- och vintermarknaderna var det bråda dagar, och de varade mer än en vecka. Vi hade kvarter på gården, så det var svårt att komma fram mellan bondkärrorna. Absalon såg till hästarna och fick en slant för besväret, som han samvetsgrant söp upp. Dessa dagar hann vi inte gå hem, utan vi fick maten till affären, och svårt nog var det att hinna äta. Klockan var tio på kvällen, när vi stängde sådana dagar, och då voro vi mer än trötta. Många underliga människor besökte affären dessa dagar, fängelsekunder också. En gammal klockjude, Brick hette han, var

alltid i Sala då. Han var ofta drucken, då han inte spelade det. Han hjälpte polisen, men det fick han sota för många gånger. En dag sa han till mor att hon skulle få inbrott på natten i hemmet. Vi hade polisvakt hela natten, men inga tjuvar kom, ty de hade fått nys om att Brick varnat. En dag kom en storväxt man in och skulle köpa en nattsäck. "Ramkvilla-Johan", viskade Brick till mig. Det var en ficktjuv, som nyss kommit ut från fängelset. Bland andra brottslingar var också mördaren Nordlund. Några dagar före dådet på "Prins Carl" var han inne och tiggde snus.

Det hände att vi hyrde ut salen under marknadsveckan till kappaffär. Flera gånger hade Hedréns från Västerås den. Vi barn fick flytta ut till farmor, och vårt rum, ja fler, hyrdes ut till hotellet, som var överbelagt. I min barndom minns jag ett "fröjdsällskap", som uppträdde på "Statt" i stora salen, och då var det servering vid småbord. En av dem, en damimitatör Nilsen Urdal bodde hemma hos oss. Honom älskade vi varmt. Aldrig kunde kamraterna locka honom med ut. Han stannade och lekte med oss, klädde på sig sina kostymer, dansade och sjöng för oss. Bibel och psalmbok läste han varje dag. De lågo alltid på bordet vid hans säng, sa mor.

Hemmet sköttes av farmor och jungfrurna. Dagen började tidigt. Kl. 7 kommo jungfrurna för att elda. Kaffe till alla, stora och små. När barnen, som traskat till skolan kl. 8, återkommo kl. 10 till frukost, var allt städat.

De många matgästerna och de utdragna måltidstimmarna gjorde att tjänarna hade fullt upp att göra dagen lång. På den tiden fanns icke elektriskt ljus, så det var många lampor att fylla och glas att putsa varje dag. Farmor sörjde för husfaderns behov av strumpor, från den otvättade ullen, blandad med hundull, till färdiga strumpor. Jungfrurna fingo hjälpa till med kardningen på lediga stunder. Till större rengöringar togs alltid extra hjälp. Golven voro rik-

ligt belagda med trasmattor utom i förmaket, som var helt täckt av en brysselmatta, vilken lindrade skurarbetet.

Större tvättar utfördes endast höst och vår och varade i många dagar. Tre hjälpgummor tvättade i två dagar. Tredje dagen kördes de stora bykkaren till klapphuset vid ån, där tvätten klappades, sköljdes och hängdes. När den sedan var torr återkommo två gummor för att mangla och stryka, vilket vanligen tog fyra dagar. Den tiden användes mest sommartid vita överdrag på möblerna. Överdragskapporna pipades med krustång.

När hjälpfruarna kommo, "madam", som man sa då, skulle de ha kraftig mat. Stekt fläsk och ugnspannkaka var ofta på matsedeln. Något värmande också, och det var sirapsbrännvin, som vi barn gärna ville smaka. Det var så sött och gott tyckte vi. Hjälpgummornas dag började omkring klockan sju och slutade cirka tolv timmar senare. Dagspenningen var då 1: 25.

Onsdagar och lördagar gjorde mor uppköp av färskmat på torget hos slaktare, trädgårdsmästare och andra. De bönder, som hade kvarter på gården, levererade direkt upp till köket smör, ägg, höns, ost och sommartiden bär. Lingon köptes på höstmarknaden ofta i större partier, levererade i någon gammal kista.

Mitt hem var mycket gästfritt och någon måltid utan främmande sällsynt. Visst var det umgänge familjerna emellan, och fäderna gingo tillsammans och drucko toddy samt spelade vira och kille. Ibland men inte alltid fick fruarna följa med. Supéer bjöd man på, men sällan på middagar annat än vid särskilda tillfällen. Det dukades för gående bord. Herrarna i stora salen, damerna i förmaket. Mycket och god mat var det då: fiskfärser, aladåber på gris och lax, olika omeletter, någon tyngre varmrätt och efterrätt. Till detta nubben och pilsner samt efteråt kaffe och likör. Vid sådana tillfällen anlitades stadens duktiga

Köket i Nordstedtska gården på Bergsmansgatan, där familjen Hellberg bodde åren 1900—1907. De tre som här tagit en kaffepaus är fr. v. den gamla barnjungfrun Lalla, nu på tillfälligt besök, stadens ofta anlitade storkokerska Johanna Hedman och handl. Hellbergs mor. Foto Anna Hellberg.

kokerska Johanna Hedman. Jungfrurna fingo sköta om uppassningen.

Till julen och även vid andra tillfällen kom Johanna och bakade extra gott vete- och saffransbröd, småbröd såsom cognac-kransar, spritskransar, pepparkakor, smörbakelser, flera sorters mjuka kakor, pajer och tårtbottnar av mördeg. Även en del av julmaten gjordes i ordning av Johanna, såsom fiskfärser, aladåber på gris, märgpudding, som åts med brinnande sås. Den vanliga julmaten lagades av farmor.

Arbetsdagarna före jul voro mycket ansträngande. Julstämningen infann sig emellertid fastän sent i hemmet, ty affären stängdes först kl. 8 em. För såväl familjen som ensamstående biträden och tjänare var det stora julbordet, upplyst med två stora enskålpundsljus, dukat med gängse julmat. Ölet serverades ur tennstop och dracks ur gamla silverbägare, brännvin och glögg ur silvertumlare. Granen tändes, och julklapparna delades ut, medan man försåg sig av upplagda godsaker, såsom äpplen och nötter. Så föll juldagen lugn, tung och sövande över den uttröttade köpmansfamiljen. Något julottebesök blev det aldrig.

På tjugondagen var det stor subskriberad julbal på "Statt", först barnbal och senare på kvällen för de äldre. En jättestor julgran var rest i den stora salen. Den var rikligt prydd med grannlåt och gotter. Senare plundrades den. Då drogo de små och försynta det kortaste strået. Längre fram i tiden blev det bättre ordnat med det för barnen viktigaste momentet.

Nöjeslivet i Sala var nog mest teater och cirkus. Teatern var först i Godtemplarlokalen och sedan i Templarnas loge. Många förnämliga skådespelare kommo hit. Vi sålde ofta teaterbiljetter och fick därför fribiljetter. Släddpartier var det också med supé och dans efteråt på "Statt". Där hölls på Oskarsdagen den 1 december traditionellt stor bal. Även maskeradbaler och kostymbaler förekommo.

En kär samlingsplats för barn och vuxna och ett uppskattat nöje var vintertiden den på Övre dammen uppskottade och vid mörkrets inbrott upplysta skridskobanan. Skidåkning i terrängen med de små kullarna vid Ångbryggeriet, som tycktes som hissnande backar, förekom också liksom turer på sparkstötting.

Utom affärsintresset ägnade mor mycket tid och mycket arbete åt att samla gammalt och fornt, mest för egen räkning men även för Nordiska museet. Detta konstintresse

Slädpartierna hade ofta St. Torget till utgångspunkt och Stadshotellet till slutmål. Detta slädparti anordnades 1910 av Sala Handelsförening. Bredvid Collinska gården där handlandena Klingius och Hellbergs gårdar var belägna reser sig sedan 1901 Sparbankshuset. Foto Westling.

meddelade hon gärna till dem av barnen, som hade sinne därför och gärna följde med utåt landsbygden, ofta för att värdera men lika ofta för att köpa någon vacker sak. Det blev ganska många utflykter såväl vinter som sommar. Många konstälskande personer, som hört talas om mors antikvitetsintresse, kommo till hemmet för att se vad som gömdes i den gamla gården, och dylika besök utgjorde ett angenämt tankeutbyte för mor.

Något föreningsliv inom köpmanskåren minns jag inte. Farbröderna träffades vanligen kl. 6 och skulle ha sin toddy på "Statt". Far hade då Jim med. Glömde husse tiden, påminde Jim honom. Far ville inte ha båda hundarna med, men Pirre smet iväg och väntade på trappan.

På sommaren hyrdes år efter år samma sommarnöje, Nybygget, som med tillhörande kalkbruk ägdes av J. P. Jonsson med kompanjon i Stockholm. Förutom huvudbyggnaden fanns där en mindre byggnad samt trädgårdsmästarbostad.

Nybygget sades ha varit en av drottning Kristinas jaktstugor. Huvudbyggnaden saknade kök, och den enormt stora salen en trappa upp upptog hela övre våningen så när som på en liten klädkammare. Jonsson själv bodde på nedre botten, och mina föräldrar hade salen i övervåningen. Två väggfasta, vitmålade skänkar, med sniderier och refflade dörrar, på varje sida om kakelugnen bildade en vägg. Salen hade sex fönster, två på varje vägg, med så stora mellanrum, att en lång Carl Johans-soffa ledigt fick plats mellan fönstren. Av övriga möbler märktes sängar, chiffonjé, spelbord och några bekväma stolar. Dessutom fanns det en enklare duschanordning bestående av en jättestor, ganska låg, zinkbalja med tillhörande handdusch.

En annan större dusch med förhängen av vaxduk stod på verandan. Vattnet hälldes i en rund plåtbunke och pumpades därifrån upp i en likadan bunke, som satt högre upp. Sen var det bara att draga i en kedja, när man ville duscha.

I ett litet vindsrum ovanpå salen bodde ett av biträdena. Varje kväll fick han dra en liten blåmålad kärra med kontorsböckerna från affären ut till landsstället.

Vi barn, farmor och tjänsteflickorna bodde i lilla byggningen, som hade ett rum och kök. Där lagades all mat.

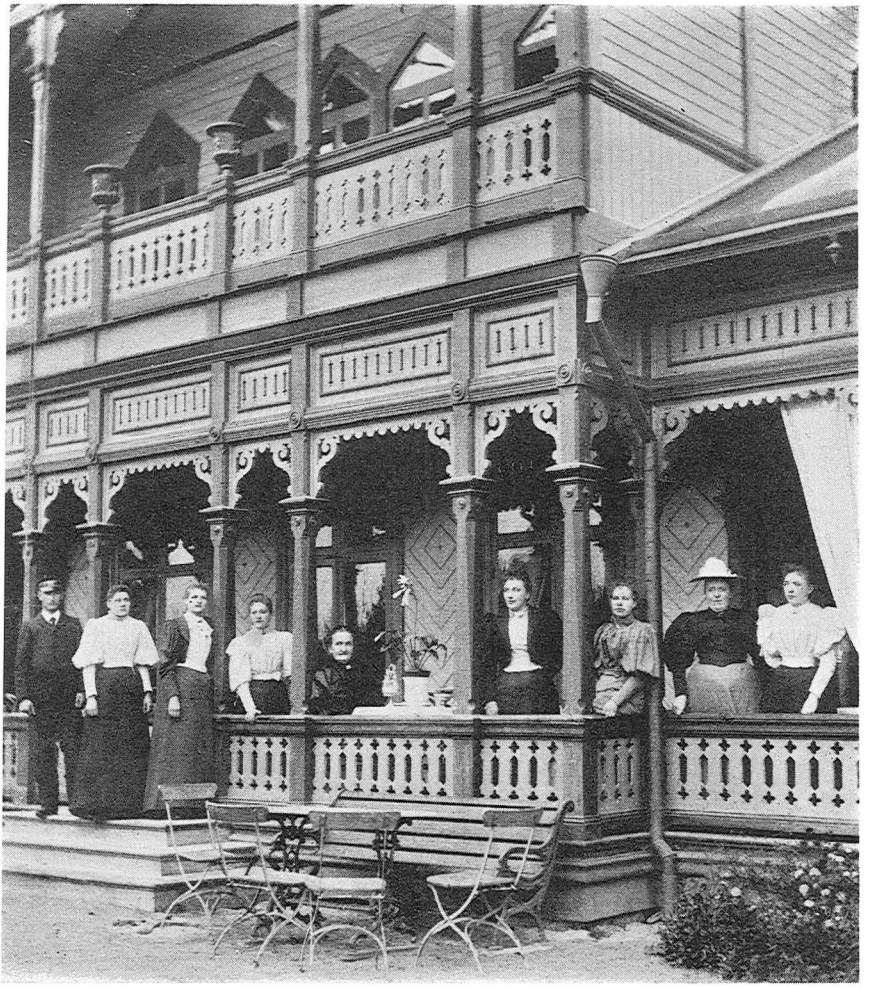

Stadshotellets paviljong, som invigdes 1890, var sommartid en given samlingspunkt för många av stadens herrar. Damerna, som inte deltog i restauranglivet, besökte Stadshotellet endast i samband med soaréer, välgörenhetsbasarer och privata bjudningar i festvåningen. Här står hotellets personal redo att ta emot dagens gäster. Vid sextiden samlades man till en toddy, som ofta följdes av flera. Några stannade och åt supé, andra föredrog att äta hemma för att kanske komma tillbaka framåt kvällningen till toddarna och punschen. Foto Grellstrand mitten på 90-talet.

I byggnaden fanns även ett större skafferi och ett förvaringsrum med fönster för glas och porslin. Köket var försett med järnspis och inmurad bakugn och hade ett stort omålat långbord av furu i allmogestil.

Den stora planen framför huvudbyggnaden var kantad med stora almar, som bildade ett nästan regntätt valv. Här var sommarmatsal och festplats. Den tjänstgjorde också som krocketplan. Då deltog mången gång hela familjen i spelet.

Många gäster hittade också vägen till Nybygget, och bland dem var ofta Eliel Löfgren. Honom gillade vi ungar. På mors födelsedag i augusti var det alltid fest, stundom med dans, någon gång även kostymbal. Musiken levererades av fiolspelare från grannskapet. Trädgården var eklärerad med kulörta lyktor, och raketer sprakade i luften. När kräftorna voro tillåtna var det naturligtvis också kalas på Nybygget.

1897 var sista sommaren på Nybygget. Gården i stan såldes 1899 och 1900 dog min far. Vi flyttade sedan på våren till Nordstedtska gården, Bergsmansgatan 19.

Mycket som icke kan förklaras hände också i den gamla gården. Far var död. Det var i slutet av februari 1900. Han var svept, och kistan stod i den cementerade boden. Det var på aftonen det hände. Tunga släpande steg kommo över verandan och genom rummen, där vi suttit i stilla samspråk. Hundarna började gnälla och darra av rädsla. Farmor sa då: "Det är Bernhard, som vill något." De tog mod till sig, och med farmor i spetsen gingo de ner i likboden. Där stod två ljus och brunno. Man hade glömt att släcka dem.

År 1907 överlät mor affären till vårt mångåriga biträde C. Fr. Engström. Då hade jag redan övergivit affärslivet och blivit fotograf.

August Lindberg:

Tre kalkbruk

Nybygget

Det var tidig vår år 1894. Redan i slutet av mars månad började det att torka upp på de dåliga landsvägarna. Även påsken kom ovanligt tidigt, så att vårfrudagen måste framflyttas till tredjedag påsk. Jag och min unga hustru voro på hemväg från Enåker, där vi tillbringat helgen hos mina svärföräldrar. Jag hade lånat min fars blacka märr med tillhörande s. k. skånsk vagn, och med den färdades vi fram till vårt lilla hem i närheten av Sala gruva. Då vi voro på vägen mellan Ångbryggeriet och gruvan, upptäckte jag att det rök ur den lilla kalkugnen vid Nybygget. Jag var arbetslös och hade räknat med att få komma dit, när kalkbränningen för säsongen skulle börja. Nu var det kanske för sent, och det var ju inte något att göra åt. Den föregående vintern hade varit besvärlig, smått om arbete överallt.

Vår lilla stuga vid Sala gruva var rätt så bra. Vi hade köpt den året förut. Ett par tunnland jord hörde också dit, och när sommaren kom skaffade vi oss både ko och gris. Nu gällde det att få ett lönande arbete, så att man kunde bo hemma och sköta det lilla jordbruket.

Första vardagen efter helgen gick jag ut för att höra mig om. Att gå till gruvan var lönlöst. Det var liten drift

där då, och många av deras arbetare voro permitterade. Vid Ångbryggeriet var det heller just ingen utsikt. De som voro anställda där stannade vanligtvis i många år, och det var sällsynt att någon ny fick plats. Jag gick i alla fall upp till Nybyggets kalkbruk och träffade chefen ute. Jag framförde mitt ärende, och han svarade mig, att de höll på att elda upp ugnen, men att det fattades en man, när de skulle sätta skift. Det blev bestämt att jag skulle börja den 1 april kl. 5 på aftonen och ha mat med mig, så att det räckte ett helt dygn.

Jag trodde att det skulle bli mycket tröttsamt med 24 timmars skift, men i verkligheten var det inte så farligt, ty vi fingo ganska mycken vila på nätterna. Vi skulle bli tre man i laget, och mina blivande arbetskamrater var där före mig. Johansson hette den ene och var en femtioårs man. Den andre hette Eriksson och var knappt trettio. Han var på samma gång skomakare. Bägge voro de litet välsituerade och ägde var sin liten gård vid Jakobsberg.

Det skiftlag som vi avlöste fick inte gå hem när vi kommo dit. De skulle göra en "rivning" först, d. v. s. taga ut en sats kalk ur ugnen, spetta ner den samt elda. En man av vårt lag skulle vara med för att se hur varm ugnen var, för att därigenom bättre förstå att sköta eldningen i fortsättningen. Det var så, att vi skulle turas om att elda och ha ansvaret för ugnen var sitt skift. Första skiftet skulle Johansson elda. Han stannade därför nere för att köra in ved åt sig till natten och för att se hur varm ugnen var vid rivningen. Eriksson och jag skulle gå upp på skansen för att slå sten.

Skansen var en högt belägen plats, och från den var en tre alnars bred bro byggd till övre delen av ugnen, som var belagd med järnhällar och hade järnstaket runt om. Öppningen i ugnen var cirka en meter i diameter. Bron hade räcken på sidorna, och på mitten var lagd en bra

År 1880 köpte handl. Bylin från Borås gården Nybygget och anlade där en liten kalkugn, vilken han sålde samtidigt med gården redan efter fem år. 1888 köptes anläggningen av två kompanjoner, av vilka den ene var bokhållaren P. J. Jonsson, sedan 60-talet bosatt i Sala såsom föreståndare för en klädesfirma. Kalkugnen som fanns då var mycket liten. Denna stora ugn byggdes först sedan AB Salberget, silvergruvans ägare, inköpt Nybygget 1899. Foto Edith Aspelin.

landgång av bräder. På skansen var ett stort upplag av kalksten, som blivit sprängd föregående vinter och skulle räcka för hela sommarens bränning. Vid sprängningen slogo de ej sönder stenen mera än att de förmådde lyfta upp den på ett åkdon. Nu däremot fingo stenarna inte vara större än 10—15 cm i genomskärning om de skulle bli genombrända. Nu gällde det alltså att slå sten. Eriksson letade på ett par släggor, som voro undanstuckna vid

en tall. Jag fick den ena, och så var det bara att sätta igång. Arbetet var inte så lätt för den som var ovan. När vi hade hållit på ett par tre timmar, sade Eriksson att vi kunde sluta för dagen, resten skulle vi nog hinna slå dagen därpå. Jag märkte då att min stenhög var betydligt mindre än hans, men han sade ingenting om den saken, han var ju en bra kamrat. Efter någon dag hade jag lärt mig konsten och behövde inte känna mig underlägsen. Vi gingo alltså ner till kalkugnen igen.

Huset, som var byggt omkring ugnen, var ganska rymligt. Det fanns särskilda platser för släckt och osläckt kalk samt en vedtrave i närheten av varje eldstad. Dessutom var det flyttbara bänkar och säten att sitta eller ligga på, när vi hade någon ledighet. Huset var uppfört av bara stolpar och bräder, och det drog ganska kallt genom väggarna. Från ugnen kom ju värme. Det blev vanligtvis för varmt på ena sidan och för kallt på den andra. Belysningen var dålig. Vi hade bara var sin liten plåtlykta med en liten fotogenlampa i att lysa oss med. Under nätterna hade vi bara en lampa brinnande, som hängde på en järntrådslina från taket.

Under tiden Johansson varit ensam, hade han kört in ved till sig för natten. Det gick åt omkring tre famnar barrved pr dygn. Den cirkelrunda ugnen hade fem eldstäder fördelade lika runt om, omkring 1,5 meter från marken. Det fanns också, nära golvet, fem gluggar med luckor för. De voro också fördelade lika runt om. Från dem skulle vi skyffla ut kalken vid rivningarna, som skulle ske fyra gånger om dygnet, kl. 6 och kl. 12.

När vi kommo ned, hade Johansson lagt in en brasa i eldstäderna. Om det var bra ved, brukade den räcka i två timmar. Nu skulle vi ha det litet skönt. Vi flyttade fram våra bänkar på lagom avstånd från ugnen, togo fram våra matsäckar och gjorde bekvämt för oss. Eriksson och jag

behövde inte göra någonting förrän klockan 12, då rivningen skulle börja. Johansson var ju i tur att sköta om eldningen och väcka oss i rätt tid om det behövdes. Jag sov inte mycket på bänken den kvällen, det var mitt första nattskift. Klockan 12 fingo vi också höra eldarens beskedliga röst: "Nu är det tid att börja."

Jag som var nybörjare fick ju instruktioner hur vi skulle göra. Tjugo skottkärror kalk skulle vi taga ut, fyra i varje glugg. Den som inte var i tur att elda, skulle riva i två gluggar och köra ut kalken i lagerrummet. När man rivit färdigt i en glugg, rusade inte kalken fram utan att gluggen var tom. Då måste man med en raka eller krok draga gluggen full på nytt, så att det kunde svalna till nästa gång. Det var ett hett och mödosamt arbete, och vi blevo alldeles genomsvettade. Den som var eldare hade bara en glugg att riva men skulle i stället göra ren eldstäderna. Det måste vara utbrunnet då vi skulle riva, i annat fall trängde lågorna av luftdraget fram i springorna vid luckorna, så att det blev eldfara.

När vi voro färdiga med rivningen och alla luckor ordentligt stängda, skulle ugnen spettas ned. Genom hettan i ugnen hade kalkstenen svällt ut och spände mot väggarna, så det var tomrum i botten, fastän det inte fanns någonting som bar upp det. Det fanns visserligen en stolpe uppmurad mitt i ugnen till samma höjd som eldstäderna, men den var mera till för att den färdigbrända kalken skulle falla närmare utrivsgluggarna, svalna fortare samt bli lättare att riva ut. Den som var eldare för skiftet skulle sköta om nedspettningen, och det var ett hett arbete. Alla eldstadsluckor öppnades på vid gavel, och så var det att med ett fyra meters långt stålspett, som hade en ögla i ena ändan som handtag, spetta loss den glödande kalken så att den föll ned i svalrummet och det tog vanligtvis inte så lång stund. Spettet måste vara långt, så att man ej kom

för nära ugnen för hettans skull. Bäst var att först spetta bort det som fastnat på ugnens väggar, ty det var det som höll kalkmassan uppe. När man spettat rent på väggarna runt om, brukade man vanligtvis få höra några små knäppningar. Då var det bäst att draga ut spettet, ty om några sekunder kom hela massan ned med en hård duns. Nu var det att elda på för fullt och stänga alla luckor.

Av arbetet och hettan vid ugnen blevo vi alla mycket svettiga. Nu måste man ha en stunds ledighet att svalka sig på, innan vi satte på oss våra rockar och gingo upp på skansen för att fylla ugnen. Det fattades ungefär så mycket sten i den som vi rivit ur den nedtill. Det fanns ingen maskinkraft till någonting, och nu måste vi ta av den sten vi slagit föregående kväll och köra den i var sin skottkärra på landgången över bron och stjälpa ned den direkt i ugnen. De skottkärror, som vi hade, var av gammal modell, så vi fick bära mycket på armarna, men det kanske var nödvändigt också, ty det var skarp motlutning upp till ugnen. Vi körde i sällskap, och den som var eldare körde i mitten och lastade varannan kärra från våra respektive stenhögar. Sju kärror på man brukade vi vanligen få köra för att få ugnen full, men på natten stannade vi inte längre än vi nödvändigt behövde.

Klockan 2 voro vi vanligtvis färdiga och nere vid ugnen igen, och då brukade vi hålla en liten måltid. När vi togo fram våra smörgåsar den första natten, sade Johansson: "Kanske vi inte har råd att äta någonting på nätterna i år, eftersom vi har fått mindre betalt." Jag hade ännu inte tagit reda på hur stor lön vi hade. Föregående år hade skiftpenningen för tjugufyra timmar varit 3 kronor, men i år när det var överflöd på arbetskraft, hade vår chef prutat ned 25 öre. Det var intet annat än att resignera och vara nöjd.

Johansson skötte om eldningen i fortsättningen också. För Eriksson och mig var intet annat att göra än att slå

oss till ro till nästa rivning kl. 6. Då blev det precis samma procedur.

På dagarna var det mera arbete. Då skulle vi slå sten, så att det räckte till skiftets slut. Dessutom skulle vi lasta ut all kalk som blev. Den mättes med hektolitermått och kördes vanligtvis till stationen när det fanns vagnbeställning. Någon bonde kom det också emellanåt och köpte någon hektoliter. Då fick man naturligtvis lov att stå till tjänst.

Om ej kalken gick åt osläckt, måste vi släcka den. Det gick så till, att den som eldade slog sönder kalken med slägga så det ej blev större bitar än 6 à 7 cm. i genomskärning. Vi hade ett par täta och bra skottkärror, som rymde en hektoliter vardera. Dessa lastade vi fulla med den sönderslagna kalken och körde på en bra landgång fram till vattenkaret, som rymde ett par kbm. Där slog vi sakta och försiktigt på tre ämbar vatten på var kärra. Det började puttra och fräsa, och vi fingo ej dröja för länge med att tippa ur dem i kalkmagasinet. Då blev det hett. Kalken blev jämnt och fint släckt, kanske något torr, men vi hörde aldrig någon anmärkning.

Vår chef var en medelstor, något korpulent herre omkring sextio år och hade efter tidens sed små gråa polisonger. Han var smålänning och hade i sin ungdom kört omkring med häst och vagn i bygderna och sålt tyger. Han var trevlig, talade en vacker småländska och ville sina arbetare väl. Vi kallade honom herr Jonsson. Någon titel som patron eller fabrikör förekom ej. Han var alltid välklädd, och i innerfickan på sin kavaj hade han en väl späckad plånbok. Om någon av oss var i bryderi för pengar och ville ha ett förskott på sin lön, kom alltid plånboken ögonblickligen fram, och man fick som man ville ha utan minsta invändning.

Varannan lördagskväll vid skiftombytet var det avlöning, och då var han vänligheten själv och bjöd på förtäring, två

snapsar och en halva öl pr man. Han brukade vanligtvis skicka ner någon till ugnen och säga till när det var lämpligt att komma upp. Förutom oss vid ugnen hade han även en körkarl anställd. Det var han som brukade gå till Ångbryggeriet och hämta öl samt uträtta hans ärenden. När vi kommo in på hans rum, var det alltid glas placerade på bordet för var och en, och när alla kommit in, tog han fram buteljen och fyllde alla glas och sade mycket förbindligt: "Var så god, var så god." Om någon i likhet med mig var absolutist, och någon annan, som var mycket sugen på sprit, slank åt sig ett glas för mycket, brydde han sig inte om. Sedan fick var och en sina pengar, som han lagt i beredskap i nästa rum. Om det var någon som fått förskott på sin lön, fick han själv säga till om det. I annat fall fick det vara till nästa gång. Glasen fylldes så för andra gången, och det blev på nytt: "Var så god, var så god." Han brukade då också säga någonting om arbetet vid ugnen eller brottet. Hade vi några önskemål, var det även lämpligt att komma fram med det.

Kalken var, liksom allt annat, mycket billig på den tiden. Ett år, när det var trögt att sälja, kostade prima, osläckt kalk inte mera än 90 öre pr hektoliter. Den som köpte 100 hektoliter fick ändock 10 % rabatt. Bönder, som byggde nya ladugårdar, använde kalk på den tiden att mura med, och till jordbruket gick också en hel del.

På försommaren och i synnerhet på lördagarna brukade det komma bönder till oss med häst och kärra för att köpa kalk. Ibland var det också någon som hade en oxe. Somliga ville ha 5 hektoliter, som de räknade för ett lass, andra nöjde sig med en hektoliter. Vår chef brukade alltid komma ned, när han såg att det var någon häst nere vid ugnen. Han var pratsam och glad mot sina kunder, fick vanligtvis kontant betalt, och växelpengar hade han alltid. Varje lördagsförmiddag gick han till staden. Då

kom han alltid in till oss före avfärden och lämnade oss 10 kr. i växelmynt i en tändsticksask eller annan liten plåtlåda, så att vi skulle ha växelpengar om det kom någon bonde och ville köpa kalk. Somliga lördagar kunde vi sälja kalk för 40—50 kr., en annan dag knappast något. Det hände någon gång att det kom någon som ville bjuda på brännvin för att få bättre mått eller få några kalkbitar extra. Det lyckades aldrig, och under årens lopp lärde vi oss att känna dem. De som voro från Västerfärnebo höllo vi för att vara de bästa kalkkunderna.

Vid rivningarna på middagen och kvällen brukade vår chef komma ned till ugnen för att se på, när den spettades ned. Om den kom jämnt och bra ner såg han nöjd ut, men om det blev litet ojämnt, t. ex. då det rasade i mitten först, och sidorna kom senare, kunde han se litet missbelåten ut och säga: "Han tömde." Någon anmärkning för vårdslös spettning blev det dock aldrig.

En kväll vid 6-rivningen kom han ned för att se på ugnen. Då var det fel på Sjöström, en av arbetarna i det avgående skiftlaget. Han var sugen på sprit, och om han kom över brännvin, tog han gärna för mycket. Nu var han så påverkad, att han vinglade hit och dit när han skulle köra kalkkärrorna, och det var nästan farligt att låta honom fortsätta. Chefen, som genast såg hur det var ställt, sade helt beskedligt: "Jag tror det är bäst Sjöström går hem och vilar sig i dag, så går det nog bättre i morgon." Det blev för mycket för den upphettade Sjöström och under utropet: "Jag sköter nog mej" och "jag krusar inga smålänningar", kastade han sin skyffel och ämnade gå handgripligt tillväga. Vår chef var situationen vuxen och drog sig sakta ut genom dörren förföljd av den vinglige Sjöström. När han kom till vägkröken, där det var en stor buske, som skymde utsikten till ugnen, stannade han och gav sin antagonist en så kraftig örfil att han sjönk ihop

och blev liggande under busken, huru länge vet jag inte. Själv fortsatte han helt lugnt vägen fram och gick in till sig. Vi sågo alltsammans genom en springa vid den öppna dörren, och vi kunde inte tycka annat än att han gjorde det bra. Nästa gång han träffade Sjöström var han lika vänlig och glad som om ingenting hade hänt. Inga efterräkningar. Han brydde sig heller just ingenting om oss i arbetet. Om han kom ned till ugnen, och vi kanske hade en liten ledighet och lagt oss på var sin bänk, brukade han säga: "Det kan vara bra med litet vila, det kan nog behövas det". Besöket blev inte långt. Om han trodde att vi slumrat in, smög han sig sakta ut, så att vi inte skulle höra honom. Sådan var han, vår gamle arbetsgivare P. J. Jonsson.

Till Nybygget hörde också litet åkerbruk samt en, på den tiden, stor, välskött trädgård. Trädgårdsmästaren, som var en stor och reslig man, hette Wiman, hade mustasch och pipskägg samt talade med en sydsvensk dialekt. Han hade vanligtvis tre man anställda. Själv var han en fin man, klädd i vit skjorta och stärkkrage till vardags och gjorde aldrig något tungt arbete. Sysslolös var han nog inte, ty det var mycket att plocka med.

Under de vackraste sommarmånaderna var det sommargäster boende vid Nybygget. Om jag minns rätt var det samma familj, som bodde där flera år i följd. Det var innehavaren av C. A. Ullvéns tobakshandel, handlanden Hellberg, och det var nog lugnt och skönt att bo där. Två döttrar och en son var det åtminstone i familjen, och de hade nog mycket roligt. På kvällarna hade de ofta mycket främmande. Kulörta lyktor lyste från trädgården, och det var både sång och musik. Ibland brukade även vi få en släng av sleven. Jag minns att vi blevo uppbjudna på kaffe, och härligare kryddskorpor tror jag knappast att jag fått varken förr eller senare.

Vår chef, som var ungkarl, intog sina måltider hos trädgårdsmästaren. På sommaren vanligtvis ute. Till sin politiska inställning var vår chef frisinnad. Den allmänna rösträtten var ännu ej genomförd, och det ansåg han vara en orättvisa. Det cirkulerade listor på den tiden bland arbetarne för namnunderskrifter. Om det var någon som hade politisk rösträtt, skulle det efter namnet skrivas ett P. Det blev ej många P:n på listorna, och var det någon, berodde det på att han hade en liten fastighet taxerad för 1,000 kr. Under 800-kronorsstrecket voro så gott som alla arbetare. Själv hade jag år 1897 en inkomst av 541 kr. Om man kunde komma upp till mellan 500 och 600 kr. var det bra.

Somrarna brukade gå fort. Redan i början av september var det sämre med kalkleveranserna. Vi fingo lager, och i slutet av månaden brukade vi få lov att slå igen. Vi fingo alltså plocka ihop våra verktyg och redskap, stänga dörrar och portar, gå upp till Jonsson och få vår avlöning, och så var det slut för säsongen. Vi blevo permitterade åtta eller fjorton dagar, men sedan voro vi välkomna tillbaka, för då skulle sprängningsarbetet börja. Då fick vi börja med jordschaktning på det ställe där sprängningen skulle pågå under vintern. Dagarna gick, och det började lida mot jul. Dagen före julafton var sista arbetsdagen för året. Då brukade herr Jonsson skicka något bud att vi skulle komma upp till honom innan det blev så sent. Det gjorde vi ju också, men det tog ju en liten tid. Det kom vanligtvis ett bud till, när det var lagom tid att komma. Han brukade inte vara ensam då. En äldre man, som bodde i närheten, L. A. Wiberg, var också med. Han var nog expert på att tillaga glögg. När vi kommo i dörren, brann den med full låga. Vi blevo sålunda festligt mottagna. När alla voro samlade och glöggen färdig, öste han upp ett ölglas fullt för varje person och sade: "Jag tror

den skall vara god." Så tog han ett mycket litet glas själv, skålade och höll ett litet tal. Han tackade för gott samarbete under året, uttalade sin glädje över att inga större olyckor skett och önskade alla en god jul. Sedan fick var och en sina pengar som han hade att få. Glögglasen fylldes på, men bara litet, under det han sade: "Jag tror inte det är farligt." Så blev det bestämt när arbetet skulle börja igen, t. ex. den 2 januari eller så, och så voro vi välkomna tillbaka. Det var ju att tacka och gå, men nog var det trevligt att bli ordentligt avtackad.

Efter nyåret var det ju att hugga i på nytt och hålla på till en vecka in i mars månad, eller till dess vi hade så mycket sten på skansen att det ansågs räcka till sommarens bränning. Då blev det en eller två veckors permission. Kalkugnen skulle ju repareras före igångsättningen, och då fick man vara hantlangare.

Det talas mycket nu för tiden om den långa arbetstiden som var förr. Det var nog inte det sämsta. Arbetstakten var inte så högt uppdriven som nu. På många håll var det heller inte så stor risk att taga en liten paus under arbetet. Trivseln på arbetsplatsen var det heller inte att klaga på. Sämst var det nog med den stora penningknappheten. Under vintern, då dagarna voro korta, betalade herr Jonsson sina arbetare inte mera än 1 krona och 10 öre om dagen. Han behövde det inte heller, då folk gick och bjöd ut sig att arbeta för 80 öre. Jag kommer ihåg ett samtal som jag hörde en gång i Söderstedts speceriaffär vid gruvan. Det var ett par fäder till barn, som gingo i gruvans söndagsskola. Det resonerades om vilken tid som var den lämpligaste för anordnandet av den sedvanliga söndagsskolfesten. Den brukade vanligtvis inte bli förrän ett stycke in i januari månad. Den ene tyckte att det var för sent, det var bättre att ha den vid första helgdagarna eller åtminstone vid nyåret. Handlanden, som även var söndags-

skoleföreståndare, upplyste då om att det går inte, det måste vara avlöning vid gruvan först, annars få vi intet folk. Inträdet till festen kostade 25 öre, och då fick man kaffe också för den avgiften.

Aktiebolaget Kalkbacken

Vid sekelskiftet startades det två nya kalkbruksföretag vid Sala. Det ena var Aktiebolaget Kalkbacken, och det andra var Strå Kalkbruk.

Initiativtagaren till Aktiebolaget Kalkbacken var en gruvförman Alfred Lindman. Han var från Persbergs-gruvan i Värmland men hade haft flera anställningar vid olika företag både i Sverige och Norge. På senare tiden hade han plats vid Sala gruva och hade även tillsyn över kalkugnen vid Nybygget. Jag kände honom därifrån. Det var en livlig och mycket talför man med helskägg, som räckte långt ned på bröstet. Han umgicks i religiösa kretsar och intresserade sina vänner för ett nytt kalkbruk i Sala. Han hade stor övertalningsförmåga och det lyckades. Själv satsade han litet pengar i företaget och blev självskriven förman och arbetsledare. AB Kalkbacken bildades, och som disponent och affärschef lyckades man få en driftig och erfaren man, E. L. Camitz. Han var även chef för Sala Tegelbruk och hade sitt kontor i Sveahuset.

En liten egendom vid Kalkbacken där det fanns goda kalkstensfyndigheter inköptes, och det dröjde inte länge, förrän det var en kalkugn uppförd på platsen. Den var av annan typ än den vid Nybygget, hade fyra eldstäder och utrivningsgluggar samt var försedd med skorsten. Jag hade anbud att få komma dit som kalkbrännare, men jag drog mig i det längsta. Dels tyckte jag inte om att göra nattskift, och dels hade jag rätt så bra arbete förut inom byggnadsbranschen. Till sist beslöt jag mig dock att försöka och den

25 januari 1903 gjorde jag mitt första arbete vid Kalkbacken.

Avlöningarna hade under åren stigit något. Nu fick vi för 12 timmars skift 2,50, och då vi arbetade alla söndagar också blev det 75 kr. i månaden, och det var inte så lätt att komma upp till den förtjänsten på annat håll.

Arbetet var litet annorlunda fördelat här än i Nybygget. Vi voro endast två man i laget, men det var bättre ordnat på många sätt. Det var ordentliga golv av cement både kring ugnen och i kalkbodarna. Bättre kärror och redskap var det även. Eldstäderna voro förlagda en trappa upp, så att någon ved och skräp fanns inte där vi skulle riva ur kalken. Det var egentligen ingen fördel, ty det var arbetsamt att få veden till övre våningen. Det var järnväg dit upp, lagd på en sluttande bro ifrån marken. Veden kördes på en tralla, och den fick vi med ett litet handspel veva upp till övre våningen. För påfyllningen av sten i ugnarna fanns det också järnvägsspår med en liten vagn av järn, som vi lastade med sten. En lina av järn var fästad vid vagnens främre ände och löpte i en linskiva, som var placerad i övre delen av ugnen, och löpte sedan ned på andra sidan till ett vindspel, som var försett med en bom och drogs av en häst. Brukets körkarl skötte om den där körningen, men när vi skulle fylla sten på nätterna, fingo vi lov att gå och väcka honom. Som ersättning för störd nattro fick han vanligtvis förmiddagen fri.

Ugnen var ej lättskött. Långa eldstäder hade den och var svår att spetta ned. Några stora mängder kalk fingo vi inte. 80 hl. pr dygn var det meningen att den skulle ge, men för det mesta stannade det vid 60—70 hl. Stenen var som vi sade hårdbränd, men det blev bra kalk. En fördel var att det numera brändes kalk även på vintern, så att vi hade lika arbete året runt, om det inte behövde slås igen någon gång för reparation. Någon släckning av

kalk eller utlastning behövde vi inte bry oss om, såvida det inte möjligen kom någon kund, som skulle ha någon hektoliter, men det var sällan. Arbetet var ej svårare här än i Nybygget, fastän vi endast voro två man i laget. Förutom oss fyra man vid ugnen var det även fyra till fem man anställda i brottet för att spränga sten. Lindman skötte själv om skjutningen, och som gammal gruvförman hade han erfarenhet. Han hade två vuxna söner som arbetade vid bruket. Ett par körkarlar voro även anställda. Tillsammans voro vi nog en tio, tolv man. De som arbetade i brottet hade arbetet på ackord, 65 öre pr meter för de hål som borrades. När kvällen kom, brukade Lindman taga reda på hur mycket var och en hade gjort. Förutom sonen Alfred var det två borrare till, och till dem brukade han komma först. De uppgåvo att de borrat 4—5 meter eller också 3 meter och någon timmes brytning i berget. När han kom till sin son, kunde denne klämma i med: "8 meter!" "Uschia mej!" sade Lindman, "det har Du inte!" "Har jag inte", ropade sonen argt. Och så pekade han ut i berget en tio, tolv ställen och räknade upp: "1 meter här, 8 dm här, 7 dm här, 1,2 här, 6 dm här, 4 dm här, 8 dm här" o. s. v. Detta gick i rask följd och så slutade han med: "Detta blir 8 meter, gubbe lilla. Skriv bara!" Att få någon reson på en sådan uppgift gick ju inte. Hur Lindman skrev tiden för sin son är inte gott att veta, men nog hade han för det mesta god avlöning.

En dag när de flesta voro samlade för middagsrast, fingo vi se Lindman komma gående på vägen. Det var den tredje januari, Alfredsdagen. Då var det någon som sade: "Om vi skulle ta och hissa gubben Lindman". En gammal stol sattes fram, och när han kom in, möttes han av "var så god och sitt ner, nu skall Lindman komma att hissas!" Sagt och gjort. Han placerades på stolen och sade endast: "Hör Ni, gossar, vad tar Ni er för med. Det här måste ske

med försiktighet. Ni vet ju att jag har ont i både armar och ben." Det respekterades, men av starka armar hissades han några gånger upp mot taket. Han hade reumatism och hade litet svårt för att gå, men i själ och hjärta tyckte han om litet upptåg och skämt. På kvällen blevo vi sedan bjudna till hans hem på en liten fest. Det var kaffe och hembakad tårta. Fru Lindman såg till att alla voro med och förstod att underhålla sina gäster. Det blev litet omväxling efter den långa arbetstidens slut. Det där med hissningen blev sedan en tradition. Ingen som varit där en längre tid slapp undan. Det gick ej alltid så varligt till, men det var roligt också. Sedan blev det den sedvanliga kaffebjudningen. För dem som inte hade sitt hem i närheten, stod fru Lindman gärna till tjänst med att laga i ordning, bara man talade vid henne och köpte hem ingredienserna.

På övre botten vid kalkugnen fanns även ett litet rum, där de som gingo skift vid ugnen kunde sätta in sina matsäckar och slå sig ned, när det blev någon ledighet. Det var en kokspis inmurad, så att det gick bra att hålla varmt. Det var också en bänk vid vardera långväggen, och dit brukade Lindman mycket ofta komma upp om kvällarna, inte för att övervaka vårt arbete men för att berätta historier. Han hade ett outtömligt förråd, och hade vi tid att sitta och höra på honom, kunde han vara kvar till kl. 12 på nätterna. Då fick han brått att gå, för då började vi riva i kalkugnen. Han var en berättare av första klass, och i början var det ju mycket intressant, men när man fått höra honom några månader, började man ledsnas. Det hade varit lika bra, om vi fått taga en liten tupplur.

På vinterkvällarna kom det många s. k. luffare och ville ligga på ugnen över natten. Ibland kunde det hända att vi härbärgerade en åtta, tio stycken. Det var inte bara dåligt folk. För det mesta var det unga hantverkare som blivit

arbetslösa. Det var synd om dem. Somliga hade litet mat med sig, som de tiggt ihop i staden, andra ingenting. Ingen av dem klagade. De voro nöjda om de fingo breda ut sina medhavda gamla tidningar och lägga sig på något ställe där de inte fröso alltför mycket. Det sämsta med dem var, att de nästan alla voro alkoholister. Fingo de något arbete, höllo de på en tid. När spritbegäret kom över dem, lämnade de sina platser, söpo upp det de sparat ihop, pantsatte sina saker och kommo på luffen igen. Många rörande levnadshistorier hörde vi då. En del var kanske inte sant, men många intelligenta män voro på luffen den tiden. För att hindra att de gingo till staden för att komma över någon sprit och komma igen kvällen därpå, brukade vi säga att de inte fingo vara hos oss mera än en natt. Det kunde ändock hända att någon kunde komma två kvällar å rad, men då var det nog en av mera utpräglad luffartyp. Då hade han för det mesta även bytt yrke. Första kvällen kunde han säga sig vara en garvaregesäll, och när han kom igen var han en fattig smed. De hade humor också. En del av dem var nog fast för ohyra. Jag minns en äldre man, som satt hopkrupen vid ugnen och såg orolig ut. När han trodde att ingen observerade honom, började han kläda av sig och vek ihop sina dåliga kalsonger, öppnade eldstadsluckan på ugnen och slängde in dem i elden direkt. Han hade dåliga byxor förut, och nu blev det nog litet kallt i vinterkylan. En annan gång, när vi kommo upp på ugnen, satt det också en halvklädd man och synade sin skjorta i lampskenet. Min kamrat frågade om han hittade på någonting. Svaret kom dröjande: "Det är inte mycket, en sju, åtta stycken har jag väl fått fatt i." Själva blevo vi aldrig fast för någon lus. I vår lilla kammare fick heller aldrig någon av våra gäster komma in.

En vinterkväll, när det var tjugo grader kallt ute, tyckte jag mig höra några svaga knackningar på porten där ved-

banan gick in. Jag hade då en kamrat som hette Kilgren. Han var mycket noga med att stänga alla dörrar och ville helst vara i fred för luffare. Vi hörde ingenting mera. Efter en stund kunde jag inte låta bli att gå och öppna och se hur det var. Utanför dörren låg en man hopkrupen och så stelfrusen, att han inte kunde röra sig. Inte heller fick vi honom att säga någonting. Vi hjälptes åt att bära in honom och placerade honom på en bänk, där det var litet lagom värme. Under nattens lopp tinade han upp och kunde tala om att han var målare och kom ifrån Finland. Nästa dag kunde han fortsätta sin vandring.

Lindman kunde ibland vara litet spydig. En dag, när det inte var så bråttt, satte han en man att taga ur gammal spik ur en hög bräder. Det var mycket gammalt virke, och hela dagen gick åt. Arbetaren var litet snål, så att han tog hem den gamla spiken. När avlöningen kom, fattades det för en dag, och mannen gjorde anmärkning. "Jaha", sade Lindman, "det var den dagen då Du tog ur spik, men Du har ju spiken." Det var naturligtvis inte rätt att taga hem gammal spik, men den hade knappast kommit till någon nytta ändå. Det kan vara olika meningar.

Det var ännu före den allmänna och lika rösträttens genomförande. Lindman var frisinnad, men gick ej och röstade själv, när det var val. Han brukade ge sin fullmakt till någon meningsfrände. Jag kommer ihåg att han vid kommunalvalen hade nio röster men jag bara tre. Han hade god lön och naturaförmåner vid bolaget.

Eftersom tiden gick blev det litet förbättringar. En kalkugn till hade blivit uppförd, en senare modell än den första, och den gamla hästvandringen hade fått lämna plats för en fotogenmotor. Den var det inte så stor glädje med, ty den strejkade som oftast. Mera ombyte på folk blev det också, sedan den nya kalkugnen kommit till. Man kunde ledsnas ibland.

Vid Strå Kalkbruk, som jag nämnde om i början, hade utvecklingen gått ungefär i samma takt. Där fanns det redan tre små ugnar, och så hade de börjat med ett nytt brott, där det fanns fin sten. Det var inte sämre att vara där, och jag hade på känn, att om jag anmälde mig, skulle jag bli antagen.

I juni månad 1908 blev det lönekonflikt vid Kalkbacken. Vår lön skulle reduceras med 25 öre pr skift. Vi ansågo det vara obefogat och skrevo en petitionslista till disponenten och bad om att få behålla vår lön oförändrad. Det blev ett bleklagt nej, och jag och ett par kamrater till sade upp våra platser och slutade. Midsommarafton 1908 gjorde jag mitt sista skift vid Kalkbacken. Driften vid bruket pågick ännu ett par år, men delägarna ledsnade tydligen och försålde aktiemajoriteten till ett par herrar i Avesta. Efter någon månad överläto de det i sin tur till AB Strå Kalkbruk, som övertog ledningen. Disponenten och förmannen fingo lämna sina platser, och AB Kalkbacken fanns ej mer.

Strå Kalkbruk

Grundaren av AB Strå Kalkbruk var en driftig man. I sin ungdom hade han varit militär vid något norrlandsregemente men fått löjtnants avsked. Senare blev han tjänsteman vid liv- och brandförsäkringsbolaget Skandia, bodde vid Åkra gård, reste omkring och gjorde nog goda affärer. Han hette Carl Frunck och var mycket noga med sin löjtnantstitel. Han inköpte en jordareal invid Väsby kungsgård, där Strå gård nu är belägen. Där fanns på den tiden ingenting annat än en gammal lada, ett stenröse och för det mesta några vedtravar. Nu började han bryta sten på egen mark. Det var inte så lätt. Flinta och skrot fanns det gott om, och det fordrades nog envishet för att inte ge upp. Med tiden blev det dock något bättre, och sedan de

kommit i gång i lilla brottet, kunde han sälja bra med rå sten. Samtidigt byggdes det även kalkugnar och ekonomihus.

När jag började mitt arbete där den 26 juni 1908, var även kontorsbyggnaden och trädgården iordningställda. Ett järnvägsspår var framdraget från stationen och en lastkaj byggd, där det gick bra att lasta kalk och sten. Järnvägen skötte om växlingen och satte upp nya vagnar vid behov. Mycket fattades dock, för att man skulle kunna säga att det var bekvämt. Belysningen var dålig, och de gamla fotogenlamporna fick man ju bära med sig överallt, om man skulle se någonting. Även de gamla hästvandringarna för påfyllning av sten i ugnarna voro kvar. Det fanns en liten fotogenmotor inrymd vid 1:ans ugn, men den var bara på tre hästkrafter och kunde inte dra någonting tungt. Vattenpumpning i brottet och en sädeskross i magasinet kunde han ju hålla i gång, men det var allt.

Vi hade en maskinmästare som hette Gustavsson. Det var en händig man, och han ordnade till med litet elektriskt ljus också. Det var några små lampor vid 1:ans och 2:ans ugnar. Den lilla fotogenmotorn skulle vara dragkraft. Vi som gingo skift vid 1:ans ugn skulle se efter tillställningen. Det kunde ju gå, om vi hade tid att vara inne och se efter den lilla motorn, men det var annat att göra också. Om det gick tungt för den lilla motorn blev den för varm och stannade. Då vart det mörkt förstås, och det var inte annat än att taga fram våra gamla fenixlyktor igen. Sedan var det att försöka få gång på maskineriet på nytt, men var det långt lidet på natten kunde det också få vara. Det blev inte ordnat med något stabilt lyse, förrän vi fingo kraft från Älvkarleby.

Löjtnant Frunck, som var bolagets disponent, var mycket för att bygga. Det blev ett helt lag med en förman i spetsen, som bara sysslade med byggnationer. Nya ma-

Driften vid Strå började mycket blygsamt 1897 med endast brytning av kalksten. Först 1903 byggdes en ugn, den mellersta på bilden, som snart följdes av ännu en av samma typ. År 1912 byggdes "fyrans ugn", som var väsentligt större än de tidigare. Sex år senare hade bruket sju ugnar med de två som övertogs från AB Kalkbacken. Foto Axel Eriksson.

skiner och spel anskaffades. Inte mindre än tre fotogenmotorer köptes med litet mellanrum, sist en Atlas Diesel på 65 hästkrafter, men de behövdes ej längre, när det blev tillräckligt med elektrisk kraft från Älvkarleby.

Ett stort företag var det när löjtnanten satte i gång med byggandet av 4:ans ugn. Enligt hans egen utsago skulle den inte heta 4:an utan "Kronan", ty den skulle bli den förnämsta som kunde åstadkommas. Ritningarna voro från

Tyskland, och den skulle bli mycket stor. I sex generatorer skulle det eldas med stenkol, och det skulle även bli sex uttag för kalk. Uttagen skulle ligga så högt från golvet, att det skulle gå lätt att få kalken att rasa ner i därför avsedda kärror. Järnvägsspåret förlängdes, och vid rivningarna skulle kalken stjälpas direkt på järnvägsvagnarna. Om det fattades vagnar, var det stora magasin att stjälpa ned kalken i. Eldningen skulle försiggå en trappa upp, och det lades en särskild järnväg dit upp. Två trappor upp fanns det en läktare och murgluggar på ugnen för att man skulle kunna se huru varm den var. Det kunde även behövas spettas i dem när han hängde upp sig. En kalkbruksförman anställdes även. R. G. Gustavsson hette han och kallades sedermera inspektor.

De här förutsägningarna om ugnen höllo i allmänhet streck, men det var så att när vi skulle köra i gång var ingenting färdigt. Stenkolen t. ex. måste vi köra in med kärror på nedre botten och kasta upp dem med skyfflar till den övre. Det gick åt 7 à 8 ton stenkol pr dygn, och det gick inte så fort. Lika besvärligt var det med rivningarna. Det fanns inga lufttrummor färdiga för det heta kalkdammet att gå ut igenom. Vi fingo stora brännsår i ansiktet och på händerna. Vi hade ännu tolv timmars skift, och nu skulle det rivas var fjärde timme. Svårast var det med våra brännskador, men vi hunno ej heller med arbetet. På detta sätt kunde vi ej fortsätta. Då det gått ungefär en vecka kom Gustavsson och sade: "Om onsdag börjar vi med åtta timmars skift, och Ni få lika lön som förut." Vi hade då 3 kr. pr skift. När banor och lufttrummor blevo färdiga vart det mycket bättre, och sedan trivdes jag bra med arbetet. 30 ton kalk om dygnet fingo vi från ugnen, men om det var bra kol kunde det också bli 35 ton. Kalken var het, och vi fick lov att vara mycket försiktiga så att det ej blev någon eldsvåda. Det hände ibland ändå, att

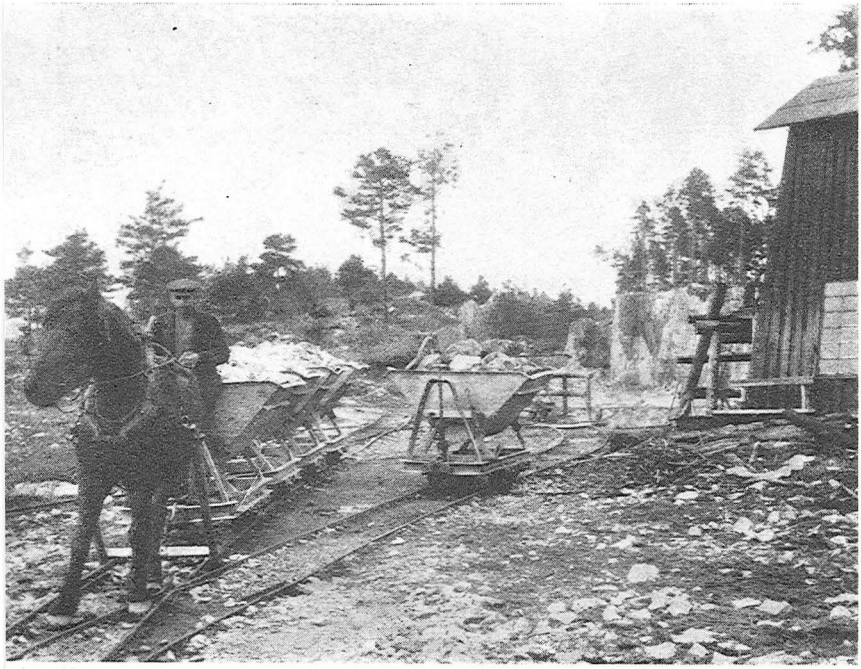

Kalken transporteras i décauvillevagnar från Stora brottet till ugnarna. Den första tiden fraktades kalkstenen direkt till järnvägsstationen i ett par gödselkärror, men 1901 anlades mellan järnvägsstationen och Strå ett stickspår, som väsentligt underlättade transporterna. På banorna mellan brotten och ugnarna gick 1920 två lokomotiv och 150 décauvillevagnar. Foto Axel Eriksson.

det tog eld så att vi fingo lov att skyffla om kalken och släcka. Ibland voro vagnarna ända nere vid stationen, då det började brinna i träbottnarna, så att vi måste ner dit och släcka. Arbetet vid de mindre ugnarna blev sedan också uppdrivet, och det blev åtta timmars skift överallt.

En dag på hösten, när jag gick skift i 2:ans ugn, kom löjtnant Frunck in till oss. Det var gott om folk då, och det hade varit tal om att det skulle bli lönereducering. Samtidigt kom det också körandes fram till vår ugn ett stensätt, som skulle stjälpas ur. Det var fyra tippvagnar.

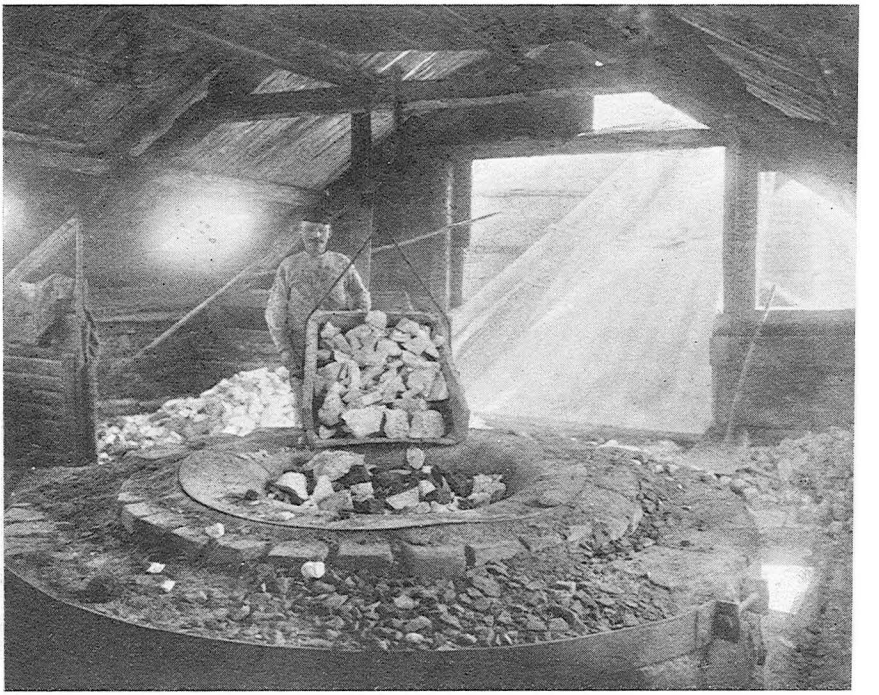

Den lilla ugnen "Mortelns" övre del, där kalkstenen fylldes på. Upptransporten skedde till en början med hästvindor, sedan med fotogenmotorer, som ofta krånglade. Först med den elektriska kraften från Älvkarleby blev uppfordringen effektiv. Foto Axel Eriksson.

Då sade löjtnanten till oss: "Ni har ju litet ledigt ibland. Om Ni passar på och hjälper till med att plocka ur stenvagnarna när de komma från berget så går det litet fortare. Då skall Ni också få behålla Er skiftpenning oavkortad i vinter." Vi gick in på förslaget, ty vi tänkte på vår lön. När det sedan blev avlöning, hade de ändå dragit bort 25 öre pr skift. Det var ingenting att göra åt saken då. Det var inte sådana tider. Den som inte var nöjd fick gå. Vi glömde inte så lätt sådana händelser, och nästa gång löjtnanten kom på besök, påminde vi honom om saken. Han var oförstående i början, och jag kunde

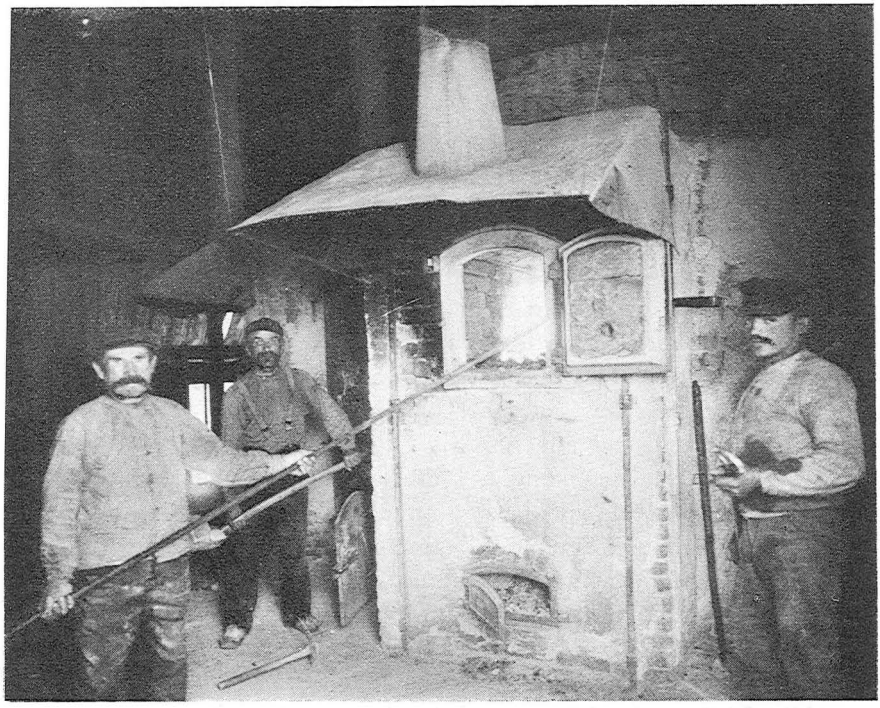

En av de äldre ugnarna. Utrivningen, som efter 1912 ägde rum var fjärde timme, tidigare var sjätte, är just avslutad, och en av arbetarna håller just på att spetta ner kalk som sitter fastklämd högre upp i ugnen och som skall rivas ut nästa gång. Foto Axel Eriksson.

inte låta bli att säga, att den som lovar en sak bör hålla det om han kan. Nu tog han en annan ton. "Ja, det kan ju vara sant det här, men det är inte lätt att sälja kalk heller, men det begriper inte Ni." Sedan fortsatte han att skälla ner oss, och till sist voro vi odugliga till allting.

En dag strax efter blevo vi på nytt utsatta för hans bärsärkaraseri. Han var stor och tjock, och när han gick ute, hade han en stor knölpåk i handen. Det var vid 2:ans ugn det också. Vi voro ute i vedgården för att köra in ved. Han var alltid mycket noga med att det skulle vara städat och fint överallt. Det hade vi också, så det fanns

nog ingenting att anmärka på. Men det var taget av en tre, fyra vedtravar på en gång och det var någonting förskräckligt. Nu var det så att det fanns några statkarlar vid gården, och det ingick i deras lön att de skulle ha fri ved. När de behövde sådan, satte de bara för en häst och körde hem ett lass. De togo alltid den torraste och bästa veden som fanns, oavsett hur många vedtravar de revo sönder. Att förklara den saken för löjtnanten var omöjligt. Det var vi som stökade till så förskräckligt i vedgården. Han svängde med käppen i luften så att det ven om öronen, men han slog inte till. Det sades att han brukade göra även detta. Om en stund lugnade han sig något och fick se min kamrat, som dragit sig undan i ett litet skjul i närheten. Då skrek han: "Vad är det för en djävul där?" Jag svarade lugnt: "Det är Kumlander." Han måste också komma fram och gå igenom samma procedur. När vi blevo av med honom, strövade han iväg över gärdet till en lada. Där blev han liggande, han orkade inte längre. Han hade hjärtfel och var mycket tjock. Gårdens folk hämtade honom med hästskjuts, och sedan var han sjuk ett par dagar.

När han var på gott humör var han humoristisk och skämtsam. Det var en äldre man, som gick skift vid 1:ans ugn. Han hette Svahn, men fick merendels inte heta annat än "Fjäderfä", och en liten smed, som hette Engström, kallade han alltid för "Vildingen". Smeden blev morsk av sig, när han fått litet sprit i sig, och han gjorde en dumhet en gång. Han tog sin bössa och gick upp till disponent Wenström vid gruvan och skulle skjuta honom. Det blev inte så farligt. Disponenten talade väl till honom och berömde hans fina gevär och bad att få låna det. Det fick han, och "Vildingen" gick hem avväpnad.

När löjtnant Frunck skulle fylla 68 år, ordnades det med en fest för honom. Maskinmästare Gustavsson gick omkring med listor till arbetarna för att samla in pengar till en

minnesgåva. Om någon funderade, om man inte kunde dröja, tills han skulle fylla 70, svarade han, att löjtnanten själv inte trodde sig om att leva så länge.

Jag hade i friskt minne den orättvisa lönereduceringen vid 2:ans ugn, och när maskinmästarn kom med listan, talade jag om den orättvisa behandlingen där och sade rent ut, att jag inte ville skriva mitt namn på någon lista och ej heller ge några pengar. Det här kanske inte betydde så mycket. Det blev både pengar till en minnesgåva och det blev fest i trädgården i alla fall. Jag gick inte dit. Jag gick till en granne och hjälpte honom köra in hö i stället. Efter några dagar gick löjtnanten en rond vid ugnarna och tackade för uppvaktningen. Han vände sig särskilt till mig och sade att vi gjorde det bra. Jag märkte genast att det var ironi och att han visste alla detaljer.

Löjtnant Frunck levde och fyllde 70 år. Då blev det en ny insamlingslista och en ny fest. Den som skötte insamlingen den här gången var en annan Gustavsson, som titulerades inspektor. Jag lade dit min tribut som alla andra och sade ingenting. Jag var också med på festen, och gamle löjtnanten blev vederbörligen omklappad av sina döttrar och närstående. Så blev det ett litet tal förstås samt överlämnandet av blommor och den minnesgåva som kommit till genom insamlingen. Själv kom sig löjtnanten ej för att säga många ord. Det var kaffeservering i trädgården och ganska mycket folk. Någon vecka efteråt blev jag utfrågad av inspektor Gustavsson om hur det förhöll sig vid insamlingen till 68-årsfesten. Löjtnanten hade frågat honom, om jag var med på den sista insamlingen.

Löjtnant Frunck var i sin politik en skarp högerman. Vid Strå voro arbetarna ännu ej organiserade, men socialdemokraterna började agitera för sin verksamhet. Hinke Bergegrens läror om barnbegränsning voro heller inte främmande. Löjtnanten tyckte att tiderna voro förskräckliga.

Vid valtider besökte han sitt folk på arbetsplatserna och frågade dem huru de tänkte rösta. De flesta tego, men om någon öppnade sin mun och svarade t. ex.: "Jag kommer att rösta efter min övertygelse", blev han het. "Att Ni inte alls kan begripa den här saken! Om Ni också röstar med de frisinnade är det precis lika illa. Det enda riktiga är högern. Nu skall det inte bli några barn mera heller. Det är ju förskräckligt. Men vi skola gå i samlad trupp till valurnorna och avge våra röster. Det gäller socialismens vara eller inte vara." Löjtnant Frunck hade två vackra brun- och vitfläckiga vagnshästar vid bruket. Alla som ville följa honom efter till valen bjöd han på skjuts. Det blev kanske några äldre, som inte ville stöta sig med honom, men annars gick var och en sina egna vägar.

När bondetåget blev 1914, var han mycket energisk. Han gjorde en undersökning om det inte var någon av hans arbetare, som ägde en jordbit, så att han kunde få honom med sig till Stockholm vid kungauppvaktningen. Försvarsviljan var mycket stor. Vid lastkajen skulle vårdkasarna brinna. Folk skulle lära sig förstå fosterlandets fara och offra någonting. Det sparades inte på bränsle. Det gällde fosterlandet.

Löjtnant Carl Dormin Frunck började tyna av, och den 21 februari 1916 dog han, 72 år gammal. Till graven blev han buren av de äldsta arbetarna och förmännen vid bruket, under stor tillslutning av underlydande och inbjudna. Gravvården är huggen av ett kalkstensblock från brottet vid Strå och finnes på Nya kyrkogården i Sala.

Efterträdare som chef och disponent blev nu sonen Sixten Frunck, en lugn och sansad herre. Under hans tid utvidgades bruket betydligt. Angränsande gårdar och egendomar inköptes och flera kalkugnar uppfördes. Nedtecknaren av dessa rader fick även en ansvarsfull plats att fylla. Det blev stordrift vid Strå kalkbruk.

Ester Näsmark:

Familjeliv och umgänge under två generationer

Mina föräldrar, Carl och Erika Frunck, ägde Högsta gård i Hallens socken i Jämtlands län. Min far var egentligen officer vid Jämtlands Fältjägare men hade tagit avsked och var sedan inspektör vid Försäkringsaktiebolaget Skandia. Mina fem syskon och jag äro alla födda på Högsta, men från den gamla gården vid Storsjöns strand har jag endast mycket dunkla minnen. Jag var blott i tre-fyra-årsåldern när vi flyttade ner till Sala.

I Sala bodde vi först i grosshandlare Lundins gård i hörnet av Freds- och Norrbygatorna. Två år senare, då Lundinska gården vid Södra Esplanaden, s. k. Posthuset, blev färdigbyggt, flyttade vi in i en övervåning där.

Från barnkammarfönstret hade vi en omväxlande utsikt över det rörliga livet på den stora gården. Där hade bönderna sitt kvarter, och många handlare gjorde upp affärer i farbror Lundins magasin, där det luktade salt sill. Vid månadsmarknaderna och de stora höst- och vintermarknaderna var där än mer att se. Då tog dalkarlar in på gården med sina av marknadsvaror fullastade foror. De hade laggkärl, träslöjdssaker, knivar, pinglor och vävnader. Hur tydligt minns jag ej deras målade matsäcksskrin, varur de plockade upp de härligaste limpor, smör, korv, fläsk m. m.

När vi en höstmarknadsdag kom utanför porten, var det bara att gå och beskåda all vacker utställning av rotsaker,

lök, potatis och frukt, som såldes vid Södra Esplanadens båda sidor upp mot Ringgatan. På Stora Torget var marknadsstånd, där det såldes blecksaker, kläder, tyger, bröd, kakor, karameller och skinnvaror. Men det vi jämtlänningar mest gladdes åt vid vintermarknaderna var att åter se lappar. De kommo år från år ned med sina renstekar, getostar, mjuka pjäxor av renhud samt renskinn. Vi hade ju ofta under vår tid på Högsta mött lappar, och min mor var särskilt god vän med många lappfamiljer och hade rönt bevis på deras vänskap.

Hygienen var åtskilligt annorlunda då än nu för tiden. I den lägenhet, som vi flyttade till några år senare, var en torrklosett inrymd i ett litet mörkt rum invid tamburen, men den fick endast användas av föräldrarna eller andra äldre personer. Vi barn fick gå över gården en trappa upp till ett avträdesrum. Massor av stora råttor fanns där, så det behövdes en god portion mod för att företa den expeditionen, sedan mörkret fallit på.

Tömningen av klosetterna sköttes av gubben Skog. Vi barn fick gå hem till hans dotter Fia och buda. Sedan kom Skog med sin höga, stora tunna dragen av hästen Råttan. I denna tunna tömdes hink efter hink tills den var bräddad. Än i denna dag kan jag se gubben Skog för mig livs levande. Han hade alltid en stor skärmförsedd mössa och en vid ovanpårock, styv av smuts. Han satt på vänster skakel lutad mot tunnan, som då den var bräddfull ibland skvätte över sitt innehåll på gubben. Det var en heroisk gubbe!

Dricksvattnet hämtade våra jungfrur i regel från Jakob Matts brunn. Ibland fick jag följa med och hjälpa till att bära kopparflaskorna med vatten. Det var i regel många flickor vid Jakob Matts brunn på kvällarna, och alla gick dit med glädje. Det var en verklig avkoppling för alla att träffa kamrater och få sig en pratstund.

I skymningen brukade vi krypa upp i fönstren och se på lykttändaren Karlsson när han tände gatubelysningen. Den fyrkantiga glaslyktan hängde i en stållina över gatan. Först gick Karlsson till ett skåp vid husväggen och hissade ner lyktan, sedan tände han den. På dagarna hissades lyktorna ner för rengöring och fyllning med olja.

Även mina far- och morföräldrar samt min ogifta faster Hilma, som var lärarinna i teckning och musik, hade slagit sig ned i Sala. Morfar och mormor voro visserligen gamla Östersundsbor, men efter det deras enda dotter med sin stora familj flyttat från Jämtland, kände de sig ensamma. Jag minns särskilt min mormor, då hon pysslade om dem av oss barn som eventuellt låg sjuk. Då kom hon alltid med en liten nätt lockkorg, i vilken hon till sjuklingen medförde de ljuvligaste guldgula äggplättar. Det var nästan så att en frisk kunde känna avundsjuka mot sjuka syskon. Men mormor fick ej länge leva kvar hos oss. Hon dog redan 1891. Samling till begravningen hölls i vårt hem, och detta är den första begravning jag kan minnas. Vi blev bjudna på konfektpåsar serverade på en silverbricka, vilket gjorde ett stort intryck på mig. När vi sedan åkte till graven höll jag hela tiden påsen hårt i min hand.

Då mina farföräldrar flyttade till Sala 1886 från Svinnegarns socken i Uppland följde också deras trotjänarinna Sofia Wallinder med. I unga år hade hon kommit i familjen Fruncks tjänst, och vid min fars och hans bröders skolgång i Västerås skötte hon skolhushållet. Hon förblev familjen trogen i hela sitt liv och dog i Sala vid 94 års ålder. Min far höll begravning för henne med stor anslutning från den Fruncksa släkten. Hennes grav är i Sala på Nya kyrkogården helt nära den Fruncksa familjegraven.

Samma år som mormor dog, började jag småskolan. Det fanns en privat småskola, gemensam för pojkar och flickor, i en stor skolsal i flickskolan i borgmästar Lundbergs gård.

Min första fröken var den stränga men avhållna Wilma Ekblom. Min bänkkamrat, den snälla Magda Lundberg, glömmer jag aldrig. I bredd med mig satt Nils Wahlén, son till rektor Wahlén. Han kunde så mycket mer än sina kamrater och gjorde på mig ett djupt intryck. I mitt barndomshem var han nästan dagligen. Min mor, som varit varmt fästad vid hans mor, kände det som sin plikt att ta sig an den moderlöse gossen. En annan klasskamrat till mig, Jakob Lundberg, var nog en ganska stor skälm. I skolan var han säker av sig som hemma hos sig. Jag minns att han hade en egen liten snusdosa, ur vilken han under lektionerna kunde ta sig en pris. Men först smällde han med fingrarna mot locket "som far gör".

Jakobs mormor, som bodde i borgmästarens hem, var en stor barnavän. I hennes rymliga kjortelficka fanns alltid en försvarlig karamellstrut. Man kan fråga sig vilken som gladde sig mest: mormor med karamellstruten eller ungen som trakterades med karamell. Vi skolbarn följde med intresse det verksamma livet i borgmästargården. Där spanns, varpades och vävdes. Vävstolens dunkande hördes ned i vår skola. I uthusbyggnaden bakades storbak. Ibland fick jag av tant Anna en ljuvligt doftande bulle. Ja, borgmästarinnan Anna Lundberg var en sällsynt dugande husmor.

Som elev i flickskolan senare fick jag undervisning av många lärare. Föreståndarinnan, fröken Mimmi Dahlman, var sträng, och jag tror inte hon förstod barn. Hon ställde till korsförhör och gav anmärkningar för de allra oskyldigaste upptåg. Som gymnastiklärare hade vi löjtnant Arvid Löwenborg, som ville att jag skulle söka in vid Gymnastiska Centralinstitutet. Han ansåg att jag skulle passa för gymnastikläraryrket, men min far sade att det var ett "okvinnligt yrke", och därmed var saken avgjord.

Inspektor för skolan var kyrkoherde Lindberg. Han höll en tid kristendomslektioner med oss. Vad vi var rädda för

denne stränge man! Hans motsats var komminister Bring, som var sådan att all rädsla försvann. I hans närhet fick man aldrig tunghäfta, när läxor förhördes. Dessa två präster kallades Lag och Evangelium. Jag har dock andra minnen av den stränge kyrkoherde Lindberg. Hur gemytlig var han inte i sällskapslivet! Jag minns hur han och min far sjöng med i dubbelkvartett och hur han skrattade åt fars kvickheter. Men hans tal var långa och allvarliga. På min väninnas bröllop höll han ett manande tal om Tobias och hungersnöden. Det kom även till hans öron, att gästerna hade funnit talet onödigt allvarligt och långt. Vid mitt bröllop strax efteråt frågade han, om jag hade något emot ett tal. Nej, naturligtvis inte. Men min far ingrep ögonblickligen och sade: "Ja, men på villkor att Du lämnar Tobias hemma."

Mitt hem var ett gästfritt hem. Där gjordes ofta på söndagskvällarna små improviserade musikaftnar, då kandidat Wiklund blåste flöjt och farbror "Klotte" Wulff spelade fiol till min mors pianoackompanjemang. Ibland sjöng min far sånger av Lindblad och Geijer. Även vi barn fick sjunga för våra gäster. Jag minns så väl, när det första häftet av Alice Tegnérs "Sjung med oss mamma" kom ut. Vad vi var glada att få något som var olikt allt vi tidigare sjungit. Vi roade oss också med tablåer eller små sagospel.

Större supéer förekom ibland i mitt föräldrahem. De gäster jag särskilt väl minns var familjerna Fant, Anckarswärd, Siljeström, Blombergson, rektor Wahlén samt doktor Wulff. De bjöds på allehanda goda supérätter, alla hemlagade. Min mors goda fårpölsa, lagad av fårräntor, var herrarnas förtjusning. Sallader, inlagd sill, omeletter, köttbullar samt någon stek eller fågel förekom alltid. En god dessert, vanligtvis vingelé, blanc mangé eller mosspudding med små delikata mandelspån från Lundfeldts konditori avslutade måltiden. Vid dessa supéer gick det glatt till. Jag minns hur det dansades friskt.

Vid ett bord på Måns Ols har två studenter, Konrad och Oskar Rydin, slagit sig ner, och på en bänk bredvid sitter ombudsman Ehlin, bankdir. Rydins trogne medhjälpare. Den lilla sommarrestaurangen vid Långforsen var livligt besökt av både "herrar" och arbetare. De förra höll i allmänhet till i övervåningen, de senare på nedre botten och i det fria. Spritserveringen upphörde här 1920. Foto Grellstrand.

Kapten Schürer von Waldheim, kapten Lundberg och major Wollert samlades då och då i vårt hem, framför allt när min fars kusin, major Mindor Frunck från Falun, gjorde sitt årligen återkommande besök i Sala. Då drogs historier som vi barn så förknippade med dessa besök att de var såsom gamla bekanta även de.

Bland föräldrarnas umgängesvänner ser jag klart en originell gestalt: kapten von Schewen, en liten mörklagd man med svart tillbakastruket hår och hög ansiktsfärg. Han var genuin ungkarl. Ständigt sågs han iförd dubbelknäppt, knälång rock — typ redingot — svarta resårkängor

med stroppar bak och fram, tjocka dubbla sulor och höga klackar. Knarret från hans kängor passade precis till hans knarriga dialekt. När farbror Schewen gästade vårt hem, bjöds först av allt på en mörkfärgad varmtoddy. Sedan var han i god stämning, och hans bullrande skratt hördes över hela våningen. Han var fåordig men bitande kvick och rolig. Vi barn var mycket förtjusta i honom och rönte mer än en gång bevis på hans generositet och varma hjärtelag.

När von Schewen flyttat från Sala inställde han sig varje år till regementsmöte på Salbohed. Då gästade han alltid mina föräldrar. En dag kom han så ut till Strå och åt middag med oss. Telefonen kallade min mor att skyndsamt resa till sin svärmors sjukbädd. Det blev genast konferens mellan min mor och köksan om hushållets skötsel under hennes frånvaro. Men mitt i dessa bestyr kom den varmhjärtade Schewen ut och löste problemet för den dagen. "Det behövs ingen supé för mig, Erika! Jag tar Carl och ungarna med mig och äter supé på Måns Ols."

Han hörde till de personer som det fanns anekdoter kring, och jag måste berätta en. En månadsmarknad — sådan hölls sista lördagen i varje månad — sågs von Schewen ströva kring på Oxbacken, där kreatur salubjöds. En fattig, blek torpare från salbohedstrakten tilldrog sig von Schewens uppmärksamhet. "Varför ser du så ledsen ut?" — "Jag har mistat min enda ko." — "Tag en ko", sade von Schewen i kommandoton. Mannen stirrade förskrämd på von Schewen. "Tag en ko, vetja." — Försiktigt gick mannen fram till en kossa, men då röt von Schewen: "Om jag säger, att du skall ta en ko, så skall du också ta den bästa ko du kan finna." På stående fot köpte von Schewen en fin ko åt den av lycka nästan omtumlade torparen.

Kapten Zethelius på Katrinelund var en ovanligt fin och älskvärd person. Hans fru, Ingeborg Zethelius, var riks-

bekant genom sina kokböcker "Söndagsmat" och "Lilla Hjälpredan". Fru Zethelius är den mest kunniga och begåvade dam jag kan erinra mig från Sala i början på 90-talet. Middagarna i deras hem var fyllda av goda och varierande överraskningar, som värdinnan i detalj format ut. All mat var givetvis hemlagad, men det räckte ej därmed — t. o. m. punschen var hembryggd. Husets dotter hjälpte till med serveringen, vilket på den tiden ej alls var så vanligt som det blivit numera.

På stadshotellet hölls årligen en basar, arrangerad av "De fattigas vänner". Då uppfördes tablåer, där vi barn fick medverka som tomtar, änglar eller fattiga barn. Min bror Axel var en gång jultomte i en tablå. Han hade blivit placerad för nära ridån, så att mössan försvann i höjden, när ridån gick upp. Undrande tittade han uppåt för att se vart mössan tagit vägen. Dessa fester var alltid mycket trevliga, och de besöktes av de flesta familjer i staden. Oscarsdagen var det stor bal på hotellet, och det var tillställningar som alla dansanta äldre och yngre omfattade med stor glädje. Trettondagsbalen med långdanser och lekar och sist av allt julgransplundring för barnen var dock årets största gemensamma fest på stadshotellet. Där fick vi barn vara med år från år. För föräldrar och vuxen ungdom var det efter julgransplundringen bal med supé.

Första maj firades givetvis även i Sala. På 90-talet och kring sekelskiftet brukade en del herrar samlas ute vid Måns Ols på förmiddagen. Vid flaggstången där ute drack de punsch, skålade för våren och sjöng vårsånger. Till middag samlades sedan herrarna på Stadshotellet. Till ritualen hörde avsändandet av telegram till flickorna i bekantskapskretsen.

Stadens kondis på den tiden var Sofi Lundfeldts konditori vid Rådmansgatan. Affären och serveringslokalerna var inrymda i ett gammalt hemtrevligt hus. I övre vå-

Sofi Lundfeldts konditori, som sedan 1875 varit inrymt i garvare Östgrens hus på Rådmansgatan, var en kär mötesplats, särskilt för stadens damer. På lördagarna var det också en träffpunkt för många landsbor, inte minst för prästerna runt Sala. Efter garvare Östgrens död 1900 upplåts övervåningen för enskilda fester. Foto Anders Schött.

ningen fanns en stor sal och några smårum. Denna våning fick man ibland hyra för privata små fester. Då serverades en utsökt supé med omeletter, volauventer, krustader, små kötträtter samt till sist glace eller annan god dessert, allt till ett mycket facilt pris. Där samlades flickorna och de yngre fruarna första maj, och där mottogs herrarnas telegram. Givetvis sändes svarstelegram. Det året min make och jag var förlovade, alltså 1903, kom till var och en av oss på Lundfeldts konditori en liten blombukett som en hälsning från min blivande make.

Möhippa på Lundfeldts konditori 1907. Stående fr. v.: fröknarna Annie Granström, Vida Frunck, Siri Aminoff, fruarna Ester Näsmark, Erika Rydin, Anna Andersson. Sittande: fröknarna Ingrid Wijksson, Edith Aspelin, festföremålet Erika Allstrin, fruarna Anna Ekbom, Hertha Bergh, fröken Gurli Frunck. På golvet: fröknarna Brunhild Aspelin och Elsa Wollert. Den första möhippan i Sala firades 1903 för Irmgard Aspelin som gifte sig med ing. Öhrn. Därefter blev möhipporna vanliga. Foto Edith Johansson.

På Lundfeldts konditori firades våra möhippor med någon extra överraskning för den blivande bruden. En gång tog fyra studenter emot gästerna. Erika Edling-Rydin var då en gaskig teolog — "för se dom ä värst!" Efter supén dansades så friskt som det gamla huset tålde. Min äldsta syster brukade stå och stödja kakelugnen, som följde de dansande med oroväckande rörelse.

När vi sedan flyttade till August Fromells Åkra, där vi hyrde övervåningen i två år, började mina äldre systrar öva

folkdanser. Ledare för folkdanserna var dåvarande bankbokhållaren Gösta Grönbeck. Han samlade intresserad ungdom och bildade ett Philocoros i Sala. Folkdansarna dansade vanligtvis i hemmen, men en gång i månaden var det s. k. Lekstuga på stadshotellet. Varje vår, innan familjerna flyttade ut till sina sommarnöjen, hölls lekstuga med knytkalas t. ex. ute på Stora Skuggan. Ett par mammor fick tjänstgöra som förkläden. En julhelg ordnade min far slädparti för alla dessa ungdomar. De samlades i mitt hem vid ett glas glögg och for sedan par om par ut till en bondgård i Sörbo i Kila socken, där i förväg dekorerats med kulörta lyktor. Efter dansen blev det sedan supé på medförd, färdiglagad mat. Även jag fick vara med på detta slädparti, fast jag blott var en liten skolflicka. Jag kunde inte dansa men var lycklig åt att få se på och vara med.

Denna gård i Kila ägdes av lantbrukare Jacobsson, och dit var hela min familj ibland bjuden i kräfttiden. Vi ungdomar färdades dit i en parskrinda full med hö. Ofta var hela lasset fullt, då vi även bjöd med våra vänner. Med oss hade vi säckar med kräftburar, på vilka beten redan var påsatta. Föräldrarna åkte droska efter parhästar. Vid gården möttes vi av värdfolket — en stor familj även det. Ett rikt kaffebord var dukat under de stora lönnarna på gården, och där drack vi kaffe i skymningen. Vi barn hade svårt att vänta till 12-slaget den 11 augusti och brukade alltid börja tjuvmeta litet tidigare. Ack vilka kräftor och vilken mängd av kräftor! Var håv vi tog upp var bräddfull. Ibland hade kräftor t. o. m. klamrat sig fast under håvarna. Jag kommer ihåg att vi en enda natt fick upp 24 tjog och 4 kräftor. Vid tvåtiden på natten slutade vi meta och samlades till supé, som serverades under lönnarna på gården. Ljus voro tända på bordet. Vilken underbar stämning med detta dignande bord ute i den mörka augustinatten. Från sommarköket kom aptitretande dofter

av mat och kaffe. Familjens ungdomar ilade ut och in med mat och dryck, allt medan ljuset från köket belyste även vår matsal ute i det fria. Sedan åkte vi hem trötta men lyckliga, inbäddade i det doftande höet. En och annan somnade nog under den en mil långa färden in till staden. Dagen därpå koktes det kräftor på löpande band. Kväll efter kväll satt vi sedan och åt kräftor ute på Stråverandan.

Strå ja! På Strå bodde vi redan på hösten 1897, då min far lät bygga ett eget hem för sin familj. Han hade köpt en bergsmanstomt att uppföra bostad på och för att anlägga en trädgård samt ett mindre jordbruk för husbehov. Förutom huvudbyggnaden uppfördes två flygelbyggnader samt stall och ladugård. Grunden på vilken Strå byggdes befanns vara prima kalksten. Min far fick då idén att göra affär av de kalkfyndigheter han — med rätta — ansåg böra finnas ej blott på hans jordområde utan även i den s. k. Ebba Brahes backe ovanför Strå, vilken backe ägdes av bergsman Nordström i Strömsbacka. Denne arrenderade ut sina kalkberg och sålde år 1898 hela gården Strömsbacka till min far. Detta var alltså begynnelsen till något som med tiden skulle utvecklas till Skandinaviens största kalkbruk.

Först sålde min far råsten till andra bruk. Den lastades i kärror och kördes till järnvägsstationen. Min bror Axel fick börja detta tunga arbete direkt han slutat skolan. Efter något år fick ett stickspår läggas ut vid Norra stambanan till Strågrinden. Där uppfördes nu också en lastkaj. Något lokomotiv fanns ej. Det var vår fromma Zaida som i många år drog vagnarna. En kalkugn byggdes 1903 och senare ännu fler. Mycket bekymmer för och mycket experimenterande med bränning av kalk ingick snart i familjens dagliga liv. Likaså hade vi ofta ekonomiska bekymmer.

Vi hade ett trivsamt och gott hem. Min far var nog något av despot även i hemmet, men han hade samtidigt ett gott

Löjtnant Frunck med sina barn Gurli, Sixten och Axel sitter på Strå-verandan. Löjtnant Frunck ägde ensam Strå kalkbruk till 1906 då det blev aktiebolag. I början på 20-talet övergick Strå till Johnson-koncernen.

hjärta. Hans skämtlynne var vida känt, men det var minsann inte alla som uppskattade det. Det är svårt att hålla god min, när man blir utsatt för lustigheter, som är så träffande att de förföljer en hela livet. De blyga och försagda hade det inte lätt i hans närhet, medan den som gav svar på tal alltid kom på god fot med honom. Min näst äldsta syster, Elsa, hade en rapp tunga och var också hans speciella älskling. Han var ytterligt konservativ i sin politiska åskådning, så konservativ att han hade riktigt svårt att fördra t. ex. en sådan sak som att min make en gång i Uppsala varit medlem i den liberala studentföreningen Verdandi. Mina två yngsta barn kallade han för "rödhåriga socialistyngel" — han tyckte varken om

rött hår eller röda åsikter. Min tredje son, Sven, som var en lintott, älskade han speciellt — han påstod att Sven var lik honom. Det var säkert högt beröm. Alla i hemmet måste stå på tå för honom, men så var det ju ofta i "den gamla goda tiden". När han skulle sova middag, kunde det inträffa att någon av döttrarna fick sitta bredvid och dels schasa bort flugor dels också klia honom i huvudet. Han var en person som det är omöjligt att tänka sig i små förhållanden. Allt vad han sade och gjorde hördes och syntes. Det var alltid liv och rörelse omkring honom. Han kunde entusiasmera liksom han kunde reta folk. Han gav sällan med sig i en ordstrid. Mig veterligen har han blott en gång blivit förstummad, och då var det landsfiskal Bolander som fick sista ordet. Hans mest avhållne vän var en kamrat från kadettåren på Karlberg, greve Carl Cronhielm. Ofta var farbror Cronhielm vår gäst på Strå. Min far och han hade samma kynne och skämtade storartat med varann. De hälsade varandra med sitt kursrop: "Upp och hoppa edra hurrande djävlar."

Min mor förde med sig kärlek, mildhet och välsignelse var hon gick fram. Alltid hade hon ett förmildrande ord till hands. Alltid var det hon som försökte släta över, när någon blivit sårad av min fars lustigheter. Hon var varmt intresserad av personalen vid brotten och ugnarna. De första förbanden vid olycksfall lade alltid min mor. Hon var skicklig i sjukvård — i synnerhet i att lägga förband. De kalkbrännare, som hade vakt natten till söndagen, var alltid inbjudna i Strå-köket på kaffe och dopp på söndagsmorgonen. Dessa små kaffetrakteringar var alltid en källa till glädje för min mor, och jag har långt senare hört att de varmt uppskattades av de inbjudna.

Min mor räckte till för alla och det ej blott inom vår stora familj. Hela vår stora släkt var ofta gäster på Strå liksom många, många andra. Men så blev hon också i förtid utsliten och gick bort redan 1906. Hennes sista års stora glädje var

Gurli Frunck sköter bokföringen i sin fars sovrum, som också fick tjänstgöra som kontor den första tiden. Detta rum låg åt landsvägen. Foto Vida Frunck omkring 1900.

min äldste son Karl-Erik, som hon älskade att pyssla med. Han var också mycket god vän med sin mormor. Efter hennes död satt pojken en dag och lekte på golvet, då han plötsligt avbröt vad han hade för händer, bredde ut armarna och ropade: "Mormor, Mormor." Sedan började han åter leka, men vände sig till mig med följande anmärkning: "Fin Mormor, vacker Mormor." Jag har ofta undrat vad han då såg.

Vid juletid var det bråda dagar i köket både för min mor, våra två utmärkta jungfrur och mina systrar. Då styckades den nyslaktade grisen. Korvar av olika slag förfärdigades, syltor koktes. År från år var det min uppgift att hålla den i en handduk hårt inknutna pressyltan i ständig rörelse under det den kokade i sin buljongkittel. När den kokat en

Ett hörn av salongen med en dörr in till löjtnantens rum. Våningen var disponerad på traditionellt sätt med en fil av rum åt trädgårdssidan. Åt framsidan låg kök, jungfrukammare, barnkammare och gästrum. Lägenheten på övre botten hyrdes ut. Salongsmöbeln är i en fransk 1700-talsstil, Louis-seize, som ånyo blev modern på 70-talet och i likhet med nyrokokon betraktades som en speciell salongs- och förmaksstil. Foto Vida Frunck omkring 1900.

halvtimme sattes den i press i morfars gamla växtpress. När sedan min mor fick beröm för sin fina pressylta, kände jag mig alltid orimligt stolt över min delaktighet. Min mor var skicklig i all matlagning och bakning. Hon kunde även göra de underbaraste karameller. Till julen fick mina bröder och jag samt vår oskiljaktige vän Nils Wahlén ta hand om klippning av karamellpapper. Det gällde inte bara att tillverka karameller till vår egen gran. Även till varje statfamilj skulle en försvarlig hög karameller pryda traven av hembakat julbröd, smakbitar av grisen och hemlutad fisk. Lördagarna före jul hade vi oppsittarkvällar, då någon väninna till mina

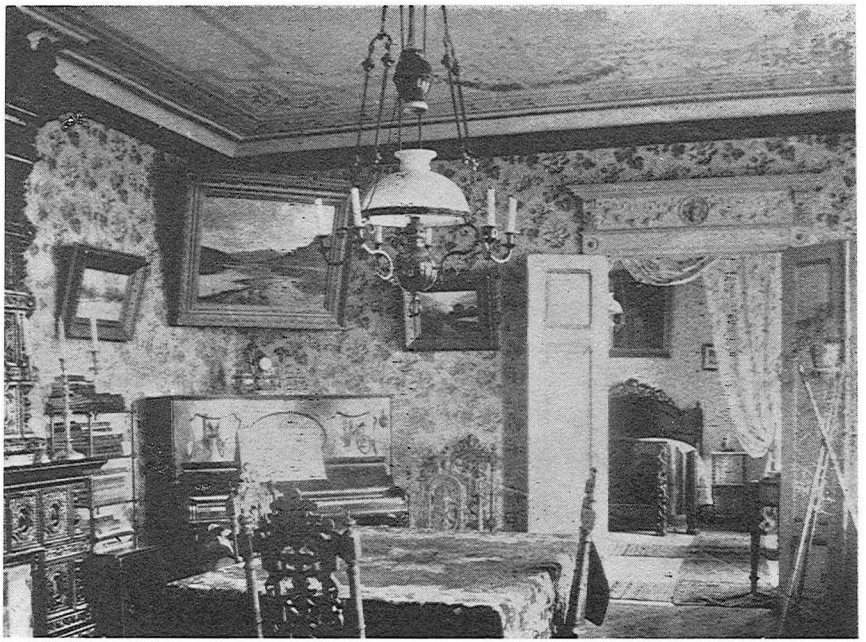

Salen följde efter salongen. Därifrån ledde en dörr in till fru Fruncks sängkammare längst ut på gaveln mot järnvägen. Salsmöblerna i renässansstil var mycket vanliga i dåtida matsalar. I sängkammaren står den breda imperialsängen hopskjuten på dagen för att det skulle bli större utrymme. Foto Vida Frunck omkring 1900.

äldre systrar ofta låg kvar över natten. Kl. 12 på natten bjöds på kaffe och allehanda goda hembakade bullar och kakor.

Julafton fick vi klä granen i skymningen, och sedan dukades tébordet i salongen. Nu togs den gamla vackra röda servisen fram. Till téet bjöds på saffransbröd, frunckbakelser (sandbakelser bakade efter ett recept, som alla i släkten använde), spritsar, smörbakelser fyllda med hallonsylt och pepparkakor. En brasa värmde skönt. Levande ljus i alla stakar gav en högtidlig prägel åt julkvällens s. k. invigningsfest. Sedan vidtog julklappsutdelningen i matsalen. Vi fick aldrig

många eller dyrbara julklappar, men var och en av oss blev ihågkommen med en nyttig och trevlig sak. Vi barn hade för våra sparslantar köpt julklappar, lagt in och lackat i god tid. År från år firade farbror Wahlén och Nils jul tillsammans med oss. De var hos oss julafton, juldagen och annandagen. Tidigt juldagsmorgon väcktes vi för att åka eller gå till julottan. Det var oförgätliga högtidsstunder. Juldagens middag bjöds på smörgåsbord, bestående av syltor, grisfötter, revbensspjäll, hemgjord medvurst, ost m. m. Sedan var det svartsoppa på grisblod, någon stek med grönsaker från gårdens skörd samt varma smörbakelser med hallonsylt. På aftonen spelades och sjöngs, dansades kring granen och lektes jullekar. Mycket omtyckt var att knäppa nötter och spela fillippin. Så länge gamla trotjänarinnan Fia levde deltog hon intresserat t. o. m. i systrarnas dans. Hon lärde oss alla gammalvals. Min gamla farmor, Thérèse Frunck, spelade sin egen julpolska taktfast och eggande. Den melodien är för mig alltid förknippad med jul. Ofta under helgdagarna var gamla fru Tersmeden och hennes son, kapten Carl Tersmeden, hos oss tillsammans med Klotte Wulff. Då spelade herrarna vira medan mamma och tant Tersmeden satt och språkade. Jag kan ännu se tant Tersmeden för mig, när hon med kännarmin tog en överblick av supébordet. Alltid fick min mor beröm för sin pressylta.

Vi barn fick också ha våra julbjudningar. Dessutom var vi ofta bortbjudna. Det var så att kvällarna inte ville räcka till under jullovet. Familjen Thorbjörnsson i Sala sockens prästgård hade alltid så trevliga julbjudningar. Jag var klasskamrat med äldsta dottern Thora. Bland mina klasskamrater var också Gretchen Heberle. Julfesterna i Heberleska familjen vid Gruvan var också oförglömmeliga. Julgranen hade då flyttats ner i den stora mangelsalen, där det fanns gott svängrum för långdanser. Flickorna Ewerlöf hade också julbjudningar som man aldrig glömmer.

Sommaren 1901 konfirmerades jag av prosten Thorbjörnsson i Sala landsförsamlings kyrka tillsammans med Thora Thorbjörnsson, Elsa Lagergren och Aline Laurell. Två år senare vigdes jag 18 år gammal vid min make, Johan Näsmark, som då var t. f. stadsfogde i Sala. Han var född 1864 i Västernorrlands län och kom på hösten 1894 till Sala som notarie vid Västmanlands Östra Domsaga hos häradshövding Helmertz. År 1904 blev han stadsfogde och 1906 rådman.

Samtida med min make som notarier var två infödda Sala-bor, Oscar och Conrad Rydin samt Eliel Löfgren. Min make var varmt fästad vid dessa sina kamrater. Eliel Löfgren vann sin första stora seger som advokat i det s. k. Östervålamordet. Hur väl minns jag ej hela denna process. Den tilldrog sig under vår första tid som gifta, och Eliel Löfgren bodde alltid hos oss vid sina täta resor till Sala och Östervåla.

Som nygifta bosatte vi oss i Thelanderska gården i Järnvägskvarteret mitt emot Sveahuset. Samma höst fick Sala sin vattenledning färdig. Vi hade därför på egen bekostnad låtit inreda ett badrum i detta vårt första hem.

År 1906 kom Västmanlands Trängkår till staden. Mycket väl minns jag, när officerare och manskap anlände. Stadsbilden förändrades ganska väsentligt. Här kom en helt ny kategori människor, som säkerligen hade lika svårt att förstå oss småstadsbor som vi hade svårt att förstå dem.

Då vi vid denna tid fortfarande bodde i Thelanderska gården, kunde vi följa uppbyggnaden av kapten von Stedingks villa, som var ritad av Ferdinand Boberg. Dag för dag kördes vagnslaster med färdiga delar till villan fram och monterades upp. Den blev magnifik. Rådman Rothéns villa vid Norra Esplanaden moderniserades och inreddes till en charmant bostad åt kapten Otto Zethelius. Stadens våningar gick åt, och priserna steg i höjden på såväl bostäder som livsmedel. Det blev onekligen ganska mycket nytt.

Man kan kanske säga, att de mycket hemtrevliga bjudningarna med supé upphörde i och med att trängkåren kom till Sala. Då började middagarna. Som min make var auditör kom vi ganska mycket med i dessa kretsar. Det var f. ö. ganska många av de gamla Sala-familjerna som man träffade på de fester, som officerare vid Trängen hade.

Stora officiella fester på Stadshotellet gavs ibland av chefen för T 5. Efter middagen dansades livligt — herrar officerare var goda dansörer. Eller också spelade såväl damer som herrar bridge. Min make föredrog dock vira. En dansklubb startades för dansintresserad ungdom, och bidrog säkerligen till trevnaden. I familjerna gavs middagar för tolv till femton personer, beroende på utrymmet. Vilka trevliga middagar hade inte familjen von Stedingk. Efter middagen brukade värden, baron Måns von Stedingk, sätta sig vid flygeln och ge en improviserad konsert. Var kapten Hultander med —även han benådad musiker — spelade de fyrhändigt.

Ett gardenparty, mitt livs gardenparty, bör nämnas. Till kapten Zethelius villa vid Norra Esplanaden hörde en vacker trädgård, och där ordnade familjen en vacker sommarafton ett gardenparty. Mängder av gäster från när och fjärran samlades. I salen och ute på den med tälttak överbyggda balkongen serverades förfriskningar. Till supén bjöds på stora fat med läckra sandwiches och — som enda rätt — rensade kräftor garnerade med dillmajonnäs. Det var som om tillgången på kräftor varit obegränsad! När ett fat länsats kom prompt ett nytt in. Enda dryck till de underbara kräftorna var champagne, serverad i flaskor omslutna med silverfodral. Ja, det var en fest!

Den sista av de fester jag kan erinra mig i detta sammanhang gavs av en rätt så egendomlig anledning. En kapten vid trängen hade vunnit 50.000 kronor. Han beslutade fira detta med en glad fest i vänners lag. Han och hans fru samlade kamrater och personliga vänner till en fantastiskt

stilig middag på Stadshotellet. Mitt i stora spegelsalen var en vinterträdgård anordnad omsluten på tre sidor av ett festligt dukat hästskobord. Vid varje kuvert fanns en violbukett instucken i servietten. Ett musikkapell underhöll gästerna under middagen, och efter middagen var det dans. Denna fest etsade sig in i minnet på ett alldeles särskilt sätt, genom att vi då levde mitt under brinnande krig och det var livsmedelsbrist. Det verkade därför så sagolikt med allt detta överflöd.

Barnens Dag firades i Sala första gången 1908. I anordnandet av festligheterna deltog Trängkårens damer gärna.

Under de första åren som gift fick jag besök av min kusin Doris Frunck, som arbetade vid Stockholms arbetsstugor. Hon intresserade mig för arbetsstugans idé, och när jag senare talade med Eva Bergenstråhle blev hon eld och lågor. Hon ordnade med upplysande föredrag, och snart var allt i gång. Eva Bergenstråhle blev ordförande i styrelsen för arbetsstugan, och jag var medlem. Fröken Esther Möller antogs som föreståndarinna efter att ha genomgått en utbildningskurs i Stockholm. Intresserade frivilliga krafter hjälpte fröken Möller i hennes arbete. Arbetsstugan startades 1908. Lokal upplåts kostnadsfritt i vaktmästarbostaden vid samskolan. Där samlades fyra aftnar i veckan barn, som ej fick någon tillsyn i sina hem. De fick lära sig slöjda, sula skor, binda borstar m. m. Sist av allt fick de ett mål mat. Vilken glädje det var med vår nystartade arbetsstuga. Esther Möller kände sig i sitt rätta element bland dessa små från livets skuggsida. Efter två år i Sala arbetsstuga gick Esther Möller vidare till en större arbetsuppgift som föreståndarinna vid Matteus arbetsstuga i Stockholm. Varma band har knutits mellan henne och hennes barn och deras föräldrar. Hon kan i sannning som pensionerad nu se tillbaka på ett ovanligt rikt och oegennyttigt liv. Den som giver sitt liv, han vinner det.

När magistratssekreterare Klas Bergenstråhle med familj flyttade från Sala till Mörby lämnade de ett stort tomrum efter sig. Klas Bergenstråhle var den fine och korrekte ämbetsmannen, och den förtjusande älskvärda, livfulla och intelligenta Eva Bergenstråhle hade vunnit många hjärtan i Sala. Hon hade inte vunnit dem med yttre glans, ty hon var mycket likgiltig för sitt yttre. Men ingen tänkte på sådana bagateller när det gällde henne. Hon var så sällsynt uppfriskande att man alltid blev glad i hennes närhet.

Efter Bergenstråhle blev min make magistratssekreterare. Sjutton års forskning i gamla luntor från Uppsala arkiv och mycket arbete lade han ned på Sala stads historia, som blev färdigtryckt till julen år 1923, alltså i lagom tid till stadens 300-årsjubileum året därpå. Detta forskningsarbete var en kär hobby för honom. Gamla Sala-bor satt mången gång i vårt hem och berättade om det Sala som varit, och under den tid vi bodde på Valla brukade varma sommardagar gamla tanter komma och berätta minnen från sin ungdom. Vilka trevliga stunder detta var!

Min make innehade under tre års tid ordförandeskapet i fattigvårdsstyrelsen. Under hans tid ombyggdes ålderdomshemmet Nystrand. Sala fick nu också, genom donation av bröderna August och Vilhelm Heberles sterbhus, medel till att anställa en församlingssyster. Vad vi gladde oss åt denna systers ankomst. Tänk att någon nu skulle ägna alla sina krafter åt fattiga, gamla och sjuka i vår till ytinnehållet så stora stad. Syster Edit, som kom, kämpade i två års tid för sina gamla och fattiga. Efter henne kom Samariterdiakonissan Syster Nannie, även hon entusiast för sitt kall.

Vid denna tid bildades Sala Blindvårdsförening. Uppslaget gav landshövdingskan Emmy Murray. Ordförande i Sala blev komminister Alner. Vi ordnade med försäljningar av de blindas arbeten vid den var höst återkommande basaren. Där förekom underhållning med musik, föredrag och

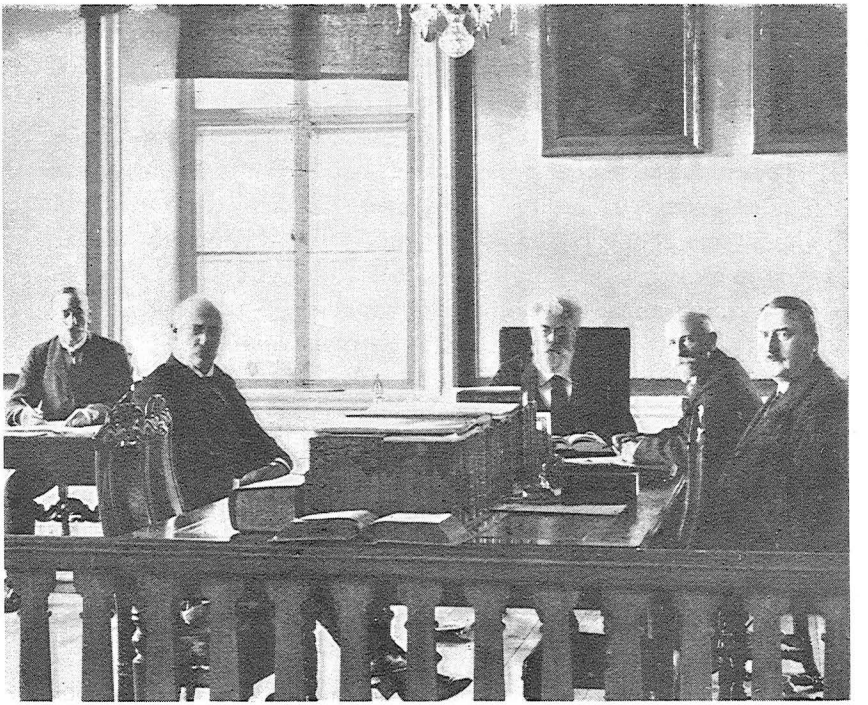

I rådhusrättens sessionssal sitter vid domarbordet fr. v. stadsfogde Rothén, borgmästare Lundberg, magistratssekreterare Bergenstråhle och rådman Näsmark. Vid särskilt bord stadsfiskal Ekbom. Alla ledamöterna i rådhusrätten var vid denna tid juridiskt utbildade. Foto Westling 1910.

sång. Kaffeserveringen inbringade stora summor, då allt var skänkt.

En märklig händelse inträffade år 1913. Till Sala kom då vandrarprästen David Petander. Han hade tjänstgjort som ämbetsbiträde i Borgsjö pastorat i Medelpad men bott i Ånge, där han hade sin gärning. Han hade troligen länge känt kallelse att bli vandrande apostel. Senhösten 1910 delade han ut sina enkla tillhörigheter och anträdde sin långa vandring. Den första gång jag hörde David Petander tala, fick jag ett starkt intryck av hans andliga storhet. Vilken

text han talade över kommer jag inte ihåg, men hans predikan var klar, enkel och fattbar för alla. Så hade jag aldrig förr hört någon tala. Vart ord i evangeliet blev klart och levande. Under sina besök i Sala bodde David Petander hos fröken Marie Heberle. Hon öppnade sitt hem för honom och dem som följde honom. Flera småskollärarinnor från Dalarna hade nämligen lämnat sina befattningar och följt honom. Även några manliga anhängare var med på hans vandringar. Hos fröken Heberle ordnades samtalsaftnar, där även en del Sala-bor blev inbjudna. Petander mötte i Sala stor förståelse — man kan nog tala om en väckelse — men det bildades helt naturligt partier för och emot. Han nekades tala i Sala kyrka, medan däremot Frälsningsarmén öppnade sina portar för honom. Själv blev jag genom fröken Heberle sammanförd med David Petander. Han såg genom människor. Vad han vid personliga samtal givit mig, har jag i hela mitt återstående liv varit honom djupt tacksam för. Hans förkunnelse blev en vändpunkt i mitt liv. Jag tyckte mig se sammanhang i det som förut synts mig förvirrat eller meningslöst.

De fjorton år vi bodde på Valla hade barnen det fritt och skönt. Den stora trädgården med mer än hundra fruktträd och många hundra bärbuskar var ett paradis för dem och många av deras kamrater. Höstmorgnar, när fallfrukten låg som en matta under träden, hade de bråttom att komma ut och få tag i de finaste astrakanerna eller gråpäronen. Skolväskorna var alltid överfulla med frukt. Barnen fick delta i allt arbete i trädgården. I synnerhet var det värdefullt med alla dessa händer, när bär skulle plockas eller frukt tas ned. Ofta var barnens kamrater med och skördade eller gjorde fint i trädgården.

Höns hade vi till husbehov, och under krigsåren hade vi även gris. Hunden Tippo och hönsen var barnens favoriter. Hönorna fick de lustigaste namn — nästan väl lustiga.

Mina barn fick simundervisning i den idylliska badviken i Sandviken, där några familjer ordnat med en liten simskola. Dagligen följde jag barnen dit. Vi tog god tid på oss, ty då vi bodde kvar i Sala hela sommaren tog vi detta som vårt sommarnöje. Hemvägen togs i regel över Tabors berg, där den medhavda matsäcken dukades upp. På Tabors berg växte kattfötterna vackrare än någon annan stans. Snart kunde alla barnen simma och vinglade på cyklar upp till Långforsen

Alla mina barn var intresserade av botanik. Ofta följde jag med dem ut på deras botaniska exkursioner. Min äldste son var också intresserad fotograf och tog utmärkta bilder av såväl växter som djur. Efter våra exkursioner kom vi hem med väl fyllda portörer. Stora torkvinden var under sommarmånaderna barnens ljusa luftiga arbetsrum. Där pressades och klistrades växter, där hängde gråpapper på tork på klädstreck. Ja, det var ett idealiskt arbetsrum, där var och en ordnat med arbetsplatser åt sig. Då för tiden var det ju obligatoriskt med växtpressning i skolorna, och på vår uthusvind pågick ofta byten av växter med kamrater. Min äldste son Karl-Erik påstår, att det är just genom barndomens exkursioner som han fått intresse för naturen. Botanik och zoologi var med bland de ämnen han studerat.

Vi sjöng mycket hemma hos oss. Det var ett intresse där vi alla samlades. Mina barn var med och sjöng innan de kunde gå. De lärde fort nog orden och var allesammans tonsäkra. På noterna kände de igen alla sånger långt innan de kunde läsa. Vilket nöje vi hade av Alice Tegnérs "Sjung med oss mamma" och Liljefors' "Blommornas bok". Framförallt sjöng vi på söndagseftermiddagarna, då vi kunde vistas vid pianot flera timmar i sträck.

Ett år bodde Elin och Carl Renström från Heby hos oss. Det var ett livligt år med sex skolbarn, som skulle till

samma skola. Men trevligt hade vi. Jag erinrar mig hur vi just det året läste högt några så förtjusande böcker: Bengt Bergs "Min vän fjällpiparen", "Stora Sjöfallsboken", "Moderlös" m. fl. Äpplen gick åt i oanade kvantiteter under dessa högläsningsstunder. Ofta dansade ungdomarna hemma tillsammans med kamrater, och dansmusiken fick jag stå för.

Ett år var 10-åriga Berta Schimmerl från Linz i Österrike hos oss. Vid pingsttiden kom hon till oss som en mager liten stackare — hon såg nästan ut som en liten gumma. Men det dröjde ej länge förrän hon tog upp sig. Svenska lärde hon sig förvånansvärt snabbt. Hon var mycket musikalisk och fortsatte med spellektioner för fru Flink i Sala. Hennes sång gladde oss alla så mycket. Hon hade som de flesta österrikare en fond av underbart vackra sånger. Vänskapen med Berta har fortsatt. Hon är nu gift med en protestantisk kyrkoherde i Salzburg och mamma till tre barn. En gång har hon varit hos oss i Sverige som vuxen. Min dotter har besökt henne nere i Österrike flera gånger. Många paket har från Berta nått oss under de år som gått. Och många paket har gått från oss till henne — i synnerhet under och efter det sista kriget. Nu är det mina barnbarns urvuxna kläder, som sänts till Bertas barn.

De ungdomar, som ville fortsätta sina studier längre än till realskoleexamen, fick lov att söka sig till gymnasiet i Uppsala eller Västerås. Det var verkligen förenat med stora ekonomiska offer att ge sina barn den utbildning de ville ha, och icke alltid klart att man kunde hjälpa dem till det de helst ville. Mina barn har sökt sig sin väg och hamnat på ganska olika platser ur alla synpunkter. Min äldste son, Karl-Erik, är fil. dr och förlagschef i Almqvist & Wiksells bokförlag. Tidigare har han under en följd av år varit lärare och under tre år rektor vid Högre allm. läroverket på Östermalm i Stockholm. Min andre son, Bengt, är lands-

Familjen Näsmarks hem på Valla med föräldrarna, alla barnen och två sonhustrur samlade i vardagsrummet. Foto H. Johansson 1930.

fiskal i Norberg. Min tredje son, Sven, är missionär i Svenska Kyrkans mission i Tanganjika. Min dotter, Anna-Lisa, är gymnastiklärarinna på Gymnastiska Centralinstitutet i Stockholm. Min yngste son, Hans, slutligen är dominikanpater och kaplan hos Birgittasystrarna i Djursholm. Min stora glädje numera är mina barnbarn som finns i alla åldrar från 19 år och nedåt.

Befattningen som magistratssekreterare innehade min make till sin död 1932. Vid 47 års ålder var jag då änka efter att ha levat den tid av mitt liv, som jag kan minnas, i Sala. Mina barn och jag flyttade då till Stockholm. När jag tänker tillbaka på åren i Sala så blir det mest de soliga minnena som kommer. De sorger och bekymmer, som var och en av oss får genomleva, dem kan man lugnt lämna därhän.

Jenny Jansén:

Vid Hyttan

Mina minnen är från tiden omkring 1895—1902. Min far arbetade i Vaskverket vid Hyttan. Ibland fick vi ta mat med åt honom, när vi gick till skolan. Jag minns det var så kusligt att gå in. Det var mörkt och dimmigt, å nån liten lampa hängde här å där å lyste för sig själv. Det var stora kar fulla med varmt vatten, å dem skulle far passa. Han rörde i dem med stora spakar. I stora lådor fanns det något som likna smågrus och som var blått i den ena å vitt i den andra. Det skulle läggas i av detta i de vattenfyllda karen. På andra sidan i hyttan var det mindre kar, å i dem tippades det ner after, å om sen varmvattnet skulle på där, de är ja inte på det klara med, men något i den stilen var det. De skulle emellertid vaska ur mera silver ur aftern. En stor ångpanna fanns i källarvåningen till hyttan.

Jag kan se Saladamm än i dag så vacker den var. Det växte vackra blommor i sjökanten. Två stycken flytholmar var det, en stor å en mindre. Ibland var de vid Hyttan å sen en annan gång såg man dem långt bortom Nystrand. En fors var det där bron nu är. Ja, det var nog en bro där då också. Det var så roligt att stå på bron å se vattnet forsa iväg i vitt skum. Bredvid forsen var ett kallbadhus där vi gick å bada. Fem öre kosta det. Det var en trälucka att dra ifrån, så kom vatten in i en träbassäng, å när man fått tillräckligt, drog man bara för träluckan.

I detta gamla vaskhus vid Hyttan började bröderna Heberle, trol. 1883, att extrahera silver ur after, d. v. s. det avfall som tidigare blev över vid vaskning. Metoden hade delvis utarbetats av Aug. Heberle. Med ringa kostnader och liten arbetskraft utvanns fram till 1895 silver eller svavelmetaller med en silvermängd, som några år vida översteg den som erhölls vid gruvan. Sala damm började torrläggas 1899. Foto Willh. Heberle.

Vi var allt bra ledsna alla här i stugorna när sjön togs bort. Sen var allt vackert vid Sala Hytta slut. Då var bönderna måna om att få mera jord. Nu säljs den ena egendomen efter den andra till tegelbruk och kalkbruk. Här blir bara stora gropar. Om det ville bli vatten i dem ändå, så kunde vi få en sjö igen. Min mor sa jämt att sen de tog bort sjön blev de ingen reson med nederbörden. "De blir mindre regn, de är då visst och sant."

Det var en å, som kom från sjön å gick under smälthyttan fram förbi förmansbyggnaden å nedanför kyrkogården. Där växte stora pilar, som doppa sina grenar i det klara vattnet. Dit körde alla sina bykar när de tvättat. å där klappades kläder, så det var en lust att höra.

På vintern var det is på sjön förstås. Vi var där å åkte kana ibland, å ja minns hur fisken satt fastfrusen i den spegelblanka isen. Min far kom ofta hem med fisk, som han köpt av nån gubbe, som hade eka å fiskedon. Hyttgubbarna hade inte nån tid till fiske. De hade tolv timmars skift, å när de hade ledigt, så hade de alltid nått djur att släpa föda åt. Merendels så var det nån liten vret, som hörde till deras stuga, men då var den en bra bit bort i någon skogsglänta. Våra grannar här i Backa hade ko och gris. Korna fick pojkarna gå vall med i enbackar å efter vägdikena hela somrarna. I dammen var gubbar och gummor och slog fräken. Det såg jag aldrig men hörde talas om det. Vi hade getter hemma, och far brukade slå vass och gräs i sjökanten åt dem. Han köpte också ärthalm, å ibland asplöv. Höns vet jag ingen här som hade, förrän de kom ett folk från Kila 1898. De hade höns med sig.

När bönderna gick å slog med lie var de i vita skjortärmar å med en stor svart-vit krusig halmhatt på huvudet. De tröskade med vandringsverk. Somliga hade oxar å körde med, andra hästar. Även tröskning med slaga förekom på sina håll, där de inte hade mer än några små åkerlappar med säd. Under första världskrigets år gick min mor och plockade ax, som låg kvar på åkrarna, sen bönderna kört in säden. Hon frågade först förstås, om hon fick. Hon tröskade dessa ax på golvet i förstugan genom att slå dem med klappträt, å sen vanna hon ur agnarna genom att ruska säden i ett tråg någon dag, när det blåste bra. Sen malde hon på en stor kaffekvarn. Av vetet blev det fina skorpor, å av rågmjölet kokades gröt.

Här i stugorna eldades på somrarna i öppen spis, men kokspisar fanns, och i dem eldades på vintern. I mitt hem eldades i kokspis även på sommarn, för vi hade inte såna kokkärl med fötter på. Rågbröd bakades då i alla stugor. Vi hade stor bakugn, men vi hade aldrig så bra ved, så det gick att elda upp den. Mor bakade ändå stora rågmjölsdegar å gräddade i kokspisen. Den var så stor så det gick in fyra kakor. Först sattes två in på ugnsbotten, å när de stått en stund, sattes de upp på en plåt, å två nya kakor sattes in på botten. När de övre fått övervärme togs de ut, å de undre flyttades upp. Det gick riktigt bra, men det blev olidligt varmt inne. Vi hade stora brödbräden, som lades på den uppbäddade sängen, så det blev en hög trave. De kakor, som sattes högst upp, jäste fortast å togs först till gräddning. De allra första kakorna gjordes halvtjocka, å de skulle bli smakbröd, å sen fick vi barn gå ut till grannarna med bakbulla. När de sedan bakade, så gjorde de likadant, å på så vis fick vi en färsk nybakad bulle ibland. De var kalas då det.

Vi gick ofta på somrarna en promenad till skogen, å då var där många smackande ekorrar i träden, å stora fåglar flög opp här å där. Går ja nu i skogen hela dagar å plockar bär, syns aldrig annat än småfåglar, å det är mest talgoxar. Göken hörs då än, å bofinken brukar höras där det är lövträd. Tyska harar springer nu över gärdena å går fram i trädgårdarna. Förr varken såg eller hörde man talas om älgar här i Backaskogen, men nu på senare tid syns det spår efter dem. Kornknarren, eller ängsskäran som vi kallade den, är alldeles försvunnen från dessa trakter. Jag har inte hört någon sen 20-talet. Nu har vi i stället fått massor av fiskmåsar och tärnor, som följer böndernas traktorer, när de plöjer å harvar, för att plocka mask.

Det finns ett berg här i Backaskogen, som förr kallades Trunthemsberget, ja, jag kallar det så än i dag. Där hade

folket här i trakten alltid valborgsmässoeld. Vi barn fick aldrig gå dit, utan vi fick sitta hemma i fönstret å se hur eld å rök å gnistor stod som en kvast ovan trädtopparna. På Trefaldighetsafton gick bygdens folk till Uggelbo källa å drack hälsa, å på en midsommarafton minns ja att det var dans på en loge i Östersala. Musik hörde vi sällan. De kom någon positivhalare ibland. De som gillade dans hade bjudningsbaler hos någon som hade rätt stor stuga.

Det var en ingeniör vid Hyttan, som hette Ideström. Han hade fru å en liten dotter. Far brukade hjälpa dem ibland med vedhuggning. En jul minns jag att jag var bjuden dit att leka med deras flicka, å jag var nog dit någon gång på sommarn också. De bodde i den s. k. komministergården, å nedanför uthusen rann ån, å efter ån var en äng, som korna gick vall på. Men när vi var där å lekte, var det en den fagraste blomsteräng. Vi plockade massor med blommor. När herrskapet Ideströms skulle flytta minns ja att de kom för att säga adjö. Men de gick inte in. De knackade på ytterdörren, å min mor gick ut, å så fick vi andra gå ut å niga och bocka. Vi fick var sin slant min bror å jag att lägga i sparbössan.

Min far dog 1902. Då var min bror 14 år, jag 12 å min syster 7. Hon hade nyss börjat skolan. Då blev det fattigt i stugan. Mor måste be fattigvården om hjälp. Hon måste infinna sig, när styrelsen hade sammanträde, å det var den värsta dagen i hennes liv, sade hon sen. En av herrarna tyckte att hon var väl ung å kunde arbeta (hon var 52 år). Emellertid skulle hon väl få 2 kronor å 15 kg. rågmjöl i månaden. Far hade tio kronor i portmonnän, när han dog, å det räckte till kistan. Mor lät slakta en get till begravningen. Kransar från släkt å vänner var hemgjorda av gran, tall eller lingonris med vita silkepappersband. Min systers å mina klänningar färgades svarta, å livet gick vidare trots allt.

Folke Eriksson:

På tröskeln till en ny tid

Fosterhemmet

Jag blev född i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm 1904 av en tjänstekvinna. Fader okänd. Så vistades jag en tid i Maria och Katarina församlingar för att till sist, tre eller fyra år gammal, hamna i Sala på ålderdomshemmet Nystrand.

Min första bekantskap med mitt nya hem blev en stor sal och ett tjugotal järnsängar, uppställda på två led med en gång i mitten. I salen rymdes pojkar från tre upp till tretton år samt två äldre vårdtagare, som skulle inge oss respekt och hålla ordning i rummet. Under dom äldre pojkarnas sängar stod en Pellerins-Margarin-låda med lock, där dom hade sina jordiska ägodelar: en kniv, några plåtaskar, en hammare eller en liten spegelbit. Vi mindre hade tall- och grankottar, vackra stenar eller glasbitar. Tall- och grankott var för oss kor, hästar, får och höns.

Jag kommer även ihåg alla dessa gamla gummor, som var där. Var och en hade sin lilla pojke eller flicka, som dom pysslade om. För dessa gamla var nog vi barn en påminnelse om deras egna barn. Även jag hade en sån där gammal gumma att trygga mig till. Sockerbitar och bullbitar vankades nästan dagligen ur hennes inte alltid rena näsduk, där hon hade dem inlindade. Jag minns även

hur dessa gummor fick sitt tidiga morgonkaffe. Dom hade själva små kaffepannor, och när dom första flickorna kom ner i köket i femtiden på morgonen för att göra eld i stora spisen, då var gummorna och även någon gubbe där med sina pannor och fick dem uppvärmda. Det var egentligen förbjudet, men flickorna hade inte hjärta att neka dessa gamla, fastän nog var det ett orosmoment, när dom kom och gick, för både ung och gammal som ville sova.

Så en dag kom föreståndarinnan och tala om att nu skulle Folke flytta för han hade fått fosterhem. Min fostermoder stod då i salen och skulle hämta mig. När jag blev äldre, tala hon om för mig att jag hade sprungit ifrån dem å upp till min gamla gumma, krupit upp i hennes knä, gråtit och ropat att jag inte ville lämna henne, och även den gamla grät. Men så lugna alla ner sig, och jag kom iväg.

Min nya fostermoder, som var änka, visste precis hur jag skulle behandlas, ty hon hade själv haft åtta barn och sju fosterbarn under längre eller kortare perioder. Det kunde inte vara av ekonomiska skäl som hon tog mig, ty av Sala stad fick hon tio kronor i månaden för mig och ett par skor om året när jag kom upp i skolåldern. Under skiftande år med olika boplatser runt Hyttan kom vi så till Mickelsbo år 1913.

Stugan, som finns kvar nästan likadan än i dag, hade ett kök i ena ändan, kallrum i mitten och ännu ett kök i andra ändan. Ena köket och kallrummet bebodde vi, och ägarinnan, som var barndomsvän till mor, hade det andra. Under vårt köksgolv var en jordkällare med nedgång genom en lucka i golvet, med påföljd att där var ett rysligt golvdrag. Lågt i tak var det, så att en stor person inte kunde stå rak inne i köket. Till fastigheten hörde vedbod och ladugård. I våran vedbod var det inget fönster utan ett hål, för vilket man kunde dra till och från en trälucka. Det

Stugan i Mickelsbo, där Folke Eriksson och hans fostermor bodde åren 1913—17. Det var inte ovanligt att arbetarstugorna beboddes av två familjer, antingen som här på båda sidor om en gemensam farstu eller också med var sin ingång. Denna stuga var från början avsedd endast för en familj. Rummet till höger var då kallrum. Brevlådan, den elektriska belysningen och ytterdörren med glasruta har kommit till på senare tid. Foto E.-F. Lindberg 1953.

hålet tjänstgjorde både som titthål och prathål till grannen. Vad ladugården beträffar, så var den bland de minsta jag sett av dylika. Där fick kon användning för sin mjukhet i ryggen för att komma in och ut.

För lägenheten betalade mor fem kronor i månaden. I köket var en stor säng med en klocka ovanför, ett litet bord, en skänk med spegel på, en soffa, två stolar, ett matbord och ett klädskåp, som måste stå i köket, för det

var den enda plats, där värme fandes. Värmen, den kom från en järnspis, inmurad i en stor, gammaldags öppen spis. På golvet låg trasmattor vintertid. Kallrummet var ännu enklare möblerat: en byrå, en uppbäddad järnsäng, en symaskin och några tavlor, det var allt. Värdinnan hade också enkelt möblerat: en säng med två tavlor ovanför, en stol, ett bord, en byrå med en liten spegel på och vid dörren en stol på vilken vatthinken var placerad. Hon hade en liten klocka på väggen, men den gick aldrig. I förstugan, där det var kol svart, hängde två gamla skåp.

Bland de bästa stunder på dagen för de gamla var när de skulle lura skymning. För mig blev det i längsta laget. Jag vet ibland, att de lura skymning tills det blev så mörkt, att jag bara såg kattens ögon lysa. Men det var stunder, när de gamla letade sig tillbaka till sin ungdom, som de delgav varandra med ett "kommer du ihåg".

Dom var tre gamla som gick ihop, å då kunde man få höra sånger sådana som Elvira Madigan, Alfred och Anna, Flickan som trampade på brödet och Ack Värmeland du sköna.

Det var intressant att höra vad de hade varit med om. Vår värdinna omtalade, att när hon stod brud på 1870-talet arbetade hon hos en bagare i staden, och då blev både hon och mannen utställda i bagarns fönster, hon med brudstyrsel, till allmänt beskådande. Det var fullt av folk, som gick utanför och titta på dem. Och min mor talade om hur fattigt det var i hennes hem i Hagen 1850. Dom var sju syskon och bodde med föräldrarna i en stuga, som bara hade jordgolv och en stor öppen spis att elda i. Hela stugan bestod av bara ett rum. Fyra barn låg skaffötters två och två i en väggfast säng. Halmen låg lös i sängen och ovanpå den var en fårskinnsfäll. "Dom hade många fårskinnsfällar i hemmet", sa mor, "så inte frös vi, men på vattämbaret kunde det vara tjock is." På höstarna var dom ute på

gärdena och plocka ax. Dom fick de gratis. Som liten flicka gick hon omkring med en blind man, som bodde i Hagen. Hon ledde honom, när han gick och tiggde. Som liten hade hon hört vargen yla åt Skälbyhållet till.

Tomtar och pysslingar trodde alla tre gummorna blint på. För mig som lyssnade var nog detta det intressantaste. En gång fick jag revorm i huvudet. Först till doktorn, som sa att det kom från magen. Jag fick medicin, men när den var slut var såret ännu större. Mor iväg med mig till Svedlings-Lotta, som smälte och visade mor hur det såg ut i smältpannan, varpå jag fick vatten i en flaska. Kort därefter var jag bra. Vilken botade mig? Mor trodde på Lotta hon.

Jag har senare tänkt på med vilken försynthet och lugn dessa kvinnor satt och pratade, ingen hets, inget prat i munnen på varandra. När den ena slutade tog någon annan vid. Min fostermor var i det fallet en underbar kvinna.

Varje år när jag hade skollov, åkte mor med mig till någon av sina gifta barn. Dom var mycket kära i sin moder, och mot mig var dom snälla. Vi var borta hela tiden skollovet varade. Inget kostade det för mor. Dom betalade allt, även resorna.

Mors sätt att kläda sig var typiskt för den tidens äldre kvinnor. Hon gick alltid i långa kjolar, som nästan släpade i backen och var rysligt vida nertill. Så hade hon ett blusliv i ljusare färger. Hon bar alltid förkläde och en stickad kofta om det var kallt. Hon hade långa hemstickade grå eller svarta strumpor, och skorna gick att ha både till höger och vänster fot. I öronen hade hon små ringar av guld och på fingret en så kallad giktring, i storlek och form som en vanlig guldring av i dag. På huvudet bars alltid en ylleschal i ljusa färger, på sommaren en av tunnare tyg. Detta var i vardagslag.

På söndagarna, när mor skulle gå till kyrkan, kom följande kläder på: lång helsvart kjol och ett liv som hade små

skört baktill, på fötterna blanka chevråknäppkängor, på vintern och i regnväder galoscher på dessa. Över det vattkammade håret, som låg i en knut i nacken, togs den fina, svarta sidenschaletten på. Vid blåsigt väder bars en tjockare schalett inunder, även den svart. Hon hade alltid svart kappa på sig, hur varmt det än var ute. På händerna svarta fingervantar, i ena handen psalmbok och vit näsduk, i den andra paraplyet. "Ty", som mor alltid sa, "man vet inte vilket väder det är, när man går hem". Alltid skulle en fem- eller tioöring knytas in i näsduken att ha till kollekt. För dessa tre gamla var klädelegans någonting främmande. Dom trivdes med det enkla. Det var rent och helt. Inga fläckar och hårstrån fick finnas på den svarta kjolen, livet eller kappan. Det var ett väldigt vädrande och borstande innan de kom iväg.

Min egen klädedräkt på söndagarna bestod av ett livstycke, som knäpptes i ryggen och som man måste ha hjälp med att taga av och på. Så hade jag en mörk kostym med blanka mässingsknappar: väst, rock och byxor, som knappt räckte till knäna. Till västen hörde en vit haklapp. På fötterna blanka chevråkängor. De svarta långstrumporna var fastsatta i livstycket med resårer. På huvudet svart skolmössa med sidenfoder i svenska flaggans färger.

Så fort vi kom hem togs dessa kläder utav och hängdes undan till nästa söndag. På så vis kunde de gamla ha sina helgdagskläder i ett tiotal år, ja längre. Skulle mor ha något nytt, med de små inkomster hon hade, ja, då var hon på någon auktion och ropade in en persedel. Ibland passa den, ibland gjorde hon om den. Även jag fick kläder på samma vis. "Det är inte kläderna som gör mannen", sa mor alltid.

Min fostermoder var strängt religiös. Hon gick så gott som varje söndag till stadens kyrka. Var det ruskväder gick hon till Sala sockens kyrka. Själv fick jag gå i en söndagsskola i Missionskyrkan i staden från mitt femte till

Utanför den lilla handelsboden vid Hyttan står till höger innehavarinnan Amalia Åhlén med en katt i famnen. Vid husknuten har ställts en vagn av det slag kunderna använde att dra hem varorna i. Fröken Åhlén hade tidigare varit Kooperativa Föreningen Färdigs första biträde. Foto omkr. 1912.

mitt tolfte år. Jag minns även att de tre gamla tillsammans hemma sjöng psalmer och läste ur bibeln. Då fick jag förmaningar av mor att hålla mig tyst.

Det första förvärvsarbete som jag hade var nog när jag hämta Salatidningar i affären vid Hyttan åt en del personer i Mickelsbo. Det var att hämta en åtta, tio tidningar tre dagar i veckan, och för det görat hade jag 25 öre i månaden av var och en, men så vankades kakor och annat gott som extra tillägg.

Handelsboden en tidningskväll 1913. Utanför stod kundernas dragkärror i olika former och färger från omålade till linoljemålade i grönt, brunt eller blått. Ända till ett

tiotal kunde man få se på en gång. Efter väggen hade pojkarna sina cykelskenor, det var våra cyklar på den tiden, och på trappan på båda sidor stod handlyktor uppradade, ty dom fick inte tas med in i affären för osets skull. Vi pojkar och flickor fick springa ute och leka, ty det fandes inte plats i affären. I allmänhet så kom både ung och gammal en timme före tidningarna. Dels skulle det handlas, dels skulle det pratas, och sakta gick det för den gamla som skulle expediera. Så kommer vi in i affären. En liten klocka ovanför dörren påminner därom. Till vänster fyllda kaffesäckar och mjölsäckar och, ovanpå dessa, toppar och bitsockerlådor. Den plats, som sedan blev över hitom disken, kunde tidningskvällar fyllas av en tio, femton personer, och oppå säckar och lådor satt de allra minsta upplyftade. Men allt var gemyt, ingen hets, inga klagomål. "Ja, nog hinner jag hem", sa de gamla. Det var för dem ett tillfälle att få komma ut och träffa bekanta.

Affärsinnehavarinnan hade getter, och det var inte ovanligt att få höra henne säga, när man stod och skulle handla: "Ska ni sitta ner och vänta litet, jag måste ut och ge getterna mat", eller också, "Jag ska ta en liten hungertugga, så sitt ner och vänta ett tag." Hon var så artig och snäll, så jag hörde aldrig någon klaga. När dom ville handla på kredit, så skrev hon bara ner på en liten lapp summan, datum och namn och lade ner den i kassalådan. Ibland hade hon mer lappar i lådan än vad det var pengar, men hon krävde aldrig någon. Det mänskliga låg henne närmare.

Man kan fråga hur de tre gamla klarade ekonomin för dagen, innan landet hade beslutat om pension. Vad jag vill minnas, så hade de vardera ett par pensionsrum i någon av stadens många donationsfonder. Vidare hade de någon hjälp från staden i form av litet ved och så julgåvor, som räckte en bra bit framåt. Ingen av dessa kvinnor kunde

Westlins i Norrbacken var en av dessa hyttarbetarfamiljer, som bodde i sin stuga på tilldelningsjord. Här ägnas en stund åt strumpstoppning och tidningsläsning. Många vid Hyttan var medlemmar i templet Klippan. En del karlar gick ofta in och ut med fylleriperioder emellan, men Westlin var en trogen och högt ansedd ordensbroder. Foto Arvid Högkvist omkr. 1912.

skriva eller läsa skrivet, varför dom fick kvittera ut sina bidrag med bomärken. Utom hemmets skötsel var strumpstickning den enda sysselsättning dessa gamla hade.

För de små stugornas folk omkring Hyttan betydde jorden mycket, ty hade de jord kunde de ha ko, gris och höns. "Hade vi inte haft kon, så hade vi inte klarat oss", var yttranden som jag hörde ofta. Därför fanns vid varje fastighet en liten uthusbyggnad, och varje fastighet hade sin lilla

tilldelning, för vilken de betalade arrende till staden från 2 kr. per år och uppåt, allt efter storlek. På den tiden var det liv och rörelse på dessa tilldelningar. Allt togs så väl reda på. Det var inte ovanligt att få se två karlar gå och bära hö på hävlar ifrån Stensbo till Mickelsbo (omkring 800 m).

Mjölken såldes i staden, två eller tre liter till varje kund, så det kunde bli många flaskor i dragkärran, när kon var nykalvad. En del föredrog att kärna smör och sälja i staden. I stället födde de upp ett par grisar. Nu står alla dessa små ladugårdar tomma, och tilldelningarna är av naturen snart utplånade. En förändring har även skett med de små stugorna. En del har blivit rivna och ersatta med tvåvåningars villor, andra har blivit påbyggda en våning eller fått en inbyggd veranda.

Det kan inte förnekas, att människorna också har förändrats. För den gamla tidens människor utanför staden betydde jorden, husdjuren, hemmet och gemenskapen sins emellan betydligt mera än vad den industrialiserade människan av i dag har behov av med alla bekvämligheter i hemmet, med husbehovsvaror i affären och med fritidsnöjen i staden.

Tolv år gammal fick jag mitt första arbete 1916. Jag blev springpojke åt en bagare i staden. Två kronor i veckan hade jag och en limpa, som jag fick på lördagskvällen, ty jag skulle äta hemma på söndagarna. När jag skulle gå och läsa för prästen, måste jag sluta hos bagarn.

Så kom då det för mig ödesdigra året 1917. Min fostermoder blev hastigt död, hemmet upplöstes, och jag stod åter ensam i världen, alldeles som när jag kom till hemmet Nystrand. En ny period i mitt liv började. Jag måste klara mig själv. Mina små tillhörigheter packades ner i en träkista, och jag gick nya öden till mötes.

Som dräng i Kolpelle

Typiskt för den tidens hytt- och gruvarbetarebarn var att så fort som läsningen för prästen var överstökad, så skulle fru Svanberg på arbetsförmedlingen kontaktas, och så blev det för den lilla pojken en vallplats, eller om det var en flicka att bli lillpiga, ty det var fattigt och barnrikt i hytt- och gruvarbetarehemmen. Många fick lov att lämna hemmet redan efter skolans slut 12 år gamla för att sedan gå och läsa för prästen i den socken de hamnade.

En vacker sommardag 1917 stannade en främmande karl med sin häst och fjäderkärra utanför den lilla stugan i Mickelsbo. Det var min blivande husbonde, Lars Nils Olov från byn Kolpelle i Möklinta. Den lilla träkistan lastades upp bak i kärran, och så var det att sätta sig upp bredvid min nye husbonde. En dotter till min nyss avlidna fostermoder och den gamla värdinnan stod och grät, när jag lämnade dem för alltid. För mig blev det ett äventyr, så jag accepterade avfärden med tillförsikt.

Mot kvällningen anlände vi till byn. När jag steg över tröskeln till mitt nya hem, möttes ögat av ett stort kök med inredning som var vanlig på landet vid den tiden. Min sovplats blev ett rum en trappa upp i en bod. Där plockade jag fram mina kära saker. När det blev kallare flyttades jag in i köket, där jag fick liggplats i en konstig möbel, som kallades för lop. På dagarna var den uppfälld som ett bord. Innanför köket låg den lilla sängkammaren för husbonden med fru. Allt övrigt folk låg i köket vintertid. Sommartid flyttade man ut i lillstugan på gården, där det lagades mat, och där husbondfolket hade sina sovplatser. I allmänhet stod då huvudbyggnaden tom på folk.

Hela familjen bestod av far och mor samt deras två vuxna söner. Tilltalsordet till husbonden och husmor var farbror och tant. Långa tider var husmor utan piga. Då

fick jag hjälpa till med diskning och sopning samt bära in ved och fylla vatten i den stora koppartunnan, och så fick jag hjälpa till i ladugården. Det mesta arbetet där sköttes av husmor och mig.

Vid åtta-tiden på morgonen skulle korna motas till skogs. Jag hade då att följa dem till en grind långt in i skogen. Sedan fick de själva driva omkring på husbondens inhägnade skogslott ända ner mot sjön Hallaren. På kvällen skulle de hämtas hem vid samma grind, men inte alla gånger var dom där. Då kunde man få springa runt i hela skogen ropande och lyssnande för att till sist finna dem nästan framme vid Hallarsjöbro. Hade inte korna hittat så hade jag väl aldrig kommit hem till byn. När det blev beten hemma på gräsängarna fick jag gå där och valla, vilket var ett styvt arbete, om i närheten fanns ett rovland eller sädesskifte. Då fick man göra skäl för lönen, som bestod av 15 kronor i månaden. När arbetet i ladugården var avslutat, ja då fanns en stor kubbhög i vedboden. Ju förr den klövs, desto finare blev veden för vinterbehovet.

Eftersom jag var en pojke i uppväxtåren, så var jag alltid hungrig. Därför såg man med längtan fram mot det timslag, när maten skulle serveras. Matmor förstod nog hur det var fatt med mig, när jag med några trän på armen kom in två eller tre gånger sista timmen. Då stack hon ibland åt mig en smakbit. Hon var alltid så snäll och förstående mot mig.

Vid Lars Nils-gården kolades årligen två till tre milor. År 1918 var jag med och kolade ut en resmila. För en pojke på 14 år var det ett äventyr att med husbonden nattetid få ligga i den källargropsliknande kolarkojan, att vissa tider på natten få gå ut och vakta milan, ibland klubba igen något hål eller skyffla på stybb, där det var tunt. Husbonden berättade kolarhistorier från sin barndom, så nog kändes det litet kusligt, när man gick ut mitt i natten.

Jämsides med jord- och skogsbruk ägnade sig männen i byn åt jakt och fiske. I varje gård fandes såväl kul- som hagelgevär, men så fandes det villebråd i skogen på den tiden. Vid Finnängarna kunde man få se hundratals orrar i björkarna, och tjädrar och järpar flög dagligen upp när jag motade korna neråt sjön Hallaren. Av svenskhare var det rikligt vid Finnängarna.

Fritidssysselsättning för mig existerade endast på söndagarna. Arbetet på vardagarna krävde att det vilades den tid som var ledig. En av sönerna hade köpt en gammal bil i Sala, som togs hem vintertid på en vedrad. Byns och grannbyarnas motorintresserade män församlades vid den om söndagarna. Efter många timmars arbete med att få luft i ringarna och få gång på motorn kunde vi sticka iväg ner åt Lisselbo ett par kilometer, men så kom det oundvikliga motorstoppet. Då fick jag springa hem efter gamla märren å ett par linor för att dra hem bilen igen, men deras intresse var likadant söndag efter söndag.

Ibland kunde man få höra musik. Båda sönerna spelade, den ene dragspel, den andre fiol. Ibland kom Knackarlasse från Sala med sin fiol. Då blev det en påminnelse om bygdespelmännen och deras kunnande. Det var gammaldags gånglåtar, polkor och valser som spelades. Ibland fylldes musiken ut med klarinett av Erikors Johan från Österbo.

Ungdomen i byn åkte allmänt lördagskvällar till någon logdans i Sundsbacken eller Östankil. Inträde var inte så vanligt den tiden, utan det togs upp spelpengar. Vintertid kunde dom gå minst en mil för att få en svängom i någon stor sal. Föreläsningar hölls ibland i Lisselbo skola. Dit var jag aldrig. Det var nog mera för de äldre.

Bland de större folknöjena i socknen den tiden var kryckegransresning för brudpar någon av lysningssöndagarna. Själv medverkade jag utklädd i ett par stycken sådana. Den seden var vacker och minde om gammal tradition.

Gemenskapskänslan byns folk emellan kom väl till uttryck vid dödsfall eller olyckor med djuren. Då var hjälpsamheten stor, och beklagandet visste inga gränser. Några större bjudningar hade man inte byfolket emellan utom vid dödsfall och bröllop. Då skulle allt folket i byn bjudas. även tjänstefolk var med. Även annars var gästfriheten stor bland dessa bybor. Kom man in i en gård och dom satt till bords, nog kom en tallrik fram, och man fick slå sig ner och äta av det som fandes. Kom någon av dom äldre manliga på besök, så bjöds det på ett par kaffekaskar, men aldrig till överdrift. Under de två år jag var vid Lars Nils såg jag aldrig någon av husets män berörda av starka drycker, fast det alltid fandes hemma. Inte ens till helgerna frångick husfolket sina vanor.

Bybornas affärsresor till staden var få och kortvariga. Vid Lars Nils-gården inskränkte de sig för husmor till två eller tre besök per år, då i allmänhet till någon större helg. Ibland kunde hon få bekväma sig med att vid resa till staden sitta på det höga vedlasset, som skulle säljas på Fisktorget i Sala, eller också vintertid ta plats på den ena kolstigen. En häst drog alltid två stigar. Kolen såldes ibland till någon järnhandel men för det mesta till en smed på Magasinsgatan.

Till jul åkte husbonden med fru enkom till staden för att handla. De tog då plats i den låga bärssläden, till hälften fylld med hö, ovanpå detta en stor fårskinnsfäll och vid fotändan den lilla matkistan av trä. Pengar lades inte ut för förtäring i staden, möjligen en slät kopp kaffe på något kafé. Vid sådana stadsresor var släden vid hemkomsten full av paket och trälådor, varor som kom till användning inför den stundande helgen och den långa vintern.

Byborna i gemen hade få bekantskaper i staden. Den tid jag var i byn såg jag sällan någon där. Knackarlasse och några jägare var de enda stadsbor som kom på besök.

Före 1900-talet hade byn sommartid dålig kontakt med staden. Det kunde bli en resa på sex mil fram och åter. Sjön Hallaren gjorde, att de måste ta omvägen över Fornebyåsen via Broddbo till staden. Vintertid däremot åktes över sjöar och mossar, sista biten över den tillfrusna Saladamm ner till Hyttan och staden. Den tiden forades även träkol från byn norrut till Näs och Gysinge bruk.

På den lilla lönen skulle man alltid handla något av de gårdfarihandlare som kom allt som oftast. Jag minns Hammar med flanellskjortor och rutiga näsdukar, gubben Holm med det stora tygstycket över axeln, samt en stor tjock dalkarl, som åkte efter häst. Av honom kunde man köpa från knappnålar till blåblusar och fina damhalsdukar. En annan handlare, Schatz från Sala, åkte också efter häst. Han hade kostymtyger att sälja. Luffare var också främlingar som liksom gårdfarihandlarna hörde byn till. Samma luffare kom år från år. De mottogs alltid vid Lars Nils med ett smörgåspaket eller en rätt stor fläskbit eller en kopp kaffe. Kaffepannan stod alltid på spisen och puttra. En stol sattes fram innanför dörren. Längre än in i köket fick de inte komma, ty de kunde ju vara lusiga. Även gårdshunden under köksbordet såg till att dom stanna innanför dörren. När de sedan gick, blev det att torka stolen och sopa golvet grundligt där de hade setat.

Efter två års tjänst vid Lars Nils kom jag så en höstdag och tala om att den 24 oktober 1919 ville jag flytta. Husmor blev alldeles förskräckt, men jag hade ju min fria vilja, så det var inget att göra åt den saken, men flytten blev inte så lång. Med en stor bakbulle till min nya husmor under armen och med träkistan mellan en av sönerna och mig traska jag iväg till Östergården i samma by för att bli dräng där, med en lön som var dubbelt så stor som förut, 30 kronor i månaden. Men för den lönen skulle jag vara med och köra i skogen. Jag var då 15 år gammal.

Någon söndag åkte bonden med fru till kyrkan. Då var det extra rykt av unghästen på morgonen. Den fina selen med nysilverbeslagen lades på, och finaste hötappen skulle också letas ut. Själva var dom iklädda åkkappor för att skydda helgdagskläderna. En hemgjord krans eller blomma togs också med för att pryda en anhörigs grav. Hästen var ung och yster, så den nya piskan i handen var mest för syns skull. Vintertid när remmarna med bjällerklanget sattes fast på selen, och den fina åksläden med renhudarna kördes fram, då var det en vacker syn att se dem åka ut från gårdsplanen i fullt trav. Av klangen på bjällrorna kunde man bedöma hästens vackra trav flera kilometer från byn. När dom sedan kom hem, då skulle man passa på och ta hand om ekipaget. Den seden höll husbonden i Östergården strängt på.

Det blev en hård vinter för mig. Opp i fyratiden om mornarna, när vi skulle köra ved till Strå kalkbruk i Sala, så opp i skogen när vi kom hem i tvåtiden på eftermiddagen och lassa nytt lass, men först måste vedtravarna släpas ner till basvägen. Innan vi så kom hem var det rätt så mörkt ute. Då var jag både trött och våt, men husbondfolket var snälla mot mig. Husmor var underbart snäll.

Riktigt sent kunde det bli för oss, när vi körde ved till Strå på lördagar. Efter avlastning kördes hästarna in på Ångbageriets gård och bands vid vedraderna. Hö och havre lades för dem. Själv fick jag av husbonden en 50-öring att köpa bullar för, och i allmänhet hade jag hela matskrinets innehåll att tillgå en sådan dag. Husbonden åt då på krogen i sällskap med andra körare. Även någon liter skulle tagas ut från systembutiken. Å där fick jag gå och vänta och sköta våra hästar, ge vatten, lägga åt dem hö, se till att täckena låg riktigt på hästryggen samt även lugna dem genom tal och strykningar över huvudet, ty de började bli oroliga ju längre tiden led mot kvällen. Så till sist kommer

husbonn med sin svarta väska med plåtspegel på ena sidan. Hästarna hör hans höga röst. Dom blir ännu oroligare. Båda hästarna var travare. Vid sådana tillfällen blev det en färd hem, som både var fascinerande och farlig. Husbonn körde först. Själv tog jag ett stadigt tag med ena handen i vedradens stake, med den andra höll jag tömmarna, å så bar det iväg i fullt trav. Från hästens hovar susade isbitar och snö över hela min kropp. Vid dessa tillfällen fick husbonn för sig att vi skulle köra ikapp, men den häst jag körde var alltid värre att springa, så nog följde jag honom. Tur att inga bilar fandes efter vägen på den tiden.

När vedkörningen till Strå var slut blev det att köra 3-meters massaved från Kolpelleskogen till Runhällens station. Även den skulle släpas ihop till basvägen där vedraden stod. Min nya husbonde var en friskus att köra i skogen, så nog fick jag gå i en bra lära, om jag skulle ha fortsatt med skogsbruk.

En episod som jag aldrig kan glömma var denna. Jag kommer med massalasset i en bra utförslöpa ner mot sjön Hallaren, själv sitter jag oppå. Av oförklarlig anledning rår jag inte hålla hästen, farten blir allt våldsammare, hästen skenar, och nere vid sjökanten törnar vedraden mot en stor sten. Jag och alla massabitar far omvartannat på den hala isen. Hästen blir fri från vedraden, skenar rätt över sjön till byn Saxen, där vi sedan fann henne helt oskadd mellan två träd. Själv fick jag heller inga skador. Det var ett under att allt gick så bra som det gjorde, men efter den händelsen fick jag avsky för allt vad skogskörslor hette. Jag blev aldrig säker på hästar, så jag började känna leda vid mitt arbete. Jag ville söka mig till staden och industrin.

Så en söndag gick jag till Sala, tog kvarter vid ett gammalt folk i Stensbo, för övrigt släkt till min fostermoder. En måndag i juni 1920 gick jag till Tegelbruket för att höra efter arbete med tegelmästare Bleckert. Jag skulle få börja

redan på onsdagen. Tillbaka till Stensbo. Där skulle jag få bo hos det gamla paret. Så gåendes åter till byn och sa upp min plats med kort varsel. Husbonn blev inte glad över mitt sätt att sluta, men efter en stund önskade han mig lycka till i Sala och lovade att taga med min träkista vid körning dit och ställa utav den vid Sala sockens kyrka, där jag kunde hämta den i det gamla parets dragkärra.

Till staden och industrin

Så blev det återigen att för tredje gången på 16 år försöka anpassa sig efter de nya förhållanden, som kom att korsa mitt liv. Första gången var när jag lämnade ålderdomshemmet och fick fosterhem, andra gången när jag kom till Kolpelle som vallpojke.

Stugan vid Stensbo, som nu blev min boplats två år framåt, var en typisk gammal hyttarbetarestuga med brädfodring endast på framsidan mot landsvägen. I förstugan var det mörkt om dörren var stängd. Endast en liten strimma ljus lyste in genom det upptagna katthålet nedtill på dörren. Stugan för övrigt bestod av ett stort kök med källargrop under golvet och en järnspis inmurad i den stora gammaldags öppna spisen. I den lilla kammaren, som var sparsamt möblerad och sällan användes, var en järnkamin insatt i den lilla nischen i muren.

Möbleringen i köket var gammaldags. Till höger innanför dörren stod ett väggfast hörnskåp, så ett matbord med skivor, en gammal smal utdragssoffa, ett fönsterbord med tre små lådor, en gammal byrå med toalettspegel, åter ett bord och så den stora gustavianska sängen, där de gamla vintertid alltid låg på skinnfäll. Min liggplats var den smala utdragssoffan. Vid fotändan av den stora sängen stod den vackra moraklockan i svart med guldränder. Den var signerad 1834 på urtavlan. En stor del av köket var upptaget

av den stora spismuren, där en liten mässingslampa spred sitt svaga sken. I närheten av spisen hade kopparvatthinken sin plats på en stol. Mitt på golvet stod den gamla gungstolen i svart och guld, med den hemstickade gungstolsmattan hängande över ryggstödet och sitsen. Några stolar ingick också i möblemanget. På golvet låg en korkmatta, som vintertid helt och hållet täcktes av trasmattor, vilket nog behövdes för att täta till de stora golvspringorna och draghålen vid sockeln. Trots enkelhet med såväl bostad som inredning andades allt hemtrevnad i högsta grad.

Till fastigheten hörde en liten ladugård med nödiga uthus samt två tilldelningar, för vilka den gamle mannen gjorde två dagsverken årligen åt ålderdomshemmet Nystrand. Ko och gris var för dem någonting självklart. Utan dessa husdjur hade de knappast haft någon inkomst att tala om.

När jag fick bo hos dessa människor var det som att komma tillbakas till mitt forna hem, den lilla stugan i Mickelsbo. Allt i Stensbo, folket, stugan, ladugården, jorden. påminde mig om mina uppväxtår omkring Hyttan. Telins i Stensbo, så hette det gamla paret, var till åren gamla men sällsynt ungdomliga till sinnes.

Ibland var det kalas hos Telins. Dom var fyra familjer som omväxlande ordnade en kortspelskväll. Då togs det hem en liter kronbrännvin och några flaskor öl. Kaffebröd och kakor bakades, ty kaffekalas skulle det vara. Vid midnatt avåts en smörgås med något pålägg, en sup och en flaska öl. Allt var enkelt, men glädjen stod högt i tak. Gubbarna satt i skjortärmarna, svettiga och ivriga av det intensiva kortspelandet, fruntimren inte sämre. Det skrattades och pratades och satsades ett- och tvåöringar. Några höga insatser var det aldrig tal om. Stopp, dundra och femkort var de allmännaste spelen. Sådana små enkla kalas var för dessa gamla ett kärt avbrott i den grå vardagens tristess. Vid sådana tillfällen kunde man få höra Telin spela

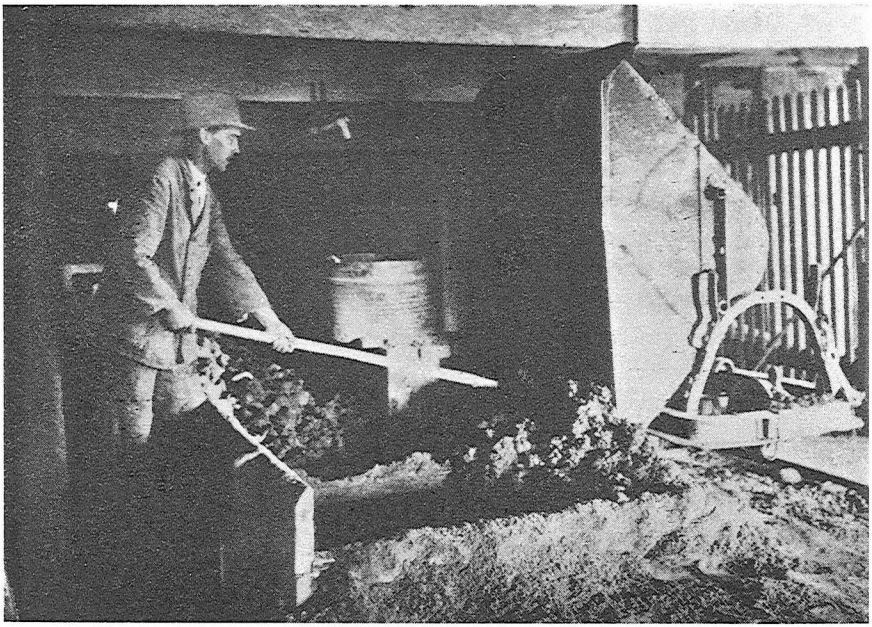

Sala Tegelbruk. Leran makas ned i sumpen från en tippvagn, som spelats upp till andra botten. För att leran skall få den rätta konsistensen tillsättes vatten från tunnan till vänster om sumpen eller finmalen torrlera, som ligger till höger. Efter ältningen går leran genom valsar för att sedan formas i munstycken. Foto omkr. 1923.

fiol. I sin ungdom var han en ofta anlitad musiker. Han spelade när det dracks kaffe, och då blev det svårt för gästerna att sitta still.

Arbetet i tegelbruket blev för mig att jag fick lämna det lugna tempot, som jag var van vid från Kolpellebyn. Från första stunden i bruket så var det att arbeta på ackord. Jag spelade upp lervagnar i sumpar, där jag sedan skulle stjälpa ur dem. Den tiden, år 1920, kördes leran från lertaget med hästar, som drog fem till sex vagnar på rälsen. Tomvagnarna som skulle till lertaget sköts på ett annat spår

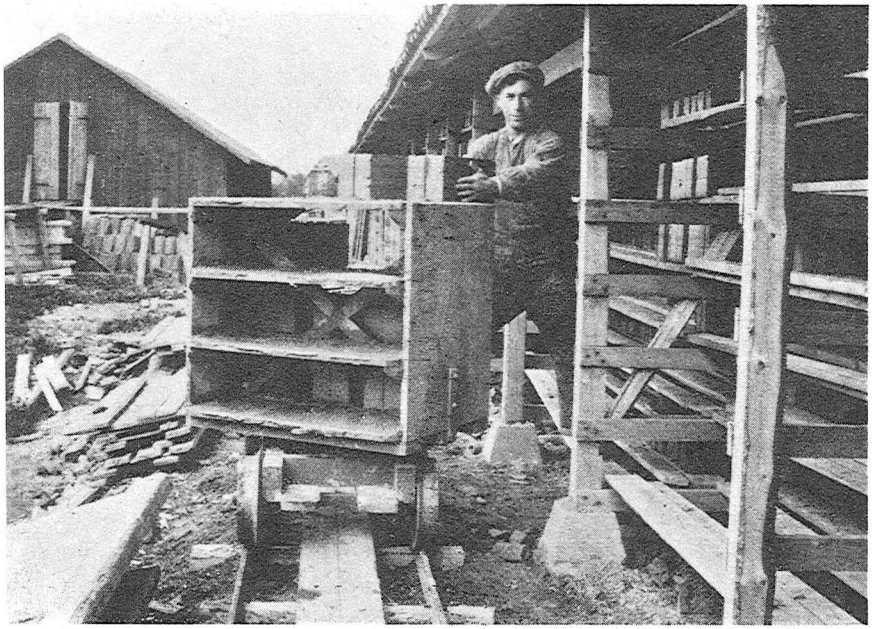

Det formade råteglet förs ut i torklador för att efter c:a tre veckor sättas in i ugnen. Antalet arbetare vid Sala Tegelbruk har hela tiden hållit sig omkring ett hundratal, fastän produktionen efterhand mångdubblats. År 1924 påbörjades införandet av helårsdrift, vilket betydde en jämnare inkomst för arbetarna. Foto omkr. 1923.

för hand av två 15-års pojkar. Principen för teglets framställning då och nu är ungefär densamma, med den skillnaden att nu för tiden är det maskiner som utför mycket av det arbete som förr var förbehållet människan.

Arbetarna vid bruket var i allmänhet före detta gruv- och hyttarbetare. Tegelbruket startade 1882, och några år därefter tynade hytt- och gruvdriften utav. Vid tegelbruket hade de arbete omkring sex månader, maj—oktober. Sedan var det att söka sig ut i skogen som huggare eller till någon av ortens sågar för att nästa vår komma åter till

bruket. Så fortgick det ända fram till efter 1920-talets mitt, då arbetet övergick till årsdrift, vilket innebar att en fast arbetarestam bildades vid bruket.

Den tiden fick luffare härbärge på brukets ugnar, vilket för dem var idealiskt med staden så nära inpå. Många av dessa var yrkesluffare och original. Fick dom bara litet mat och en bädd av papper och en tegelsten som huvudgärd var dom nöjda med det liv de förde.

Genom mina barndomsförbindelser med staden dröjde det inte länge förrän jag sökte mig dit för nöjen. I början var det enda nöjet kafé Linnéa på Rådmansgatan. Det var då stadens ungdomskafé. Där fandes grammofon med tratt och vev, och bitar spelades, som då var moderna. Fem öre kostade en bit, senare tio öre. Tittskåp med vykort i kostade fem öre och en lyftapparat, på vilken man kunde pröva sin styrka fem öre. För fem öre fick man ström i kroppen från en apparat med två handtag. En kopp kaffe med ett bröd kostade femton öre. Ibland satt man där så länge på en halva, så frun måste mota ut oss, för att nya gäster skulle få plats. Kafé Linnéa var populärt i många år, tack vare en framsynt kaféägare.

När man talar om den nuvarande ungdomens fritidsintressen, så fandes och utövades samma intressen av 1920 års ungdom, men då i mera blygsamma former.

1920-talets idrott var trots sämre redskap och avsaknad av idrottsplan ändock intensiv och spännande. All idrott var förlagd till Oxbacken, där nu Stadsparken ligger. Där spelades fotboll innanför det av säckväv inhägnade området. Den allmänna idrotten hade flera olika banor. 100 meter löptes på promenaden efter dammen upp emot Ekebygatan och samskolan. Lopp såsom 400 upp till 10,000 meter löptes runt Ekeby damm förbi kvarnen och över kullerbron. Kastring var en stor järnring, lagd var som bäst passade för de olika längderna och redskapen, höjd- och stavhopp likaså.

I slutet av 1920-talet var Sala en av de ledande inom skidsporten här i länet med flera av stadens skidåkare högt på plats i prislistorna. Skinnknuttar fandes även då men allt var så primitivt. Klädseln var alltid den man gick i, möjligen på söndagar ett par blåbyxor som överdrag. Och vilka motorcyklar! Dom var höga med breda styren och en cylinder stor som en kamin mellan ramen. Ibland var den röd av för dålig kylning. En del var remdrivna och hade vev för start. Ett stort signalhorn med gummiboll hörde också till utrustningen. Om man med dessa cyklar gav sig iväg en 10 mil, ja då var det en stor händelse bland oss grabbar. Själv hade jag en gammal motorcykel, för vilken jag betalade 300 kr. Den längsta resan var 8 mil fram och åter med denna cykel. När jag sedan efter ett halvår sålde den fick jag 15 kr. och ett gammalt hagelgevär.

På oss ungdomar hade vintertid frikyrkolokalerna en stor dragningskraft, dels för den goda värmen, dels för den glada sången med musik. Å så kostade det ju inget, möjligen en 5- eller 10-öring i kollekt. Frälsningsarmén och Filadelfia var av oss särskilt omtyckta. Det var inte ovanligt att få se många av stadens hårda killar knäppa händerna till bön eller vara med i sången. Dessa församlingar betydde mycket för ungdomen den tiden.

Hela 1920-talet betydde för många pojkar i åldern 15 till 25 år att de vintertid gingo utan arbete. Stadens myndigheter den tiden ingrep högst sällan för att förbättra vår tillvaro. Enda tillfället var när fattigvårdsstyrelsen hade sammanträde en gång i månaden på rådhuset. Då kändes det tungt för oss ett 30-tal ungdomar att jämte gamla gubbar och gummor behöva gå dit. De äldre fick kontanter, vi ungdom en matlapp på 15 kr., som skulle räcka en hel månad. Genom att studieverksamhet lyste med sin frånvaro, så kunde man inte göra riktigt klart för sig varför vi skulle behöva gå arbetslösa på vintern. De flesta av oss ansåg nog

arbetslöshet som någonting naturligt, som ingen kunde lastas för.

Vi var väl en 20 stycken föräldralösa pojkar och flickor i staden den tiden. Flickorna hade i allmänhet plats hos någon av stadens finare familjer. För oss pojkar var det att hyra in sig i något enkelrum i en brygghusbyggnad i staden eller att få bo hos någon av dessa gamla oändligt snälla hytt- och gruvarbetarefamiljer.

Stockholm hade även den tiden stor dragningskraft på oss pojkar och flickor. Det var nog inte många av stadens ungdomar, som inte hade gjort ett försök att få arbete där. För de flesta blev det en stor besvikelse, men en del hanka sig kvar och är där än i dag. Även jag gjorde ett misslyckat försök i min födelsestad år 1922. Åkte dit på hösten sedan tegelbruket slagit igen, med 70 kronor på fickan. Ingen hade jag att ty mig till, låg på hotell tills pengarna var slut, sedan var det att gå brandvakt i tre nätter, låg en natt i en vedbod i den stadsdel där jag var född. Klokt nog så lämnade jag Stockholm efter de tre nätternas brandvakt. Den tiden var det inte vanligt med liftning, varför jag på trasiga lågskor i höstregn gick hela vägen till Sala. Efter fyra dagars vandring stod jag trött och besviken åter i den lilla stugan vid Stensbo. Där blev jag sedan kvar över vintern. Den gamle mannen Karl Telin hade blivit sjuk och efter någon tid var han död. Jag hjälpte då Mina med vedhuggning, vattbärning och snöskottning. I lön hade jag mat och husrum.

När jag 1923 flyttade från Mina Telin vid Stensbo, kom jag åter till Mickelsbo, hyrde ett litet rum med plåtspis för 7 kr. i månaden. Av möbler hade jag en säng, ett bord, en stol samt ett litet antikt väggskåp, där jag hade två karotter, två kaffekoppar med fat samt två tallrikar, en kniv, en gaffel och en sked, under spisen en stekpanna och en kastrull, en björkriskvast med sopskyffel. Det var allt vad jag ägde den tiden.

I rummet frodades sommartid mögelsvamp nere vid det otäta golvet. På vintern när jag kom hem nattetid, då var rimfrosten den förhärskande såväl i taket som nere vid golvsockeln. Av vistelsen i rummet fick jag lunginflammation. Jag låg länge sjuk, innan den snälla Mina Telin fick höra talas om det. Hon skötte då om att jag bäddades ner i en släde för färd till ålderdomshemmet Nystrand. Det var i februari 1924. Där blev jag liggande i en sal tillsammans med sex mycket gamla män, ingen var nog under 70 år, men dessa gamla har jag nog att tacka för att jag den 20 maj åter var på benen för att börja i tegelbruket. Dessa gamla trösta mig och passa opp på mig, ja deras omsorger om mig var rent rörande. Jag minns att en av dom gamla trösta mig och sa: "Inte kan det vara Guds mening att du gosse som är så ung skall behöva dö. I så fall tar han nog oss först."

Då var det sämre beställt med den unga dam av fin familj, som jag hade sällskapat med någon gång. Hon var där på någon fest och kom in för att hälsa på dom gamla gubbarna. När hon kom fram till min säng och trodde att där väl också låg en gubbe, sträckte jag tafatt fram handen, men med hastiga steg försvann hon utan att hälsa.

Under tiden jag låg på Nystrand, blev mina få ägodelar utflyttade i vedboden. Jag var skyldig för hyran fyra månader. "Ingen bostad i det rummet förrän pengarne ligger på bordet", sa värdinnan. Det var bara att flytta samma dag som jag kom från sjuksängen, för några pengar hade jag inte att ge henne då, men hon fick dem senare.

Jag gick till Enbacken och bad att få ligga över natten. var god vän med pojkarna i gården. Där fick jag hyra ett rum och kom att bo där i hela fyra år.

En egenhet hos den tidens manliga ungdom i staden var att de gärna sökte sig i gäng på en fem, sex ynglingar, som kvällar och nätter drev omkring på stadens gator, av arbets-

löshet missmodiga och oroliga. Portgångar och affärsingångar fick ibland utgöra skydd för den värsta kylan, när man stannade upp ett tag, i den trista vandringen.

Men det var en bra träning till lördagskvällens gående till någon danslokal, som vintertid låg en halv mil utanför staden. I Druvelund dansades i en stor sal, med kaffeservering i köket. Framnäs var ett annat ställe, där det dansades vintertid. Lokaliteterna var desamma även där.

Inom egentliga staden ordnades sällan dans vintertid. Endast Stadshotellet hade danskvällar, men de var ju inte till för oss arbetslösa ungdomar den tiden.

Trots avsaknad av stora pengar så nog skramlade vi i gänget lördagar ihop till en halv liter hembränt eller systemsprit och ett dussin pilsner. Hembränt tillhandahölls i någon portgång för fem kronor halvlitern av den tidens resande spritgrossörer. Sådana kvällar kunde dansbesök med taxi utsträckas ända till Ransta och Varmsätra vintertid.

Den tiden var inte sämjan så god mellan stadens och grannsocknarnas manliga ungdom. När stadsborna kom på dansbesök till grannsocknarna, ja då skulle de ha stryk och motas hem. När sedan samma landsbor kom till staden, om det så var mitt på ljusan dag, ja då blev det stryk för dem. Orsaken till dessa stridigheter låg nog däri att ungdomarna i staden tyckte sig vara för mer än de som kom från landet. Kom de ut på landet, så ville de imponera med nya danser och fina kläder, och för detta var lantflickorna svaga, å så var slagsmålet igång. Det kvinnliga på båda håll var många gånger skuld till stridigheterna. Marknadsdagar i början på 1920-talet var tillfällen, när gammalt groll skulle göras upp.

Kontakten mellan pojkar och flickor blev heller inte av långvarig karaktär. Hade man fått tag i en flicka, så hade man ju inga pengar att kunna bjuda henne på bio eller kondis. Med de dåliga försörjningsmöjligheter, som vi ungdom då hade, så tordes man inte gå ihop så värst länge.

Olyckan kunde ju lätt vara framme. Av denna anledning kom också giftermålen att bli få och därmed även hembildning.

Den tiden var det stor brist på samlingslokaler för ungdom i staden. Skulle man samlas och pratas vid, och det fattades pengar till en halva kaffe, ja då var det att ställa sig i ett gathörn eller vid torget och prata bort några timmar, tills polisen kom och mota bort oss. Då var det att flytta till nästa gathörn.

Sommartid fredagar, lördagar och söndagar var stans manliga flanörer försvunna från gathörnen. Då återfanns de nere vid vedtravarna efter Västeråsbanan, vid regnväder inne i stadens klapphus. Ett 30-tal personer i olika åldrar och samhällsklasser var där representerade i kortspelsgäng. Där spelades poker, femkort och, allmännast, knackkille, från femöres till en kronas obegränsad bet. Många hade inte ens tid att gå hem och äta, utan det sändes efter smörgåsar och kaffe från något kafé. Stora summor omsattes dessa kvällar. särskilt fredagar. Efter några år blev det slut med vedtravarna och klapphuset som spelställen. Man började övergå till att spela i hemmen.

Jag minns särskilt två bröder som hyrde ett rum i staden. Det kallades för plåtkupan, emedan väggarna var klädda med plåt. Värmekälla var en kamin. Inga tavlor på väggarna. Två sängar, ett bord å två stolar utgjorde hela inredningen. Kalla vinterkvällar kunde detta rum vara fullpackat med flera olika gäng. Vi satt på golv och i sängar. Alla utrymmen var upptagna. Då smiddes planer och berättades såväl sanna som osanna historier på en blandning av stockholmsslang och romani. Våra benämningar på saker och ting var helt olika dem som nutidens ungdom använder.

För polisen var det hart när omöjligt att av dessa gäng få reda på något som hade hänt i staden. Det var en oskriven lag bland gängen att när polisen kom, då var enigheten

och tystnadsplikten stor. Tack vare dessa egenskaper kunde gängen hålla ihop i ett flertal år utan större anmärkningar.

Men så kom våren och med den arbete, pengar och åter livsglädje. Då skildes gängen åt, gemenskapskänslan gömdes undan till nästa vinter då den så väl kunde behövas igen.

När man hade fått ett par tre löningar, då skulle man kläda upp sig från topp till tå. Det var inte nog med bara kostym, utan det skulle vara sommaröverrock också, och lackskor var ingenting ovanligt. Det var liksom att man ville hämnas på armodet som hade varit under vintern.

Den tiden lämnades nästan allt på avbetalning, vilket för oss ungdomar var mindre lyckat. Hela sommaren fick man dras med dessa avbetalningar för att till sist när varan var betald, ja då var det höst igen, och arbetslösheten stod åter för dörren. De sparade slantarna, som skulle ha behövdas över vintern, de låg fastlåsta i kläder, en resegrammofon eller en cykel. Tog man inte en bondplats på hösten, ja då var det att vandra gata upp och ner ytterligare en vinter.

Jag minns att vi svor på att nästa sommar då skulle man spara pengar att ha till vinterbehovet, men det blev alltid likadant ända tills slutet av 1920-talet. Då började vi allmänt att få arbete året runt. Alla dessa företeelser, som jag här har beskrivit, tynade då bort av sig självt. Endast åren 1931—1932 blev åter arbetslöshetsår, men då trädde myndigheterna fort till och hjälpte åtminstone något. Då ordnades med studiecirklar och hobbykurser, så man gick inte direkt sysslolös som på 1920-talet.

Så kom då det för mig händelserika året 1936. Jag kunde köpa en stuga utanför staden. Då först fick jag en fast punkt här i livet. Där bor jag nu när detta nedskrives. Det tegelbruk där jag började 1920, 16 år gammal, där arbetar jag allt fortfarande. Den lilla träkistan från år 1917 finns ännu i min ägo. Nu får den minna om alla de år jag har genomlevat som ung pojke.

Förklaring till bokens tillkomst

Nordiska museet började sommaren 1951 undersökningar i Sala med syfte att klargöra de förändringar som inträffat i stadens miljö och dess invånares livsföring från 1800-talets mitt och fram till första världskriget. Såväl arkivmaterial som traditionsuppteckningar skulle begagnas, men för att få en ännu mer levande bild av den tid som ligger i mans minne inbjöds gamla Salabor att själva skriva ned sina hågkomster. Därvid anknöts inte endast till Nordiska museets liknande insamlingar av yrkesminnen utan också till en lokal tradition i Sala. Staden har nämligen under senare år haft en rad minnestecknare som publicerat sina bidrag främst i ortens tidningar, men även i böcker.

Hösten 1951 intogs ett upprop i Sala Allehanda, vari riktlinjerna för Nordiska museets, Salabygdens Fornminnesförenings och Sala Allehandas gemensamma minnesinsamling drogs upp. Det stod var och en fritt att utforma sina bidrag, men för att ange vad som kunde vara av allmänt intresse uppsattes följande punkter:

Hemmet. Beskriv gårdarna med bostäder och uthus. De olika rummens möblering och användning. Sommarvillor och kolonistugor. Antalet familjemedlemmar och eventuella tjänare.

Göromål i hemmet. Dagens indelning från uppstigandet till sänggåendet. Berätta om såväl de dagliga som de period-

vis återkommande sysslorna i hemmet, hur lång tid de tog och hur ofta de utfördes. Den ordinära matordningen.

Familjeliv. Fritidssysselsättningar i hemmet. Söndagspromenader och andra utflykter.

Barnuppfostran. Olika slag av förhållningsorder till barnen. Bestraffningar och belöningar. De vuxnas lekar med barnen.

Umgänge i hemmen. Under vilka former umgicks man (kafferep, besök utan särskild inbjudan, danstillställningar, kalas av olika slag)? Vilka regler iakttogs i umgänget (bordsskicket, placeringen vid bordet, serveringen m. m.)? Hur firades årsfester och bemärkelsedagar? Vilka bjöd man vid olika tillfällen (yrkesvänner, grannar, släktingar, meningsfränder; hela familjen, endast de vuxna, männen eller kvinnorna enbart)?

Föreningsliv. Verksamhet i föreningar och samfund. Beskriv lokalerna och hur sammanträdena eller mötena brukade gå till. Hur mycket tid ägnades åt sådan verksamhet?

Övriga fritidssysselsättningar utanför hemmet. Besök på kaféer och restauranger. Beskriv även dessa lokaler. Särskilda platser där ungdomen brukade träffas. Nöjen av olika slag. Idrott och sport. Resor.

Förvärvsarbete. Beskriv arbetsplatsen och förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare, mellan över- och underordnade och mellan jämnställda. Arbetstider och inkomster.

Minnesinsamlingen, som fick formen av en tävling, rönte stort intresse, och även från landsbygden runt Sala uttrycktes önskemål att få vara med. När därför tävlingen upprepades året därpå, inneslöts även landsbygden, trots att dess förhållanden låg vid sidan av det uppgjorda forskningsprogrammet. I uppropet insköts då ännu en paragraf av följande lydelse:

Landsbornas förbindelser med staden och stadsbornas med landet. Hur ofta och i vilka ärenden besöktes staden? Gjordes resor även till andra städer? Hur blev landsborna behandlade av stadsborna?

Under dessa två år inkom 38 bidrag, 24 från staden och 14 från landsbygden. Av de senare minnena har endast ett litet kort avsnitt, som berör staden, medtagits här, nämligen Signe Wallins "En torparflickas marknadsresa". Publiceringen av de övriga landsbygdsminnena får anstå tills vidare. Möjligen kommer de att ganska snart tas in som tidningsartiklar i Sala Allehanda. Detsamma gäller även om tre andra minnen som till sin karaktär är rena landsbygdsminnen, även om de skildrade hemmen ligger i stadens ytterområden. Frånräknar man ytterligare två bidrag, som är skrivna i berättelseform med fingerade namn och därför faller utanför ramen, så är alla de övriga med i denna bok. Därtill kommer ytterligare ett, fru Näsmarks, som inlämnades ett halvår efter tävlingstidens utgång. För fullständighetens skull kanske bör nämnas att vissa brottstycken i ett par bidrag har skrivits och publicerats redan före tävlingen. Detta gäller Normans avsnitt om Nilsan och om gruvgubbarnas helgaftonsfärd, tidigare publicerade i Sala-Posten, samt Lönnqvists skol- och springpojksminnen, tidigare publicerade i Sala Allehanda.

För att upprepningar och oväsentligheter skall undgås så mycket som möjligt har en del uteslutningar skett. Även den ursprungliga dispositionen har i många fall frångåtts. Stavning och interpunktering har normaliserats och i lättlästhetens intresse har också språket fått en varsam översyn utan att därför något våld gjorts på bidragsgivarnas personliga stil. Likaså har några klart felaktiga sakuppgifter rättats. Förändringarna har skett med bidragsgivarnas eget samtycke. Originalmanuskripten förvaras i Nordisk museets arkiv.

Som komplettering till de upplysningar bokens berättare givit av sig själva och sin familj följer här några knapphändiga biografiska notiser.

Arvid Andersson, född 1881. Son till en gruvarbetare och bror till de i Normans minnen omnämnda Oskar och Johan Andersson, sid. 27 och 29. Började arbeta i gruvan, där han var med om att omkring 1906 bilda Grov- och fabriksarbetareförbundets avd. för gruvarbetare, vars ordf. han blev. Övergick sedan att bli cementarbetare och blev då en av initiativtagarna till samma fackförbunds avd. för byggnadsarbetare 1923, där han var ordf. i många år. Under storstrejken medlem av strejkutskottet.

Frans Andersson, född 1885. Kom, efter att någon tid varit lärling hos bokbindare Hedman, till S. J. först som kontorsbiträde och sedan som förste kontorist. Förflyttad till Örebro 1937 och senare befordrad till stationsmästare först i Västerljung och senare i Dylta. Återvände efter uppnådd pensionsålder till Sala 1948. Ledamot av Stadsfullmäktige 1917—34. Ordf. under några år i Polisnämnden. Medlem i Sala Samrealskolas styrelse 1927—1935. Ledamot i ett flertal nämnder och kommittéer. Föreståndare för Sala Föreläsningsförening sedan 1951. Ett flertal uppdrag i Godtemplarorden.

Elise Blom, född 1892, gift första gången med bokföraren E. W. Wickman, som i många år var sekreterare i Västermalms byggnadsförening. Änka 1942. Senare omgift och bosatt i Stockholm.

Hjalmar Bäckström, född 1869, gift med en syster till Frida Lindqvist. Ordinarie stationskarl 1898, senare trafikbiträde.

C. W. Ek, född 1881. Fadern gruvarbetare. Stationskarl 1905—1920, därefter trafikbiträde till uppnådd pensionsålder 1941. Stadsfullmäktig 1927—1934. Ledamot av Taxeringsnämnden sedan 1926. Skogsförvaltningen 1932—1951. Revisor för stadens räkenskaper i två perioder.

Folke Eriksson, född 1904. Tegelbruksarbetare sedan 1920. I Fabriksarbetareförbundets avd. vid Sala Tegelbruk var han sekr. 1948—1949, studieledare 1949—1951, ordf. sedan 1954. Sekr. i ABF:s Sala-avd. 1950—1951. Stadsfullmäktig 1952—1954. Medlem av Sala stads kulturnämnd 1954. Medlem av Sala Fornminnesförenings arbetsutskott sedan 1954.

Agnes Eyre, född 1893. Gift med sekr. Leonard Eyre från England. De är nu bosatta i Djursholm.

Henning Gustafson, född 1888. Lämnade staden efter sin första kondition i Sala men återkom 1915 och inträdde i K. A. Anderssons grosshandelsfirma sedan han året förut gift sig med en av chefens döttrar. Disp. efter K. A. Anderssons död 1942. Avgick 1953. Sedan 1916 medlem i Sala Missionsförsamlings styrelse, dess sekr. 1918—1940, senare under många år dess kassör.

Anna Hellberg, född 1882. Var fotografielev i Örebro 1905—1906. Arbetade sedan på ateljéer i olika delar av landet. Sedan 1918 åter bosatt i Sala.

Jenny Jansén, född 1890. Fadern hyttarbetare och frälsningssoldat. Gift med en tegelbruksarbetare. De är bosatta i Backa i sitt gamla föräldrahem.

August Lindberg, född 1870. Son till en bergsman. Blev förman vid Strå kalkbruk 1920. Avgick därifrån med pension 1940.

Frida Lindqvist, född 1883. Gift med typografen C. A. Lindqvist, en i det kommunala livet mycket anlitad man. Han var mångårig ordf. i Sala arbetarekommun och i Typografernas fackförening, ordf. och sekr. i Kooperativa föreningen Färdig m. m. Stadsfullmäktig 1919 och dess ordf 1931—1942. Fru Lindqvist har varit sekr. och ordf. i Sala socialdemokratiska kvinnoklubb.

Albin Lönnqvist, född 1886. Har haft affär i Södertälje, där han, liksom sin bror lektor Conrad Lönnqvist, är bosatt. Tillhör Södertälje Missionsförsamling, där han varit organist i 11 år.

Gustaf Norman, född 1887. Arbetade först i gruvan men från 1909 i Sala Tegelbruk. Handelsresande för tegelbruket 1919. Pensionerad 1953. Har varit en intresserad amatörmusiker och sångare.

Ester Näsmark, född 1884. Övergick, liksom sin yngste son, till katolicismen efter avflyttningen till Stockholm och har där varit verksam inom det katolska föreningslivet bl. a. som föreståndarinna för Elisabethföreningen i S:ta Eugenia och Marie Bebådelse församlingar.

A. E. Pettersson, född 1883. Fadern var bryggeriarb. men dog tidigt liksom även modern. Stationskarl i Sala 1906, senare trafikbiträde. Ordf. under många år i Järnvägsmannaförbundets

avd. i Sala. Ledamot av Drätselkammaren 1926—47. Stadsfullmäktig en följd av år. Kyrkofullmäktig 1932—54, varav de sista åren som ordförande. Kyrkoråd 1925—54. Kyrkvärd sedan 1932. Mångårig ordförande i Sala kyrkobrödrakår. Ordförande i Broderskapsgruppen 1942—49, därefter dess hedersordf. Initiativtagare till Sala Eldbegängelseförening där han varit verksam först som sekr. och sedan som ordf. Initiativtagare till Sala Folkpensionärers förening 1952. En av initiativtagarna till och ordf. i Statstjänstemännens Pensionsförening i Sala, som bildades 1945.

Signe Sege, född 1890. Dotter till grosshandlaren K. A. Andersson, som i 50 år var Sala Missionsförsamlings kassör, 1891—1940, samt mångårig stadsfullmäktig. Fru Sege är gift med f. d. stadsingeniören i Ludvika Carl A:son Sege.

Emil Stråhle, född 1877. Inträdde i S. J:s tjänst först som stationskarl, sedan som trafikbiträde. Överflyttades 1918 till Isätra. Avgick med pension 1939.

Anna Wallin, född 1881, död 1954. Fadern, senare befordrad till löjtnant, var dessutom sekr. hos borgmästare Lundberg och senare kassör och kamrer vid Sala—Gysinge—Gävle järnväg till sin död 1920. Han innehade förtroendeuppdrag i Fattigvårdsstyrelsen och Sala Sparbank och var ombud för försäkringsbolagen Fylgia och Viktoria samt i många år medlem i Sala Missionsförenings styrelse, där han under olika tider innehade posten som sekr., v. ordf. och ordf. Fröken Anna Wallin började som kontorist i firman K. A. Andersson, blev sekr. åt borgmästare Lundberg men återvände senare till K. A. Anderssons, först som kassörska och senare som bokförare, till dess hon på grund av sjukdom måste dra sig tillbaka. Bodde tillsammans med sin yngre syster i Emaus till sin död. Fröken Wallin var medlem i Sala Missionsförsamling.

Signe Wallin, född 1894. Uppväxt i Romfartuna sn., där fadern var torpare men dessutom maskinist på ett mejeri. Fru Wallin, som under senare år en tid bott i Sala, är för närvarande bosatt i Ransta.

Som ovan nämndes har det redan tidigare publicerats minnen i Sala, vilka är värda ett omnämnande i detta sammanhang. Av i bokform utgivna minnen märkas följande:

Ossian Dahlgren, Från Sala och Sala socken. Strövtåg och minnen. — Ingår som ett fristående avsnitt i Assar Janssons arbete En bok om Sala socken, Sala 1950.

Jakob Lundberg, Minnen från gamla Sala, Sala 1952.

„ Salabygden, Bilder och berättelser, Uppsala 1953.

Eliel Löfgren, Klockorna i Östervåla, Stockholm 1934. (De två första kapitlen ger en initierad skildring av sekelskiftets Sala.)

Av lokalhistoriska arbeten i vilka traditionsuppteckningar fått stort utrymme märkes följande:

Henning Gustafson, Så kom en ny tid. Drag ur frikyrkorörelsens äldsta historia vid Sala gruva och i Sala stad. Sala 1948.

Assar Jansson, Sala stads donatorer och deras gåvor 1694—1945, Sala 1949.

Johan Näsmark, Sala stad, Sala 1923.

Av minnen publicerade i ortspressen, förutom de i denna bok representerade författarna, förtjänar främst faktor Oscar Björcks minnen från 80-talet att nämnas. De har varit publicerade i Sala Allehanda åren 1945—46. År 1937 tog tidningen Sala-Posten initiativet till en tävling benämnd Västmanländska folkminnen. Tävlingen avsåg upptecknandet av gamla sägner, sagor och trosföreställningar samt seder och bruk m. m. Ett stort material inkom, som dock övervägande kan hänföras till de tre första kategorierna. Beträffande uppgifter om seder och bruk blev resultatet mera magert. Fru Frida Lindqvist kom dock med ett uppmärksammat bidrag, vilket behandlar en tidigare period än den hon skildrar i denna bok.

Ernst-Folke Lindberg.

Den historiska bakgrunden

Staden och bergslaget

När Gustaf II Adolf grundade en stad i närheten av Sala silvergruva, hade de rikaste silverådrorna redan börjat sina. Upptäckta som de blevo redan i början av 1500-talet utsattes de för den kraftigaste åderlåtningen redan på Gustaf Vasas tid. Då inföll gruvans korta men lysande storhetstid.

Folk av olika stånd och villkor hade redan från början skyndat till för att skaffa sig andelar, men genom arv och kyrkoreduktion blev Gustaf Vasa själv den utan gensägelse störste delägaren, samtidigt som han höll hela berget under den strängaste kontroll.

På Gustaf Adolfs tid hade statsmakterna en annan uppfattning om i vilket förhållande kronan borde stå till näringslivet. Kontrollen önskade man behålla, men däremot ansåg man att företagen borde ligga i privata händer och att kronan skulle ta sin del av vinsten genom beskattningar. Detta resulterade i att kronans andel i Sala gruva arrenderades ut till enskilda. Kungen önskade emellertid lägga en mera stabil grund för gruvans förvaltning och skapa en korporation, som bättre kunde tillgodose dess behov av förnödenheter och arbetskraft. Efter mönster från de tyska bergsstäderna grundade han Sala stad 1624.

Varken under Gustaf Adolfs eller hans två närmaste efterträdares tid blev förhållandet mellan staden och gruvan

stabilt. Först med Karl XI blev de fastlåsta vid varandra på ett sätt som är typiskt för denne kungs administrativa och kamerala reformer.

För att stadens innevånare skulle kunna fullgöra de körslor gruvdriften krävde, donerade redan Gustaf Adolf stora jordarealer, den s. k. bergsmansjorden, att fördelas på de stadens tomter, som skulle tas i anspråk av bergsmännen. När på Karl XI:s tid hela gruvan upplåts på arrende åt innehavarna av bergsmansjord, d. v. s. åt bergsmännen som tillsammans bildade Sala bergslag, så infördes den bestämmelsen att tomten i staden, gruvandelen och den till tomten hörande jorden icke fick skiljas från varandra. Varje bergsman ägde således både tomt, jord och gruvandel, och eftersom de flesta tomter i staden var bergsmanstomter, innebar detta att de flesta fastighetsägarna var bergsmän oberoende av yrke och stånd. I dagligt tal användes dock titeln bergsman endast om dem som huvudsakligen försörjde sig på jordbruk och körslor.

Karl XI:s reglering av förhållandet mellan bergslaget och staden ägde i sina huvuddrag bestånd i över 200 år. Strax före 1700-talets mitt kom t. o. m. en ännu intimare förbindelse till stånd mellan de båda societeterna, då stad och gruva fick en gemensam styrelse i den s. k. bergsrätten. Från 1800-talets mitt och framåt började emellertid det ena bandet efter det andra att lösas upp. Redan tidigare hade bestämmelserna om tomtens, jordens och gruvandelens oskiljaktighet synts besvärande och därför kringgåtts, antingen genom att jorden bortarrenderades eller, vilket var vanligare, genom att tomten pantsattes på vissa år med brukningsrätt för pantägaren. När det därför fr. o. m. 1852 blev tillåtet att skilja tomt och jord åt, varvid gruvandelen skulle följa jorden, blev detta endast en bekräftelse på vad som i stor utsträckning redan skett. Två år tidigare hade också gruvans särskilda domsrätt upphört, och redan åtta

år före antagandet av 1862 års kommunallagar avskaffades bergsrätten. Så kommer då 1887 statens överlåtande av gruvan med full äganderätt till Sala bergslag, som året därpå sålde den till ett privat företag. Därmed var Salas särställning som bergsstad slut.

Jordfördelning och bebyggelse

Av den mark, som huvudsakligen från Sala socken avsöndrades för den nyanlagda stadens räkning, fördelades åkerjorden direkt på de enskilda tomterna i staden. Den blev således inte stadens samfällda egendom, vilket annars var det vanliga vid stadsgrundningar denna tid. Vid fördelningen tillämpades solskiftets principer att jordarealen skulle stå i ett proportionellt förhållande till tomten.

Staden fick den regelbundna plan som då hade blivit högsta mod. Kvarteren bestod av lika stora kvadrater eller rektanglar, vilka indelades i fyra resp. tio kvadratiska tomter med 45 alnars sida och med ett läge mellan gatan och kvarterets mittaxel. Dessa s. k. heltomter kunde sedan delas upp i mindre tomter eller slås ihop till större. I de rektangulära kvarteren förblev dock de tomter som sträckte sig över mittaxeln till nästa parallellt belägna gata undantag.

Till varje hel bergsmanstomt anslogs fyra tunnland åker, fyra tunnland äng och fyra tunnland hagmark. Dock blev de bergsmän som fick sina ägor avlägset belägna kompenserade med ett större jordareal. Efter hand hade genom uppodlingar åkerjorden ökats avsevärt på ängens och hagmarkens bekostnad.

Omkring tre fjärdedelar av alla tomter i staden var före 1800-talets mitt förknippade med jordinnehav. De övriga kallades nybyggartomter och var särskilt talrika i stadens östra delar.

Genom förpantningar och senare genom försäljningar av bergsmanstomterna i staden eller av bergsmansjorden förökades de självständiga jordbruken utanför staden efterhand. Länge skedde dock de flesta försäljningarna mellan tomtägarna i staden, som ännu 1875 ägde nära tre fjärdedelar av bergsmansjorden. År 1897 hade deras antal minskat till något över en fjärdedel. Bergsmansjorden, vars sammanlagda areal uppgick till omkring 3,000 tunnland, fördelade sig i mitten på 90-talet på omkring 140 ägare, varvid ett antal innehavare av avstyckade byggnadstomter icke medräknats. Endast omkring 50 bergsmän ägde jord motsvarande en tomt eller däröver.

Icke all jord inom stadens område var bergsmansjord. De skattsökare som vid gruvdriftens begynnelse strömmade till från andra orter slog sig ned på allmänningar, där de av Gustaf Vasa blev försäkrade äganderätt till den jord de odlade upp. Denna s. k. gruvjord har trots namnet ingenting med gruvan att göra. De flesta gruvjordsägare bodde i närheten av gruvan.

Ursprungligen bröts gruvan av bergsmännen med hjälp av egna drängar, men på ett sätt som ännu ej är klarlagt skedde så småningom en centralisering av driften, och bergsmännens roll blev mera passiv. För gruv- och hyttarbetarnas försörjning upplåts stadens utmark i närheten av gruvan för nyodlingar. Ofta gick dessa s. k. tilldelningar i arv från far till son i flera generationer, och innehavarna betraktade den uppodlade jorden som sin egen, tills den efter gruvans försäljning belades med en liten arrendeavgift. Tilldelningsjorden skilde sig från gruvjorden genom att den uppodlats efter stadens grundläggning. Fram till gruvans försäljning svarade Sala bergslag för de sjuka och överåriga arbetarnas underhåll.

De gränser som utstakades för själva stadsplanen överskreds inte förrän vid 1800-talets slut. Dessförinnan erbjöd

de många obebyggda tomterna ett reservutrymme som efterhand togs i anspråk.

Enligt 1874 års byggnadsstadga för rikets städer hade varje stad skyldighet att låta utarbeta en stadsplan som skulle ta hänsyn till moderna krav på ljus och luft. Den skulle inte gälla endast för ännu obebyggda områden utan för hela staden att förverkligas då tillfälle erbjöds. Den stadsplan som utarbetades för Salas del blev därför mycket radikal med stora kvarter och breda gator, belägna på andra ställen än de gamla, esplanader och, rätt genom kvarteren, s. k. gröna gator som icke skulle få bebyggas. Allt skedde efter byggnadsstadgans rekommendationer. År 1879 antogs den nya stadsplanen att genast tillämpas på det ännu obebyggda området mellan Lillån och Järnvägsstationen, men skulle för de gamla stadsdelarna träda i kraft först då "genom inträffad större eldsvåda eller af annan orsak lämpligt tillfälle sig yppade till omreglering".

Den stora eldsvådan lät inte vänta på sig. Året därpå brann hela Västra kvarteret utom kyrkan samt några gårdar i Södra kvarteret ner till grunden. Vid återuppbyggnaden följde man 1879 års stadsplan. De vita, reveterade tvåvåningsbyggnaderna, som där uppfördes, kom att ligga inbäddade i en riklig grönska.

Strax efter sekelskiftet blev åter byggnadsverksamheten livlig. Då uppfördes bl. a. Sparbankshuset, K. A. Anderssons hus vid Drottninggatan, Missionskyrkan, Epidemisjukhuset, Nya folkskolan och Elektricitetsverket. Därefter minskade byggenskapen i stadens äldre delar för att skjuta ny fart först på 1940-talet, då HSB, Byggnadsfirman Anders Diös och Riksbyggen satte igång med sin stora byggnadsverksamhet, ett skede som ännu ej är avslutat.

På grund av att staden ställde stora krav på de byggnader som skulle uppföras på Järnvägskvarterets tomter, dröjde det länge innan dessa fann några köpare. Först

under 90-talets sista år, sedan villkoren hade mildrats, började denna stadsdel bebyggas, men det dröjde ännu ett par år in på det nya seklet innan byggnadsverksamheten sköt fart i denna stadsdel.

Sedan bergsmansjorden genomgått laga skifte 1891, upphävdes det osäkerhetstillstånd beträffande äganderätten till ett visst bestämt markområde, som rått sedan skiftet påbörjades 1868. En förutsättning skapades nu för tätbebyggelse i stadens närhet. Västermalm och Vasastaden har uppkommit genom att två nybildade byggnadsföreningar på 90-talet inköpte bergsmansjord, som sedan utskiftades till små byggnadstomter. Trots att dessa områden var väl planerade blev de inte omedelbart infogade i stadsplanen.

Då Sala Silververk råkade ut för en kris vid 90-talets mitt, således vid samma tid som landet i övrigt gick mot en glänsande högkonjunktur, var de andra industrierna i staden för små att ta emot det överskott på arbetskraft som uppstod. År 1902 hade staden förutom gruvan tre industrier med över 50 arbetare: Åkermans snickerifabrik, Sala maskinfabrik och Sala tegelbruk med resp. 56, 60 och 70 personers arbetsstyrka. Allt eftersom verksamheten vid Strå Kalkbruk utvidgades blev det bättre möjligheter att få arbete inom staden då senare gruvdriften helt lades ned.

Vid 90-talets mitt hade Sala icke fullt 6,000 invånare, av vilka hälften bodde utanför stadens planlagda område. Femton år tidigare var invånarantalet 1,000 personer mindre och femton år senare hade antalet ökat till omkring 7,500. Befolkningstillväxten förorsakade tidvis bostadsbrist, men de tätbebyggda områden, som undan för undan växte upp undanröjde de värsta svårigheterna.

Vid sidan av gården inne i staden ägde några av de större borgarna redan tidigt en lantgård där de vistades på sommaren. Av dessa hade några tydligt karaktär av sommarnöje, t. ex. Stora Skuggan vid stranden av Lång-

forsen. Först på 80-talet började emellertid handlarna och de högre tjänstemännen att mera allmänt bygga sommarvillor i de naturskönt belägna områdena kring Långforsen och Mellandammen, vilka båda sjöar uppdämdes på 1500-talet för gruvdriftens skull. Bebyggelsen däruppe ökade efterhand men kom alltmer att domineras av de mindre sommarstugorna. Silvköparen och Olov Jons damm, som också är uppdämda för att ge gruvan vattenkraft och ligger omkring 6 km. från stadens centrum, var ännu för avlägsna. Den första sommarvillan däruppe byggdes under 20-talets första år, då biltrafiken kommit igång. Ännu vid 20-talets slut var antalet sommarställen däruppe inte mer än sju.

Folkrörelserna

Långt före den tid minnena i denna bok omspänner, hade flera folkrörelser gått fram över staden. Äldst är väckelserörelsen, som kom redan på 1850-talet genom kringvandrande kolportörer, särskilt efter Evangeliska Fosterlandsstiftelsens tillkomst 1856. En liten missionsförening bildades strax därefter vid Gruvan och senare även i staden. Året efter Waldenströms brytning med Evangeliska Fosterlandsstiftelsen 1878 sammanslogs de båda föreningarna och anslöt sig till Svenska Missionsförbundet. Medlemmarna utgjordes från början av ett antal gruvarbetare, några invandrade gesäller och bokhållare samt ett par av folkskolans lärare och lärarinnor. Från stadens gamla borgarsläkter anslöt sig ingen. Så småningom skedde emellertid en förändring. Gesällerna blev välbeställda hantverksmästare och bokhållarna avancerade till köpmän och grosshandlare, vilka intog en framskjuten ställning i samhället och ännu mer i Missionsförsamlingen. Samtidigt började arbetarinslaget att minska, så att församlingen kom att domineras av en relativt välbärgad medelklass.

Förutom missionsvännerna har även baptisterna sedan 1874, metodisterna och Frälsningsarmén sedan 1887 samt pingstvännerna sedan 1918 varit verksamma i staden. Det var främst de två senares lokaler som på 20-talet drog till sig de kringflackande ungdomarna i staden, sid. 383. Förmodligen fann dessa missionskyrkan alltför fin och högtidlig.

De frikyrkliga började tidigt bedriva söndagsskolverksamhet, som nådde långt utöver deras egna kretsar, sid. 221. Kyrkan fick sin söndagsskola först 1921, men för att återvinna dem som genom den frikyrkliga söndagsskolverksamheten drogs bort från kyrkan, anordnade prästerna från och med 1894 barngudstjänster ungefär en gång i månaden under pågående skolterminer. De frikyrkliga söndagsskolorna behöll dock övertaget.

Det är svårt att utan ingående undersökningar komma till klarhet över vilka verkningar den frikyrkliga söndagsskoleverksamheten fått, men eftersom en så övervägande stor procent av stadens barn har mött den kristna förkunnelsen i dess speciellt frikyrkliga form, är det rimligt att antaga, att flertalet, oberoende av deras ställningstagande för eller emot, har intimt förknippat kristen livsåskådning med frikyrklig religiositet. I det avseendet har frikyrkligheten slagit igenom mer än i själva medlemsnumerären.

En viktig orsak till väckelserörelsens framgång då den kom på 1850-talet var säkerligen de små inkomsttagarnas önskan att bli kvitt det starka alkoholbegäret. Brännvinspriserna hade höjts efter 1800-tales mitt, och därigenom hade brännvinskonsumtionen blivit mer ekonomiskt ruinerande än tidigare. I slutet på 70-talet började emellertid självständiga nykterhetsföreningar att uppträda. År 1881 kom Godtemplarorden till Sala och senare även Blå Bandet (1889) och Templarorden (1890). Av dessa har godtemplare och templare haft stora framgångar. Blå Bandet, rekryterat mest av frikyrkofolk, var mindre och låg tidvis nere.

I de två ordnarna utgjorde till en början nykterhetsföredragen och den omfattande ritualen på de ordinarie söndagssammankomsterna ett viktigt inslag i verksamheten, men mot mitten av 90-talet kom andra programpunkter i förgrunden. Ett omfattande nöjesliv drog många ungdomar till nykterhetsrörelsen.

Nykterhetsordnarna var i fråga om medlemstillhörighet långt ifrån stabila. Kring en liten trogen kärntrupp rörde sig ett myller av ständigt in- och utgående människor, för vilka avhållsamheten från spritdrycker i längden blev alltför påfrestande. Det var mest arbetare och hantverkare som anslöt sig. Handlandena var så gott som obefintliga både hos templare och godtemplare, och de högre tjänstemännen lyste helt med sin frånvaro. Vid sekelskiftet hade templare och godtemplare omkring 200 medlemmar vardera.

Verksamheten inom de båda ordnarna var tämligen likartad. De skiljaktigheter som fanns låg mindre i programmet än i själva andan. Vad förmågan att arrangera trevliga fester beträffar låg templarna i täten. De räknade i sina led så gott som alla av stadens då så populära amatörkomiker, och templarnas festplats Ökebron kom att avgå med segern i konkurrensen med godtemplarnas Solelid. Godtemplarna däremot gjorde sin största insats inom kommunalpolitiken. Efter den graderade skalans avskaffande kom en lång rad av godtemplare in i stadsfullmäktige såväl från det frisinnade partiet som det socialdemokratiska. Främst av de förra stod kontorsbiträdet, senare direktören P. Pehrsson, på 20-talet stadens mest inflytelserika man.

90-talet var fattigt på sociala och politiska föreningar till skillnad från 80-talet, då de äldre liberala arbetarrörelserna nådde staden. Sala Arbetarförening bildades 1880 med en eller ett par arbetare och resten borgare i styrelsen samt av omkring 80 medlemmar, huvudsakligen arbetare. För att överbrygga de sociala klyftorna bestämde man att

tilltalsordet i föreningen skulle vara Ni. På programmet stod föredrag, diskussioner och festlig samvaro. Under ett par år var föreningen mycket livaktig men upphörde sedan med sin verksamhet. Enligt den då liberala tidningen Sala Allehanda, vars redaktör var en av föreningens stöttepelare, skedde detta på grund av "liknöjdhet från de mera lyckligt lottade samhällsklassernas sida". Formellt upplöstes föreningen först 1885.

Vid denna tid hade redan en annan arbetarrörelse hunnit blomstra och förtvina. Det var Brännvinskungen L. O. Smiths Ringrörelse. År 1883 bildades arbetarringar både i staden och vid Gruvan. Efter föredöme från kungl. huvudstaden var deras första åtgärd att anmärka på att brännvinsglasen på stadens krogar var för små. Året därpå bildade Arbetarringen även en konsumtionsförening och öppnade en butik. Alltsammans gick dock i stöpet, och 1886 upplöstes Ringen.

En delvis annan karaktär hade den arbetarförening som bildades vid Gruvan redan 1878. Den var närmast en sjuk- och begravningskassa med över 100 medlemmar och uteslutande gruvarbetare i styrelsen. År 1881 bildade gruvarbetarna även en förening för inbördes hjälp, då deras boskap drabbades av sjukdom eller olyckor.

På 90-talet var många av de samhällsintresserade bland småfolket anslutna till nykterhetsordnarna, vilka trots sin opolitiska karaktär i hög grad kom att befrämja debatten kring sociala och kommunala frågor, i synnerhet som just frågan om inskränkning av spritdryckernas försäljning och servering betraktades som en av de viktigaste kommunala angelägenheterna. Genom att nykterhetsordnarna länge saknade egentlig styrelse skulle alla föreningsangelägenheter debatteras av samtliga medlemmar och ombesörjas av tillfälligt utsedda kommittéer. Denna föreningstekniskt tungrodda arbetsform skänkte en god övning. Det var därför

helt naturligt att när frisinnade medborgarföreningar bildades i Sala vid sekelskiftet det blev nykterhetsmän, främst godtemplare, som dominerade i styrelsen.

Det dröjde länge innan den socialdemokratiska arbetarrörelsen blev fast förankrad i Sala. Den första socialdemokratiska föreningen bildades 1890 efter ett agitationsmöte av August Palm. Troligen upplöstes den nästan omedelbart. Nästa förening bildades 1894 efter ett föredrag av Hjalmar Branting. Efter något år var även den föreningen ur världen. Den tredje, som bildades 1900, ägde bestånd i ett par år. Den fjärde, som bildades 1905, höll sig vid liv till efter storstrejken. Den femte slutligen bildades 1911 och äger fortfarande bestånd.

Samma obestämda karaktär hade också Socialdemokratiska Ungdomsklubben och flera fackföreningar. Efter första världskriget inträdde emellertid stabilare förhållanden.

Många andra sidor av stadens liv skulle förtjäna att kommenteras, men utrymmet tillåter det inte. Avsikten är att speciella problem senare skall tas upp till behandling i fristående arbeten.

Under den korta tidrymd som behandlas i denna bok har mycket skett som på ett avsevärt sätt förändrat människornas villkor och miljö. Men, som den siste av berättarna påpekar, är det inte endast miljön som förändrats utan även människorna själva. När man läser dessa minnen är det kanske främst de 20 berättarnas individuella egenskaper man lägger märke till. På vad sätt de präglats av tiden är svårare att ange i några exakta termer. Att genom en noggrannare analys av miljön få en klarare bild av det för tiden karakteristiska hos människorna det blir en uppgift för fortsatta forskningar.

Ernst-Folke Lindberg.

Sakregister

Administration, bebyggelse och jordfördelning

Staden och Bergslaget 396—398
Gamla stadsdelar 197, 399 f.
Nya stadsdelar 177, 180, 189, 191, 197, 272, 347, 400 f.
Bergsmansjord 93, 398
Gruvjord 117, 399 f.
Tilldelningsjord 33, 399

Gårdar och hem

Industrichefernas hem 77—81, 83, 340, 343—345, 347
Läkare- och tjänstemannahem 109—114, 355
Handlarnas gårdar och hem 249—251, 259, 261—264, 269—271, 285—291, 295
Hantverkarnas gårdar och hem 196—203
Mindre gårdar och lägenheter inne i staden 151, 162, 164
Småstugor 9 f., 33, 115—121, 362—364
Enkelrum 384 f., 387
Sommarnöjen 237, 269, 298, 300, 310, 401 f.
Bondgårdar 138, 371

Gårdens och hemmets sysslor

Dagens indelning och matordning 75 f., 95 f., 121—123, 150 f., 208, 264 f., 292 f.
Nyodling och läggning av stenmurar 33, 51 f., 117
Arb. i trädgård och potatisland 32, 70, 127, 352
Höbärgning 189 f., 358, 369 f.
Axplockning 358, 364 f.
Jakt och fiske 48—50, 52, 158 f., 358, 373
Boskapens skötsel 91, 189, 358, 369 f., 379
Slakt 92, 194, 208, 224 f., 265, 343
Konservering 265
Uppköp 128, 163, 208, 265, 283, 294
Matlagning 94, 123, 126—128, 295, 343 f.
Bak 94, 118, 177 f., 194, 265 f., 295, 332, 358 f.
Bak under nödår 52, 358
Isupptagning 94
Bränsleanskaffning 25, 71 f., 123
Städning 196 f., 293 f.
Kardning 71 f., 123, 193, 293
Spinning och stickning 293, 332
Vävning 120, 177, 182, 193, 268, 332
Sömnad 120, 177, 268
Tvätt, mangling och strykning 92 f., 152, 208 f., 266 f., 294, 358
Lagning och lappning 123 f., 151 f.

Klädedräkt

Barnkläder 87, 101, 242
De vuxnas kläder 53 f., 243, 334, 365
Underkläder 242
Skor 71, 167, 268

Kroppsvård

Bad och dusch 97 f., 110, 237 f., 267, 298, 353, 356
Huskurer 45 f., 242
Åderlåtning 131 f.

Tjänstefolk och grannar

Tjänstefolk 83, 149, 189, 193 f., 207—209, 264—268, 290, 294 f.
Grannsämja och inbördes hjälp 31 f., 52 f., 128 f., 177, 374 f.

Barnuppfostran

Tröstar till småbarn 91, 151
Förhållningsorder 126, 168, 237
Belöningar och bestraffningar 25, 36 f., 126 f., 167, 199

Barnens nöjen

Inomhuslekar 90, 109 f., 112, 239 f.
Utomhuslekar 88, 99 f., 181 f., 237 f.
Barnfester 22 f., 84, 86, 178, 228—230, 268, 296, 336, 346
Dansskola 108
Förhållandet mellan pojkar och flickor 236, 386 f.

Barnarbete

I hemmet 9, 20, 25, 92, 126, 134, 162, 164, 189 f., 193 f., 205 f., 225, 237, 291 f., 330, 343 f.
Vallning 135 f., 147, 371
Grindvakt 23 f.
Post- och tidningsbud 136, 367
Blomsterförsäljning 136
Malmletning 25—31

Skolorna

Småskolorna 132—134, 180, 230
Folkskolorna 134 f., 152 f., 180, 230—232
Förberedande skolan 331 f.
Flickskolan 101—105, 236, 332 f.
Läroverket 231—236
Högre studier 354
De vuxnas skriv- och läskunnighet 128, 368 f.

Fritid i hemmet

Läsning 33 f., 128 f., 166, 210 f., 354
Forskning 350
Sång och musik 21 f., 107, 211, 233, 253, 364, 373
Hobbyarbeten 210, 353
"Lura skymning" 210, 364
Sova middag 342
Söndagsvila 128
Andaktsstunder 36, 190, 240, 280, 367

Fritid utanför hemmet

Utflykter 105, 178, 210, 245, 339 f., 353
Kräftfångst och sportfiske 158 f., 237 f.
Resor 90, 108 f., 208, 210, 365
Flanering 385 f., 387
Slagsmål 64 f., 284, 386

Sport och idrott

Idrottsföreningar 247
Fotboll och allm. idrott 382 f.,
Gymnastik 103
Tennis 112
Skridsko 84, 182, 186—188, 239, 269, 296
Skidåkning 100, 182, 239 269, 296
Slädpartier 268, 296 f., 338

Offentliga nöjen och evenemang

Basarer och välgörenhetsfester 110, 240, 336, 350 f.
Barnens dag 349
Marknadsnöjen 107 f., 178, 186, 244 f.
Teater 259 f., 296
Biograf 106, 247
Danstillställningar 21, 153, 296, 154, 336, 360, 373
Kafé och konditoribesök 114, 210, 240, 282, 336—338, 382
Restaurang- och krogbesök 58, 62, 64, 240, 298 f., 334—336, 376
Beväringsinryckning 24 f.
Kungabesök 85, 244 f.

Umgängesliv i hemmet och privata fester

Supéer och middagar 13—17, 84, 213, 294 f., 333, 348
Kräftkalas 300, 339, f.
"Sup och smörgås" 294, 334
Vardagsmåltider med gäster 294, 334

Kafferep 166, 178, 213
Ungdomsbjudningar 339
Trädgårdsfester 300, 348
Knytkalas 19—21, 339
Dans 333, 348 f.
Folkdans 339
Besök 129, 374
Långväga gäster 84, 213 f.
Besök av kringvandrande 116 f., 190—193, 316—318, 382

Årets fester

Nikolaus, 6 dec. 86
Julförberedelser 9 f., 95, 130, 224—226, 258 f., 295, 343—345
Julfirandet 10—17, 22 f., 84, 86—88, 95, 130 f., 178, 226—230, 279 f., 296, 311 f., 345 f.
Nyårs- och trettondagshelgen 12—17, 88, 228—230, 296, 346
Påsk 17 f.
Valborgsmässoafton 18, 360
Första maj 336 f.
Midsommar 19, 86, 106 f., 131, 182—185, 360
Trefaldighetsafton 18 f., 360
Oscarsdagen, 1 dec. 296, 336

Livets högtider

Dop 211 f., 268
Födelse- och namnsdagar 129, 268, 300, 315, 326 f.
Konfirmation 212, 347
Möhippor 338
Kryckegransresning 373
Bröllop 83, 178 f., 222, 224, 268, 333, 364
Silverbröllop 129
Dödsfall och begravning 32, 180, 212 f., 331, 360

Tro och övertro

Kyrkobesök 12, 52—54, 128, 130, 168, 365, 367, 376
Nattvard 53
Skampallen 12
Andakt i hemmet 36, 190, 240, 280, 367
Bön och psalmsång i gruvan 20 f.
Korstecknet 39, 68
Spöken och gengångare 17, 23, 35 f., 88, 116, 129, 300
Tomtar 11, 89 f., 365
Kloka gummor 37—41, 365

Väckelserörelsen

Missionsförsaml. 211, 214—224, 226 f., 402
Petanders väckelse 351
Frälsningsarmén och Pingströrelsen 351, 403
Baptism och metodism 403
Söndagsskolan 219—221, 312 f., 366 f., 403

Nykterhetsrörelsen

Allm. 168 f., 172 f.
Godtemplarna 21 f., 169—171, 175 f., 178—180, 403 f.
Templarna 131, 153, 369, 403 f.
Blå Bandet 403
Verdandi 142

Folkbildningsarbetet

Studiecirklar 175 f., 388
Föreläsningar 240

Kooperationen

Kooperativa Föreningen Färdig 142—145
Kooperativa kvinnogillet 144

Arbetarrörelsen

Äldre arbetarföreningen 404 f.
Arbetarkommunen 139, 172—175, 406
Socialdemokratiska Ungdomsklubben 141, 406
Socialdemokratiska Kvinnoklubben 145 f.
Unghinkar, syndikalister och anarkister 174 f.
Fackföreningar 155—157, 160 f., 406
Folkets hus 139—142, 161, 424
Festplatsen i Hagaberg 142
Storstrejken 142

Politiska förhållanden

Valagitation och rösträttsrörelse 175, 311, 327 f.
Bondetåget 328
Industrichefernas politiska inställning 311, 318, 327 f., 341

Handel

Handlarnas organisationer 274—276
Butikernas lägen 250, 263, 286
Speceributiker 51, 253, 257, 367 f.
Arb. i speceriaffär 259 f., 276—279
Arb. i tobakshandel 291
Öppnings- och stängningstider 254, 278—280, 292
Grosshandel 269 f., 290
Banker 275
Marknader 36, 148—150, 184—187, 207 f., 281—284, 292 f., 329 f., 335
Torghandel 128, 148, 265, 294
"Bull- och karamellgummor" 34, 36
Gårdfarihandel 375
Priser 25, 30, 50, 52, 96, 150, 163, 165, 204 f., 256 f., 279, 282, 292, 308

Industri

Gruvarb. 20 f., 25—31, 41—44, 47—49, 54, 57, 78, 124 f.
Silverextrahering 356 f.
Kalkbruksarb. 301—309, 311—316, 318—325, 328, 340, 343
Tegelbruksarb. 380 f.
Bryggeriarb. 152

Övriga arbetsplatser

Bageri- och kaférörelse 195, 201 f., 204—207, 225 f., 370
Arb. på posten 165
Jordbruksarb. 138 f., 171 f.

Arbetsförhållanden

Trivsel 45, 48, 154, 312
Husbondeomsorger 83, 258—260 307, 311 f., 331, 342
Rangskillnad och hedersbevisn. 46, 124, 155, 315
Bestraffn. och tillrättavisn. 59 f., 60—62, 206 f., 309 f., 325 f.
Missämja och godtycklighet 46—48, 155 f., 158, 318, 323—325
Strejk 30 f.
Arbetstiden 168, 278, 302, 381 f., 383

Löner och inkomster

Gruvarb. 27, 62, 124
Kalkbruksarb. 306, 311 f., 314 f., 319, 322, 324
Grovarb. i allm. 150
Affärsanställda 206, 257 f., 279, 370
Järnvägstjänstemän 155, 157 f., 160
Tvätthjälp 209, 294
Jordbruksarb. 136, 138, 375

Fattigvård och sjukvård

Fattiggården 72—76, 361 f., 350, 385
Understöd 72, 350, 360, 362, 368, 383
Barnbespisningar 150 f., 349
Arbetsstugan 349
Blindvård 350
Välgörenhetstillställningar 110, 336
Epidemisjukhuset 241 f.
Församlingssyster 350
Hjälp vid barnfödsel 32

Stadens skydds- och sundhetsanordningar

Brandskydd 248
Gatornas skötsel 165, 180, 272
Gatubelysning 247, 331
Renhållning 74 f., 330
Vattenledning och avlopp 147 f., 180, 347

Kommunikationer

Järnvägar 155—161
Cyklar 85, 112, 181, 246 f.
Bilar 245—247, 373, 383
Motorcyklar 246
Bussar 37, 246
Landsbornas stadsresor 156, 281—284, 374—377

Personregister

Abrahamsson, stationsinsp. 158 f.
Agge, Mathilda, lär. 224
Ahlberg, C. J., handl., senare grosshandl. 196, 203, 209, 222, 273, 275
—„— Mathilda, fru 222
Ahlgrens 190
Ahnfeldt, sångare 210, 214
Alcott, förf. 112
Allstrin, Erika 338
Alner, Hjalmar, komm. 350
Aminoff, Feodor, löjt., sånglär. 234
—„— Ivar, son, löjt. senare major, gymn.lär. 103, 234
—„— Siri, dotter 338
Ankarswärds 106, 333
Andersson, Anna, fru 338
Andersson, Arvid, cementarb. 147—161, 392
Andersson, Axel, smed, senare bibl. 176
Andersson, C. A. (Tours-Andersson), verkmäst. 14, 15
Andersson, Johan, bror t. Arvid A. 27—29, 31
Andersson, L. A., brevb. 162, 164—168, 228
—„— fru 162, 164—168
Andersson, Frans, son t. föreg., stationsmäst. 162—176, 392
Andersson, K. A., grossh. 110, 215, 229, 262—264, 269, 271, 273 f., 277, 279 f., 393
—„— fru 264, 280
—„— Ellen, dotter se Gustafson
—„— Signe, dotter se Sege
Andersson, Mina, fru 145
Andersson, Oskar, bror t. Arvid A. 27—29, 31
Andersson, P. G., verkstadsarb. 140
Andersson, Rickard, kont. senare stadsvaktm. 140
Andersson i Hammarhagen 194
Aspelin, J. H. L., kamrer 47 f.
—„— Brunhild, dotter 338
—„— Edith, dotter 42, 49, 303, 338
—„— Irmgard, dotter se Öhrn
Backe-Gröndahl, Agathe, komp. 107
Berg, Bengt, förf. 354
Berg, Henrik, läkare 211
Bergh, Hertha, fru 338
Berg, Kalle, spelstyrare 62
Bergegren, Hinke, polit. 141, 174, 327
Bergenstråhle, Klas, magistratssekr. 85, 112, 233, 350 f.
—„— Eva, fru 98, 349 f.
Bergman, Edla, frkn. 113 f.
Bergström, änkefru, affärsinnehav. 196, 200, 244
—„— Erik, son, kamrer 247
Bernadotte, Oscar, prins 224
"Bergströms Greta" 36
Berndes, ing. 176
Beskow, Elsa, förf. 109, 112
Björck, Oscar, faktor 395, 424
Björklund, komm. 176
Björling, musikdir. 104
Björn, musikfanj. 184
Bleckert, tegelmäst. 377
Blom, Elise, fru 177—180, 392
Blombergsson, jägmäst. 333
Blomkvist, trädgårdsmäst. 66
Blomqvist, C. G., fotogr. 60
Boberg, Carl, skald 211, 217

Boberg, Ferdinand, ark. 347
Bodén, Erik, fotogr. 173, 203
Bodin, smed 32
Bolander, Alfred, landsfiskal 342
Bolin, A., typogr. 140
Borg, trumpetare 22
Branting, Hjalmar 142, 406
Bredlund, arrend. 13. 15 f.
—„— Hilma, fru 13—15
—„— Hilda, dtr 131 f.
Brick, "klockjude", 292 f.
Bring, komm. 333
Broberg, typogr. 141
Bylin, handl. 303
Bäckström, Hjalmar, trafikbitr. 121, 157—159, 392
—„— Ida, fru 121
Camitz, E. L., 1:e stationsskriv., disp. 113, 313, 319
Carlsson, grosshandl. 91
—„— Dagny, dotter 91, 100
—„— Ivan, son 91
Cronhielm, Carl, greve 342
Dahlgrens 113
Dahlman, Mimmi, skolföreståndarinna 99, 102—104, 332
Danielsson, Lotten, fru 145
Dahlgren, Frans, järnh. 164, 166
Djulstedt, handl. 285
—„— Albin, son, handl. 286
Dolk, J. A., köpm. 276
Dorée, Gust., konstnär 210
Syster Edit, sjuksköt. 350
Edling, Erika se Rydin
Edlund, Helene, fotogr. 20, 78, 125
Ehlin, ombudsm. 334
Ek, C. W., trafikbitr. 71—76, 392
Ekblom, Wilma, lär. 332
Ekbom, Emil, stadsfiskal, 351
Ekbom, Anna, fru 338
Ekman, E. J., missionsförest. 217
Elving, agitator 174
Enagrius, handl. 229
Engström, C. Fr., tobakshandl. 300
Engström, smed 326
Enqvist 210, 216
Enstedt, Kalle, gruvarb. 39, 51 f.
"Erikors Johan" 373
Eriksson, Axel, fotogr. 321, 323—325
Eriksson, Folke, tegelbruksarb. 361—388, 392
Eriksson, G., vagnförm. (vagnsknack.) 175, 229
Eriksson, G. A., karusellägare 177
Eriksson, J. E., murare 177 f., 180
—„— Anna, fru 177 f., 180
Eriksson, John H., missionsbokhandl. 215
Eriksson, L. E. spegelhandl. 229
Eriksson, kalkbruksarb. 302—304, 306
Ericsson, byggmäst. 48
Eriksson fr. Sveas i Norrköping 225
Ewerlöfs 346
Evert från Gruvan 50
Eyre, Agnes 77—114, 393
Fagerlin, Bagare 195
Faltin, Oskar 27, 29
Fant, stationsskriv., senare stationsinsp. 333
Flink, fru 354
Flod, Hulda, fru 145
Forselles 219
Forsgren, skomak. 229
Forssblad, Julia, fru 84
Fransson, missionär 217
Fredlund, C. E., länsträdgårdsmäst. 238
Frisk, kusk 83
Fromell, August, godsäg. 90, 338
—„— Majken, dotter, 90 f.,
Fromell, Frans, korgm. 166 f.
—„— fru 166
Frunck, Carl, löjtn. 319—321, 323—330, 333, 335, 339—344
—„— Erika, fru 329 f., 333, 335, 339, 342—346
—„— Axel, son 336, 340 f.
—„— Elsa, dotter 341
—„— Ester, dotter se Näsmark
—„— Gurli, dotter 338, 341, 343
—„— Sixten, son 328, 341
—„— Vida, dotter 338, 343—345
—„— Hilma, syster, teckn. o. musiklär. 331
—„— Therèse, mor 331 346
—„— Mindor, kusin, major 334
—„— Doris, brorsdotter 349
Fröberg, Carl Gustaf, gruvarb. 115, 117—124, 127—132, 144
—„— Maria, fru 115, 117, 119—124, 126—128, 130—132, 134, 138, 144
—„— Frida, dotter, se Lindqvist
—„— Ida, dotter, se Bäckström
"Färnebo-Karlsson", predikant 214
Geijer, Erik Gustaf 333

Gellertz, Eva, barnfröken 80 f., 85, 100, 107
Granström, G. A., dir. 57, 81
—„— Annie, dotter 338
Grellstrand, C. A., fotogr. 53, 137, 156, 166, 171, 229, 299, 334
Grieg, Edvard 107
Grotenfelt, Gösta, prof. 84
Grönberg, maskinist 141
Grönblad, fru 255
Grönbeck, Gösta, bankbokh., senare kamrer 275, 338
Gullberg, R. T., handl. 289
Gustaf II Adolf 396 f.
Gustaf Vasa 396, 399
Gustafson, Henning, bokhåll., senare disp. 273—280, 393, 395
—„— Ellen, fru 273
Gustavsson, R. G., förman, sen. insp. 322, 327
Gustavsson (Hall), David, sadelmak., sen. statsråd 176
Gustavsson, maskinmäst. 320, 326 f.
Göhle, handl. 136
Göransson, skollär. 12, 231
Hagelin 19
Hall, David, se Gustavsson
Hallenberg, trädgårdsmäst. 176
Hallin, skomak. 167
Hammar, gårdfarihandl. 375
Hammarén, tandl. 110
—„— Birger, son 111
—„— Ebba, dotter 110 f.
Hammarskjöld, Hildegard, banktj. 275
—„— Maria, syster, förest. f. en förbered. skola 90
Heberle, August, dir. 17, 22, 77—80, 85 f., 88, 90 f., 97, 106—109, 124, 350, 357
—„— Sigrid, fru, 78 f., 81, 88, 92, 94, 96—98, 105, 107—109, 114
—„— Agnes, dotter se Eyre
—„— Astri, dotter 107
—„— Ernst, son 107
—„— Gertrud, dotter 85, 107
—„— Gretchen, dotter 96, 346
—„— Maria, syster 84, 352
—„— Wilh., broder, ing. 43, 78, 81—85, 87, 89 f., 93, 95, 101, 107, 112, 350, 357
Hedlund, Gustaf, målare och komiker (Jonas i Skrälåten) 140, 154
Hedlund, Ivar, typogr. 176
Hedman, bokbindarm. 168, 219
Hedman, Johanna, kokerska, 295
Hedrén, kapphandl. 293
Hedström, pastor 214
Hedström i Sörbo 71
Heidenstam, Kina, fru 112
Hellberg, G. B., handl. 286, 290—293, 295, 310
—„— fru 288, 290—294, 296—298, 300
—„— Anna, dotter 246, 285—300, 393
—„— Olga, dotter 290
—„— mor, 290, 293, 295, 298, 300
Hellblom, Elis, ombudsman 176
Hellgren, P., plåtslagarm. 175
Hellström, Adolf (Absalon), gårdskarl 285, 292
Hellström, Johan, gruvarb. 19, 70
Hellström, Petter 32
—„— Greta (Petter-Greta), fru 32, 67—69
Hellström, kusk 35
Hellström i Kilvägen, gruvarb. 44 f.
Helmertz, häradsh. 347
Hemlin, bergsman 147
Herrlin, stationsinsp. 158
Hjulström, guldsmed 285
Hofgren 245
Holm, konstmäst. 60
Holm, gårdfarih. 375
Holmström i Johannesbäck 48
von Holst, kammarherre 217
Hultander, kapten 348
Högkvist, Arvid 56, 369
Ibsen, Henrik 106
Ideström, verkm. 360
Isaacsson, P. A., grosshandl. 215, 229
Jacobsson, Ernst, rådman, riksdagsman, 176
Jacobsson, lantbr. 339
Jansén, Jenny, fru 356—369, 393
Jansson, Allan, målare och komiker (Per i Vriggebo) 140, 153
Johansson, Edith, fotogr. 103, 338
Johansson, H., fotogr. 355
Johansson, L. E., bergsman 147
Johansson, Reinhold 20
Johansson, bergsman 215
Johansson, kalkbrucksarb. 302, 304—306, 311
Johansson i Ölsta 229
Jonas i Skrälåten se Hedlund, Gustaf
Jonsson, J. P., industriidk. 298, 303, 307—312

Kalling, Elisabeth 112
—„— Eva 112
Karl XI 397
Karlberg, gruvarb 45
Karlin, skollär. 134 f.
Karlsson, Karl, vagnmak. 141
Karlsson, lykttänd. 331
Kil Jan Olov, gruvarb. 32, 62
—„— Kalle, son, gruvarb. 32
—„— Mari, sonhustru 11, 32—34
Kilgren, arb. 318
Kindeström, Axel, lasarettsläk. 112—114
—„— Milda, syster 112 f.
Kipling, R., förf., 112
Kirchhoff, plåtslag.-mäst. 154
"Klipp-Anna" 193
"Knackarlasse" 373 f.
Knaus, Sophie 82 f.
Kulin, Agda 73
Kumlander, kalkbruksarb. 326
Kumlin, träskomak. 11
Kumlin, V., kakelugnsmak. 140
"Käll-Anna" 192 f.
Källström, Maria, slöjdlär. 226, 229, 240, 249
Lager, G., skomak. 140
Lagergren, Elsa 347
Larsson, August, kontorschef 215, 229
Larsson, Erland, handl. 229
Larsson, J., murare 140
Larsson, Karl, bryggare 215, 229
—„— Elisabeth, dotter 110
Larsson, Lotten, affärsinneh. 224
Lasse i Svängen se Lundin, Viktor
Laurell, Aline 347
Laurell, predikant 214
Liljefors, Pontus, doktor 22
—„— Ruben, broder, komp. 353
Lindberg, August, kalkbruksarb., senare förman, 301—328, 393
Lindberg, Hedda 193
Lindberg, Karl gruvarb. 35
—„— Sofia, fru (Moster Fiken) 34—37, 52
Lindberg, Ludvig, kyrkoh., senare biskop 12, 35, 212, 240, 332 f.
Lindblad, komp. 333
Lindhfors, past., lärov.-lär. 234 f.
Lindman, Alfred, gruvf. 313, 315, f., 318 f.
—„— fru 316
—„— Alfred, son 315
Lindqvist, C. A., typogr. 121, 139 f., 141, 145, 173, 393
—„— Frida, fru 115—146, 393
Litzén, Henning, målare o. komiker (Sven i Brohult) 140, 154, 171
Ljungberg, Anton, apotek. 50
—„— fru 50
Lundberg, O. W., borgmäst. 181 f., 351
—„— Anna, fru 332
—„— Jakob, son 332, 395
Lundberg, kapten 113, 334
—„— Magda, dotter 332
Lundbäck, A., arb. 140
Lundell i L:a Stampers 19 f.
Lundgren, Erik, kusk 195, 240
—„— Johanna, dotter (Sjukhus-Johanna) 241, 242
—„— Lina, dotter, se Lönnqvist
—„— Thilda, dotter 237
Lundin, Martin, grossh. 329
Lundin, Viktor, maskinarb. o. komiker (Lasse i Svängen) 140, 153, f.
Lundkvist 17
—„— Karl Erik, son 13, 16
Lundvik, målare 154
Löfgren, Eliel, not., senare adv. 300, 347
Lönnqvist, Olaus, bagarmäst. 195—208, 210—215, 225, 232, 237, 241, 246, 248
—„— Lina, fru 195 f., 203—205, 207 f., 210—213, 215, 224—227, 229, 237, 239, 243, 246
—„— Albin, son 195—260, 391, 393
—„— Carl, son, major 227, 245
—„— Conrad, son, lektor 203, 393
—„— Olga, dotter, lärarin. 203
—„— Olivia, dotter 201, 203
Löwenborg, Arvid, löjtn. 332
Löfström, barber. 229
Lööf, Annie, fru 145
Malmberg, typogr. 141
Malmberg, Sibbe (Nergårds-Lasse) 170
v. Malmborg, major 217
Millberg, gruvarb. 62
Miström 19, 65—69
Moberg, Wilhelm, brort. fru Heberle 84
—„— Ingeborg, syster, lär. 86, 107
Moberg, Reinhold, mål, sångare o. komiker 140, 154
Molin, K. F. skomakarm. 196, 200, 215, 217, 229, 243
Murray, Emmy, landshövdingska 350

Möller, Esther, arbetsstugeförest. 349
Syster Nannie, diakonissa 350
Nergaard, godsäg. 223
Nergårds-Lasse se Malmberg, Sibbe
Nilsen Urdal, imitatör 293
Nilsson, plåtslagarm. 229
Nordencreutz, fru 250
Nordlund, mördare 108, 293
Nordstrand, Klara frkn. 145
Nordström, Sander, gruvarb. 59, 61
Nordström, bergsman 340
Norling, Sven, fotogr. 163
Norling, förman 26—31
Norling, stigare 21
Norman, C. G. gruvarb. 19, 50, 54—57, 65—70
—„— fru 67
—„— Gust., sonson 9—70, 391, 393
Nyberg, Ida, lär. 152, 231 f.
Nyberg, grossh. 110
Nylund, boktryck. 146
Nyström, predikant 214
Nyström, Jenny, konstn. 221
Näsmark, Johan, mag. sekr. 337, 341, 347 f., 350 f., 355, 395
—„— Ester, fru 329—355, 391, 393
—„— Anna-Lisa, dotter, gymn. dir. 355
—„— Bengt, son, landsfisk. 354
—„— Hans, son, dominikanpater 355
—„— Karl-Erik, son, rektor 343, 353 f.
—„— Sven, son, missionär 341, 355
Olsson, Oskar, lektor 176
Olsson, Sofie, affärsin. 229, 249
Oscar II 85, 110, 211, 244 f.
Palm, August, agitator 406
Palm, Sigfrid, handelsförest. 145
Palmberg, pastor 217
Per i Vriggebo se Jansson, Allan
Pehsson, P., kontorist, senare dir. 174, 404
—„— syster, lär. 230
Petander, David, vandrarpräst 351 f.
Petter-Greta se Hellström, Greta
Pettersson, A. E., trafikbitr. 140, 159—161, 393 f.
Pettersson, Fritz, pastor 222
Pettersson, Karolina 146
Pila Brita, mörderska 108
Ramkvilla-Johan, ficktjuv 293
Ramström, Aug., handl. 275
Rappe, krigsminister 244
Renström, Carl 353
—„— Elin 353
Ringvall, Pelle, gruvarb. 62, 64
Rosander, J., handl. 178
Rothén, rådman 347, 351
Runeberg, Joh. Ludv., 181
Ruth, gruvarb. 61 f.
Rydberg, läroverkslärarin. 235
Rydin, Axel, bankdir. 149, 186, 334
—„— Conrad, son, not., senare hovrättsråd 334, 347
Rydin, Oskar, bror t. föreg., not. senare landssekr. 334, 347
—„— Erika, svägerska 338
Sahlin, Johan 45 f.
Sahlin i Mellandammen 44—46, 58 f.
Samuelsson, J., reg.-pastor 178
Samuelsson i Kilvägen 47 f.
Samuelsson, skräddarmäst. 219
Sandell, målare 216
Sandström, sotare 190, 192
Schager, not. 223
Schatz, gårdfarihandl. 375
Scheike, danslär. 108
—„— fru och dotter 108
v. Schewen, kapten 334 f.
Schimmerl, Berta 354
Schubert, Frans, komp. 107
Schuman, Rob., komp. 107
Schürer von Waldheim, kapten 334
v. Schwerin, prost 195
Sege, Signe, fru 261—272, 394
Siljenströms 333
Sinding, komp. 107
Sjukhus-Johanna se Lundgren
Sjöman, Gottfr., handl. 276
Sjöström, kalkbrukskarb. 309 f.
Sjöström, Anna-Stina 193
"Skans Jansson" 215
Skog, åkare 330
Smith, L. O. 405
Spångberg, stationsförman 176
"Starke Arvid" 207
v. Stedingk, Måns, kapten 347 f.

Stenström, Mats 108, 110
Sterner, Alfred, red. 172
Stollenwerk, ing. 107
—„— Gretchen, syster 81
Stora Karin 208, 225, 252
Strandman, kamrer 111
—„— fru 111
—„— Anna, dotter 110 f.
—„— Selma, dotter 111
Stråhle, Emil, trafikbitr. 155—157, 394
Sundberg, guldsmed 285
Svahn, kalkbruksarb. 326
Svanberg, fru 371
"Svedlings-Lotta" 365
Sven i Brohult se Litzén
"Svärdmor" 18
Söderberg, ombudsman 161
Söderholm, red. 135
Söderstedt, handl. 65, 68, 215, 229
Söderström, Johanna 194, 265
Sörling, Leopold 22, 153, 247, 424
Taube, greve 158
Tegnér, Alice, komp. 333, 353
Tegnér, Esaias 70
Tegnér, Gerda, postexp. 136 f.
Telin, Karl 379, 384
—„— Mina, fru 384, f.
Tersmeden, fru 346
—„— Carl, son, kapten 346
Thegerström 218
Thorbjörnsson, prost 14, 113, 240, 346 f.
—„— Thora, dotter 346 f.
Thulin, Olof, handl. 276
Thunholm, E. A., handl. 275
"Tistens" 132
Topelius, Zackarias 109, 211
Tour, Edv., ing. 246 f.
Wahlén, C. J. M., rektor 233 f., 332 f., 346
—„— Nils, son 332, 344, 346
Wahlqvist, doktor 109
—„— fru 109
—„— Gustaf, son 109
—„— Elisabet, dotter 109
Waldenström, P. P. 210, 217, 223
Wall, J. W., handl. 203, 249—251, 253—256, 258—260, 275
—„— Ida, fru 259 f.
Wallin, Amanda, fotogr. 229, 286 f., 291
Cesar Napoleon, fosterson 229
Wallin, C. A., fanj., senare löjt. 181—184, 189—191, 193 f., 215, 229, 240, 394
—„— Marie, fru 181 f., 185 f., 188—194
—„— Anna, dotter 181—194, 394
—„— Carl, son 181
—„— Lilly, dotter 194
—„— Maja, dotter 181, 188 f., 194
—„— Martin, son 181
Wallin, L. E. handl. 229
Wallin, Signe, fru 281—284, 391, 394
Wallinder, Sofia, trotjän. 331, 346
Vargstuängs-Anders 16, 69
Wendelius, fru 208 f.
Wenström, disp. 22, 41, 55, 326
Wernström, skorstensfejarmäst. 112 .
—„— Annie, dotter 112
Wester, bagare 195
Westerlund, Hulda, teckn. lär. 235
Westlin, hyttarb. 369
Westling, Herm., fotogr. 121, 141, 197, 273, 297, 351
Westling, skomak. 229, 233
Westling, vedhuggare 83
Westman, rektor 233, 244
—„— fru 244
Viberg, Ernst 27, 29
Wiberg, L. A. 311
Viberg, ombudsm. 155
Widholm, svarv. 154
Wijksson, Ingrid, frkn. 338
Viklund, lärov. lär. 333
Viktorin, Hugo, typogr. 173
Wiman, trädgårdsm. 310 f.
Wollert, major 334
—„— Elsa, dotter 338
Wulff, lärov. lär. 234 f., 346
Yng, gruvfogde 21, 41, 43, 45
Zethelius, E. G., kapten 335
—„— Ingeborg, fru 335 f.
Zethélius, Otto, kapten 347 f.
Åberg, J. O., förf. 211
Åhlén, Amalia, affärsinnehav. 144, 367 f.
Åsberg, slakt. 285
Öhman, A., verkstadsarb. 140
Öhrn, Emil, ing. 22 f., 26, 28, 338
—„— Irmgard, fru 338
Öhrn, Gustaf, handl. 275
Öster, spannmålshandl. 229
Österberg, G. A., pastor 218 f., 222
Östergren, lantbr. 281
Östlund, Folke, tjänstem. 266
Östman, kassör 12

Ort- och gårdsregister

K 1 och K 2 avser kartorna på sid. 421 och 422

Ahlbergs speceriaffär 196, 269, 273
Amerika 110, 165
Anfarten (Kojan) 22, 85, 88
Anrikningsverket 42, 49
Apotekshuset 136, 147 K 2
Arvidsängar 50, K 1
Avesta 319
Backa 358—360, 394 K 1
Banelund (Burkens) 147, 232, K 1
Benanders gård 144
Bergenstråhles villa 112, 233, K 2
Bergianska trädgården 189
Bergmästarån 47
Billmanssonska gården 196
Bondbrunn 212, K 2
Borgmästargatan 147, K 2
Borgmästare Lundbergs gård se Flickskolan
Borgsjö pastorat 351
Broddbo 375
Brunnsgatan 180, K 2
Brunnssalongen 180, K 2
Bråsta backe 108, 153 K 1
Bråsta gärde 59
Bråstagatan 185, K 2
Burkens se Banelund
Centralhotellet se Fredelins gård
Collinska gården 287, 292, 297, K 2
Dalarna 108, 204, 217, 352
Dalpers 41, 46
Dammarna se Ekeby damm
Direktörsbostaden vid Gruvan 17, 22, 77—84, 346
Djursholm 77, 100, 355, 394
Drottningschaktet 41, 85, 87 f., 131
Druvelund 386, K 1
Dylta 393
Ebba Brahes backe 99, 108, 340
Ekeby damm 101, 148, 186—188, 205, 233, 239, 269, 272, 296, 382, K 2
Ekebygatan 382, K 2
Ekeby kvarn 98, 382, K 2
Ekeby mosse 38
Elektricitetsverket 400
Emaus 181, 189—194, 240, 395, K 1
Enbacken 385, K 1
England 109, 112, 114
Enköping 32, 276
Ensta 129
Enåker 190, 301
Epidemisjukhuset 204, 206, 241 f., 400, K 2
Ewerlöfs bokhandel 98
Falun 78, 108, 334
Filadelfia 383
Finland 84, 90, 318
Finntorpet 51, K 1
Finnängarna 373
Fisktorget 374, K 2
Flickskolan 95, 99, 101—105, 236, 264, 331 f., K 2
Folkets hus 139—142, 160 f., 174, 424, K 2
Fornebyåsen 375
Forsbergs krog (på 70-talet) 58, 61, f., 424, K 2
Framnäs 386
Fredelins gård (Centralhotellet) 238, K 2
Fredsgatan 113, 135, 162, 166, 177, 185, K 2
Frälsningsarmén 352, 383
Fyrisån 236
Gamla fattighuset 73, 150 f., K 2
Gamla Uppsala 214
Gesundaberget, Leksand, 108
Godtemplarlokalen 169—172, 175, 178—180, 240, 296, K 2
Gravhagen 146
Gruvan 13, 17 f., 20—23 25—31, 35, 41—49,

54—57, 59—64, 71, 77 f. 80, 85—90, 117, 124 f., 129, 131 f., 134, 143, 151, 177, 216, 231, 301—303, 312 f., 357, 393 f., 396—399, 402, 405, K 1
Gruvkontoret 45, 47—49, 61, 64, 89 f., 131
Gruvmuseet 77
Gruvtorget 131
Gruvvägen 148 f.
Gröna gången 58 f., K 1
Gudmundstorpet 219, K 1
Gullvalla mosse 183
Gustaf Adolfsgatan 271, K 2
Gustaf III:s schakt 80
Gysinge 156, 375
Gällivare 57
Gävle 156, 195, 258
Hagaberg 137, 142, K 1
Hagen 364 f.
Hallaren 372 f., 375, 377
Hallarsjöbro 372
Hallen sn., Jmtl., 329
Hammarhagen 194, K 1
Heby 155, 353
Hellbergs gård 285, 297, 300, K 2
Helgonmossen 74
Hermans 51, 181 f., K 1
Herräng 26
Hov 74
Hyttan 42, 54, 71, 154, 356, 358, 360, 362, 367, 369, 375, 379, K 1
Hyttans skola 75
Hyttskogen 10, 38, K 1
Hälsingängen 38
Högfors bruk 84, 90
Högsta gård, Jmtl., 329 f.
Isätra 157
Jakob Matts kvarn 47, 66, 148 f., 290, 330, K 1
Jakobsberg 137, 219, 302
Johannesbäck 48, 71, 121, 132, 153, 232, K 1
Josefsdal 219, K 1
Jämtland 204, 329, 331
Järnvägshotellet 272
Järnvägskvarteret 197, 272, 400 f., K 2
Järnvägsstationen 47, 155—161, 165, 244 f., 249, 272, 320, 323, 340, 400, K 2
K. A. Anderssons gård 261—271, 279, 400, K 2
Kafé Linnéa 382, K 2
Kallbadhuset vid Ekeby kvarn 98, 238, 239, K 2
Kallbadhuset vid Hyttan 356
Kalkbacken 313 f., 319, K 1
Karlsschaktet 41, 43
Karlskrona 195, 210
Karlslund 137
Katrinelund 335
Kila kyrka 17, 236
Kila sn 51, 71, 358, K 1
Kilvägen 44, 47, 51
Kirkoffs danssalong 154
Kiruna 57
Klackebacken 71
Klasbomyren 237
Klapphuset 152, 266 f., 294, 387, K 2
Klingius gård 297, K 2
Knektschaktet 41, 43, 87
Knösbacken 41 f., 54
Kojan se Anfarten
Kolargärdet 23, 66
Kolarhagen 13, 19, 36, 39, 51, 71, 83, 257, K 1
Kolarhagsberget 18
Kolbäcksbro 17, 68
"Kolerakörrgårn" 17
Kolpelle 371, 380
Kooperativas butiker 144 f., K 2
Kornmanstorpet 131
Kristinehamn 196
Krylbo 156 f.
Kungsgatan 113, 147, 272, K 2
Käpplinge 282 f.
Köping 170, 172, 214
Laggarbo 115
Landqvists gård 195
Lars-Nilsgården i Möklinta 372—375
Lasarettet 52, 112 f., 166, 204, 206, 241
Lillån 148, 152, 400, K 2
Lindholms smedja 152, K 2
Linz i Österrike 354
Lisas göl 238, 424
Lisselbo i Möklinta 373
Ljungdahlska trädgården 186
Ludvika 395
Luleå 60
Lundfeldts konditori 114, 240, 333, 336—338, K 2
Lundinska gården 136, 329, K 2
Lysekil 90
Långforsen 158, 232, 245, 334, 353, 402, K 1
Läroverket 103, 149, 167, 231—236, 349, 382, K 2
Läsa badställe 238, 424
Lönnqvists gård 196—215, 224—230, 265, 269, 273, K 2
Magasinsgatan 374, K 2
Malmberget 57, 62
Malmö 246
Maria förs. i Sthlm 361
Maria Källströms tapisseriaffär 249
Marieberg 135
Mariehamn 90
Marielund 181 f., 193, K 1
Marstrand 90
Maskinfabriken 140, 154, K 2
Medelpad 351
Mellandammen 22, 44, 45, 58, 98, 105, 153, 178, 210, 216, 221, 268 f., 402, K 1
Mergölen 19, 34, 39, 45, 51, K 1
Mickelsbo 362—370, 379, 384, K 1

Missionshuset 189, 210 f., 215—224, 226, 240, 258, 268, K 2
Missionskyrkan 211, 217, 222—224, 366, 400, 403, K 2
Mjölby 156
Mosta, Simtuna sn, 181
Måns Ols 22, 58, 64, 106, 158, 178, 245 f., 334—336, K 1
Möklinta 371
Mörby 350
Mörsil 204
Nedre dammen se Ekeby damm
Norberg 62, 355
Nordiska museet 296
Nordstedtska gården 295, 300, K 2
Norge 313
Norra Bantorget, Sthlm, 159
Norra Esplanaden 185, K 2
N:a station, Sthlm 159
Norrbacken 369
Norrbygatan 173, 250, 282, 283 f., K 2
Norrby prästgårds hage 180
Norrby sn 16, 301, K 1
Norrby tull 186, 230 f.
Norrby vägskäl 189
Norr Kivsta 152, K 1
Norrköping 84, 225
Norrland 156
Norrmalm 13, K 1
Nya Bryggeriet 152, 270, K 2
Nya folkskolan 103, 400, K 2
Nya kyrkogården 59, 328, 331, K 1
Nyberg 66, 137
Nybergshage 117—132, 136, 138, K 1
Nybergsvägen 66
Nybygget 47, 171, 180, 298, 300—303, 310, 313—315, K 1
Nynäshamn 239
Nystrand (Fattiggården) 72—75, 110, 219, 238, 350, 356, 361, 370, 379, 385, K 1
Näs bruk 375
Nätrabyån, Blek., 247
Olov Jons damm 232, 402
Orsa 185
Oxbacken 36, 148, 178, 186, 335, 382, K 2
Pantbanken 249
Persbergsgruvan 313
"Petter Gretas backe" 66
"Petters källa" 18
Postkontoret 136, 165, 329
Ransta 386, 395
Repslagarbanan 189, K 2
Rektorsgården 233, K 2
Ringgatan 59, 135, 148, 180, 330, K 2
Robertsholm 51, K 1
Romfartuna 166, 282, 395
Ronneby 90
Rothéns villa 347, K 2
Runhällens stn 377
Rydins villa 186, K 2
Ryttern 234
Rytterqvists konditori 240, K 2
Rytterqvists serv. vid Mellandammen 210, K 1
Rådhuset 48, 147, 351, 383, K 2
Rådmansgatan 114, 147, 195, K 2
Rättvik 108
Sagån 15, 148, 238
Sala damm 72, 74, 230, 356 f., 375, K 1
Sala Maskinfabrik 401, K 2
Sala sn 13, 195, 398
Sala sn:s kommisterboställe 13, 360, K 1
Sala sn:s kyrka 13, 15 f., 230, 347, 366, K 1
Sala sn:s prästgård 240, 346
Sala stads kyrka 12, 36, 52 f., 104, 128, 130 f., 212, 289, 352, 366, 400, K 2
Sala stads prästgård 240, K 2
Sala Tegelbruk 156, 313, 377, 380 f., 385, 388, 394, 401, K 1
Sala Ullspinneri 266
Salbohed 14, 23 f., 181—185, 335
Salzburg 354
Samskolan se Läroverket
Sandviken 13, 353, K 1
Saxen 377
Siljan 108, 217
Silvköparen 402
Skansen, Sthlm, 170
Skjutpaviljongen 135, K 1
Skokloster 104, 236
Skuggan se Stora Skuggan
Skälby 365
Skövde 222
Smedbron 152, 205, 252, K 2
Småland 236
Sofi Olssons manufakturaffär 249
Solboberget 34
Solbogården 19
Solelid 153, 171, 180, 404, K 1
Sparbankshuset 52, 110, 297, 400
Springargruvan 74, 208,
Stadshotellet 108, 150, 255, 275, 293, 296—299, 336, 339, 348 f., 386, K 2
Stadsträdgården 241
Stampers, Lilla, 13, 19 f., 31, 68, K 1
Stampers, Stora 9—13, 16—21, 23, 31—41, 51—57, 62, 71, 115, 117, 182, 242, K 1

v. Stedingks villa 347, K 2
Stensbo 370, 377—379, 384, K 1
Stensbotten 85, 88
Stockholm 78, 90, 145, 155 f., 158—160, 170, 210, 243, 289, 298, 328, 349, 354 f., 361, 384, 393, 395, 405
Stora Skuggan 106, 289 f., 339, 401, K 1
Stora Torget 32, 109, 128, 143, 147 f., 185—187, 237, 248, 250, 265, 281—283, 294, 297, 330, K 2
Storsjön, Jmtl, 329
Strandvägen, Sthlm, 243
Strå gård 319, 335, 340—346, K 1
Strå Kalkbruk 99, 313, 319—328, 376 f., 394, K 1
Strömsbacka 340
Styrars backe 66
Sulitelma 57, 62
Sundsbacken 373
Svagdricksbryggeriet 110, K 2
Svarta graven 64 f.
Sveahuset (Ångbageriet) 47, 313, 376, K 2
Svepnäs 230
Sverige 51 f., 55, 57, 224, 278, 313, 354
Svinnegarn, Uppl, 331
Säby 234
Sätra brunn 26, 90, 185, 236, 269
Söderholms tull se Norrby tull
Söderstedts handelsbod 30, 51, 128, 284, 312
Södertälje 224, 394
Södra Esplanaden 59, 330, K 2
Södra folkskolan 180, K 2
Södra kvarteret 400, K 2
Sörbo 71, 339
Sör Kivsta 152
Tabors berg 353
Tanganjika 355
Templarnas lokal 296, K 2
Thelanderska gården 347, K 2
Tidlunds bokbinderi 249
Tidlunds gård se Walls gård
Tierp 192 f.
Tistbrottet 132
Torget se Stora Torget
Torrschaktet 25, 31
Tours mekaniska verkstad 247
Trekanten 47
Trollhättan 105
Trunthemsberget 359
Tyskbo 194
Tyskland 78, 90, 322
Täcka Udden 269, K 1
Tärna 275
Uggelbo 360
Ulvéns tobakshandel 290, 292, 310
Uppland 58, 331
Uplands enskilda banks lokaler 271, 275
Uppsala 157, 341, 350, 354
Valla 350, 352, 355, K 1
Walls gård 249—260, K 2
Varmbadhuset 98, 239, 268, K 2
Varmsätra 386
Vargstuguängen 16, 68 f., 272
Vasagatan 272, K 2
Vasastaden 36, 135, 401, K 1
Vaskverket vid Hyttan 356
Viksberg 138, 232
"Vin-Eriks krog" 136, 249
Visby 90
Vita stolpen 17
Värmland 313
Väsby Kungsgård 97, 100, 246, 249, 319, K 1
Västanfors 260
V. Färnebo 37, 71, 208, 309
Västergötland 236
Västerljung 393
Västermalm 91, 135, 137, 177, 180, 191, 271, 393, 401, K 1
Västernorrlands län 347
Västerås 156, 159, 185, 214, 273, 293, 354
Västmanland 204
Västmanlands trängkår 52, 180, 347 f., K 1
Västmanlands östra domsaga 347
Västra folkskolan 180, 230—232, K 2
Västra Kvarteret 197, 400, K 2
Zethelius villa se Rothéns villa
Zinkskansen 25
Åby 74
Åhmans gård 196, 202 f., 247, K 2
Åkermans snickerifabrik 401
Åkra 90—107, 112, 246, 319, 338, K 1
Ångbageriet se Sveahuset
Ångbryggeriet 11, 24, 189, 296, 301 f., 308
Ånge 351
Älvkarleby 320 f., 324
Ökebron 64, 153, 404, K 1
Ölsta 211, 229, 230
Ölsta mossen 237
Örebro 196, 393 f.
Östankil 373
Österbo 373
Östergården 375 f.
Östermalms högre allm. läroverk, Sthlm, 354
Österrike 354
Östersala 360
Östervåla 347
Östgrens gård 337
Övre dammen se Ekeby damm

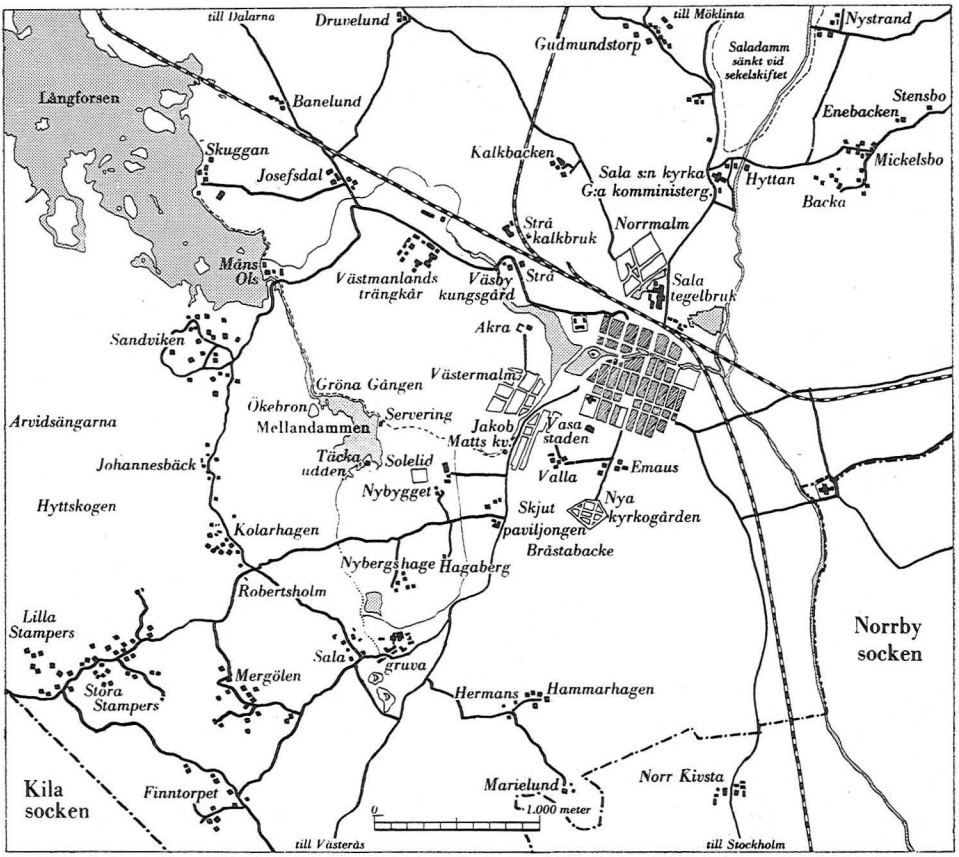

Karta 1.

En del av Sala stads område strax efter sekelskiftet. Länge var Sala till arealen Sveriges största stad. Från Banelund och norrut sträcker sig ett stort skogsområde. Stadsgränsen går där över en mil från centrum. I nordost gränsar staden på närmare håll till Sala socken, vars kyrka ligger som en förpost med stadens område runt omkring. I öster på andra sidan Sagån möter Norrby socken i Uppland med sina stora åkerfält. Även i söder har Sala socken några byar. Mellan staden och Kila socken ligger den skogsmark, som har silvermalm till grund. Här ägde stora nyodlingar rum då gruvdriften kom igång. Den streckade linjen mellan Jakob Matts kvarn och Skuggan är en mycket omtyckt promenadväg, Gröna Gången. Den går till största delen på de fördämningar, som byggts för att leda vatten till gruvan.

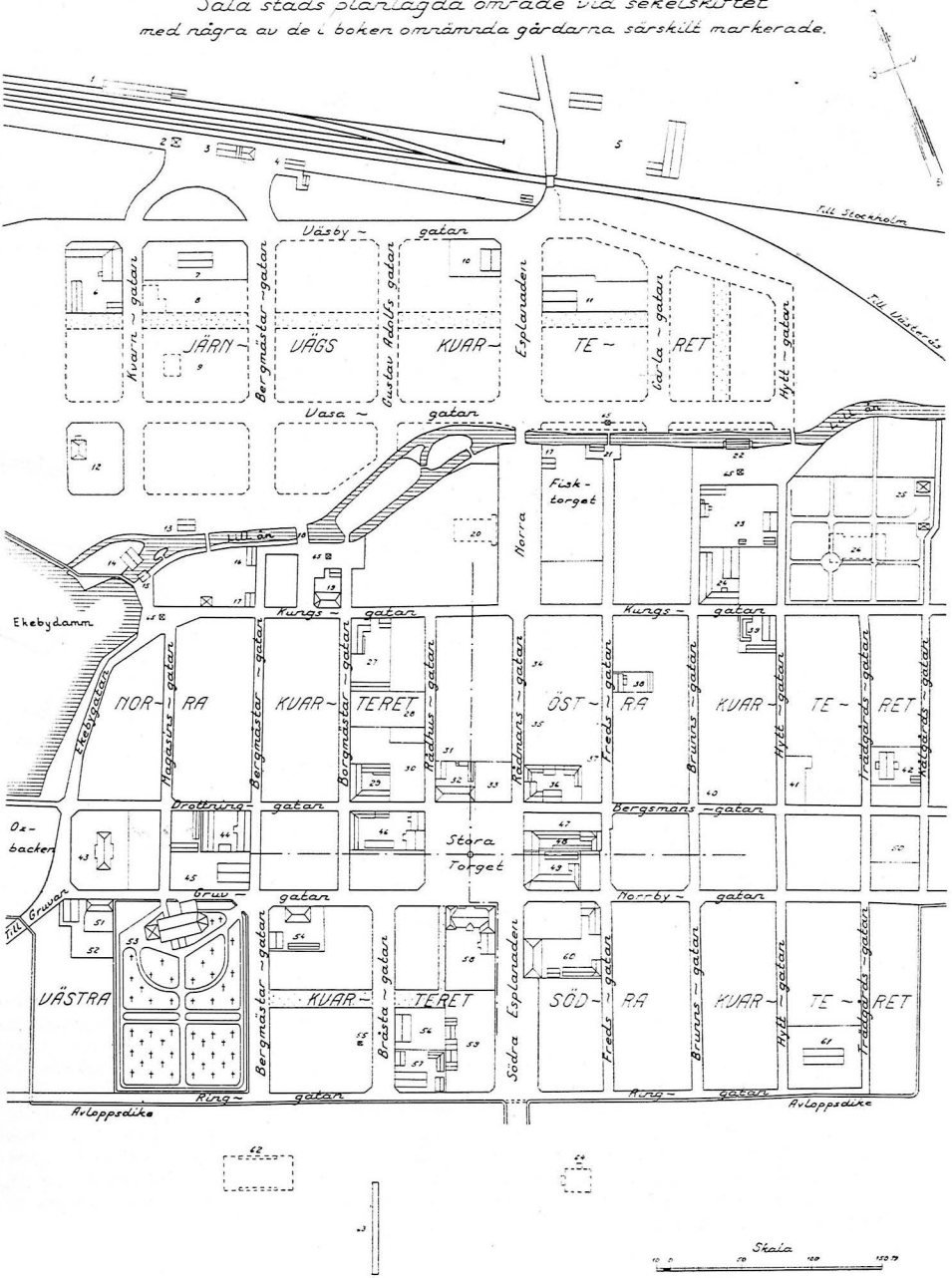

Karta 2.

Beskrivning till kartan på motstående sida.

1. *Fraktgodsmagasinet*
2. *Ilgodsmagasinet*
3. *Järnvägsstationen*
4. *Järnvägsrestaurangen*
5. *Maskinfabriken*
6. *Sveahuset*
7. *S. G. G. J.:s kontor*
8. *Thelanderska gården (färdig 1903)*
9. *von Stedingks villa (färdig 1906)*
10. *Rothéns villa*
11. *Mejeriet*
12. *Bergenstråhles villa*
13. *Varmbadhuset*
14. *Ekeby kvarn*
15. *Kallbadhuset*
16. *Brunnssalongen*
17. *Spruthus*
18. *Smedbron*
19. *Johanneskapellet*
20. *Missionskyrkan (färdig 1903)*
21. *Lindholms smedja*
22. *Klapphuset*
23. *Nordencreutzska gården. efter 1907 Folkets hus*
24. *Sala Nya Bryggeri, senare K. A. Anderssons kontor och lager*
25. *Gamla Epidemisjukhuset*
26. *Nya Epidemisjukhuset (färdigt 1902)*
27. *Den gård som 1907 inköptes av Kooperativa Föreningen Färdig*
28. *Fredelins gård*
29. *Lönnqvists gård*
30. *Åhmans gård*
31. *Rytterqvists konditori*
32. *Rådhuset*
33. *Apotekstomten*
34. *Kafé Linnéa (på 20-talet)*
35. *Lundfeldts konditori*
36. *Walls gård*
37. *Kooperativa föreningen Färdigs första butik (öppnad 1901)*
38. *Den gård som skildras av Frans Andersson på sid. 162 ff.*
39. *Gamla Fattighuset*
40. *Forsbergs krog*
41. *Nordstedts gård*
42. *Missionshuset*
43. *Läroverket, senare Samskolan*
44. *Prästgården*
45. *Borgmästare Lundbergs gård med Flickskolan*
46. *K. A. Anderssons gård*
47. *Klingius gård*
48. *Hellbergs gård*
49. *Collinska gården*
50. *Sala Svagdricksbryggeri*
51. *Rektorsgården*
52. *Västra folkskolan*
53. *Kyrkan*
54. *Gården där Ing. Wilh. Heberle bodde*
55. *Bondbrunn*
56. *Godtemplarlokalen*
57. *Templarlokalen*
58. *Stadshotellet*
59. *Hotellträdgården*
60. *Lundinska gården*
61. *Södra folkskolan*
62. *Nya folkskolan (färdig 1904)*
63. *Repslagarbana*
64. *Rydins villa (färdig 1902)*
65. *Pumpar och källor*

Rättelser

Sid. 142 står: Efter endast fem år måste huset [Folkets hus] säljas.
Skall vara: Efter endast sju år . . . .

Sid. 161 står: föreningen såg sig tvungen att sälja fastigheten [Folkets hus] år 1912.
Skall vara: 1914.

Sid. 198 Nr. 12 är överhoppat både på ritningen och i beskrivningen.
Skall vara en pall för vatthinken, som stod placerad bredvid kommoden i köket.

Sid. 236 står: Fröken Hammarskjöld höll flickorna i stil . . .
Bör vara Mimmi Dahlman, eftersom fröken Hammarskjöld endast var föreståndarinna för den lilla förberedande skolan, som var gemensam för gossar och flickor.

Sid. 238 står: Senare blev Läsa särskilt flickornas badställe. Uppgifterna om belägenheten av Lisa och Läsa går isär. Några har uppgivit att Läsa var pojkarnas badställe och Lisa flickornas. Läsarbadstället omnämnes av faktor Björck i hans minnen från 80-talet.

Sid. 247 står: Pelle Sörling.
Skall vara: Leopold Sörling.

Sid. 422 står: 40. Forsbergs krog (på 70-talet).
I denna gård, som på 70-talet ägdes av en bergsman Forsberg fanns en gammal krog, som dock icke förestods av Forsberg. Det är emellertid möjligt att med Forsbergs krog avsågs en annan krog, belägen vid Borgmästaregatan mitt emot Bagarmästare Lönnqvists gård. Denna krog förestods på 50- och 60-talen av en annan bergsman Forsberg, som också ägde gården.

SALAMINNEN

är en bok om livet i en svensk småstad årtiondena omkring sekelskiftet. De som här berättar är inga forskare eller yrkesförfattare, och deras minnen hör varken hemma inom skönlitteraturen eller bland de vetenskapliga arbetena. De har heller ingenting att ge dem som söker sensationer och märkliga händelser.

Vill man däremot lära känna ett litet samhälle med alla dess bekymmer och glädjeämnen under en tid som är så olik vår egen trots att den inte är särskilt avlägsen, då är man i gott sällskap om man väljer de 20 berättarna i denna bok till ciceroner. De öppnar sina hem för oss på vid gavel, och vi får lära känna dem alla, såväl industricheferna gästfria hus med sina gemytliga familjesupéer som arbetarnas små hemtrevliga stugor, där man blir lika vänligt mottagen med en enkel kopp kaffe.

Men även vardagens husliga bestyr får vi vara med om med allt vad det innebar av slitsamt arbete under en lång arbetsdag. Förtrogna blir vi också med olika arbetsplatser utanför hemmet. Vi får följa gruvarbetarna på deras farliga nedfärd i Sala silvergruva, bekanta oss med de artiga, litet beskäftiga bokhållarna bakom butiksdiskarna och beskåda vallhjonens boskapskaravaner på de kullerstensbelagda gatorna. Vi får vara med om baler på Stadshotellet, basarer på Godtemplarlokalen och bönemöten i Missionshuset.

Genom att berättarnas intressen och villkor varit så olika har bilden blivit så mycket mera rik och nyanserad. Ett hundratal illustrationer bidrar också till att skänka åskådlighet åt framställningen.

NORDISKA MUSEET

Pris häft. 14 kr. Inb. 17 kr.